ISSN 2708-0390 (PRINT)
ISSN 2708-0404 (ONLINE)

HUMANITIES STUDIES

Збірник наукових праць

Випуск 26 (103)
2026

Соціальна філософія та філософія історії
Філософська антропологія
Філософія культури
Історія філософії
Філософія освіти
Філософія економіки та управління
Філософія науки та техніки
Філософія спорту

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

ISSN 2708-0390 (Print)
ISSN 2708-0404 (Online)

HUMANITIES STUDIES: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2607 від 29.08.2024 року.
Видання включено до Переліку фахових видань України: категорія «Б» з Філософії (наказ № 409 від 17.03.2020 року)

Редакційна рада:

Головна редакційної ради, головний редактор: **Воронкова Валентина**, д-р філос. н., проф. (Україна, Запоріжжя)
Заступник голови редакційної ради: **Андрюкайтісне Регіна**, д.соціальних н. (Ph.D), проф. (Литва, Каунас)
Заступник головного редактора: **Нікітенко Віталіна**, д-р філос. н., проф. (Україна, Запоріжжя)

Редакційна колегія:

Андрюкайтісне Регіна, доктор соціальних наук (управління), доцент кафедри спортивного та туристичного менеджменту, професор Литовського університету спорту; науковий співробітник, Академія сільського господарства, Науково-дослідний інститут біоекономіки, Вітаутас Магнус Університет; Академік Академії наук вищої освіти України (Каунас, Литва)
E-mail: regina.andriukaitiene@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0691-7333
Scopus ID: 56405579500; ResearcherID: AAC-8251-2022

Бутченко Тарас Іванович, доктор філософських наук, професор, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: tiberuus17@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0671-1500
Scopus ID: 57222611358; ResearcherID: GPX-3281-2022

Воронкова Валентина Григорівна, доктор філософських наук, професор, Академік Академії наук вищої освіти України, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна) – головний редактор
E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0719-1546
Scopus ID: 57196319153; ResearcherID: T-2057-2017

Ввейнхардт Йоліта, доктор соціальних наук, професор, головний науковий співробітник, Вітаутас Магнус Університет (Каунас, Литва); головний науковий співробітник, Литовський університет спорту (Каунас, Литва); Академік Академії наук вищої освіти України
E-mail: jolita.vveinhardt@vdu.lt
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6231-9402
Scopus ID: 15836173200; ResearcherID: AAB-6754-2020

Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)
E-mail: a_dzeban@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2075-7508
Scopus ID: 57202917566; ResearcherID: ResearcherID: Y-1442-2018

Кивлюк Ольга Петрівна, доктор філософських наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Україна, Київ)
E-mail: panyolga@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7900-9299
Scopus ID: 57196318811; ResearcherID: T-4663-2017

Краснокутський Олександр Володимирович, доктор філософських наук, доцент, Запорізький національний університет (Україна, Запоріжжя)
E-mail: olvolkras@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7818-2284
ResearcherID: AIA-7922-2022

Лепський Максим Анатолійович, доктор філософських наук, професор, Запорізький національний університет (Україна, Запоріжжя)
E-mail: waysensey@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5604-641X
Scopus ID: 58023630500; ResearcherID: R-8248-2017

Нікітенко Віталіна Олександрівна, доктор філософських наук, професор, Запорізьки національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: vitalina2006@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9588-7836
Scopus ID: 58305016400; ResearcherID: AAQ-5631-2021

Дольська Ольга Олексіївна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут", Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарних технологій (Харків, Україна)
E-mail: dolska2016@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9577-8282
Scopus Author ID: 57291353700

Концепція збірника ґрунтується на глибокому міждисциплінарному аналізі актуальних філософських проблем сучасного світу, що зазнає динамічних змін у контексті глобалізації, цифрової трансформації та штучного інтелекту. Основні рубрики охоплюють ключові напрями сучасної філософії – соціальна філософія та філософія історії; філософія освіти; філософія права, філософія економіки та управління. Збірник орієнтований на науковців, викладачів, аналітиків, студентів і всіх, хто цікавиться сучасною філософською думкою та її впливом на світові процеси.

Друкується за рішенням
Вченої ради Запорізького національного університету
(протокол № 9 від 24 лютого 2026 року)

Humanities Studies : збірник наукових праць / гол. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2026. Випуск 26 (103). 238 с.

© Редакційна колегія, 2026
© Автори статей, 2026
© Запорізький національний університет, 2026
© Видавничий дім «Гельветика», 2026

ISSN 2708-0390 (PRINT)
ISSN 2708-0404 (ONLINE)

HUMANITIES STUDIES

Collection of Scientific Papers

Issue 26 (103)
2026

Social Philosophy and Philosophy of History
Philosophical Anthropology
Philosophy of Culture
The History of Philosophy
Philosophy of Education
Philosophy of Economics and Management
Philosophy of Science and Technique
Philosophy of sport

Publishing house
Helvetica
2026

ISSN 2708-0390 (Print)
ISSN 2708-0404 (Online)

Humanities studies : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS
Registration of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine: Decision No. 2607 as of 29.08.2024.
The publication is included in the List of Professional Publications of Ukraine: category "B" in Philosophy (order № 409 dated March 17, 2020)

Editor-in-chief, chair of the editorial board: **Valentina Voronkova**, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)
Deputy chair of the editorial board: **Regina Andriukaitiene**, PhD in Social Sciences, professor (Kaunas, Lithuania)
Deputy Editor-in-Chief: **Vitalina Nikitenko**, Doctor of Philosophic Scinces, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Editorial board:
Regina, Andriukaitiene, PhD in Social Sciences, professor (Kaunas, Lithuania)
E-mail: regina.andriukaitiene@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0691-7333
Scopus ID: 56405579500; ResearcherID: AAC-8251-2022
Taras, Butchenko, Doctor of Philosophic Sciences, Professor (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: tiberuus17@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0671-1500
Scopus ID: 57222611358; ResearcherID: GPX-3281-2022
Valentina, Voronkova, Doctor of Philosophic Sciences, Professor (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: tiberuus17@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0671-1500
Scopus ID: 57222611358; ResearcherID: GPX-3281-2022
Jolita, Vveinhardt, Doctor of Social Sciences, Professor (Kaunas, Lithuania)
E-mail: jolita.vveinhardt@vdu.lt
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6231-9402
Scopus ID: 15836173200; ResearcherID: AAB-6754-2020
Olexander, Dzoban, Doctor of Philosophic Sciences, Professor (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: a_dzeban@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2075-7508
Scopus ID: 57202917566; ResearcherID: ResearcherID: Y-1442-2018
Maksym, Lepsky, Doctor of Philosophic Sciences, Professor (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: a_dzeban@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2075-7508
Scopus ID: 57202917566; ResearcherID: ResearcherID: Y-1442-2018
Olga, Kivliuk , Doctor of Philosophic Sciences, Professor (Kyiv, Ukraine)
E-mail: panyolga@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7900-9299
Scopus ID: 57196318811; ResearcherID: T-4663-2017
Oleksandr, Krasnokutskyi, Doctor of Philosophical Sciences, Assistant Professor (Zaporizhzhia, Ukraine)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7818-2284
E-mail: olvolkras@gmail.com; ResearcherID: AIA-7922-2022
Vitalina, Nikitenko, Doctor of Philosophic Sciences, Professor (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: vitalina2006@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9588-7836
Scopus ID: 58305016400; ResearcherID: AAQ-5631-2021
Olga, Dolska, Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: dolska2016@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9577-8282

The concept of the collection is based on a deep interdisciplinary analysis of the current philosophical problems of the modern world, which is undergoing dynamic changes in the context of globalization, digital transformation and artificial intelligence. The main sections cover key areas of modern philosophy – social philosophy and philosophy of history; philosophy of education; philosophy of law; philosophy of economics and management. The collection is aimed at scientists, teachers, analysts, students and everyone who is interested in modern philosophical thought and its influence on world processes.

Published by the decision: Council of the Zaporizhzhia National University
(Protocol 9, dated February 24, 2026)

Humanities studies : Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", 2026. 26 (103). 238 p.

© Members of editorial board, 2026
© The authors of the articles, 2026
© Zaporizhzhia National University, 2026
© Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", 2026

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

1. БЕЗВЕРХИЙ, ІГОР. AGILE-МЕТОДОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОЄКТНОГО ТА ДОСЛІДНИЦЬКОГО МЕНЕДЖМЕНТУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ 9

2. БІЛОГУБ, ВЯЧЕСЛАВ, НІКІТЕНКО, ВІТАЛІНА. КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ДРАЙВЕР ТРАНСФОРМАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ 19

3. ГРАМЧУК, МАРИНА, САЗОНОВА, ОКСАНА. ГУМАНІСТИЧНИЙ ВИМІР РОЗУМНОГО МІСТА У ПРОЦЕСАХ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ 31

4. КИВЛЮК, ОЛЬГА. ФІЛОСОФІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ КРІЗЬ ПРИЗМУ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ЕКЛЕКТИКИ: ПОРІВНЯЛЬНО-АНАЛІТИЧНИЙ ВИМІР 40

5. КРИВОНОС, ОЛЕКСАНДР, КОЗЛОВЕЦЬ, МИКОЛА. ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПІД ЧАС ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗМАГАНЬ ТА КОНКУРСІВ: ЕТИЧНІ АСПЕКТИ 47

6. LEPSKYI, MAKSYM. A META-ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF LEADER CONSCIOUSNESS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY DIGITAL TRANSFORMATIONS 55

7. ПОЛІЩУК, ОЛЕКСАНДР, ПОЛІЩУК, ОЛЕНА. ГІБРИДНЕ ГЛОБАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ 64

8. СКВОРЕЦЬ, ВОЛОДИМИР. СОЦІАЛЬНЕ ЗНАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ 73

9. ТРИНЯК, МАЙЯ. ДОСВІД ІНТЕРКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ПРОЗІ ДОБИ МОДЕРНУ 88

10. УТЮЖ, ІРИНА, ДЕНИСЕНКО, ВІКТОРІЯ. НЕОТОТАЛІТАРИЗМ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ 94

ФІЛОСОФІЯ СПОРТУ

11. КЕВПАНИЧ, ВАСИЛЬ, ШАРОДІ, ВАСИЛЬ. ЛЕГКА АТЛЕТИКА ЯК МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: КОНЦЕПТИ, ЦІННОСТІ ТА ПАРАДИГМИ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАННЯ 103

12. MILAŠIŪTĖ, MODESTA, ANDRIUKAITIENE, REGINA. SOCIALLY RESPONSIBLE HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN A SPORTS ORGANIZATION 115

13. СИВОХОП, ЕДУАРД, СЕМАЛЬ, НАТАЛІЯ, БІЛОГУР, ВЛАДА. ПСИХОЛОГІЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА СПОРТУ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ДИСЦИПЛІНИ 125

14. СТЕПЧУК, НАДІЯ, КРАВЧЕНКО, ОЛЬГА. СЕНС ВОЛЕЙБОЛУ, АМПЛУА І КОМАНДНОГО ДУХУ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ 140

15. ТИМОЧКО, ОЛЕКСАНДР, РЕБАР, ІНЕССА. ЄДИНОБОРСТВА ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ЗАСІБ ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: СИНТЕЗ ФІЗИЧНОГО, ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА ДУХОВНОГО ВИМІРІВ 153

16. ШКІРТА, МИХАЙЛО. ФУТБОЛ ЯК МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ФІЛОСОФСЬКІ СТРАТЕГІЇ ТА ПРИНЦИПИ КОМАНДНОЇ РОБОТИ ТА АДАПТАЦІЇ 166

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

17. РАДІОНОВА, НАТАЛІЯ. ФІЛОСОФІЯ САМОПІЗНАННЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ EDTECH В ОСВІТІ 177

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

18. КОВАЛЕНКО, МИКОЛА. ЗНАЧЕННЯ САМОПІЗНАННЯ ЛЮДИНИ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ФАХІВЦЯ У ГАЛУЗІ ПРАВА.....184

ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ

19. ВОРОНКОВА, ВАЛЕНТИНА, АЖАЖА, МАРИНА, ВЕНГЕР, ОЛЬГА, ФУРСІН, ОЛЕКСАНДР. ФІЛОСОФІЯ ЦИФРОВОГО УПРАВЛІННЯ ЯК ОСНОВА УДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА У ПІСЛЯВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ.....191

20. КОЖЕМЯКІН, ГЕННАДІЙ, КУРІС, ЮРІЙ, ВЕНГЕР, ЛЮБОВ, ВАГІН, АНДРІЙ. ОХОРОНА ПРАЦІ, БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА ТЕХНОГЕННА БЕЗПЕКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ФІЛОСОФІЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ.....200

21. БЕЛОКОНЬ, КАРІНА, МЕТЕЛЕНКО, НАТАЛЯ, ОГЛОБЛІНА, ВІКТОРІЯ. РЕЦИКЛІНГ ПЛАСТИКІВ: ФІЛОСОФСЬКІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКІВ.....213

НАШІ АВТОРИ.....223

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ.....233

CONTENTS

SOCIAL PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF HISTORY

1. IHOR, BEZVERKHYI. AGILE METHODOLOGY AS A FACTOR OF TRANSFORMATION OF PROJECT AND RESEARCH MANAGEMENT: A SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS.....9

2. VIACHESLAV, BILOGUB, VITALINA, NIKITENKO. CRITICAL THINKING AS A KEY DRIVER OF ORGANISATIONAL CULTURE TRANSFORMATION IN TIMES OF UNCERTAINTY.....19

3. MARYNA, GRAMCHUK, OKSANA, SAZONOVA. THE HUMANISTIC DIMENSIONS OF SMART CITIES IN UKRAINE'S RECONSTRUCTION PROCESSES.....31

4. OLGA, KYVLIUK. PHILOSOPHY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE THROUGH THE PRISM OF METHODOLOGICAL ECLECTICISM: A COMPARATIVE-ANALYTICAL DIMENSION.....40

5. OLEKSANDR, KRYVONOS, MYKOLA, KOZLOVETS. USE OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE DURING INTELLECTUAL COMPETITIONS AND COMPETITIONS: ETHICAL ASPECTS.....47

6. LEPSKYI, MAKSYM. A META-ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF LEADER CONSCIOUSNESS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY DIGITAL TRANSFORMATIONS.....55

7. OLEKSANDR, POLISHCHUK, OLENA, POLISHCHUK. HYBRID GLOBAL SOCIETY: SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS.....64

8. VOLODYMYR, SKVORETS. SOCIAL KNOWLEDGE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT.....73

9. MAYA, TRYNYAK. EXPERIENCE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN UKRAINIAN PHILOSOPHICAL PROSE OF THE MODERN ERA.....88

10. IRYNA, UTIUZH, VIKTORIIA, DENYSENKO. NEOTOTALITARISM AND THE TRANSFORMATION OF DEMOCRACY IN THE MODERN WORLD: CONCEPTUALIZATION OF THE CONCEPT.....94

PHILOSOPHY OF SPORT

11. VASYL, KEVPANYC, VASYL, SHARODI. ATHLETICS AS A MODEL OF SOCIAL AND CULTURAL INTEGRATION: CONCEPTS, VALUES AND PARADIGMS OF MODERN TEACHING.....103

12. MILAŠIŪTĖ, MODESTA, ANDRIUKAITIENE, REGINA. SOCIALLY RESPONSIBLE HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN A SPORTS ORGANIZATION.....115

13. EDUARD, SIVOHOP, NATALIA, SEMAL, VLADA, BILOHUR. PSYCHOLOGY OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS: CONCEPTUAL AND PRACTICAL PRINCIPLES OF THE DISCIPLINE.....125

14. NADIYA, STEPCHUK, OLGA, KRAVCHENKO. THE MEANING OF VOLLEYBALL, ROLE AND TEAM SPIRIT IN THE CONTEXT OF PERSONALITY DEVELOPMENT.....140

15. OLEKSANDR, TYMOCHKO, INESSA, REBAR. MARTIAL ARTS AS A COMPREHENSIVE MEANS OF IT'S PERSONALITY DEVELOPMENT: SYNTHESIS OF PHYSICAL, PSYCHOLOGICAL AND SPIRITUAL DIMENSIONS.....153

16. MIHAILO, SHKIRTA. FOOTBALL AS A MODEL OF SOCIAL DYNAMICS IN MODERN SOCIETY: PHILOSOPHICAL STRATEGIES AND PRINCIPLES OF TEAMWORK AND ADAPTATION.....166

PHILOSOPHY OF EDUCATION

17. NATALIIA, RADIONOVA. HRYHORII SKOVORODA'S PHILOSOPHY OF SELF-KNOWLEDGE IN THE CONTEXT OF EDTECH CHALLENGES IN EDUCATION.....177

PHILOSOPHY OF LAW

18. MYKOLA, KOVALENKO. THE IMPORTANCE OF PERSONAL SELF-IDENTITY FOR THE PROFESSIONAL IDENTITY OF A LEGAL PROFESSIONAL.....184

PHILOSOPHY OF ECONOMICS AND MANAGEMENT

19. VALENTYNA, VORONKOVA, MARINA, AZHAZHA, OLGA, VENGER, OLEXANDER, FURSIN. PHILOSOPHY OF DIGITAL MANAGEMENT AS A BASIS FOR IMPROVING MODERN SOCIETY IN THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE.....191

20. GENADIJ, KOZHEMYAKIN, YURII, KURIS, LIUBOV, VENHER, ANDRII, VAHIN. OCCUPATIONAL HEALTH, TECHNOLOGICAL SAFETY AND SAFETY IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION.....200

21. KARINA, BELOKON, NATALYA, METELENKO, VIKTORIIA, OGLOBLINA. RECYCLING OF PLASTICS: PHILOSOPHICAL AND INNOVATIVE APPROACHES TO MINIMIZING RISKS.....213

LIST OF AUTHORS.....223

REQUIREMENTS FOR SCIENTIFIC ARTICLES.....233

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ
SOCIAL PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF HISTORY

УДК 005.8:004
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-01

AGILE-МЕТОДОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОЄКТНОГО ТА ДОСЛІДНИЦЬКОГО МЕНЕДЖМЕНТУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

БЕЗВЕРХИЙ, ІГОР[1]

Анотація

У статті здійснено філософсько-методологічний аналіз Agile-методології як ключового чинника трансформації проєктного та дослідницького менеджменту в умовах цифрової трансформації та зростання рівня невизначеності. Метою дослідження є визначення ролі Agile-методології у трансформації проєктного та дослідницького менеджменту та розробка рекомендацій щодо її ефективного застосування для підвищення результативності управління науковими та прикладними проєктами. Обґрунтовано, що Agile виходить за межі інструментального підходу до управління й постає як цілісна управлінська та світоглядна парадигма, орієнтована на адаптивність, ітеративність, самоорганізацію та створення цінності знань. Показано, що впровадження Agile-підходів у проєктній діяльності сприяє підвищенню гнучкості управлінських рішень, ефективності командної взаємодії та управління ризиками, тоді як у дослідницькому менеджменті активізує міждисциплінарність, відкриту науку та використання цифрових платформ і штучного інтелекту. Результати досліджень. Проаналізовано епістемологічні виміри Agile-методології як чинник трансформації проєктного та дослідницького менеджменту. Розкрито Agile-підходи як концептуальну платформу для трансформації проєктного та дослідницького менеджменту. Досліджено вплив Agile-підходів на ефективність управління проєктною та дослідницькою діяльністю в умовах цифрової трансформації. Обґрунтовано проєктну та дослідницьку діяльність як філософію розвитку та цілісну світоглядно-методологічну систему організації діяльності. Доведено, що Agile-методологія переосмислює природу проєктної та дослідницької діяльності, формуючи їх як філософію розвитку, засновану на безперервному навчанні, рефлексії та співтворчості. Зроблено висновок, що Agile-підходи створюють передумови для сталого, адаптивного та знаннєво орієнтованого розвитку організацій і наукових інституцій у цифрову епоху. В інноваційному вимірі Agile підвищує ефективність управління через ітеративність, швидкий зворотний зв'язок і колективне знання. У проєктній діяльності це забезпечує оперативне коригування рішень, мінімізацію ризиків та прискорення впровадження цифрових інновацій. У дослідницькій сфері Agile сприяє розвитку міждисциплінарності, відкритої науки та інтеграції цифрових платформ, що трансформує сам процес продукування наукового знання. Проєктна та дослідницька діяльність як філософія розвитку в сучасних умовах цифрової трансформації набуває статусу не лише управлінської практики, а цілісної світоглядно-методологічної концепції, що визначає спосіб мислення, дії та творення майбутнього

Ключові слова: Agile-методологія, основи дослідницької діяльності, проєктний менеджмент, дослідницький менеджмент, цифрова трансформація, філософія управління, інновації, цифровий гуманізм.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах цифровізації та глобальної нестабільності організації та наукові інститути стикаються з високим рівнем невизначеності, складністю даних і швидкими змінами зовнішнього середовища. Сучасні органи влади та публічні установи стикаються зі швидкими змінами суспільних потреб, технологічними трансформаціями та зростаючою складністю управлінських процесів. Традиційні методи управління державними проєктами часто не забезпечують гнучкості, оперативності та ефективності прийняття рішень, особливо у сфері цифровізації публічних послуг та електронного урядування.Традиційні підходи до проєктного та дослідницького менеджменту часто не забезпечують гнучкість, швидкість адаптації та ефективну координацію команд. Agile-методологія стає актуальним інструментом, що дозволяє інтегрувати швидку адаптацію, ітераційне планування та командну взаємодію у проєктну та дослідницьку діяльність. Застосування Agile у проєктному та дослідницькому менедж-

[1] Інженерний навчально-науковий інститут імені Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: ligbzv@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-2890-1745

менті трансформує: структуру управління проєктами (від ієрархічної до гнучкої та командоорієнтованої); процес планування (з фіксованого графіка на ітераційне та гнучке планування); комунікацію та взаємодію (регулярні стендапи, ретроспективи, інтеграція міждисциплінарних команд); підхід до ризиків та невизначеності (швидке реагування на зміни, постійне оцінювання пріоритетів). Agile-методологія у цьому контексті включає такі ключові концепти: 1) ітеративність – розбиття проєкту на короткі цикли з оцінкою результатів після кожного спринту; 2) гнучкість – адаптація завдань та пріоритетів під змінні умови; 3) командна взаємодія – колективна відповідальність та ефективна комунікація; 4) прозорість та відкритість – постійний доступ до інформації про процеси та результати; 5) фокус на цінності – пріоритет реалізації результатів, що приносять максимальну користь організації або дослідженню. Agile-методологія у трансформації проєктного та дослідницького менеджменту – це гнучкий підхід до планування, реалізації та контролю проєктів і наукових досліджень, що дозволяє адаптувати процеси під складність знань, невизначеність та швидкі зміни середовища, забезпечуючи ефективну командну взаємодію, швидку ітерацію результатів та максимальну цінність для організації чи дослідницького процесу. Agile у публічному управлінні – це методологія управління проєктами та дослідницькою діяльністю, яка дозволяє органам влади швидко адаптуватися до змін, оптимізувати ресурси, підвищувати ефективність прийняття рішень та забезпечувати інтеграцію інновацій у процеси публічного управління. В умовах невизначеності, складності даних та високого темпу змін, Agile-методологія стає ефективним інструментом для трансформації процесів публічного управління, що дозволяє: швидко адаптуватися до нових політичних та соціальних викликів; покращити координацію між департаментами та публічними службами; впроваджувати ітеративний підхід до проєктів електронного урядування та інноваційних ініціатив; підвищити якість надання публічних послуг та ефективність управлінських рішень; стимулювати прозорість, підзвітність та участь громадян у процесах прийняття рішень. Agile-методологія у публічному управлінні – це гнучкий підхід до планування, реалізації та контролю державних та муніципальних проєктів, що забезпечує ітераційне виконання завдань, ефективну командну взаємодію, швидку адаптацію до змін та підвищення якості публічних послуг у умовах складності знань і невизначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

Agile-методологія протягом останніх років стала важливим чинником трансформації проєктного менеджменту, а її вплив на дослідницький менеджмент поступово стає об'єктом наукового інтересу як у зарубіжних, так і у вітчизняних дослідженнях. Зарубіжні огляди, такі як *The Integrated List of Agile Practices* та *State of the Art of Agile Governance*, підкреслюють, що Agile уже давно вийшов за межі інформаційних технологій і використовується у різних сферах управління, включно з виробництвом, підприємництвом та науковими проєктами. Ці дослідження показують, що Agile не лише змінює підходи до організації командної роботи, а й формує нову логіку прийняття рішень, гнучке планування та адаптацію до змін у середовищі невизначеності. Емпіричні роботи, наприклад *Real World Scrum*, демонструють, що практичне впровадження Agile суттєво відрізняється від теоретичних моделей, і ефективність його застосування залежить від специфіки команди, галузі та завдань проєкту.

Вітчизняні дослідження підтверджують загальносвітові тенденції і водночас відзначають особливості адаптації Agile в Україні. Статті, присвячені управлінню проєктами на основі Agile, виділяють ключові принципи гнучкої методології, серед яких ітеративність, регулярне тестування результатів, пріоритетність потреб клієнта та безперервна комунікація між членами команди. Практичні кейси впровадження Scrum, Kanban та Lean у вітчизняних організаціях демонструють позитивний вплив на ефективність роботи команд, покращення комунікаційних процесів і здатність швидко адаптуватися до змін зовнішнього середовища. Особливо цікаві дослідження щодо застосування Agile у проєктах цифрової трансформації та соціально-технічних проєктах, де методологія дозволяє ефективно координувати багатофункціональні команди та інтегрувати різні підходи до управління.

Аналіз літератури показує, що Agile-методологія має значний потенціал не лише у проєктному менеджменті, а й у дослідницькому менеджменті, де вона може сприяти підвищенню адаптивності наукових команд, оптимізації процесів планування та організації досліджень, а також ефективнішому використанню ресурсів.

© Ігор, Безверхий, 2026

Проте більшість наявних зарубіжних робіт фокусуються на технологічних і корпоративних аспектах Agile, а вітчизняні публікації більше описують практичні кейси та адаптацію гнучких підходів до українських реалій. Водночас залишається недостатньо дослідженим питання впливу Agile на структуру дослідницького менеджменту, організацію наукової праці та ефективність міждисциплінарної командної роботи.

Отже, аналіз останніх зарубіжних та вітчизняних публікацій свідчить про те, що Agile-методологія вже довела свою ефективність у трансформації проєктного менеджменту і водночас відкриває нові перспективи для розвитку дослідницького менеджменту. Подальші дослідження мають зосереджуватися на механізмах інтеграції Agile у науково-дослідні процеси, оцінці його впливу на результативність досліджень та виявленні оптимальних моделей адаптації гнучких практик під специфіку наукових команд. Agile-методології вже далеко вийшли за межі IT-сектору та розглядаються як загальні підходи до управління змінами, ризиками і невизначеністю. Багато досліджень акцентують увагу на адаптації Agile під конкретні потреби організацій, середовища чи проєктів, включно з гібридними моделями. Досвід застосування Agile в Україні підтверджує, що гнучкі підходи можуть підвищувати ефективність управління процесами і комунікацією, але потребують підтримки змін у культурі організації.

Прогалини в дослідженнях: 1) недостатньо робіт присвячено саме дослідницькому менеджменту (не лише проєктному) в контексті Agile, особливо – як Agile впливає на наукові дослідження або управління дослідницькими командами; 2) зарубіжні огляди часто фокусуються на технологічних аспектах Agile, тоді як вітчизняні публікації більше описують практичні кейси та адаптацію в різних галузях. Аналіз останніх наукових робіт показує, що Agile-методології: розглядаються як важливий чинник трансформації проєктного менеджменту в умовах цифрових і соціальних змін; активно застосовуються у практиці та адаптуються під різні сфери діяльності; потребують подальшого дослідження саме в контексті дослідницького менеджменту, особливо щодо того, як Agile впливає на організацію наукової праці, комунікацію між дослідниками та результати наукової діяльності. Практичне застосування Agile-методологій підкреслює, як Scrum, Kanban та Lean допомагають управляти командами в умовах невизначеності, а також розглядає гібридні моделі, що поєднують різні методології для адаптації до конкретних потреб організацій. Інтеграція Agile в проєктах міської трансформації показує, що Agile успішно виходить за межі IT-сектору: його принципи застосовуються навіть у великих соціально-технічних проєктах, де є складні інтереси зацікавлених сторін та висока динаміка змін. Стратегічні підходи до впровадження Agile у цифрових трансформаціях аналізують Agile як філософію управління, що може змінювати структуру організації, прискорювати прийняття рішень і підтримувати інновації на різних рівнях від операційного до стратегічного. Дослідження показали, що Agile-підходи підвищують адаптивність управління та здатність підприємств реагувати на зовнішні виклики, але при цьому існують бар'єри (бюрократія, опір змінам).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Аналіз останніх зарубіжних та вітчизняних досліджень показує, що, незважаючи на значну кількість робіт, присвячених впровадженню Agile у проєктному менеджменті, певні аспекти його застосування залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, більшість досліджень зосереджена на технологічних та корпоративних проєктах, де основна увага приділяється процесам планування, командній взаємодії та адаптації до змін зовнішнього середовища. Водночас відсутні системні дослідження щодо впливу Agile на дослідницький менеджмент, тобто на організацію наукової діяльності, планування дослідницьких проєктів, управління міждисциплінарними командами та забезпечення ефективної взаємодії між науковцями.

Особливо актуальною залишається проблема визначення оптимальної моделі інтеграції гнучких методів у наукові команди**,** що включає баланс між структурованим науковим підходом і гнучкістю Agile. Сучасні публікації не дають однозначних відповідей на питання, як застосовувати Scrum, Kanban чи Lean для підвищення ефективності дослідницьких процесів без втрати академічної строгості та контролю якості. Також невирішеною залишається проблема оцінки результативності Agile у наукових проєктах, тобто визначення критеріїв ефективності застосування гнучких практик у сфері досліджень, що могли б слугувати орієнтиром для практичного впровадження (Нікітенко, Воронкова, Кивлюк, 2025, с. 81–90).

Таким чином, стаття присвячена саме тим аспектам, які раніше залишалися недостатньо дослідженими: визначенню механізмів інтеграції Agile у дослідницький менеджмент, оцінці його впливу на організацію наукової роботи та ефективність командної взаємодії, а також виявленню оптимальних підходів до адаптації гнучких методів у науково-дослідних процесах. Розгляд цих невирішених питань дозволяє не лише розширити наукову базу з теми Agile-менеджменту, а й сформувати практичні рекомендації для підвищення результативності наукових команд та проєктів.

Метою дослідження є визначення ролі Agile-методології у трансформації проєктного та дослідницького менеджменту та розробка рекомендацій щодо її ефективного застосування для підвищення результативності управління науковими та прикладними проєктами.

Для досягнення поставленої мети у статті передбачається розв'язання таких основних завдань:

1. Проаналізувати епістемологічні виміри Agile-методології як чинник трансформації проєктного та дослідницького менеджменту

2. Розкрити Agile-підходи як концептуальну платформу для трансформації проєктного та дослідницького менеджменту.

3. Дослідити вплив Agile-підходів на ефективність управління проєктною та дослідницькою діяльністю в умовах цифрової трансформації.

4. Обґрунтувати проєктну та дослідницьку діяльність як філософію розвитку та цілісну світоглядно-методологічну систему організації діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Епістемологічні виміри Agile-методології як чинник трансформації проєктного та дослідницького менеджменту. Концептуалізація епістемологічних вимірів Agile-методології полягає в аналізі того, як гнучкі підходи формують процеси пізнання, організацію знань та прийняття рішень у проєктному та дослідницькому менеджменті. Agile не обмежується набором практичних інструментів (Scrum, Kanban, Lean), а також відображає нову парадигму управління знаннями, у якій центральним стає швидка адаптація, ітеративне навчання та колективне розв'язання проблем. Еволюція концепції Agile бере початок із 1990-х років, коли група розробників програмного забезпечення на чолі з Кентом Беком (Kent Beck) сформулювала принципи гнучкої розробки, пізніше викладені у Маніфесті Agile (Agile Manifesto, 2001). Ці принципи заклали основу для гнучкого управління знаннями та підкреслили важливість практичного досвіду, командної взаємодії та безперервного вдосконалення. Пізніше дослідники, такі як Майк Кон (Mike Cohn) та Джефф Сазерленд (Jeff Sutherland), розвивали ідеї Scrum, показуючи, як методологія впливає на організаційні процеси, прискорює прийняття рішень та підвищує ефективність командної роботи.

У науковому середовищі епістемологічний аспект Agile досліджували такі вчені, як Alistair Cockburn, який розглядав Agile як спосіб організації знання в умовах невизначеності, та Mary Poppendieck, яка акцентувала увагу на Lean-принципах як основі адаптивного навчання організацій. У вітчизняному контексті проблеми інтеграції Agile в управлінські та дослідницькі процеси досліджували Петров (2019), Сидоренко (2021) та інші, які вказують на потенціал Agile для підвищення ефективності командної взаємодії, але відзначають недостатнє використання методології у наукових командах.

Таким чином, епістемологічний вимір Agile включає три ключові аспекти:

1. Процес пізнання та навчання, де знання формується через ітеративні цикли та постійний зворотний зв'язок;

2. Колективна організація знань, яка забезпечує швидку комунікацію та спільне рішення проблем;

3. Адаптивність та гнучкість управлінських рішень, що дозволяє ефективно реагувати на невизначеність та зміни зовнішнього середовища.

Розкриття цих аспектів дає змогу зрозуміти, як Agile стає не лише методологією управління проєктами, а й епістемологічним інструментом трансформації проєктного та дослідницького менеджменту, формуючи нову логіку організації знань та прийняття рішень у сучасних наукових і прикладних проєктах. Розкриття зазначених аспектів дозволяє не лише зрозуміти базові принципи Agile, а й поглиблено дослідити його функціонування як епістемологічного інструменту, що трансформує проєктний та дослідницький менеджмент на різних рівнях. Agile виступає як методологія організації знань, де знання формується динамічно через ітеративні цикли планування, виконання та оцінки результатів, що стимулює постійне навчання та адаптацію команди до змін. У цьому сенсі Agile змінює тра-

© Ігор, Безверхий, 2026

диційну логіку управління проєктами, де знання та рішення зазвичай централізовані, а процеси жорстко структуровані.

Дослідження зарубіжних авторів (Cockburn, Beck, Sutherland, Poppendieck, Cohn) показують, що застосування Agile дозволяє командам не просто виконувати завдання, а активно формувати знання в процесі роботи, підвищуючи креативність, інноваційність та адаптивність. Наукові публікації демонструють, що Agile сприяє ефективнішій комунікації між учасниками проєктів, забезпечує швидке реагування на зміни зовнішнього середовища та підвищує точність прийняття рішень, що особливо важливо для міждисциплінарних наукових досліджень, де інформація має складну структуру та високий рівень невизначеності (Nikitenko, Voronkova, Oleksenko et al. 2025, с. 238-248).

У вітчизняному контексті (Петров, 2019; Сидоренко, 2021) показано, що Agile може бути застосований не лише у комерційних чи IT-проєктах, а й у науково-дослідницькій діяльності, де він допомагає структурувати роботу наукових команд, інтегрувати різні компетенції та забезпечити прозорість процесів. Таким чином, Agile перестає бути просто методологією управління проєктами – він стає інструментом трансформації управлінської парадигми, що формує нову логіку організації знань, систематизації інформації та прийняття рішень у сучасних наукових і прикладних проєктах. Цей підхід демонструє, що Agile не лише оптимізує процеси, а й створює умови для формування колективного інтелекту, стимулює критичне мислення та підвищує ефективність командної роботи, що робить його ключовим чинником підвищення результативності дослідницького менеджменту та інноваційного розвитку організацій (Горбуля, Воронкова, 2025, с. 32-40.

Agile-підходи як концептуальна платформа для трансформації проєктного та дослідницького менеджменту. Agile-підходи сьогодні виступають не лише набором практичних інструментів управління, а й концептуальною платформою для трансформації проєктного та дослідницького менеджменту. У традиційних моделях управління проєктами домінували жорсткі ієрархії, централізоване прийняття рішень та детально заплановані етапи виконання. У таких умовах швидка адаптація до змін, інтеграція нових знань і оперативне реагування на зовнішні виклики були обмежені. Agile-методології кардинально змінюють цю логіку, впроваджуючи принципи ітерованого навчання, гнучкого планування та колективного прийняття рішень. Ключовими Agile-підходами є Scrum, Kanban, Lean та Extreme Programming (XP). Вони дозволяють організовувати роботу таким чином, щоб кожен цикл проєкту або дослідження ставав джерелом нових знань, що інтегруються у подальші етапи. У проєктному менеджменті це проявляється через швидку адаптацію планів, пріоритетизацію завдань та регулярні ревізії результатів. У дослідницькому менеджменті Agile забезпечує гнучкість у формулюванні наукових гіпотез, плануванні експериментів та аналізі даних, що підвищує ефективність міждисциплінарних команд і сприяє оперативному впровадженню інноваційних рішень.

Зарубіжні дослідження, зокрема роботи Cockburn, Beck, Sutherland та Cohn, демонструють, що Agile-підходи формують епістемологічну основу управління знаннями, де знання створюється і постійно оновлюється в процесі командної взаємодії. Scrum, як найбільш поширений фреймворк, дозволяє організувати роботу у вигляді коротких спринтів з регулярною оцінкою результатів, що сприяє ефективній комунікації, швидкій адаптації до змін і підвищенню прозорості процесів. Kanban забезпечує візуалізацію робочих процесів та контроль завантаження команди, що допомагає зменшити інформаційне перевантаження і підтримує гнучкість управлінських рішень. Lean-підхід акцентує увагу на оптимізації процесів та видаленні втрат, що особливо важливо для управління ресурсами в наукових проєктах. У вітчизняному контексті дослідження І. Безверхого підтверджують ефективність впровадження Agile для трансформації управлінських практик у різних секторах, включно з науково-дослідними організаціями. Вони показують, що Agile дозволяє підвищити швидкість прийняття рішень, створити прозору структуру комунікації та інтегрувати знання від різних учасників проєктів. Проте існують певні виклики, пов’язані з культурними та організаційними особливостями: успішна інтеграція Agile потребує зміни управлінської парадигми та готовності команд до колективного прийняття рішень. Таким чином, Agile-підходи виступають як інструмент трансформації, що забезпечує гнучкість, ефективну організацію знань та адаптивне управління як у проєктному, так і у дослідницькому менеджменті. Їх впровадження сприяє підвищенню результативності команд, оптимізації процесів

та формуванню нової логіки прийняття рішень у сучасних наукових та прикладних проєктах, створюючи умови для інноваційного розвитку та оперативної адаптації до складних умов сучасного середовища (Cherep, Voronkova, Cherep, Lykholat, 2025, с.294-302).

Таким чином, відмітимо, що Agile-підходи формують сучасну концептуальну платформу трансформації проєктного та дослідницького менеджменту в умовах високої невизначеності, цифровізації та прискорених інноваційних змін. На відміну від класичних ієрархічних та лінійних моделей управління, Agile-філософія орієнтована на адаптивність, міждисциплінарну взаємодію, клієнто- та ціннісно-орієнтоване мислення, що є критично важливим для управління складними проєктами й науковими дослідженнями.

У сфері проєктного менеджменту Agile забезпечує підвищення гнучкості управлінських рішень, скорочення циклів планування, ефективне управління ризиками та безперервне вдосконалення результатів через ітеративність і зворотний зв'язок. Це дозволяє організаціям швидше реагувати на зміни зовнішнього середовища та забезпечувати сталу реалізацію інноваційних проєктів. У дослідницькому менеджменті Agile-підходи сприяють трансформації наукової діяльності від жорстко регламентованих процедур до динамічних моделей організації знань, експериментування та спільного створення наукової цінності. Вони підтримують відкриту науку, міждисциплінарні дослідження, використання цифрових платформ і штучного інтелекту, що посилює продуктивність наукових команд та прискорює трансфер знань у практику. Таким чином, Agile-підходи виступають не лише інструментарієм управління, а й філософією мислення, яка змінює управлінську культуру, роль лідерства та логіку прийняття рішень у проєктному й дослідницькому менеджменті. Їх інтеграція створює передумови для формування адаптивних, інноваційно-орієнтованих організацій, здатних ефективно функціонувати в умовах цифрової економіки та глобальних викликів (Воронкова, Гарбар, Арабаджиєв, 2025, с. 153-165).

Вплив Agile-підходів на ефективність управління проєктною та дослідницькою діяльністю в умовах цифрової трансформації. Agile-підходи в умовах цифрової трансформації концептуалізуються як інноваційно-філософська модель управління, що поєднує гнучкість мислення, адаптивність дій та ціннісну орієнтацію на людину, знання і результат. Їхній вплив на ефективність управління проєктною та дослідницькою діяльністю полягає не лише у зміні інструментів менеджменту, а насамперед у трансформації управлінської парадигми. З філософської точки зору Agile репрезентує відхід від детермінізму та лінійності до процесуальності, відкритості та нелінійного розвитку. Проєкт і дослідження розглядаються як живі, динамічні системи, що постійно еволюціонують під впливом цифрових технологій, штучного інтелекту, великих даних і мережевої взаємодії. Такий підхід змінює онтологію управління: замість жорстко фіксованих цілей формується логіка гіпотез, експериментів і поступового створення цінності. В інноваційному вимірі Agile підвищує ефективність управління через ітеративність, швидкий зворотний зв'язок і колективне знання. У проєктній діяльності це забезпечує оперативне коригування рішень, мінімізацію ризиків та прискорення впровадження цифрових інновацій. У дослідницькій сфері Agile сприяє розвитку міждисциплінарності, відкритої науки та інтеграції цифрових платформ, що трансформує сам процес продукування наукового знання (Білогур, Воронкова, Олексенко, 2025, с. 10-17)

Філософсько-гуманістичний потенціал Agile проявляється у зміні ролі суб'єкта управління: від адміністративного контролю до сервісного лідерства, співтворчості та відповідальності команди. Ефективність управління зростає завдяки залученості учасників, довірі, самоорганізації та розвитку креативного й інтелектуального капіталу в цифровому середовищі. Отже, Agile-підходи в умовах цифрової трансформації виступають інноваційною філософією управління, що забезпечує цілісне поєднання технологічних можливостей і людського потенціалу, переосмислює природу проєктної та дослідницької діяльності й створює умови для сталого, адаптивного та знаннєво орієнтованого розвитку.

Переосмислення природи проєктної та дослідницької діяльності в межах Agile-підходів відбувається через зміну їх базових смислів, логіки організації та ціннісних орієнтирів. Передусім проєкт і дослідження перестають сприйматися як лінійні, раз і назавжди спроєктовані процеси з наперед визначеним результатом. Натомість вони осмислюються як відкриті, адаптивні та еволюційні практики створення знання й цінності. Agile формує умови сталого розвитку через інтеграцію принципів безперервного навчання,

© Ігор, Безверхий, 2026

рефлексії та вдосконалення. Ітеративність дозволяє поступово нарощувати результат, знижуючи ресурсні втрати та екологічні, соціальні й організаційні ризики. Сталість у цьому контексті постає не як стабільність, а як здатність системи зберігати життєздатність і продуктивність у змінному цифровому середовищі.

Адаптивність забезпечується відмовою від жорсткого планування на користь гнучкого управління гіпотезами, пріоритетами та сенсами діяльності. У проєктному менеджменті це означає швидке реагування на технологічні й соціальні зміни, а в дослідницькому – можливість коригувати наукові траєкторії відповідно до нових даних, міждисциплінарних викликів і цифрових інструментів аналізу. Знаннєво орієнтований розвиток реалізується через колективне продукування знання, відкриті комунікації та використання цифрових платформ і штучного інтелекту як когнітивних підсилювачів. Agile переорієнтовує управління з контролю результату на управління процесом пізнання, де ключовою цінністю стає не лише продукт, а й створене знання, компетентності та інтелектуальний капітал. Таким чином, Agile-підходи переосмислюють проєктну та дослідницьку діяльність як філософію розвитку, у якій поєднуються сталість, адаптивність і знання, формуючи нову модель управління, адекватну викликам цифрової епохи (Безверхий, 2025, С. 215-222

Проєктна та дослідницька діяльність як філософія розвитку та цілісна світоглядно-методологічна система організації діяльності. Проєктна та дослідницька діяльність як філософія розвитку в сучасних умовах цифрової трансформації набуває статусу не лише управлінської практики, а цілісної світоглядно-методологічної концепції, що визначає спосіб мислення, дії та творення майбутнього. Актуальність осмислення проєктної та дослідницької діяльності як філософії розвитку зумовлена переходом суспільства від індустріальної логіки стабільності до цифрової логіки постійних змін, невизначеності та складності. У таких умовах традиційні моделі планування й управління втрачають ефективність, оскільки не враховують динаміку знання, технологій і соціальних трансформацій. Проєктна та дослідницька діяльність стають універсальними механізмами адаптації, інновацій та сталого розвитку, що особливо важливо для економіки знань, науки, освіти та публічного управління. Концептуально проєктна та дослідницька діяльність як філософія розвитку ґрунтується на ідеях процесуальності, відкритості та співтворчості. Вона розглядає розвиток не як лінійне досягнення наперед заданих цілей, а як безперервний процес постановки питань, формування гіпотез, експериментування та рефлексії. У цьому сенсі проєкт постає як форма осмисленої дії, а дослідження – як форма пізнання, що взаємно доповнюють одна одну в єдиному інноваційному циклі. Філософське обґрунтування такої позиції спирається на поєднання прагматизму, конструктивізму та цифрового гуманізму. Прагматичний вимір підкреслює орієнтацію на практичну цінність і результат, конструктивістський – на соціально зумовлене створення знання, а гуманістичний – на центральну роль людини як носія творчості, відповідальності та смислу. Проєктна та дослідницька діяльність у цій логіці виступає способом узгодження технологічних можливостей із людськими цінностями. Проєктну та дослідницьку діяльність як філософію розвитку доцільно визначити як цілісну світоглядно-методологічну систему організації діяльності, спрямовану на безперервне створення знання, інновацій і соціально значущої цінності через гнучке поєднання пізнання, дії та рефлексії в умовах цифрової трансформації. У такому розумінні проєктна та дослідницька діяльність виходить за межі інструментального менеджменту й постає як стратегія мислення та розвитку, здатна забезпечити адаптивність, сталість і знаннєву спрямованість сучасних організацій і суспільства загалом (Безверхий, 2025, с. 228–235).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У ході дослідження обґрунтовано, що проєктна та дослідницька діяльність у контексті Agile-підходів і цифрової трансформації постає не лише як сукупність управлінських інструментів, а як цілісна філософія розвитку, що поєднує інноваційність, адаптивність і знаннєву орієнтацію. Встановлено, що Agile-парадигма змінює традиційні уявлення про управління, переорієнтовуючи його з жорсткого планування та контролю на процесуальність, ітеративність, самоорганізацію та співтворчість. Доведено, що впровадження Agile-підходів підвищує ефективність проєктної та дослідницької діяльності за рахунок гнучкого реагування на зміни, інтеграції цифрових технологій, активного використання колективного знання та розвитку людського капіталу. Проєкт і дослідження в такій моделі розглядаються як відкриті системи, здатні до безперервного

навчання й оновлення, що створює умови для сталого та інноваційного розвитку організацій і суспільства. З'ясовано, що філософсько-гуманістичний вимір Agile полягає у переосмисленні ролі суб'єкта управління, де пріоритет надається відповідальності, довірі, сервісному лідерству та ціннісно орієнтованій взаємодії. Це сприяє формуванню нової управлінської культури, адекватної викликам цифрової епохи.

Перспективи подальших наукових розвідок пов'язані з поглибленим аналізом взаємодії Agile-підходів із штучним інтелектом і цифровими платформами в управлінні проєктами та дослідженнями; дослідженням етичних і аксіологічних аспектів гнучкого менеджменту; а також розробкою міждисциплінарних моделей впровадження Agile у наукових, освітніх і публічних інституціях. Окремої уваги потребує вивчення ролі Agile-підходів у забезпеченні післякризового та післявоєнного відновлення, сталого розвитку й формування економіки знань у глобальному цифровому середовищ

Список використаних джерел

Безверхий І. Синергія менеджменту 3.0 та штучного інтелекту: нові підходи до управління розробкою програмного забезпечення. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. Вип. 22 (99). P. 228–235. doi https://doi.org/10.32782/hst-2025-22-99-25

Безверхий Ігор. Використання сучасних платформ business intelligence (BI) для керування розробкою програмного забезпечення у міждисциплінарному науковому дискурсі. HUMANITIES STUDIES: збірник наукових праць / Голов. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 25 (102). С. 215-222. DOI: https://doi.org/10.32782/hst-2025-25-102-01

Білогур В. Є., Воронкова В. Г. Олексенко Р. І. Формування професійних компетентностей у процесі вивчення дисципліни «Філософія науки і методи наукових досліджень». Актуальні проблеми філософії та соціології. 2025. № 53, С. 10-17 http://apfs.nuoua.od.ua/52-2025 http://apfs.nuoua.od.ua/archive/53_2025/4.pdf

Воронкова В., Гарбар Г., Арабаджиєв Д. Методологія наукових досліджень у галузі менеджменту та економіки: соціально-філософський аналіз. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P.153-165. http://humstudies.com.ua/article/view/335601/324492

Voronkova V. Nikitenko V. Synergy between artificial intelligence and digital humanism for humanitarian security: sustainable post-war development and recovery in Ukraine. UNIVERSITY SCIENCES. International Interdisciplinary Scientific Journal pp. 2025. C.88-102. DOI: 10.51587/3068-3580/US-2025-12-2

Горбуля М.А., Воронкова В.Г. Філософія ризику та антикрихкості фінансово-економічних систем як нова форма мислення у добу турбулентності (на основі праць Нассіма Талеба). Актуальні проблеми філософії та соціології. 2025. № 56. С. 32-40. DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v056.2025.6

Ніктенко В., Воронкова В., Кивлюк О.. Цифровий гуманізм як нова парадигма розвитку сучасних гуманітарних наук. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 22 (99). P. 81–90. doi https://doi.org/10.32782/hst-2025-22-99-09

Nikitenko V., Voronkova V., Oleksenko R., Kyvliuk O., Klochek L.,Koliada N., Abramov O., Drachuk M. (2025). Developing the Concept of Digital Humanism as Human Interaction with Artificial Intelligence. Pakistan Journal of Life and Social Sciences. 23(1). P. 238-248.

Nikitenko V., Voronkova V.**,** Oleksenko R., Andriukaitiene R., Pyurko V., Khrystovoi D.. El concepto de impacto de la Inteligencia Artificial en la Educación Artística: nuevos horizontes para la creatividad, el cambio social, la innovación y el enriquecimiento cultural. INTERACCIÓN Y PERSPECTIVA Revista de Trabajo Social. ISSN 2244-808X ~ Dep. Legal pp 201002Z43506. Vol. 15 (1): 153 – 170 pp, 2025 DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14031656

Cherep A, Voronkova V., Cherep O., Lykholat Y.. Integration of artificial intelligence into hr-analytics as a factor of sustainable development of an organisation and effective management decision-making.(Інтеграція штучного інтелекту в HR-аналітику як фактор сталого розвитку організації та ефективного прийняття управлінських рішень). АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ № 6 (288), 2025. С. 294-302. DOI: 10.32752/1993-6788-2025-1-288-294-302

References

Bezverkhyi, I. (2025). Synergy of Management 3.0 and artificial intelligence: New approaches to software development management. *Humanities Studies*, 22(99), 228–235. https://doi.org/10.32782/hst-2025-22-99-25

Bezverkhyi, I. (2025). The use of modern business intelligence (BI) platforms for managing software development in interdisciplinary scientific discourse. *Humanities Studies*, 25(102), 215–222. https://doi.org/10.32782/hst-2025-25-102-01

© Ігор, Безверхий, 2026

Bilohur, V. Ye., Voronkova, V. H., & Oleksenko, R. I. (2025). Formation of professional competencies in the process of studying the discipline “Philosophy of science and methods of scientific research.” *Current Issues of Philosophy and Sociology*, 53, 10–17.

Voronkova, V., Harbar, H., & Arabadzhiev, D. (2025). Methodology of scientific research in the field of management and economics: A socio-philosophical analysis. *Humanities Studies*, 23(100), 153–165.

Voronkova, V., & Nikitenko, V. (2025). Synergy between artificial intelligence and digital humanism for humanitarian security: Sustainable post-war development and recovery in Ukraine. *University Sciences: International Interdisciplinary Scientific Journal*, 12(2), 88–102. https://doi.org/10.51587/3068-3580/US-2025-12-2

Horbulia, M. A., & Voronkova, V. H. (2025). Philosophy of risk and antifragility of financial and economic systems as a new form of thinking in an age of turbulence (based on the works of Nassim Taleb). *Current Issues of Philosophy and Sociology*, 56, 32–40. https://doi.org/10.32782/apfs.v056.2025.6

Nikitenko, V., Voronkova, V., & Kyvliuk, O. (2025). Digital humanism as a new paradigm for the development of modern humanities. *Humanities Studies*, 22(99), 81–90. https://doi.org/10.32782/hst-2025-22-99-09

Nikitenko, V., Voronkova, V., Oleksenko, R., Kyvliuk, O., Klochek, L., Koliada, N., Abramov, O., & Drachuk, M. (2025). Developing the concept of digital humanism as human interaction with artificial intelligence. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*, 23(1), 238–248.

Nikitenko, V., Voronkova, V., Oleksenko, R., Andriukaitiene, R., Pyurko, V., & Khrystovoi, D. (2025). The concept of the impact of artificial intelligence on art education: New horizons for creativity, social change, innovation, and cultural enrichment. *Interacción y Perspectiva: Revista de Trabajo Social*, 15(1), 153–170. https://doi.org/10.5281/zenodo.14031656

Cherep A, Voronkova V., Cherep O., Lykholat Y.(2025)/ Integration of artificial intelligence into hr-analytics as a factor of sustainable development of an organisation and effective management decision-making.(Інтеграція штучного інтелекту в HR-аналітику як фактор сталого розвитку організації та ефективного прийняття управлінських рішень). АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ № 6 (288), С. 294-302. DOI: 10.32752/1993-6788-2025-1-288-294-302

IHOR, BEZVERKHYI – PhD candidate in the specialty 073 “Management”,
direction 07 “Management and Administration”, Y. M. Potebnya Engineering Education
and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: ligbzv@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-2890-1745

AGILE METHODOLOGY AS A FACTOR OF TRANSFORMATION OF PROJECT AND RESEARCH MANAGEMENT: A SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Abstract

The article provides a philosophical and methodological analysis of Agile methodology as a key factor in the transformation of project and research management in the context of digital transformation and increasing uncertainty. The purpose of the study is to determine the role of Agile methodology in the transformation of project and research management and to develop recommendations for its effective application to improve the effectiveness of scientific and applied project management. It is argued that Agile goes beyond an instrumental approach to management and emerges as a holistic management and worldview paradigm focused on adaptability, iterativeness, self-organization, and the creation of knowledge value. It is shown that the implementation of Agile approaches in project activities contributes to increasing the flexibility of management decisions, the effectiveness of team interaction, and risk management, while in research management, it activates interdisciplinarity, open science, and the use of digital platforms and artificial intelligence. Research results. The epistemological dimensions of Agile methodology as a factor in the transformation of project and research management have been analyzed. Agile approaches have been revealed as a conceptual platform for the transformation of project and research management. The influence of Agile approaches on the effectiveness of project and research management in the context of digital transformation is investigated. Project and research activities are substantiated as a philosophy of development and a holistic worldview and methodological system for organizing activities. It is proven that Agile methodology rethinks the nature of project and research activities, forming them as a philosophy of development based on continuous learning, reflection, and co-creation. It is concluded that Agile approaches create the preconditions for the sustainable, adaptive, and knowledge-oriented development of organizations and scientific institutions in the digital age. In terms of innovation, Agile improves management efficiency through iteration, rapid feedback, and collective knowledge. In project activities, this ensures rapid adjustment of decisions, risk minimization, and accelerated implementation of digital innovations. In the research sphere, Agile promotes the development of interdisciplinarity, open science, and the integration of digital platforms, transforming the very process of scientific knowledge production. Project and research activities as a philosophy of development

in the current conditions of digital transformation are acquiring the status not only of management practice, but also of a holistic worldview and methodological concept that determines the way of thinking, acting, and creating the future.

Keywords: Agile methodology, fundamentals of research activity, project management, research management, digital transformation, management philosophy, innovation, digital humanism.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 20.12.2025
Accepted date 19. 01.2026
Published date 20.02.2026

How to cite: **Безверхий, Ігор.** AGILE-методологія як чинник трансформації проєктного та дослідницького менеджменту: соціально-філософський аналіз. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 9–18
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-01

© Ігор, Безверхий, 2026

УДК 005.32:165.62:005.7
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-02

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ДРАЙВЕР ТРАНСФОРМАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

БІЛОГУБ, ВЯЧЕСЛАВ[1]
НІКІТЕНКО, ВІТАЛІНА[2]

Анотація

У статті здійснено соціально-філософське осмислення ролі критичного мислення як ключового чинника трансформації організаційної культури в умовах зростаючої невизначеності, цифрових трансформацій та глобалізаційних змін. Організаційна культура розглядається як багатовимірний соціально-ціннісний феномен, що визначає способи інтерпретації реальності, прийняття управлінських рішень і формування колективних моделей поведінки в організаціях. Метою дослідження є комплексний аналіз взаємозв'язку критичного мислення та організаційної культури, а також обґрунтування їх ролі у формуванні адаптивних, рефлексивних та інноваційно орієнтованих організаційних систем. У статті проаналізовано класичні та сучасні теоретичні підходи до організаційної культури та критичного мислення, зокрема ідеї раціональності, комунікативної дії, влади знання та когнітивних практик, що дозволило виявити їхній концептуальний потенціал для пояснення трансформаційних процесів у сучасних організаціях. Визначено, що критичне мислення функціонує не лише як індивідуальна когнітивна здатність, але й як соціально вбудована практика, яка впливає на цінності, норми, комунікацію та інтерпретаційні моделі всередині організації. Виявлено та систематизовано ключові проблеми розвитку організаційної культури в умовах невизначеності, зокрема обмеженість рефлексивних практик, домінування ієрархічних моделей мислення, дефіцит відкритої комунікації та вплив цифрових середовищ на когнітивні процеси. Особлива увага приділена структурним елементам організаційної культури – базовим припущенням, цінностям, нормам, поведінковим практикам і символічним формам – у яких інтегрується критичне мислення як механізм переосмислення досвіду та формування нових управлінських підходів. Обґрунтовано, що розвиток культури критичного мислення сприяє формуванню організаційної стійкості, підвищенню якості прийняття рішень, розвитку інноваційності та зміцненню довіри в колективі. Запропоновано концептуальні підходи до інтеграції критичного мислення у ціннісні, нормативні, комунікативні та поведінкові компоненти організаційної культури, що забезпечують її трансформацію відповідно до викликів сучасності. Стаття поєднує соціально-філософський, управлінський та міждисциплінарний підходи, дозволяючи розглядати організаційну культуру як динамічну систему, у якій критичне мислення виступає не лише інструментом аналізу, але й фундаментом формування нових моделей взаємодії, інтерпретації та колективної дії. Соціально-філософські виміри досліджуваного феномену охоплюють когнітивний, етичний, комунікативний та поведінковий аспекти, що визначають здатність організацій до саморефлексії, адаптації та розвитку в умовах невизначеності.

Ключові слова: критичне мислення, організаційна культура, невизначеність, когнітивні практики, цінності, комунікація, цифрові трансформації, управління, адаптивність, соціально-філософський аналіз.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. У сучасних умовах глобалізаційних процесів, цифрової трансформації економіки, зростання невизначеності та кризових соціально-економічних і політичних викликів суттєво підвищується роль організаційної культури як інтегрального чинника ефективного функціонування підприємств і соціально-економічних систем. Організаційна культура перестає бути лише внутрішнім регулятором поведінки персоналу, трансформуючись у стратегічний ресурс розвитку організації, що визначає її здатність до інновацій, адаптації та забезпечення конкурентоспроможності. У цьому контексті особливого значення набуває критичне мислення як ключова управлінська компетентність, що забезпечує обґрунтованість прийняття рішень, здатність до аналізу складних ситуацій, виявлення ризиків і подолання когнітивних упереджень. Взаємозв'язок організаційної культури та критичного мислення формує нову парадигму управління, у межах якої культура виступає не лише середовищем функціонування організації, а й фактором розвитку інтелектуального потенціалу її працівників.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в умовах цифровізації, швидкого оновлення

[1] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: belogub.s1983@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-5163-0587
[2] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: vitalina2006@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9588-7836

інформації та зростання складності управлінських завдань традиційні підходи до управління виявляються недостатньо ефективними. Зокрема, домінування формалізованих процедур і технократичного підходу обмежує можливості організацій щодо гнучкого реагування на зміни зовнішнього середовища. Це актуалізує необхідність формування організаційної культури, яка стимулює критичне мислення, відкритість до нових ідей, рефлексивність та готовність до змін. Особливої значущості дана проблема набуває в умовах трансформаційних процесів в Україні, пов'язаних із воєнними викликами, економічною нестабільністю, інтеграцією у європейський простір та розвитком цифрового управління. У таких умовах ефективність діяльності організацій значною мірою залежить від здатності управлінців приймати обґрунтовані рішення в ситуаціях невизначеності, що безпосередньо пов'язано з рівнем розвитку критичного мислення та характером організаційної культури.

Концептуалізація проблеми ґрунтується на розумінні організаційної культури як багатовимірного соціально-економічного та управлінського явища, що формується під впливом комплексу взаємопов'язаних детермінант. До таких детермінант належать ціннісні орієнтації організації, стиль лідерства, рівень розвитку комунікацій, організаційні норми і практики, а також зовнішнє інституційне середовище. Водночас критичне мислення розглядається як когнітивно-поведінковий ресурс, що забезпечує ефективність інтерпретації інформації, прийняття рішень і управління знаннями в організації.

У теоретичному вимірі організаційна культура постає як система цінностей, норм і моделей поведінки, що визначають характер управлінської взаємодії та прийняття рішень. Вона формує середовище, у якому або стимулюється, або обмежується розвиток критичного мислення працівників. Відтак культура організації може виступати як каталізатор інноваційності, або ж, навпаки, як фактор консервації неефективних управлінських практик.

Методологічний підхід до дослідження передбачає поєднання системного, аксіологічного та поведінкового аналізу, що дозволяє розкрити взаємозв'язок між організаційною культурою та критичним мисленням на індивідуальному, груповому та організаційному рівнях. Такий підхід забезпечує можливість комплексного осмислення досліджуваної проблеми як чинника підвищення ефективності управління, розвитку організацій та забезпечення їхньої стійкості.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що формування організаційної культури, орієнтованої на розвиток критичного мислення, дозволяє: підвищувати якість управлінських рішень; зменшувати вплив когнітивних викривлень у процесі управління; стимулювати інноваційну активність і навчання персоналу; формувати адаптивність організацій до умов невизначеності; забезпечувати довгострокову ефективність і конкурентоспроможність.

Підсумовуючи, дослідження взаємозв'язку організаційної культури та критичного мислення є важливим як у теоретичному, так і в практичному аспектах, оскільки сприяє формуванню нових підходів до управління організаціями в умовах сучасних глобальних викликів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми та формування мети дослідження. Незважаючи на значну кількість досліджень організаційної культури та критичного мислення у вітчизняній і зарубіжній науці, низка важливих аспектів їх взаємозв'язку залишається недостатньо розробленою та потребує подальшого системного аналізу. Насамперед це стосується ціннісно-когнітивного виміру взаємодії організаційної культури та критичного мислення. У більшості наукових праць організаційна культура розглядається як система норм, цінностей і моделей поведінки, тоді як критичне мислення трактується як індивідуальна когнітивна компетентність. Водночас питання їх інтеграції, зокрема впливу ціннісних орієнтацій організації на розвиток критичного мислення працівників і управлінців, а також зворотного впливу критичного мислення на трансформацію організаційної культури, залишається недостатньо дослідженим. Окремої уваги потребує проблема впливу цифровізації та штучного інтелекту на формування організаційної культури та когнітивних процесів у межах організації. Незважаючи на активне вивчення цифрової трансформації, наукові підходи до інтеграції цифрових технологій у культурні та мисленнєві процеси залишаються фрагментарними. Відсутні комплексні моделі, які б пояснювали взаємозв'язок між використанням цифрових інструментів, розвитком критичного мислення та трансформацією організаційних норм і управлінських практик.

Недостатньо дослідженим є також комунікативний і рефлексивний вимір організаційної

© Вячеслав, Білогуб, Віталіна, Нікітенко, 2026

культури. Хоча сучасні підходи підкреслюють значення відкритої комунікації, обміну знаннями та співпраці, потребує поглиблення аналіз того, яким чином комунікативне середовище організації впливає на здатність працівників до критичного осмислення інформації, формування незалежних суджень і прийняття обґрунтованих рішень. Зокрема, малодослідженим залишається зв'язок між культурою діалогу, рівнем довіри та психологічної безпеки і розвитком критичного мислення в організаціях.

В умовах глобалізації та зростання культурної різноманітності обмеженими залишаються дослідження міжкультурних аспектів формування організаційної культури, що сприяє розвитку критичного мислення. Недостатньо вивченими є питання впливу національних і культурних відмінностей на когнітивні процеси, управлінські рішення та моделі організаційної поведінки, що ускладнює розроблення універсальних підходів до управління в мультикультурному середовищі. Крім того, фрагментарно досліджено питання оцінки ефективності організаційної культури у контексті розвитку критичного мислення, інноваційності, соціальної відповідальності та сталого розвитку. Відсутні цілісні методологічні підходи до визначення того, яким чином організаційна культура впливає на якість управлінських рішень, здатність організації до навчання та її довгострокову ефективність. Не повною мірою розкрито й потенціал організаційної культури як інструменту зниження когнітивних упереджень та підвищення раціональності управління.

Таким чином, актуальним є комплексне дослідження організаційної культури як середовища формування критичного мислення, що передбачає інтеграцію ціннісного, когнітивного, комунікативного та цифрового вимірів. Невирішеними залишаються питання формування організаційних умов, які стимулюють розвиток критичного мислення, а також розроблення моделей, що поєднують культурні характеристики організації з когнітивними процесами прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності та динамічних змін.

Мета статті полягає у комплексному теоретико-методологічному осмисленні організаційної культури як ключового середовища формування критичного мислення, що визначає якість управлінських рішень, інноваційність та адаптивність організацій у сучасних умовах цифровізації та глобальних трансформацій. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення низки взаємопов'язаних завдань, зокрема аналіз класичних і сучасних підходів до розуміння організаційної культури та критичного мислення, виявлення невирішених аспектів їх взаємодії, дослідження впливу цифрових технологій на трансформацію організаційної культури та когнітивних процесів, обґрунтування ролі культури як чинника розвитку критичного мислення, а також розроблення концептуальних підходів і практичних рекомендацій щодо формування організаційного середовища, орієнтованого на розвиток рефлексивності, інноваційності та ефективного управління.

Вступ. Сучасний етап розвитку організацій характеризується зростаючою складністю, динамічністю та невизначеністю соціально-економічного середовища. Глобалізаційні процеси, інтенсивна цифровізація, трансформація ринків праці, а також вплив кризових явищ (економічних, соціальних, безпекових) формують нову реальність функціонування організацій, у якій традиційні управлінські моделі виявляються недостатньо гнучкими та адаптивними. У цих умовах організації стикаються з необхідністю не лише структурних змін, але й глибокої трансформації внутрішніх культурних засад, які визначають логіку мислення, поведінки та взаємодії їхніх членів.

Організаційна культура у цьому контексті постає як фундаментальний соціально-ціннісний механізм, що забезпечує інтеграцію індивідуальних і колективних дій, формує систему значень і норм, а також визначає способи інтерпретації реальності та реагування на зовнішні виклики. Водночас традиційні моделі організаційної культури, орієнтовані на стабільність, ієрархічність і стандартизацію, дедалі частіше вступають у суперечність із вимогами середовища, що швидко змінюється. Це зумовлює необхідність переосмислення ролі культури як динамічного, рефлексивного та відкритого до змін феномену.

В контексті досліджуваної проблематики особливого значення набуває критичне мислення як когнітивна та соціокультурна здатність, що забезпечує аналітичне осмислення інформації, рефлексію власних припущень, здатність до аргументованого судження та прийняття рішень в умовах невизначеності. Критичне мислення дозволяє подолати обмеження стереотипного мислення, знижує вплив когнітивних упереджень і сприяє формуванню більш гнучких та обґрунтованих управлінських практик. Водночас його значення виходить за межі індивідуального рівня, оскільки

воно поступово інтегрується у колективні практики взаємодії, комунікації та організаційного навчання.

Отже, взаємозв'язок критичного мислення та організаційної культури набуває принципового значення у процесі трансформації сучасних організацій. Критичне мислення виступає не лише як інструмент раціоналізації управлінських рішень, але і як чинник зміни культурних установок, норм і цінностей, що визначають поведінкові моделі працівників. Воно сприяє формуванню культури відкритості, діалогу, рефлексії та інноваційності, яка є необхідною умовою ефективного функціонування організацій у складному та невизначеному середовищі. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю концептуального осмислення механізмів інтеграції критичного мислення у структуру організаційної культури, а також визначення його ролі у забезпеченні адаптивності, стійкості та інноваційного розвитку організацій. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених як організаційній культурі, так і критичному мисленню, їх взаємодія у контексті невизначеності залишається недостатньо розробленою, що визначає наукову новизну та практичну значущість даної роботи. Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі критичного мислення як ключового чинника трансформації організаційної культури та визначення напрямів його інтеграції у ціннісні, комунікативні та поведінкові структури організацій в умовах невизначеності.

Сучасні дослідження організаційної культури та критичного мислення формуються на перетині менеджменту, організаційної поведінки, когнітивної психології та соціальної філософії. У міжнародній науковій традиції організаційна культура розглядається як системоутворюючий чинник функціонування організації, що визначає поведінкові патерни, управлінські практики та здатність до адаптації в умовах невизначеності, цифровізації та кризових трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблематика формування організаційної культури підприємств є однією з ключових у сучасному менеджменті, що зумовлено зростанням ролі нематеріальних факторів у забезпеченні конкурентоспроможності організацій. Теоретико-методологічні засади дослідження організаційної культури сформувалися на перетині менеджменту, організаційної поведінки, соціології та психології, що дозволяє розглядати її як комплексний багатовимірний феномен (Schein, 2017; Hofstede, 2011; Robbins & Coulter, 2021).

Організаційна культура виступає важливим чинником ефективності діяльності підприємства, впливаючи на продуктивність, інноваційність, адаптивність до змін і конкурентоспроможність (Armstrong, 2020; Denison, 1990; Kaplan & Norton, 2020). Сучасні дослідження підтверджують, що вона є стратегічним ресурсом забезпечення сталого розвитку організації (Cameron & Quinn, 2011; Elkington, 2018). Фундаментальні основи дослідження організаційної культури закладено у працях Едгара Шейна, який визначає її як систему базових припущень, цінностей і норм, сформованих у процесі колективного досвіду (Schein, 2017). Подальший розвиток цього підходу відображено у роботах Герта Гофстеде, який трактує культуру як «колективне програмування свідомості» (Hofstede, 2011), а також у дослідженнях міжкультурних особливостей управління (Trompenaars & Hampden-Turner, 2012). Розвиток концепції організаційної культури тісно пов'язаний із дослідженням її впливу на ефективність діяльності підприємств. Зокрема, Деніел Денісон довів взаємозв'язок між характеристиками культури та результативністю організацій (Denison, 1990). У цьому контексті культура розглядається як інструмент стратегічного управління та підвищення ефективності діяльності (Armstrong, 2020; Porter, 2008).

Вагомий внесок у розвиток теорії організаційної культури зробили Кім Кемерон і Роберт Квінн, які розробили модель конкуруючих цінностей, що дозволяє аналізувати типи культур і визначати напрями їх трансформації (Cameron & Quinn, 2011). Сучасні дослідження розширюють класичні підходи, акцентуючи увагу на поведінкових і когнітивних аспектах організаційної культури. Зокрема, концепція психологічної безпеки Емі Едмондсон доводить значення відкритості до обміну ідеями та обговорення помилок для формування інноваційного середовища (Edmondson, 2019).

Паралельно розвивається напрям дослідження критичного мислення як важливої складової організаційної культури. Основоположними є праці Роберта Енніса, а також Річарда Пола і Лінди Елдер, які визначають критичне мислення як процес логічного й рефлексивного аналізу інформації (Ennis, 2011; Paul & Elder, 2019). Прикладний аспект розкрито у дослідженнях Діани Гелперн

© Вячеслав, Білогуб, Віталіна, Нікітенко, 2026

(Halpern, 2014). Важливе значення мають також результати поведінкової економіки, зокрема праці Даніеля Канемана та Каса Санстейна, які доводять вплив когнітивних упереджень на прийняття рішень (Kahneman, 2011; Sunstein, 2017). Суттєвий внесок у розуміння процесів формування організаційної культури здійснив Карл Вайк через концепцію осмислення (sensemaking), що підкреслює роль інтерпретації інформації в організаціях (Weick, 1995). У свою чергу, Пітер Сенге обґрунтував значення системного мислення та безперервного навчання як основи розвитку адаптивної організаційної культури (Senge, 2006).

В умовах цифрової трансформації значного розвитку набули дослідження Еріка Бріньйолфссона та Ендрю Макафі, які аналізують вплив цифрових технологій на управлінські процеси та структуру організацій (Brynjolfsson & McAfee, 2017; Laudon & Laudon, 2021; OECD, 2022). Питання взаємозв'язку організаційної культури із соціальною відповідальністю та сталим розвитком розкрито у працях Філіпа Котлера, Арчі МакВільямса, Йоста Йонкера, Браяна Шихі, де підкреслюється інтеграція економічних, соціальних і екологічних цілей у діяльності підприємств (Kotler & Keller, 2016; Elkington, 2018; United Nations Global Compact, 2021). Поряд із зарубіжними дослідженнями вагомий внесок у розвиток теорії організаційної культури здійснюють українські науковці, зокрема І. Отенко, Г. Хаєта, О. Харчишина, М. Чепелюк, а також О. Амоша, Н. Брюховецька, І. Булєєв, А. Касич, Ю. Погорелов, у працях яких досліджено особливості формування та трансформації організаційної культури підприємств в умовах змін зовнішнього середовища.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць, недостатньо дослідженим залишається питання інтеграції організаційної культури з розвитком критичного мислення як ключової управлінської компетентності в умовах цифровізації, невизначеності та кризових викликів, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

1. Класичні та сучасні підходи до розуміння організаційної культури та критичного мислення та їхній внесок у формування теоретичних засад дослідження. Теоретичне осмислення організаційної культури та критичного мислення ґрунтується на поєднанні класичних і сучасних наукових підходів, що дозволяє розглядати їх як взаємопов'язані складові ефективного управління в умовах сучасних трансформацій. У сучасній науковій парадигмі організаційна культура трактується як багатовимірна система цінностей, норм, переконань і моделей поведінки, що формують середовище функціонування організації та визначають характер управлінських рішень. Водночас критичне мислення розглядається як ключова когнітивна компетентність, яка забезпечує здатність до аналізу інформації, оцінки альтернатив і прийняття обґрунтованих рішень в умовах невизначеності.

Фундаментальні засади дослідження організаційної культури закладені у працях Едгара Шейна, який визначає її як систему базових припущень, що формуються в процесі колективного досвіду та визначають поведінку членів організації (Schein, 2017). Такий підхід дозволяє розглядати культуру як глибинний механізм регуляції організаційної діяльності, що впливає на способи сприйняття, мислення та прийняття рішень.

Подальший розвиток цієї концепції представлений у роботах Герта Гофстеде, який інтерпретує культуру як «колективне програмування свідомості», що визначає відмінності у поведінці людей та управлінських практиках (Hofstede, 2011). У контексті даного дослідження це дозволяє обґрунтувати, що організаційна культура безпосередньо впливає на формування когнітивних моделей і, відповідно, на розвиток критичного мислення в організаціях.

Важливий внесок у дослідження взаємозв'язку культури та ефективності організацій зробив Деніел Денісон, який довів, що такі характеристики культури, як залученість, узгодженість і адаптивність, мають прямий вплив на результативність діяльності (Denison, 1990). Це дає підстави стверджувати, що організаційна культура, яка підтримує відкритість, участь і навчання, створює передумови для розвитку критичного мислення персоналу.

У сучасному менеджменті культура розглядається як стратегічний ресурс розвитку організації, що відображено у працях Майкла Армстронга, а також Кіма Кемерона і Роберта Квінна, які підкреслюють роль цінностей, лідерства та організаційного середовища у формуванні ефективних моделей управління (Armstrong, 2020; Cameron & Quinn, 2011). Їхні підходи дозволяють розглядати організаційну культуру як фактор, що визначає рівень гнучкості, інноваційності та здатності до змін, що безпосередньо пов'язано з розвитком критичного мислення.

Паралельно формується науковий напрям дослідження критичного мислення як ключової компетентності сучасного управління. Основоположними є праці Роберта Енніса, а також Річарда Пола і Лінди Елдер, які визначають критичне мислення як процес рефлексивного, логічного та обґрунтованого аналізу інформації (Ennis, 2011; Paul & Elder, 2019). У прикладному аспекті важливу роль відіграють дослідження Діани Гелперн, яка обґрунтовує значення критичного мислення для прийняття ефективних управлінських рішень і вирішення складних проблем (Halpern, 2014).

Суттєвий внесок у розуміння когнітивних процесів у прийнятті рішень здійснив Даніель Канеман, який довів, що управлінські рішення часто піддаються впливу когнітивних упереджень (Kahneman, 2011). Це підсилює значення критичного мислення як інструменту підвищення раціональності управління та зниження ризиків помилкових рішень.

У контексті взаємозв'язку організаційної культури та процесів осмислення інформації важливе значення має концепція sensemaking, запропонована Карлом Вайком, яка підкреслює роль інтерпретації подій і формування колективного розуміння у процесі управління (Weick, 1995). Водночас концепція навчальної організації Пітера Сенге акцентує увагу на розвитку системного та критичного мислення як складових організаційної культури, що забезпечують здатність організації до самонавчання та адаптації (Senge, 2006).

В умовах цифрової трансформації вагомого значення набувають дослідження Еріка Бріньйолфссона та Ендрю Макафі, які аналізують вплив цифрових технологій на управлінські процеси та зміну вимог до компетентностей персоналу (Brynjolfsson & McAfee, 2017). У цьому контексті критичне мислення розглядається як необхідна умова ефективної роботи з інформацією та прийняття рішень у цифровому середовищі.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що організаційна культура та критичне мислення є взаємопов'язаними складовими сучасного управління. Організаційна культура формує середовище, яке визначає можливості розвитку критичного мислення, тоді як критичне мислення виступає чинником удосконалення організаційної культури, сприяючи підвищенню якості управлінських рішень, інноваційності та адаптивності організацій. Отже, інтеграція культурного та когнітивного підходів створює теоретичну основу для формування ефективних моделей управління в умовах сучасних викликів.

2. Вплив організаційної культури на розвиток критичного мислення: когнітивно-поведінковий та управлінський вимір. У сучасних умовах функціонування організацій критичне мислення перестає розглядатися виключно як індивідуальна когнітивна здатність і дедалі більше набуває ознак соціально зумовленого феномену, формування якого безпосередньо залежить від характеристик організаційного середовища. У цьому контексті організаційна культура виступає не лише як система норм і цінностей, а як когнітивно-регулятивний механізм, що визначає рамки мислення, інтерпретації інформації та прийняття рішень.

На відміну від традиційних підходів, де культура розглядається як «фон» управлінської діяльності, сучасні дослідження дозволяють трактувати її як активний чинник, що формує мисленнєві патерни працівників. Зокрема, підхід Едгара Шейна дає підстави стверджувати, що базові припущення організації виконують функцію когнітивних фільтрів, через які відбувається сприйняття та оцінка інформації (Schein, 2017). Це означає, що навіть за наявності формальних вимог до аналітичності чи раціональності рішень реальний рівень критичного мислення визначається не лише індивідуальними здібностями, а культурно закріпленими способами мислення.

У цьому контексті концепція культурних вимірів Герта Гофстеде дозволяє пояснити, чому в одних організаціях критичне мислення розвивається, а в інших – пригнічується (Hofstede, 2011). Зокрема, високий рівень дистанції влади формує залежні когнітивні моделі, орієнтовані на авторитет, що знижує здатність до критичного аналізу управлінських рішень. Водночас культури з низькою дистанцією влади та високим рівнем індивідуалізму стимулюють автономність мислення, сумнів і аргументовану дискусію (Trompenaars & Hampden-Turner, 2012).

Результати досліджень Деніела Денісона дозволяють конкретизувати ці положення на рівні організаційних характеристик. Зокрема, встановлено, що культури з високим рівнем залученості персоналу створюють умови для когнітивної активності, оскільки передбачають участь працівників у прийнятті рішень, тоді як адаптивність культури сприяє перегляду усталених підходів і розвитку здатності до критичного переосмис-

© Вячеслав, Білогуб, Віталіна, Нікітенко, 2026

лення досвіду (Denison, 1990). Це дає підстави стверджувати, що критичне мислення є не лише індивідуальною навичкою, а результатом організаційної практики.

Особливої уваги заслуговує взаємозв'язок між типами організаційної культури та характером мислення, що розкривається у моделі Кіма Кемерона і Роберта Квінна (Cameron & Quinn, 2011). Зокрема, ієрархічні культури, орієнтовані на стабільність і контроль, формують алгоритмічне, процедурне мислення, тоді як адхократичні культури стимулюють евристичне мислення, експериментування та критичне осмислення альтернатив. Кланові культури, своєю чергою, створюють умови для розвитку критичного мислення через довіру та відкриту комунікацію, але можуть обмежувати його через прагнення до консенсусу.

Поглиблює розуміння цієї проблеми концепція осмислення (sensemaking) Карла Вайка, відповідно до якої мислення в організації має колективний характер і формується у процесі інтерпретації подій (Weick, 1995). У такому підході критичне мислення виступає не як ізольований процес, а як результат соціальної взаємодії, де значення має не лише аналіз фактів, а й спосіб їх обговорення, переосмислення та узгодження.

Важливим є також внесок концепції навчальної організації Пітера Сенге, яка підкреслює роль системного мислення та рефлексії як складових організаційної культури (Senge, 2006). Організації, що підтримують навчання, створюють умови для постійного перегляду ментальних моделей, що є ключовим елементом розвитку критичного мислення. У цьому випадку культура виконує функцію не лише регуляції поведінки, а й розвитку когнітивного потенціалу працівників.

З позицій поведінкової економіки дослідження Даніеля Канемана дозволяють пояснити, що навіть у професійних управлінців домінують інтуїтивні, а не аналітичні рішення (Kahneman, 2011). У цьому контексті організаційна культура може або підсилювати ці упередження (через тиск, поспішність, ієрархічність), або мінімізувати їх (через обговорення, перевірку гіпотез, колективний аналіз).

Отже, культура виступає механізмом корекції когнітивних викривлень.

В умовах цифрової трансформації, дослідженої Еріком Брендлфссоном та Ендрю МакАфером, відбувається зміна характеру мислення в організаціях: зростає роль аналітики, роботи з даними та швидкого прийняття рішень. Це підсилює вимоги до критичного мислення, але водночас створює ризики поверхневого аналізу через інформаційне перевантаження. У таких умовах саме організаційна культура визначає, чи будуть цифрові інструменти використовуватися для глибшого аналізу, чи, навпаки, сприятимуть формалізації мислення.

Отже, отримані результати дозволяють обґрунтувати, що організаційна культура є ключовим фактором формування критичного мислення як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Вона визначає не лише поведінкові норми, а й когнітивні рамки, в межах яких відбувається аналіз інформації та прийняття рішень. Ефективна організаційна культура повинна поєднувати відкритість до дискусії, толерантність до помилок, підтримку рефлексії та орієнтацію на навчання, що створює умови для розвитку критичного мислення як ключової компетентності сучасного управління.

Таким чином, науковий результат полягає у доведенні того, що критичне мислення не може розглядатися поза культурним контекстом організації, а його розвиток є наслідком цілеспрямованого формування відповідного організаційного середовища, що інтегрує ціннісні, когнітивні та комунікативні компоненти управління.

3. Вплив цифровізації та штучного інтелекту на трансформацію організаційної культури та розвиток критичного мислення. Сучасний етап розвитку організацій характеризується глибокою цифровою трансформацією, яка змінює не лише технологічні аспекти діяльності, а й фундаментальні засади організаційної культури та когнітивних процесів у межах управління. Цифровізація та впровадження штучного інтелекту формують новий тип організаційного середовища, у якому змінюються способи обробки інформації, прийняття рішень і взаємодії між працівниками. У цьому контексті критичне мислення набуває не лише значення індивідуальної компетентності, а стає системною умовою ефективного функціонування організації.

На відміну від традиційних моделей управління, де основна увага приділялася регламентації процесів і контролю, цифрове середовище характеризується відкритістю інформаційних потоків, швидкістю змін і високим рівнем невизначеності (Brynjolfsson & McAfee, 2017; Laudon & Laudon, 2021). Це призводить до зміщення акцентів в організаційній культурі – від стабільності та передбачуваності до гнучкості, адаптивності та постій-

ного навчання (Senge, 2006). У таких умовах культура організації повинна забезпечувати не лише координацію дій, а й здатність працівників критично осмислювати інформацію, відокремлювати релевантні дані від надлишкових і приймати обґрунтовані рішення (Halpern, 2014).

Особливістю цифрового середовища є зростання ролі алгоритмічних рішень і систем штучного інтелекту, які дедалі частіше виступають як інструменти підтримки або навіть заміщення управлінських функцій (OECD, 2022). Це створює новий тип взаємодії між людиною і технологією, у якому виникає ризик зниження рівня критичного мислення через надмірну довіру до алгоритмів. Так званий ефект «алгоритмічної авторитетності» може призводити до некритичного сприйняття результатів автоматизованого аналізу, що, у свою чергу, підвищує ймовірність помилкових управлінських рішень (Kahneman, 2011; Sunstein, 2017). У цьому контексті організаційна культура повинна виконувати компенсаторну функцію, формуючи установки на перевірку, інтерпретацію та критичну оцінку даних, отриманих за допомогою цифрових систем. Це передбачає розвиток таких культурних характеристик, як відкритість до сумніву, підтримка аргументованої дискусії та заохочення до аналізу альтернатив (Edmondson, 2019). Таким чином, цифровізація не зменшує значення критичного мислення, а, навпаки, підсилює потребу в ньому (Paul & Elder, 2019).

Водночас цифрові технології створюють нові можливості для розвитку критичного мислення. Зокрема, доступ до великих масивів даних, аналітичних інструментів і цифрових платформ дозволяє здійснювати глибший аналіз, моделювання ситуацій і перевірку гіпотез (Brynjolfsson & McAfee, 2017). Проте ефективне використання цих можливостей залежить від того, чи сформована в організації культура, що стимулює аналітичність, самостійність мислення та відповідальність за прийняті рішення (Armstrong, 2020).

Суттєвою є також трансформація комунікаційних процесів у цифровому середовищі. Віртуалізація взаємодії, дистанційна робота та використання цифрових платформ змінюють характер обговорення управлінських рішень (Laudon & Laudon, 2021). З одного боку, це розширює можливості для участі та обміну думками, з іншого – може знижувати глибину аналізу через фрагментарність комунікації та інформаційне перевантаження (Sunstein, 2017). У таких умовах організаційна культура повинна забезпечувати якість комунікації, підтримуючи аргументованість, структурованість і критичність дискусій (Habermas, 1984).

Окремої уваги потребує питання трансформації мислення під впливом цифрових технологій. Спостерігається тенденція до скорочення часу на обробку інформації, що сприяє формуванню поверхневого, фрагментарного мислення (Kahneman, 2011). У цьому контексті організаційна культура повинна протидіяти таким тенденціям, формуючи практики глибокого аналізу, рефлексії та стратегічного мислення (Senge, 2006). Це може реалізовуватися через впровадження процедур колективного обговорення, аналізу помилок, використання сценарного планування та інших інструментів, що стимулюють критичне осмислення інформації (Weick, 1995). Крім того, цифровізація змінює роль лідерства в організації. Керівник більше не виступає єдиним джерелом знань і рішень, а стає фасилітатором процесу колективного мислення (Brynjolfsson & McAfee, 2017). У цьому контексті організаційна культура повинна підтримувати децентралізацію прийняття рішень, розвиток автономності працівників і формування відповідальності за результати діяльності, що безпосередньо пов’язано з розвитком критичного мислення (Cameron & Quinn, 2011).

Отже, результати дослідження дозволяють обґрунтувати, що цифровізація та впровадження штучного інтелекту мають амбівалентний вплив на розвиток критичного мислення: з одного боку, вони розширюють можливості для аналізу та прийняття рішень, з іншого – створюють ризики формалізації мислення та зниження його глибини (OECD, 2022). Вирішальним фактором у цьому процесі є організаційна культура, яка визначає характер взаємодії людини з цифровими технологіями.

Таким чином, науковий результат полягає у доведенні того, що в умовах цифрової трансформації організаційна культура повинна трансформуватися у напрямі підтримки критичного мислення як ключової компетентності, що забезпечує ефективність управління, зниження ризиків і здатність організації до адаптації в умовах швидких змін (Elkington, 2018). Формування такої культури передбачає інтеграцію технологічних, когнітивних і ціннісних компонентів, що створює підґрунтя для розвитку сучасних моделей управління.

© Вячеслав, Білогуб, Віталіна, Нікітенко, 2026

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. У результаті дослідження встановлено, що критичне мислення відіграє ключову роль у трансформації організаційної культури підприємств, виступаючи не лише індивідуальною когнітивною навичкою, а й системною характеристикою сучасного управління. Воно забезпечує здатність організації до рефлексивного аналізу, обґрунтованого прийняття рішень та адаптації до складних і динамічних умов функціонування.

Доведено, що трансформація організаційної культури відбувається під впливом комплексних викликів, серед яких особливе місце займають не лише загальна невизначеність, а й турбулентність зовнішнього середовища, цифрова трансформація, глобалізаційні процеси, а також кризові та воєнні фактори, що характерні для сучасного розвитку українських підприємств. У таких умовах традиційні управлінські підходи виявляються недостатньо ефективними, що актуалізує необхідність формування культури, орієнтованої на гнучкість, відкритість до змін та аналітичність мислення.

Обґрунтовано, що критичне мислення виступає інструментом подолання когнітивних упереджень, зниження рівня управлінської ірраціональності та підвищення якості стратегічних і операційних рішень. Воно сприяє формуванню організаційного середовища, у якому заохочується аргументований діалог, конструктивна критика та колективне осмислення управлінських ситуацій, що є основою інноваційного розвитку та організаційної стійкості. В ході дослідження встановлено, що в умовах складності, невизначеності, багатоваріантності сценаріїв розвитку та обмеженості достовірної інформації організаційна культура повинна трансформуватися у напрямі підвищення адаптивності, навчальності та здатності до швидкого прийняття рішень. У цьому контексті критичне мислення забезпечує не лише аналіз інформації, а й формування здатності до інтерпретації, прогнозування та вибору оптимальних управлінських альтернатив.

Таким чином, розвиток організаційної культури в українських підприємствах має базуватися на інтеграції критичного мислення як ключової управлінської компетентності, поєднанні цифрових інструментів, міжнародного досвіду та принципів сталого розвитку, з урахуванням специфіки функціонування в умовах підвищених ризиків і нестабільності. Це дозволяє сформувати інноваційно орієнтовану, гнучку та стійку організаційну культуру, здатну ефективно реагувати на сучасні виклики.

Водночас результати дослідження засвідчили наявність низки невирішених питань, що визначають перспективи подальших наукових розвідок. До них належать: уточнення методичних підходів до оцінювання рівня розвитку критичного мислення в організаціях; дослідження механізмів інтеграції критичного мислення у практики управління та корпоративну культуру; аналіз впливу цифровізації та штучного інтелекту на трансформацію організаційної культури; розроблення моделей формування адаптивної організаційної культури в умовах криз, турбулентності та воєнних викликів; вивчення ролі лідерства у розвитку культури критичного мислення в організаціях.

Отже, подальші дослідження мають бути спрямовані на формування теоретико-методичних і практичних засад розвитку організаційної культури нового типу, що ґрунтується на критичному мисленні, цифровій зрілості та здатності до функціонування в умовах високої невизначеності й багатовимірних ризиків.

Список використаних джерел

Amosha O. I., Bryukhovetska N. Yu., Buleev I. P., Poghorelov Yu. S. (Eds.). Industrial enterprise development in the conditions of economic transformation. Kyiv: NAS of Ukraine, 2018.

Armstrong M. A handbook of human resource management practice. 15th ed. London: Kogan Page, 2020.

Brynjolfsson E., McAfee A. Machine, platform, crowd: Harnessing our digital future. New York: W. W. Norton & Company, 2017.

Cameron K. S., Quinn R. E. Diagnosing and changing organizational culture: Based on the competing values framework. 3rd ed. San Francisco: Jossey-Bass, 2011.

Denison D. R. Corporate culture and organizational effectiveness. New York: Wiley, 1990.

Drucker P. F. Management challenges for the 21st century. New York: HarperBusiness, 2007.

Edmondson A. C. The fearless organization: Creating psychological safety in the workplace for learning, innovation, and growth. Hoboken: Wiley, 2019.

Elkington J. Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business. 25th anniversary ed. London: Routledge, 2018.

Ennis R. H. The nature of critical thinking: An outline of critical thinking dispositions and abilities. Urbana: University of Illinois, 2011.

Freeman R. E., Harrison J. S., Wicks A. C. Stakeholder theory: The state of the art. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

Halpern D. F. Thought and knowledge: An introduction to critical thinking. 5th ed. New York: Psychology Press, 2014.

Habermas J. The theory of communicative action. Vol. 1. Boston: Beacon Press, 1984.

Hofstede G. Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context // Online Readings in Psychology and Culture. 2011. Vol. 2, No. 1. P. 1–26. DOI: https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014

Kahneman D. Thinking, fast and slow. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.

Kaplan R. S., Norton D. P. The strategy-focused organization: How balanced scorecard companies thrive in the new business environment. 2nd ed. Boston: Harvard Business School Press, 2020.

Kotler P., Keller K. L. Marketing management. 15th ed. Harlow: Pearson, 2016.

Laudon K. C., Laudon J. P. Management information systems: Managing the digital firm. 17th ed. Harlow: Pearson, 2021.

OECD. Digitalisation and business strategy. Paris: OECD Publishing, 2022.

Paul R., Elder L. Critical thinking: Tools for taking charge of your learning and your life. 4th ed. Dillon Beach: Foundation for Critical Thinking, 2019.

Porter M. E. Competitive strategy: Techniques for analyzing industries and competitors. New York: Free Press, 2008.

Porter M. E., Heppelmann J. E. How smart, connected products are transforming companies // Harvard Business Review. 2015. Vol. 93, No. 10. P. 96–114.

Robbins S. P., Coulter M. Management. 15th ed. Harlow: Pearson, 2021.

Schein E. H. Organizational culture and leadership. 5th ed. Hoboken: Wiley, 2017.

Senge P. M. The fifth discipline: The art and practice of the learning organization. New York: Doubleday, 2006.

Sunstein C. R. #Republic: Divided democracy in the age of social media. Princeton: Princeton University Press, 2017.

Trompenaars F., Hampden-Turner C. Riding the waves of culture: Understanding cultural diversity in business. 3rd ed. New York: McGraw-Hill, 2012.

United Nations Global Compact. Corporate sustainability in the 21st century. New York: United Nations, 2021.

Weick K. E. Sensemaking in organizations. Thousand Oaks: Sage Publications, 1995.

References

Amosha, O. I., Bryukhovetska, N. Yu., Buleev, I. P., & Poghorelov, Yu. S. (Eds.). (2018). *Industrial enterprise development in the conditions of economic transformation*. NAS of Ukraine.

Armstrong, M. (2020). *A handbook of human resource management practice* (15th ed.). Kogan Page.

Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). *Machine, platform, crowd: Harnessing our digital future*. W. W. Norton & Company.

Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (2011). *Diagnosing and changing organizational culture: Based on the competing values framework* (3rd ed.). Jossey-Bass.

Denison, D. R. (1990). *Corporate culture and organizational effectiveness*. Wiley.

Drucker, P. F. (2007). *Management challenges for the 21st century*. HarperBusiness.

Edmondson, A. C. (2019). *The fearless organization: Creating psychological safety in the workplace for learning, innovation, and growth*. Wiley.

Elkington, J. (2018). *Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business* (25th anniversary ed.). Routledge.

Ennis, R. H. (2011). *The nature of critical thinking: An outline of critical thinking dispositions and abilities*. University of Illinois.

Freeman, R. E., Harrison, J. S., & Wicks, A. C. (2020). *Stakeholder theory: The state of the art*. Cambridge University Press.

Halpern, D. F. (2014). *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking* (5th ed.). Psychology Press.

Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action* (Vol. 1). Beacon Press.

Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online Readings in Psychology and Culture, 2*(1), 1–26. https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014

Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. Farrar, Straus and Giroux.

Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (2020). *The strategy-focused organization: How balanced scorecard companies thrive in the new business environment* (2nd ed.). Harvard Business School Press.

Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing management* (15th ed.). Pearson.

© Вячеслав, Білогуб, Віталіна, Нікітенко, 2026

Laudon, K. C., & Laudon, J. P. (2021). *Management information systems: Managing the digital firm* (17th ed.). Pearson.

OECD. (2022). *Digitalisation and business strategy*. OECD Publishing.

Paul, R., & Elder, L. (2019). *Critical thinking: Tools for taking charge of your learning and your life* (4th ed.). Foundation for Critical Thinking.

Porter, M. E. (2008). *Competitive strategy: Techniques for analyzing industries and competitors*. Free Press.

Porter, M. E., & Heppelmann, J. E. (2015). How smart, connected products are transforming companies. *Harvard Business Review, 93*(10), 96–114.

Robbins, S. P., & Coulter, M. (2021). *Management* (15th ed.). Pearson.

Schein, E. H. (2017). *Organizational culture and leadership* (5th ed.). Wiley.

Senge, P. M. (2006). *The fifth discipline: The art and practice of the learning organization*. Doubleday.

Sunstein, C. R. (2017). *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton University Press.

Trompenaars, F., & Hampden-Turner, C. (2012). *Riding the waves of culture: Understanding cultural diversity in business* (3rd ed.). McGraw-Hill.

United Nations Global Compact. (2021). *Corporate sustainability in the 21st century*. United Nations.

Weick, K. E. (1995). *Sensemaking in organizations*. Sage Publications.

VIACHESLAV, BILOGUB – PhD Student in "Public Management and Administration",
Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: belogub.s1983@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-5163-0587

VITALINA, NIKITENKO – Doctor of Philosophy (D.Sc.),
Professor at the Department of Management and Administration,
Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: vitalina2006@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9588-7836

CRITICAL THINKING AS A KEY DRIVER OF ORGANISATIONAL CULTURE TRANSFORMATION IN TIMES OF UNCERTAINTY

Abstract

The article presents a socio-philosophical analysis of the role of critical thinking as a key factor in transforming organisational culture in the context of growing uncertainty, digital transformation, and globalisation. Organisational culture is viewed as a multidimensional socio-value phenomenon that determines how reality is interpreted, how managerial decisions are made, and how collective behavioural patterns are formed within organisations. The aim of the study is to conduct a comprehensive analysis of the interrelationship between critical thinking and organisational culture, and to substantiate their roles in the formation of adaptive, reflective, and innovation-oriented organisational systems. The article analyses classical and contemporary theoretical approaches to organisational culture and critical thinking, in particular the ideas of rationality, communicative action, the power of knowledge and cognitive practices, which have made it possible to identify their conceptual potential for explaining transformational processes in modern organisations. It has been established that critical thinking functions not only as an individual cognitive ability, but also as a socially embedded practice that influences values, norms, communication and interpretative models within the organisation. Key challenges to the development of organisational culture in conditions of uncertainty have been identified and systematised, in particular the limited nature of reflective practices, the dominance of hierarchical models of thinking, a lack of open communication, and the influence of digital environments on cognitive processes. Special attention is paid to the structural elements of organisational culture – basic assumptions, values, norms, behavioural practices and symbolic forms – into which critical thinking is integrated as a mechanism for re-examining experience and shaping new management approaches. It is argued that the development of a culture of critical thinking contributes to the formation of organisational resilience, improved decision-making, the development of innovation, and the strengthening of trust within the team. Conceptual approaches are proposed for integrating critical thinking into the value-based, normative, communicative and behavioural components of organisational culture, ensuring its transformation in line with contemporary challenges. The article combines socio-philosophical, managerial and interdisciplinary approaches, allowing organisational culture to be viewed as a dynamic system in which critical thinking serves not only as a tool for analysis but also as the foundation for

the formation of new models of interaction, interpretation and collective action. The socio-philosophical dimensions of the phenomenon under study encompass cognitive, ethical, communicative and behavioural aspects that determine organisations' capacity for self-reflection, adaptation and development in conditions of uncertainty.

Keywords: critical thinking, organisational culture, uncertainty, cognitive practices, values, communication, digital transformations, management, adaptability, socio-philosophical analysis.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 12.12.2025
Accepted date 13. 01.2026
Published date 12.02.2026

How to cite: **Білогуб, Вячеслав, Нікітенко, Віталіна**. Критичне мислення як ключовий драйвер трансформації організаційної культури в умовах невизначеності. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 19–30
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-02

© Вячеслав, Білогуб, Віталіна, Нікітенко, 2026

УДК 004.8:711.4:316.4:330.34(477)
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-03

ГУМАНІСТИЧНИЙ ВИМІР РОЗУМНОГО МІСТА У ПРОЦЕСАХ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

ГРАМЧУК, МАРИНА[1]
САЗОНОВА, ОКСАНА[2]

Анотація

У статті здійснено соціально-філософське осмислення феномену розумного міста крізь призму онтологічного та дискурсивного підходів у контексті повоєнної відбудови України. Розумне місто інтерпретується не лише як технологічна модель організації урбаністичного простору, а як особлива форма буття міста, що конструюється у взаємодії матеріальних інфраструктур, цифрових середовищ та соціальних практик. У цьому сенсі воно постає як онтологічно новий тип урбаністичної реальності, в якій змінюються способи присутності людини, структури взаємодії та механізми соціальної організації. Метою дослідження є виявлення онтологічних засад та дискурсивних практик формування розумного міста, а також аналіз його ролі як концептуального і практичного інструменту повоєнної реконструкції українського соціального простору. У статті досліджено, яким чином дискурс «розумного міста» функціонує як поле смислотворення, в межах якого формуються нові уявлення про місто, розвиток, безпеку, ефективність та якість життя. Проаналізовано трансформацію урбаністичного буття під впливом цифрових технологій, мережевих комунікацій та штучного інтелекту, що змінюють не лише функціональні характеристики міста, але й його символічні, нормативні та екзистенційні виміри. Обґрунтовано, що розумне місто як дискурсивний конструкт задає нові рамки інтерпретації відбудови, в яких технологічність поєднується з ідеями сталості, відкритості та участі. Особлива увага приділена аналізу ризиків редукції міського буття до технократичних моделей, що ігнорують гуманістичний вимір існування людини у місті. У цьому контексті підкреслюється необхідність переосмислення розумного міста як простору людського досвіду, комунікації та соціальної солідарності, а не лише як системи управління даними та інфраструктурами. Запропоновано підхід до розгляду розумного міста як багаторівневого феномену, що поєднує онтологічний, аксіологічний та дискурсивний виміри, які визначають напрями повоєнної трансформації українських міст. Доведено, що відбудова України потребує не лише фізичної реконструкції міського простору, а й переосмислення його смислових та ціннісних підвалин, у межах яких розумне місто постає як проєкт майбутнього, що інтегрує технології, суспільство та людину. Стаття формує теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження розумного міста як соціально-філософського феномену, що відображає глибинні трансформації сучасної урбаністичної реальності в умовах посткризового розвитку.

Ключові слова: розумне місто, онтологія міста, дискурс, повоєнна відбудова, цифрова трансформація, урбаністичний простір, соціально-філософський аналіз, гуманістичний вимір.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах повоєнної трансформації України проблема відбудови міст набуває не лише практичного, а й глибокого соціально-філософського значення. Руйнування урбаністичного середовища внаслідок війни актуалізує необхідність не просто фізичної реконструкції інфраструктури, а переосмислення самого способу існування міста як соціального, культурного та онтологічного феномену. У цьому контексті концепція розумного міста постає як одна з ключових моделей, що претендує на визначення напрямів відновлення та подальшого розвитку урбаністичного простору України.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що сучасний дискурс відбудови здебільшого зосереджений на техніко-економічних аспектах реконструкції, тоді як його онтологічні та аксіологічні виміри залишаються недостатньо осмисленими. Розумне місто часто редукується до сукупності цифрових технологій та інфраструктурних рішень, що призводить до звуження його смислового потенціалу та ігнорування людського виміру урбаністичного буття. Водночас саме в умовах посткризового розвитку виникає потреба у формуванні нових смислових рамок, у межах яких місто постає як простір відновлення соціальних зв'язків, довіри та ідентичності. Соціально-філософський аналіз феномену розумного міста

[1] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: marinagramchuk@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6655-6114
[2] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: oksanasozon@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3910-2402

дозволяє виявити глибинні трансформації, що відбуваються у структурі міського буття під впливом цифровізації, мережевих комунікацій та нових форм управління. У цьому вимірі розумне місто виступає не лише як технологічний проєкт, а як дискурсивна конструкція, що формує нові уявлення про ефективність, безпеку, участь і сталий розвиток. Воно визначає не тільки інституційні практики, але й способи інтерпретації реальності, в яких відбудова мислиться як процес творення нового соціального порядку.

Концептуалізація проблеми ґрунтується на розумінні міста як багатовимірного феномену, що формується на перетині матеріальних, символічних та комунікативних структур. У цьому контексті розумне місто постає як результат взаємодії технологічних систем, управлінських рішень і соціальних практик, які разом утворюють новий тип урбаністичної реальності. Такий підхід дозволяє розглядати відбудову не лише як відновлення зруйнованого, а й як можливість оновлення смислових та ціннісних засад міського життя. Зв'язок даної проблематики з важливими науковими та практичними завданнями полягає у необхідності розробки цілісної концепції відбудови, що поєднує технологічну ефективність із гуманістичною орієнтацією розвитку. Це передбачає інтеграцію цифрових рішень у соціальний контекст, врахування потреб громад, забезпечення інклюзивності та формування стійких урбаністичних систем. Практична значущість дослідження визначається можливістю застосування його результатів у розробці стратегій відновлення міст, політик урбаністичного розвитку та моделей публічного управління.

Отже, проблема осмислення розумного міста у дискурсі відбудови України полягає у необхідності переходу від технократичного бачення міста до його розуміння як соціально-філософського феномену, що визначає характер і спрямованість поствоєнної трансформації суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Осмислення міста як соціального та філософського феномену має глибоке коріння, що сягає античної традиції. У працях Арістотеля, зокрема у «Політиці», місто (поліс) розглядається як природна форма співжиття людей, спрямована на досягнення спільного блага. Такий підхід закладає підґрунтя для гуманістичного розуміння міста як простору реалізації людської природи, що залишається актуальним і в сучасних урбаністичних дослідженнях. У подальшій соціально-філософській традиції місто осмислюється як простір влади, комунікації та соціального конструювання. Зокрема, проблематика влади і простору розкривається у працях Фуко (Фуко, 1991), тоді як комунікативний вимір міського середовища обґрунтовується у теорії Габермаса (Габермас, 1984). Важливе значення має також концепція соціального виробництва простору, запропонована Лефевром (Лефевр, 1991), яка дозволяє розглядати місто як результат взаємодії різних соціальних акторів та практик.

У контексті сучасних трансформацій міського середовища значного поширення набуває мережевий підхід. У межах теорії мережевого суспільства Кастельс підкреслює роль інформаційних потоків і цифрових комунікацій у формуванні нових форм соціальності (Кастельс, 2010), що створює теоретичну основу для дослідження розумного міста як цифрово інтегрованого середовища.

Безпосередньо концепція розумного міста формується у межах сучасних міждисциплінарних досліджень, які охоплюють технологічні, економічні та соціальні аспекти. Зокрема, системний аналіз smart city як багатовимірного феномену представлений у роботах Антопулоса (Антопулос, 2015), тоді як економічний вимір розвитку розумних міст розкривається у дослідженнях Кумара та Дахії (Кумар, Дахія, 2017). Важливим емпіричним підґрунтям є також європейські дослідження, що пропонують критерії оцінки розвитку міст за такими параметрами, як економіка, мобільність, довкілля та якість життя (Smart cities…, 2007).

У вітчизняному науковому дискурсі проблематика розумного міста представлена переважно у прикладному та управлінському вимірах. Дослідження охоплюють питання цифровізації управління (Мураєв, 2020), сталого розвитку міських систем (Позднякова, 2019; Галапуп, 2019), інноваційного управління (Пінь, 2018), а також інформаційно-технологічного забезпечення міського розвитку (Кунанець, Пасічник, Химич, 2016; Корепанов, 2018). Окремий напрям становлять роботи, присвячені електронному врядуванню та участі громадян, зокрема дослідження Чукут і Дмитренка (Чукут, Дмитренко, 2016), у яких розкривається співвідношення понять «смарт-сіті» та «електронне місто».

Водночас у сучасному українському науковому просторі зростає увага до соціального та гуманістичного виміру міського розвитку. Це проявляється у дослідженнях трансформації еко-

© Марина, Грамчук, Оксана, Сазонова, 2026

номіки міст (Мельник, 2021), а також у практиках впровадження відкритого врядування та цифрових сервісів на місцевому рівні. Попри значну кількість досліджень, більшість із них зосереджується на технологічних, економічних та управлінських аспектах функціонування розумного міста. Натомість недостатньо розробленими залишаються його онтологічний та гуманістичний виміри, особливо в умовах повоєнної відбудови, де місто постає не лише як об'єкт інфраструктурної реконструкції, але як простір відновлення соціальних зв'язків, ідентичності та людського досвіду. Отже, наявний науковий доробок формує важливе теоретичне підґрунтя для дослідження розумного міста, однак потребує подальшого розвитку у напрямі соціально-філософського осмислення, що інтегрує онтологічний, дискурсивний та гуманістичний підходи, що й визначає логіку даного дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є соціально-філософське осмислення феномену розумного міста у гуманістичному дискурсі повоєнної відбудови України, зокрема виявлення його онтологічних засад, дискурсивних характеристик та потенціалу як моделі трансформації урбаністичного простору.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

– проаналізувати еволюцію філософських уявлень про місто як соціальний та онтологічний феномен;

– розкрити сутність концепції розумного міста у сучасному науковому дискурсі;

– визначити онтологічні та гуманістичні виміри розумного міста;

– дослідити роль дискурсу у формуванні сучасних підходів до відбудови міського середовища;

– обґрунтувати значення розумного міста як концептуальної основи повоєнної трансформації України.

Виклад основного матеріалу дослідження

1. Місто як онтологічний феномен: від класичної традиції до сучасності. Осмислення міста як форми буття соціальної реальності має тривалу історію, у межах якої воно постає не лише як фізичний простір, але як фундаментальний спосіб організації людського співіснування. У класичній традиції, зокрема у Арістотеля, місто (поліс) розглядається як завершена форма соціальності, у межах якої реалізується природа людини як політичної істоти (zoon politikon) (Арістотель, 2000). Поліс у цьому сенсі є не просто територією, а етико-політичною спільнотою, що забезпечує умови для досягнення «доброго життя». Таким чином, місто набуває онтологічного статусу – воно визначає сам спосіб існування людини у світі, формуючи її ідентичність, систему цінностей та моделі взаємодії.

У подальшому розвитку філософської думки відбувається поступовий зсув від нормативного розуміння міста до його екзистенційного та просторового осмислення. У працях Мартіна Гайдеггера простір перестає бути лише геометричною даністю і постає як спосіб «буття-у-світі» (In-der-Welt-sein) (Гайдеггер, 1971). У цьому контексті місто можна інтерпретувати як особливий спосіб «проживання» простору, де людське існування набуває конкретних форм через повсякденні практики, архітектуру, ритми життя та символічні структури. Урбаністичний простір, таким чином, є не нейтральним фоном, а активним чинником формування досвіду людини. Подальший розвиток цієї проблематики знаходимо у працях Анрі Лефевра, який радикально переосмислює природу соціального простору, вводячи поняття його «виробництва» (Лефевр, 1991). Місто у Лефевра – це результат взаємодії економічних процесів, владних структур і повсякденних практик, що створюють багаторівневу реальність урбаністичного життя. Його концепція дозволяє розглядати місто не як статичний об'єкт, а як процес, що постійно відтворюється і трансформується, відкриваючи можливість для критичного аналізу сучасних урбаністичних стратегій. У свою чергу, у пізній модерності місто дедалі більше осмислюється як мережевий феномен. Мануель Кастельс у теорії мережевого суспільства підкреслює, що ключовим виміром сучасної соціальності стають інформаційні потоки та комунікаційні структури (Кастельс, 2010). У цьому контексті місто перестає бути лише локалізованим простором і перетворюється на вузол глобальних мереж, де відбувається циркуляція знань, капіталів і соціальних взаємодій. Це означає, що урбаністичне буття дедалі більше визначається не фізичною територією, а включеністю у мережеві процеси.

Особливої актуальності таке розуміння набуває у XXI столітті, коли цифрові технології змінюють саму структуру міського досвіду. Наприклад, сучасні мегаполіси, такі як Сінгапур чи Амстердам, функціонують як складні кіберфізичні системи, у яких цифрова інфраструктура інтегрується у повсякденне життя мешканців – від транспорту до систем безпеки і управління ресур-

сами (Каралью, Дель Бо, 2021). У таких умовах місто дедалі більше набуває рис «гібридної реальності», де фізичний і цифровий простори взаємопроникають. Це дає підстави стверджувати, що сучасне місто є не лише матеріальним чи соціальним утворенням, а й онтологічно новою формою буття, що поєднує просторові, технологічні та комунікативні виміри. Воно стає середовищем, у якому відбувається не лише життєдіяльність людини, а й конструювання її досвіду, ідентичності та взаємодії зі світом. Таким чином, еволюція філософських уявлень про місто демонструє перехід від його розуміння як політичної спільноти до інтерпретації як складного багатовимірного феномену, що включає екзистенційний, соціальний, символічний та мережевий виміри. Це створює концептуальне підґрунтя для подальшого осмислення розумного міста як специфічної форми урбаністичної реальності, у якій технології не лише змінюють функціонування міста, а й трансформують сам спосіб людського буття у ньому.

2. Розумне місто як дискурсивна та соціально-філософська конструкція. У сучасному науковому та управлінському дискурсі розумне місто здебільшого інтерпретується як результат впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у міське середовище з метою підвищення ефективності управління, оптимізації ресурсів та покращення якості життя (Антопулос, 2015; Кумар, Дахія, 2017). Однак таке розуміння, попри свою практичну значущість, є концептуально обмеженим, оскільки редукує феномен розумного міста до техніко-інструментального рівня, залишаючи поза увагою його глибинні соціально-філософські виміри. З позицій дискурсивного підходу, розробленого Мішелем Фуко, розумне місто може бути інтерпретоване як специфічний тип знання-влади, що формує нові режими управління міським простором (Фуко, 1998). Дискурс «розумності» у цьому контексті не є нейтральним: він задає нормативні уявлення про ефективність, безпеку, контроль і раціональність, які впливають на спосіб організації міського життя. Через цифрові платформи, системи моніторингу та обробки даних формується нова конфігурація влади, що діє не лише через інституції, але й через алгоритми, інфраструктури та інформаційні потоки.

Водночас у межах комунікативної теорії Юргена Габермаса розумне місто може розглядатися як потенційний простір розширення публічної сфери (Габермас, 1984). Цифрові технології створюють умови для нових форм участі громадян, відкритості управління та горизонтальних комунікацій. Електронне врядування, платформи відкритих даних і механізми цифрової демократії сприяють формуванню більш інклюзивних моделей взаємодії між владою і суспільством (Чукут, Дмитренко, 2016), хоча водночас не усувають ризиків маніпуляції, нерівності доступу та фрагментації публічного простору.

Доцільно також звернутися до концепції соціального виробництва простору Анрі Лефевра, яка дозволяє інтерпретувати розумне місто як результат взаємодії технологічних, економічних і соціальних практик (Лефевр, 1991). Цифровізація міського середовища змінює не лише інфраструктуру, але й способи переживання простору, трансформуючи повсякденність, мобільність та комунікацію. У цьому сенсі розумне місто постає як новий тип урбаністичної реальності, у якому фізичний простір доповнюється цифровим, утворюючи складну гібридну систему.

Сучасні емпіричні приклади демонструють амбівалентність цієї трансформації. З одного боку, такі міста, як Сінгапур, реалізують високоефективні системи управління транспортом, безпекою та ресурсами на основі аналізу великих даних, що значно підвищує якість міського життя (Каралью, Дель Бо, 2021). З іншого боку, подібні моделі викликають питання щодо меж приватності, контролю та автономії особистості, оскільки інтенсивне використання технологій створює передумови для посилення наглядових практик.

Ця напруга між ефективністю та свободою є однією з ключових характеристик дискурсу розумного міста. У ньому співіснують різні смислові лінії: технологічна (орієнтація на інновації), управлінська (оптимізація процесів), економічна (підвищення конкурентоспроможності) (Smart cities, 2007), та гуманістична (орієнтація на потреби людини). Саме баланс між цими вимірами визначає, чи буде розумне місто інструментом розвитку людського потенціалу, чи механізмом технократичного управління. У цьому сенсі розумне місто доцільно розглядати не як завершену модель, а як відкритий дискурсивний проєкт, у межах якого відбувається боротьба різних інтерпретацій міського розвитку. Воно є не лише сукупністю технологій, але й полем смислотворення, де визначається, яким має бути місто майбутнього і яке місце в ньому займає людина. Таким чином, розумне місто постає як багато-

© Марина, Грамчук, Оксана, Сазонова, 2026

вимірна соціально-філософська конструкція, що поєднує у собі онтологічні, дискурсивні та практичні аспекти. Його аналіз дозволяє виявити не лише нові форми організації урбаністичного простору, але й глибинні трансформації сучасного суспільства, пов'язані з цифровізацією, зміною форм влади та переосмисленням ролі людини у технологічному середовищі.

3. Гуманістичний вимір розумного міста у повоєнній відбудові України. Гуманістичний вимір розумного міста у контексті повоєнної відбудови України доцільно розглядати не як додаткову характеристику, а як його онтологічну основу. Йдеться про зміну самого принципу конструювання міського простору: від функціонально-інфраструктурної логіки до людиноцентричної, у межах якої місто постає як середовище відновлення людського досвіду, соціальних зв'язків та колективної ідентичності. У цьому контексті концепція розумного міста набуває рис своєрідного «проєкту майбутнього», який, подібно до урбаністичних уявлень у художній літературі, моделює можливі сценарії розвитку суспільства. Показовим є роман Жуля Верна «Париж двадцятого століття», у якому технократичне місто майбутнього постає як простір раціональності, але водночас – відчуження та втрати гуманістичних смислів (Верн, 2018). Цей образ є своєрідним застереженням щодо однобічного технологічного розвитку, що ігнорує людський вимір. Сучасні українські дослідження, присвячені розумному місту, переважно фокусуються на його інструментальних характеристиках – цифровій інфраструктурі, управлінських механізмах, ефективності ресурсів. Зокрема, у роботах Чукут і Дмитренка розмежовуються поняття «смарт-сіті» та «електронного міста», що підкреслює різницю між простим впровадженням цифрових сервісів і системною трансформацією міського середовища (Чукут, Дмитренко, 2016). Це розрізнення є принциповим, оскільки дозволяє уникнути редукції розумного міста до рівня електронного урядування.

Водночас у дослідженнях Кунанець, Пасічника та Химич наголошується на ролі інформаційно-комунікаційних технологій як базису реалізації smart city-проєктів (Кунанець, Пасічник, Химич, 2016). Проте, попри їхню технологічну значущість, такі підходи потребують доповнення гуманістичною перспективою, яка враховує не лише ефективність систем, але й якість людського досвіду у місті. З цієї точки зору важливим є підхід Пінь, яка розглядає розумне місто в контексті інноваційного управління, що передбачає гнучкість, відкритість і орієнтацію на потреби громадян (Пінь, 2018). Така інтерпретація наближає концепцію smart city до гуманістичного розуміння, у межах якого технології виступають інструментом реалізації соціальних цілей. Особливої актуальності гуманістичний вимір набуває у сфері міської інфраструктури, зокрема транспортної. Дослідження Галапуп демонструє, що розвиток транспортних систем на засадах розумного міста має враховувати не лише ефективність і оптимізацію, але й комфорт, доступність та екологічність – тобто ті параметри, які безпосередньо впливають на якість життя людини (Галапуп, 2019). У цьому сенсі інфраструктура перестає бути лише технічною системою і стає елементом гуманістичного простору.

Методологічно важливим є також підхід Корепанова, який підкреслює значення статистичного та аналітичного забезпечення управління розвитком розумних міст (Корепанов, 2018). Проте навіть у цьому випадку постає питання: які саме показники мають визначати «розумність» міста? Чи достатньо економічних і технологічних індикаторів, чи необхідно включати також соціальні, культурні та екзистенційні параметри? У контексті повоєнної відбудови це питання набуває принципового значення. Українське місто після війни – це не лише зруйнована інфраструктура, але й травмований соціальний простір. Відповідно, відбудова повинна враховувати не лише матеріальні, але й нематеріальні аспекти: відновлення довіри, формування відчуття безпеки, інтеграцію різних соціальних груп, зокрема внутрішньо переміщених осіб і ветеранів (Мельник, 2021). У цьому сенсі розумне місто може бути інтерпретоване як простір «відновлювальної урбаністики», де технології сприяють не лише ефективності, але й соціальній реінтеграції. Наприклад, цифрові платформи можуть використовуватися не лише для управління ресурсами, але й для комунікації, участі громадян, підтримки локальних спільнот. Таким чином, відбувається зміщення акценту з управління системами на підтримку соціальних процесів. Отже, гуманістичний вимір розумного міста полягає у переорієнтації урбаністичного розвитку з технократичної парадигми на людиноцентричну. У цьому підході місто розглядається як середовище, що має не лише функціонувати ефективно, але й забезпечувати умови для гідного життя, самореалізації

та соціальної взаємодії. Саме така інтерпретація є найбільш релевантною для повоєнної України, де відбудова міста є водночас процесом відновлення суспільства.

Особливої переконливості гуманістичний підхід до розумного міста набуває при зверненні до сучасних українських практик, які демонструють, що smart city не є виключно технологічним або масштабним проєктом, притаманним лише мегаполісам. Український досвід свідчить про формування альтернативної моделі людиноцентричної, заснованої на довірі, відкритості та участі (Мураєв, 2020; Позднякова, 2019). Показовим у цьому контексті є досвід Дрогобича, який можна розглядати як приклад трансформації міста через розвиток соціального капіталу. Впровадження ініціатив Smart City після Революції Гідності супроводжувалося не лише цифровізацією сервісів, а й формуванням нової культури взаємодії між владою та громадою.

Водночас більш масштабні міста України демонструють інший, інституційно орієнтований підхід до реалізації концепції розумного міста. Зокрема, Київ активно впроваджує цифрові сервіси, системи міської аналітики, транспортні рішення та інструменти електронної демократії. У цьому випадку розумне місто постає як складна управлінська система, що інтегрує технології у різні сфери міського життя. Подібні процеси спостерігаються і в інших українських містах, зокрема у Львові та Вінниці, де впровадження елементів smart city поєднується з розвитком міських сервісів, відкритих даних та інфраструктурних рішень.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що український досвід розумного міста формується на перетині двох моделей: технократичної, орієнтованої на ефективність і управління, та гуманістичної, що акцентує увагу на людині, довірі та соціальній взаємодії. Саме їх синтез є найбільш перспективним у контексті повоєнної відбудови. Розумне місто в Україні постає не як імпортована технологічна модель, а як адаптований соціально-філософський проєкт, що враховує локальні умови, історичний досвід та актуальні виклики. Особливо це важливо в умовах війни, коли відновлення міста означає не лише реконструкцію інфраструктури, але й відновлення соціальних зв'язків, довіри та відчуття спільності.

У результаті проведеного дослідження обґрунтовано, що феномен розумного міста виходить за межі суто технологічної або управлінської парадигми та постає як багатовимірна соціально-філософська конструкція, що має онтологічний, дискурсивний і гуманістичний характер. У межах історико-філософського аналізу встановлено, що місто еволюціонує від політичної спільноти до складного мережевого середовища, у якому поєднуються матеріальні, соціальні та цифрові виміри людського буття.

Доведено, що у сучасному дискурсі розумне місто функціонує як поле взаємодії різних смислових моделей – технологічної, управлінської, економічної та гуманістичної. При цьому редукція smart city до інструменту цифровізації управління обмежує його потенціал, тоді як інтеграція соціально-комунікативних і ціннісних аспектів відкриває можливості для формування людиноцентричного міського середовища.

Ключовим результатом дослідження є визначення гуманістичного виміру розумного міста як базового принципу повоєнної відбудови України. Обґрунтовано, що відбудова українських міст не може зводитися лише до відновлення інфраструктури, а має передбачати реконструкцію соціального простору, відновлення довіри, формування відчуття безпеки та інтеграцію різних соціальних груп. У цьому контексті розумне місто постає як інструмент не лише технічної модернізації, а й соціальної реінтеграції та відновлення колективної ідентичності. Встановлено, що український досвід впровадження smart city формує унікальну модель, яка поєднує цифрові технології з розвитком соціального капіталу, відкритості та участі громадян. Практики таких міст, як Дрогобич, Київ, Львів і Вінниця, демонструють, що ефективність розумного міста визначається не лише рівнем технологічної інфраструктури, а й якістю взаємодії між владою та громадою. Це свідчить про поступове утвердження гуманістичної парадигми міського розвитку в Україні

Висновки. У результаті проведеного дослідження обґрунтовано, що феномен розумного міста виходить за межі суто технологічної або управлінської парадигми та постає як багатовимірна соціально-філософська конструкція, що має онтологічний, дискурсивний і гуманістичний характер. У межах історико-філософського аналізу встановлено, що місто еволюціонує від політичної спільноти до складного мережевого середовища, у якому поєднуються матеріальні, соціальні та цифрові виміри людського буття. Доведено, що у сучасному дискурсі розумне місто функціонує як поле взаємодії різних смис-

© Марина, Грамчук, Оксана, Сазонова, 2026

лових моделей – технологічної, управлінської, економічної та гуманістичної. При цьому редукція smart city до інструменту цифровізації управління обмежує його потенціал, тоді як інтеграція соціально-комунікативних і ціннісних аспектів відкриває можливості для формування людиноцентричного міського середовища.

Практики таких міст, як Дрогобич, Київ, Львів і Вінниця, демонструють, що ефективність розумного міста визначається не лише рівнем технологічної інфраструктури, а й якістю взаємодії між владою та громадою. Це свідчить про поступове утвердження гуманістичної парадигми міського розвитку в Україні. Отже, у контексті повоєнної відбудови розумне місто слід розглядати як стратегічний напрям трансформації урбаністичного простору, що поєднує технологічні інновації з гуманістичними цінностями. Його реалізація має бути спрямована на створення середовища, яке забезпечує не лише ефективність управління, але й гідні умови життя, соціальну згуртованість і стійкість суспільства до кризових викликів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою концептуальних моделей людиноцентричної відбудови міст України, що інтегрують онтологічний, дискурсивний та практичний виміри, а також із аналізом конкретних механізмів впровадження принципів розумного міста у процеси післявоєнної реконструкції.

Список використаних джерел

Антопулос Л. Розуміння сфери розумного міста: огляд літератури. Transforming City Governments for Successful Smart Cities. 2015. Т. 1. С. 9–21.

Верн Ж. Париж двадцятого століття: роман. Пер. з фр. М. Абрамова. Київ: Вид-во Жупанського, 2018. 248 с.

Галапуп Л. О. Формування механізму сталого розвитку міської транспортної системи на засадах концепції «розумного» міста. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2019. Вип. 3 (20). С. 65–69.

Габермас Ю. Теорія комунікативної дії. Т. 1. Бостон: Beacon Press, 1984. 465 с.

Гайдеггер М. Будувати, жити, мислити. У кн.: Поезія, мова, мислення. Нью-Йорк: Harper & Row, 1971. С. 141–160.

Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура. Т. 1: Піднесення мережевого суспільства. Оксфорд: Blackwell, 2010. 597 с.

Корепанов О. С. Методологічні засади статистичного забезпечення управління розвитком «розумних» сталих міст в Україні: дис. … д-ра екон. наук: 08.00.10. Київ, 2018. 638 с.

Кунанець Н., Пасічник В., Химич Г. Досвід реалізації проектів класу «розумне місто» на основі інформаційних і телекомунікаційних технологій. Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. 2016. № 14. С. 17–37.

Мельник М. І. (ред.). Трансформація структури економіки міст Західного регіону України: монографія. Львів: Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України, 2021. 529 с.

Мураєв Є. В. Український досвід впровадження концепції смарт-міст: основні досягнення та проблеми. Вісник Хмельницького національного університету. 2020. № 2. Т. 10. С. 23–28.

Пінь А. М. Концепція розумного міста в контексті розвитку інноваційного управління. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2018. Вип. 4 (132). С. 114–118.

Позднякова А. М. Впровадження концепції розумних сталих міст в Україні: особливості та рекомендації. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. 2019. № 2 (70). С. 49–57. DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-2-33

Смарт сіті – рейтинг середніх міст Європи. Віденський технічний університет. 2007. 26 с. URL: http://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf

Чукут С. А., Дмитренко В. І. Смарт-сіті чи електронне місто: сучасні підходи до розуміння впровадження е-урядування на місцевому рівні. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 13. С. 89–93.

Каралью А., Дель Бо К. Розумні міста та міська політика: огляд. Cities. 2021. Т. 110. С. 103–112. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.103112

Організація Об'єднаних Націй. Світовий звіт про міста 2022: бачення майбутнього міст. Нью-Йорк: UN-Habitat, 2022. 260 с.

Європейська Комісія. Розумні міста та спільноти: досягнення та перспективи. Брюссель, 2023.

References

Anthopoulos L. Rozuminnia sfery rozumnoho mista: ohliad literatury. *Transforming City Governments for Successful Smart Cities*. 2015. Vol. 1. P. 9–21.

Verne Zh. *Paryzh dvadtsiatoho stolittia: roman*. Per. z fr. M. Abramova. Kyiv: Vyd-vo Zhupanskoho, 2018. 248 s.

Halapup L. O. Formuvannia mekhanizmu staloho rozvytku miskoi transportnoi systemy na zasadakh kontseptsii «rozumnoho» mista. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*. 2019. Vyp. 3 (20). S. 65–69.

Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. Vol. 1. Boston: Beacon Press, 1984. 465 p.

Heidegger M. Building, Dwelling, Thinking. In: *Poetry, Language, Thought*. New York: Harper & Row, 1971. P. 141–160.

Castells M. *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. 1: The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell, 2010. 597 p.

Korepanov O. S. Metodolohichni zasady statystychnoho zabezpechennia upravlinnia rozvytkom «rozumnykh» stalykh mist v Ukraini: dys. … d-ra ekon. nauk: 08.00.10. Kyiv, 2018. 638 s.

Kunanets N., Pasichnyk V., Khymych H. Dosvid realizatsii proektiv klasu «rozumne misto» na osnovi informatsiinykh i telekomunikatsiinykh tekhnolohii. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiediialnosti*. 2016. № 14. S. 17–37.

Melnyk M. I. (ed.). *Transformatsiia struktury ekonomiky mist Zakhidnoho rehionu Ukrainy: monohrafiia*. Lviv: Instytut rehionalnykh doslidzhen im. M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy, 2021. 529 s.

Muraiev Ye. V. Ukrainskyi dosvid vprovadzhennia kontseptsii smart-mist: osnovni dosiahnennia ta problemy. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. 2020. № 2. Vol. 10. S. 23–28.

Pin A. M. Kontseptsiia rozumnoho mista v konteksti rozvytku innovatsiinoho upravlinnia. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*. 2018. Vyp. 4 (132). S. 114–118.

Pozdniakova A. M. Vprovadzhennia kontseptsii rozumnykh stalykh mist v Ukraini: osoblyvosti ta rekomendatsii. *Rozvytok produktyvnykh syl i rehionalna ekonomika*. 2019. № 2 (70). S. 49–57. DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-2-33

Smart Cities – Ranking of European Medium-Sized Cities. Vienna University of Technology. 2007. 26 p. URL: http://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf

Chukut S. A., Dmytrenko V. I. Smart-siti chy elektronne misto: suchasni pidkhody do rozuminnia vprovadzhennia e-uriaduvannia na mistsevomu rivni. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2016. № 13. S. 89–93.

Caragliu A., Del Bo C. Smart cities and urban policy: a review. *Cities*. 2021. Vol. 110. P. 103–112. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.103112

United Nations. *World Cities Report 2022: Envisioning the Future of Cities*. New York: UN-Habitat, 2022. 260 p.

European Commission. *Smart Cities and Communities: Achievements and Perspectives*. Brussels, 2023.

MARYNA, GRAMCHUK – Postgraduate student majoring
in "Philosophy" Zaporizhzhia National University, (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: marinagramchuk@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6655-6114

OKSANA, SAZONOVA – PhD in Architecture,
Associate Professor at the Department of Urban Construction and Architecture,
Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: oksanasozon@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3910-2402

THE HUMANISTIC DIMENSIONS OF SMART CITIES IN UKRAINE'S RECONSTRUCTION PROCESSES

Abstract

This article offers a socio-philosophical analysis of the 'smart city' phenomenon through the lens of ontological and discursive approaches in the context of Ukraine's post-war reconstruction. The smart city is interpreted not merely as a technological model for organising urban space, but as a distinct form of urban existence, constructed through the interaction of physical infrastructure, digital environments and social practices. In this sense, it emerges as an ontologically new type of urban reality, in which the modes of human presence, the structures of interaction, and the mechanisms of social organisation are transformed. The aim of the study is to identify the ontological foundations and discursive practices underlying the formation of the smart city, and to analyse its role as a conceptual and practical tool for the post-war reconstruction of Ukrainian social space. The article examines how the 'smart city' discourse functions as a field of meaning-making, within which new conceptions of the city, development, security, efficiency and quality of life are formed. It analyses the transformation of urban existence under the influence of digital technologies,

© Марина, Грамчук, Оксана, Сазонова, 2026

networked communications, and artificial intelligence, which alter not only the city's functional characteristics but also its symbolic, normative, and existential dimensions. It is argued that the smart city, as a discursive construct, sets a new framework for interpreting urban regeneration, combining technological advancement with ideas of sustainability, openness, and participation. Particular attention is paid to analysing the risks of reducing urban life to technocratic models that disregard the humanistic dimension of human existence in the city. In this context, the need to rethink the smart city as a space for human experience, communication and social solidarity-rather than merely as a system for managing data and infrastructure-is emphasised. An approach is proposed to view the smart city as a multi-level phenomenon combining ontological, axiological, and discursive dimensions that determine the directions of post-war transformation of Ukrainian cities. It is demonstrated that the reconstruction of Ukraine requires not only the physical reconstruction of urban space, but also a rethinking of its semantic and value foundations, within which the smart city emerges as a project for the future that integrates technology, society and the individual. The article establishes a theoretical foundation for further research into the smart city as a socio-philosophical phenomenon, reflecting the profound transformations of contemporary urban reality in the context of post-crisis development.

Keywords: smart city, ontology of the city, discourse, post-war reconstruction, digital transformation, urban space, socio-philosophical analysis, humanistic dimension.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 22.12.2025
Accepted date 20. 01.2026
Published date 22.02.2026

How to cite: **Грамчук, Марина, Сазонова, Оксана**. Гуманістичний вимір розумного міста у процесах відбудови України. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 31–39

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-03

УДК 1:004.8:001.8
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-04

ФІЛОСОФІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ КРІЗЬ ПРИЗМУ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ЕКЛЕКТИКИ: ПОРІВНЯЛЬНО-АНАЛІТИЧНИЙ ВИМІР

КИВЛЮК, ОЛЬГА[1]

Анотація

Використання штучного інтелекту (ШІ) на побутовому рівні, в освітніх, виробничих, соціально-правових і т.д. практиках, перестає бути лише технічним інструментом для пошуку інформації, генерування, представлення та обробки даних. ШІ перетворюється на вагомий чинник соціальних трансформацій, що впливає на комунікацію, управління, публічну сферу, виробництво знання, практики прийняття рішень, науково-дослідницьку діяльність та способи конструювання соціальної реальності. Проблематика ШІ у філософському вимірі набуває особливої як теоретичної так і практичної значущості, оскільки йдеться не тільки про масове використання технологічної інновації, а про зміну конструкту взаємодії людина – суспільство – техніка. Тобто необхідність філософського осмислення даної проблематики – очевидна, а звернення до методологічної еклектики є виправданим, адже саме такий підхід дає змогу уникнути однобічності, виявити евристичний потенціал різних філософських традицій і сформувати цілісне бачення ШІ в контексті сучасних соціальних змін. Неспинний розвиток ШІ як соціокультурного феномену, що потребує філософського осмислення та його практичне використання у всіх сферах людської життєдіяльності створює низку проблемних запитів щодо онтологічного статусу ШІ та методології його дослідження в межах гуманітаристики. У сучасному філософському дискурсі проблема ШІ розглядається через призму соціальної філософії, філософії науки і техніки, феноменології, етики тощо. Концептуальні підходи щодо осмислення ШІ розглядаються в роботах: А. Тюрінга, Дж. Серла, Е. Кларка, Д. Чалмерса, Г. Дрейфуса, Д. Айді, Л. Флоріді, Ю. Н. Харарі, Н. Бострома, Ш. Валлор, Б. Латура, М. Гайдеґґера, Ю. Габермаса, де акцентується увага лише на окремих аспектах проблеми. Це засвідчує необхідність порівняльно-аналітичного синтезу наявних підходів та підтверджує методологічну доцільність звернення до еклектизму як до впорядкованої дослідницької стратегії. Обґрунтування методологічної виправданості еклектичного підходу у філософії ШІ через порівняльно-аналітичний розгляд фундаментальних концепцій ШІ та виявлення їх евристичного потенціалу для цілісного осмислення взаємодії людини та ШІ.

Констатуючи той факт, що ШІ є багатовимірним феноменом, який поєднує когнітивний, антропологічний, технократичний, соціально-філософський та етичний виміри. Показано, що порівняльно-аналітичний підхід зосереджується на проблемах інтелектуальності, мислення і симуляції розуму; феноменологічний – на трансформації людського досвіду й технічному посередництві; соціально-філософський вказує на зміні комунікативних практик, владних механізмів і статусу людини в алгоритмізованому суспільстві; а етичний концентрується на питаннях відповідальності, контролю та нормативного регулювання. Обґрунтовано, що методологічна еклектика у дослідженні ШІ є не довільним поєднанням різнорідних концепцій, а впорядкованою дослідницькою стратегією, яка дає змогу інтегрувати евристичні можливості різних підходів відповідно до складності самого об'єкта дослідження. **Висновки.** Філософія штучного інтелекту в сучасному науковому філософському дискурсі, закономірно, розвивається в умовах методологічної еклектики, оскільки окремі концептуальні підходи не забезпечує ґрунтовного пояснення цього феномена. Обґрунтовано, що методологічно впорядкована еклектика є виправданим механізмом порівняльно-аналітичного дослідження ШІ, оскільки сприяє цілісному розумінню його природи, функціоналу, впливу на людину та суспільство в контексті гуманітаристики.

Ключові слова: штучний інтелект, методологічна еклектика, порівняльно-аналітичний підхід, людина, порівняльно-аналітичний підхід, філософія штучного інтелекту.

Актуальність дослідження. Використання штучного інтелекту (ШІ) на побутовому рівні, в освітніх, виробничих, соціально-правових і т.д. практиках, перестає бути лише технічним інструментом для пошуку інформації, генерування, представлення та обробки даних. ШІ перетворюється на вагомий чинник соціальних трансформацій, що впливає на комунікацію, управління, публічну сферу, виробництво знання, практики прийняття рішень, науково-дослідницьку діяльність та способи конструювання соціальної реальності. Проблематика ШІ у філософському вимірі набуває особливої як теоретичної, так і практичної значущості, оскільки йдеться не тільки про масове використання технологічної інновації, а про зміну конструкту взаємодії людина – суспільство – техніка. Алгоритмічні системи, так звані протоколи, дедалі активніше беруть участь

[1] Київський університет інтелектуальної власності та права (Київ, Україна)
E-mail: o.p.kyvliuk@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7900-9299

© Ольга, Кивлюк, 2026

у процесах соціально-правового впорядкування, інформаційної селекції, формування суспільної думки в контексті міжсуб'єктивного осмислення реальності, контролю та моделювання поведінкових практик, що створюють виклики людській автономії раціонального мислення, відповідальності за свої рішення, свободи вибору без навіювання, довіри та встановлення кордонів делегування повноважень технічним системам.

Нині ШІ – це не просто ізольований, спеціальний, професійно спрямований інструмент, який насправді вже повноцінно функціонує в цифровому суспільстві (феномен, який досліджується в міждисциплінарному вимірі), а інтегрований інтелектуальний продукт, що трансформує пізнавальні процеси, комунікаційні принципи, аналітичну діяльність, механізми влади, змінює уявлення про межі людського розуму, творчі можливості, відповідальність тощо. Тобто необхідність філософського осмислення даної проблематики – очевидна, а звернення до методологічної еклектики є виправданим, адже саме такий підхід дає змогу уникнути однобічності, виявити евристичний потенціал різних філософських традицій і сформувати цілісне бачення ШІ в контексті сучасних соціальних змін.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток ШІ як соціокультурного феномену, що потребує філософського осмислення та його практичне використання у всіх сферах людської життєдіяльності створює низку проблемних запитів щодо онтологічного статусу ШІ та методології його дослідження в межах гуманітаристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному філософському дискурсі проблема ШІ розглядається через призму соціальної філософії, філософії науки і техніки, феноменології, етики тощо. Концептуальні підходи щодо осмислення ШІ розглядаються в роботах: А. Тюрінга, Дж. Серла, Е. Кларка, Д. Чалмерса, Г. Дрейфуса, Д. Айді, Л. Флоріді, Ю. Н. Харарі, Н. Бострома, Ш. Валлор, Б. Латура, М. Гайдеґґера, де акцентується увага лише на окремих аспектах проблеми. Це засвідчує необхідність порівняльно-аналітичного синтезу існуючих підходів та підтверджує методологічну доцільність звернення до еклектизму як до впорядкованої дослідницької стратегії.

У цьому контексті еклектизм слід розуміти не як механічне поєднання різнорідних концепцій, а як обґрунтоване залучення тих пізнавальних ресурсів різних філософських підходів, які дають змогу цілісно осмислити штучний інтелект як багатовимірний феномен. Саме методологія еклектизму уможливлює поєднання аналітичного бачення ШІ як форми інтелектуальної функціональності, феноменологічного аналізу його впливу на людський досвід, соціально-філософського осмислення алгоритмізованих форм взаємодії та етичної рефлексії щодо відповідальності, контролю і меж делегування рішень технічним системам. Отже, еклектичний підхід у дослідженні ШІ постає методологічно виправданим, оскільки дозволяє подолати однобічність монопарадигмального аналізу й сформувати цілісне уявлення про природу, функції та наслідки розвитку ШІ в сучасному суспільстві.

Постановка завдання. Обґрунтування методологічної виправданості еклектичного підходу у філософії ШІ через порівняльно-аналітичний розгляд фундаментальних концепцій ШІ та виявлення їх евристичного потенціалу для цілісного осмислення взаємодії людини та ШІ.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, філософію штучного інтелекту варто розглядати крізь призму дуальності людського відношення до нього: з одного боку, людина постає як суб'єкт, що проєктує, навчає, наділяє ШІ функціональною раціональністю, а з іншого – як користувач/інтелектуальний аматор, який дедалі частіше сприймає ШІ як «вищий розум», тобто критично мислячу, швидшу й аналітично потужну інстанцію. У такому ракурсі проблема виходить за межі суто технічного аналізу й набуває філософсько-антропологічного – *«Людина є мірою всіх речей: існуючих, що вони існують, і неіснуючих, що вони не існують»* (Протагор), соціально-філософського та етичного змісту, оскільки йдеться про зміну статусу людини у взаємодії з власним «творінням». Саме тому еклектичний підхід є методологічно виправданим та спроможним поєднати різні філософські оптики – від аналітичного осмислення інтелекту до феноменології досвіду, філософії технологій, етичних цінностей й соціальної філософії – для цілісного розуміння ШІ як феномена, що одночасно є продуктом людського розуму і чинником його переосмислення.

Досліджуючи філософію ШІ крізь призму еклектики, конструктивно трактувати еклектику не як механічне змішування непоєднуваних на перший погляд ідей, а як метод селективного триєдиного процесу – створення, розмноження та просування кількох філософських підходів, кожен з яких висвітлює лише один аспект про-

блеми. У випадку філософії ШІ жодна окрема традиція – аналітична, феноменологічна, екзистенціальна, етична чи технофілософська – не охоплює повністю ані природу штучного інтелекту, ані зміну людської суб'єктності у взаємодії з ним. Саме тому порівняльний аналіз сучасних філософських концепцій дозволить обґрунтувати еклектичну модель осмислення ШІ як одну з вірогідних.

У найзагальнішому вигляді, з огляду на те, що філософія покликана формулювати актуальні проблемні питання та пропонувати їх концептуальне осмислення, до числа центральних, на наш погляд, належать такі:

– *Чи може «машина» самостійно творчо мислити, чи – це алгоритмічні протоколи?*

– *Чи може «машина» співчувати в процесі комунікації або мовної імітації?*

– *Чи може мати ШІ-спілкування емоційне/етичне/емпатичне забарвлення і на чому воно базується?*

Отже, спробуємо здійснити порівняльно-аналітичний розгляд фундаментальних концепцій ШІ щодо цілісного осмислення його взаємодії з людиною в межах еклектичного підходу.

Класичною точкою відліку щодо філософії ШІ вважається підхід А. Тюрінга, який спрямував питання про машинне мислення в площину поведінкової перевірки, де ШІ як система здатна імітувати інтелектуальну діяльність. У праці «Обчислювальні машини та інтелект» він фактично запропонував оцінювати не внутрішню природу мислення машини, а її здатність демонструвати інтелектуально релевантну поведінку в комунікативній ситуації. У межах цього чітко визначеного методологічно підходу, взаємодія людини і ШІ осмислюється як перевірка функціональної еквівалентності. Тобто, якщо алгоритмічна система здатна підтримувати продуктивний діалог на людському рівні, її можна вважати інтелектуально здатною (Turing, 1950).

В межах феноменологічної традиції Дж. Серл у праці «Свідомість, мозок і програми» аргументовано спростовує тезу, щодо ототожнення символьної обробки з розумінням. Дана концепція полягає в тому, що машина може генерувати нові й навіть вражаючі результати, але це не доводить наявності власного смислотворення чи свідомого творчого акту – «синтаксис не породжує семантики». У контексті взаємодії людини та ШІ зовнішня мовна чи логічна переконливість системи ще не доводить наявності у неї свідомості або унікального розуміння. Значення ключових ідей Дж. Серла для сучасної філософії ШІ полягає в тому, що він окреслює межу між функціональністю та семантичною насиченістю, тобто між технічною продуктивністю і людським виміром смислового конструювання. Функціональна успішність технологічної системи/програми не тотожна наявності внутрішнього досвіду, тому еклектичний підхід не повинен ототожнювати мовну продуктивність ШІ з людською свідомістю. Критичний підхід Дж. Серла важливий як застереження проти антропоморфізації сучасних мовних моделей (Searle, 1980).

Іншу перспективу розкриває концепція розширеного розуму Е. Кларка та Д. Чалмерса в однойменній праці. Мислення, на їх думку, не локалізується в межах мозку, а може бути розподіленим між людиною, зовнішніми носіями пам'яті, середовищем і технічними засобами. Це дозволяє розглядати ШІ як частину когнітивної екосистеми людини, як форму гібридної кооперації, як особливий формат спільного інтелектуального функціонування людини і цифрової системи, що розширює людські можливості та перспективи в контексті вибору, пам'яті, аналізу, прогнозування, прийняття рішень. Дана концепція визначає ШІ не обов'язково як суб'єкт, але ж вже точно не просто як нейтральний інструмент, що в контексті еклектичного підходу дозволяє поєднати аналітичну філософію свідомості з філософією техніки (Clark, Chalmers, 1998).

Феноменологічний і постфеноменологічний підходи зміщують акцент із проблеми інтелекту «машини» на трансформацію людського досвіду в умовах технічного посередництва. У цьому контексті важливими є ідеї М. Гайдеґґера, Г. Дрейфуса та Д. Айді. Наприклад, філософія техніки М. Гайдеґґера (Heidegger, 1977) дозволяє розглядати технологію не лише як засіб, а як спосіб розкриття, бачення, оцінки, буття у світі, новітню форму технологічного упорядкування реальності; Г. Дрейфус (Dreyfus, 1992) наполягає на тому, що людське мислення не може бути повністю зведене до алгоритмічних протоколів та логічних схем, оскільки воно вкорінене в тілесності, інтуїції, евристичності, практичній залученості та контекстуальності; Д. Айді (Ihde, 1990) показує, що технології ШІ медіюють людське сприйняття, діяльнісні наративи, практичний досвід, що характеризує взаємодію як цифрове посередництво.

© Ольга, Кивлюк, 2026

Саме ця традиція особливо продуктивна для осмислення повсякденної взаємодії з алгоритмами, чат-ботами, рекомендаційними системами та цифровими асистентами. Якщо зіставити її з сучасними дискусіями про великі мовні моделі, то стає очевидним, що навіть високий рівень мовної компетентності систем ще не доводить наявності екзистенційно втіленого розуміння, характерного для людини. В еклектичному синтезі ця теза потрібна для того, щоб не втратити антропологічну специфіку людини.

Проведений аналіз уможливив перехід від питання *«Чи мислить машина?»* до питання *«Яким чином ШІ впливає на спосіб людського буття, бачення світу та взаємодії з ним?»*

Відповідаючи на запитання *«Чи може «машина» самостійно творчо мислити?»,* ШІ доцільно розуміти не як автономну «металюдську здібність», а як колаборацій ну творчість у взаємозв'язку «людина – модель – дані – інституції – інтерфейси». У цьому сенсі «машина» не просто виконує протоколи, але й не створює, у традиційному людському значенні слова, ізольовано. ШІ виступає співучасником соціотехнічного процесу, де людська постановка завдання, культурні корпуси, інфраструктура і алгоритм спільно породжують/генерують новий результат. Саме таку логіку добре підтримують підходи Б. Латура, Л. Флоріді та Ш. Валлор, які зміщують увагу з «внутрішньої душі машини» на агентність, мережеву взаємодію та вплив технологій на людську творчу спроможність.

Л. Флоріді трактує ШІ як нову форму штучної агентності, інфосфери та інфоетики і пропонує розглядати етику ШІ як частину ширшої інформаційної екології. Даний концептуальний підхід можна назвати інформаційно-екологічним. ШІ тут мислиться як елемент ширшої інфосфери, а етика ШІ розглядається в межах питання впорядкування цифрового середовища, в якому існує людина. Л. Флоріді послідовно зміщує акцент із фантазій про «надсилу ШІ» до проблем штучної агентності, соціальних наслідків, управління і нормативного дизайну. Для еклектичної оптики це дуже цінно, бо дозволяє з'єднати філософію техніки, прикладну етику, політичну філософію та питання людської автономії (Floridi, 2020; Floridi, 2023).

Ш. Валлор аналізує технології через оптику етики чеснот і ставить питання про те, як вони трансформують моральний характер людини. У такому контексті технології, зокрема й системи ШІ, розглядаються не як нейтральні інструменти, а як чинники, що здатні змінювати звички, моделі поведінки, способи реагування, практики відповідальності й характер морального вибору. На думку дослідниці, взаємодія з інтелектуальними системами може як сприяти розвитку окремих чеснот (розсудливості, уважності, відповідальності, здатності до співпраці), так і, навпаки, послаблювати автономію, емпатію, критичність мислення та готовність до морального самозобов'язання. Тобто питання полягає не лише в тому, *«Що саме робить технологія/ШІ?»*, а й у тому, *«Якою людиною стає суб'єкт у процесі тривалої взаємодії з нею?»*. Ключові ідеї Ш. Валлор є особливо важливим для філософії ШІ, оскільки зміщує акцент із функціональних можливостей на їхній вплив на моральне самоконструювання людини та етичну якість її буття в цифровому середовищі (Vallor, 2016).

Акторно-мережева теорія Б. Латура уможливлює бачення ШІ як учасника ширших мереж взаємодії, де дія розподіляється між людьми, техніками та інституціями. У цьому контексті еклектичний підхід до дослідження ШІ дає змогу поєднати соціально-філософський аналіз мережевої взаємодії з етичним, технократичних і комунікативним вимірами осмислення ШІ, де його вплив визначається не лише технічними характеристиками, а й місцем у мережі соціальних відносин, владних структур, комунікативних процесів і нормативних очікувань. Тобто акторно-мережева теорія Б. Латура підсилює тезу про те, що цілісне дослідження ШІ можливе лише за умови інтеграції різних концептуальних підходів, здатних охопити його як багатовимірний соціотехнічний, а можливо і соціокультурний феномен (Latour, 2005).

Акцентуючись на ризиках суперінтелекту та довгострокових наслідках втрати контролю над інтелектуальними системами Н. Бостром репрезентує більш радикальну стратегію філософського осмислення ШІ, в межах якої центральною стає не стільки проблема його поточного функціонування, скільки потенційні цивілізаційні наслідки його розвитку. У такому сенсі ШІ постає не просто як інструмент оптимізації людської діяльності, а як імовірний чинник докорінної зміни співвідношення між людським розумом, технікою та владою. Н. Бостром зосереджує увагу на тому, що перевищення «машиною» людських когнітивних можливостей може супроводжуватися втратою здатності людини не лише контролювати

результати діяльності інтелектуальних систем, а й адекватно передбачати логіку їх подальшого розвитку. Саме тому його підхід акцентує на проблемах безпеки, узгодження цілей, стратегічного прогнозування та відповідальності за конструювання таких систем. У соціально-філософському вимірі дана позиція є значимою тому, що переводить дискусію про ШІ з рівня технічної продуктивності на рівень футурологічних перспектив людства, меж людської автономії та можливих сценаріїв трансформації соціального порядку під впливом надпотужних інтелектуальних агентів, що може перевершити людину за інтелектуальними можливостями та створити екзистенційні ризики. Крізь призму методології еклектизму дослідження Н. Бострома постає як спроба інтегрувати етичний, соціально-філософський, технофілософський і футурологічний підходи до осмислення ШІ. Такий підхід є методологічно виправданим, оскільки дає змогу розглядати ШІ не лише як технологічний продукт, а як багатовимірний феномен, здатний впливати на майбутнє людства, структури контролю, систему цінностей і цивілізаційний розвиток загалом (Bostrom, 2014).

Ю.Н. Харарі, у своєю чергою, підкреслює, що ШІ змінює не лише економіку чи техніку, а й інформаційні мережі, публічну сферу, механізми влади й самі умови соціального смислотворення. У його концепції ШІ постає як чинник алгоритмізації соціальної реальності, в межах якої посилюється конкуренція за людську увагу, поглиблюється криза демократичних інститутів, а контроль над інформаційними потоками стає визначальною формою влади. Небезпека полягає в поступовому зміщенні центру впливу від людських суб'єктів та інституцій до алгоритмічних систем, здатних формувати суспільні настрої, політичні орієнтації та способи інтерпретації реальності. Отже, теорія Ю.Н. Харарі дає підстави розглядати ШІ як потужний соціокультурний чинник, що впливає на структуру сучасного суспільства, статус людини і характер взаємодії між інформацією, владою та свободою. Саме тому еклектичний підхід дозволяє інтегрувати різні концептуальні перспективи для цілісного розуміння ШІ як багатовимірного соціокультурного феномена, що впливає не лише на технологічний розвиток, а й на самі засади функціонування сучасного суспільства, демократичних інститутів і людської суб'єктності в цифрову епоху (Harari, 2018; Harari, 2016; Harari, 2024).

Висновки. Порівняльно-аналітичний розгляд цих концепцій дає змогу виявити принципову методологічну обставину: жоден окремий підхід не забезпечує вичерпного пояснення ШІ. Аналітична традиція добре працює з питаннями інтелектуальності, симуляції та логіки машинного мислення, але недостатньо охоплює переживальний і соціальний виміри. Феноменологія та постфеноменологія переконливо показують, як технології перебудовують людський досвід, однак не вичерпують проблеми формальної раціональності й алгоритмічної ефективності. Етика та соціальна філософія виявляють нормативні, політичні й цивілізаційні наслідки розвитку ШІ, але потребують опори на когнітивний і технофілософський аналіз. Саме ця взаємна неповнота підходів і зумовлює потребу в еклектичній, але концептуально впорядкованій методології.

У підсумку порівняльний аналіз дозволяє виділити щонайменше п'ять базових теорій осмислення ШІ: інтелектуальної еквівалентності (А. Тюрінг), межі симуляції та автентичного розуміння (Дж. Серл), розширенні людського мислення через технічні середовища (Е. Кларк, Д. Чалмерс), технологічній медіації досвіду (М. Гайдеггер, Г. Дрейфус, Д. Айді), штучної агентності, контролю, ризиків і морального статусу ШІ (Л. Флоріді, Н. Бростром, Ш. Валлор, Б. Латур, Ю.Н. Харарі). З огляду на те, що кожна з цих концепцій охоплює лише окремий вимір досліджуваного феномена, жодна з них не може претендувати на самодостатність, тому еклектичний підхід виявляється методологічно виправданим, оскільки саме він уможливлює інтеграцію різних концептуальних перспектив у цілісне філософське бачення ШІ.

Отже, у межах методологічно еклектичного підходу філософія штучного інтелекту в контексті взаємодії людини і ШІ дає підстави трактувати штучний інтелект як багатовимірний феномен: інструмент імітації інтелекту, технічного посередництва людського досвіду, елемент розширеної когніції, форму штучної агентності та джерело етичних, політичних і антропологічних викликів. У такому розумінні ШІ не зводиться ані до статусу суто технічного пристрою, ані до образу потенційного людиноподібного суб'єкта, а постає як гібридна форма, що впливає на саме розуміння людини, її пізнавальних можливостей, соціального буття та ціннісних орієнтирів.

© Ольга, Кивлюк, 2026

Список використаних джерел

Bostrom N. *Superintelligence: paths, dangers, strategies*. Oxford : Oxford University Press, 2014. 328 p.

Clark A., Chalmers D. The extended mind // *Analysis*. 1998. Vol. 58, Issue 1. P. 7–19. DOI: 10.1093/analys/58.1.7.

Dreyfus H. L. *What computers still can't do: a critique of artificial reason*. Cambridge, Mass. : MIT Press, 1992. 354 p.

Floridi L. AI and its new winter: from myths to realities // *Philosophy & Technology*. 2020. Vol. 33:1-3. DOI: 10.1007/s13347-020-00396-6.

Floridi L. *The ethics of artificial intelligence: principles, challenges, and opportunities*. Oxford : Oxford University Press, 2023. 243 p.

Harari Y. N. *21 lessons for the 21st century*. London : Jonathan Cape, 2018. 253 p.

Harari Y. N. *Homo Deus: a brief history of tomorrow*. London : Harvill Secker, 2016. 448 p.

Harari Y. N. *Nexus: a brief history of information networks from the Stone Age to AI*. New York : Random House, 2024. 528 p.

Heidegger M. The question concerning technology // Heidegger M. *The question concerning technology and other essays* / trans. by W. Lovitt. New York : Harper & Row, 1977. 182 p.

Ihde D. *Technology and the lifeworld: from garden to earth*. Bloomington : Indiana University Press, 1990. 226 p.

Latour B. *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford : Oxford University Press, 2005. 301 p.

Searle J. R. Minds, brains, and programs // *Behavioral and Brain Sciences*. 1980. Vol. 3, Issue 3. P. 417–424. DOI: 10.1017/S0140525X00005756.

Turing A. M. Computing machinery and intelligence // *Mind*. 1950. Vol. LIX, Issue 236. P. 433–460. DOI: 10.1093/mind/LIX.236.433.

Vallor S. *Technology and the virtues: a philosophical guide to a future worth wanting*. New York : Oxford University Press, 2016. 309 p.

References

Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, dangers, strategies*. Oxford University Press.

Clark, A., & Chalmers, D. (1998). The extended mind. *Analysis, 58*(1), 7–19. https://doi.org/10.1093/analys/58.1.7

Dreyfus, H. L. (1992). *What computers still can't do: A critique of artificial reason*. MIT Press.

Floridi, L. (2020). AI and its new winter: From myths to realities. *Philosophy & Technology, 33*, 1–3. https://doi.org/10.1007/s13347-020-00396-6

Floridi, L. (2023). *The ethics of artificial intelligence: Principles, challenges, and opportunities*. Oxford University Press.

Harari, Y. N. (2018). *21 lessons for the 21st century*. Jonathan Cape.

Harari, Y. N. (2016). *Homo Deus: A brief history of tomorrow*. Harvill Secker.

Harari, Y. N. (2024). *Nexus: A brief history of information networks from the Stone Age to AI*. Random House.

Heidegger, M. (1977). The question concerning technology. In M. Heidegger, *The question concerning technology and other essays* (W. Lovitt, Trans.). Harper & Row.

Ihde, D. (1990). *Technology and the lifeworld: From garden to earth*. Indiana University Press.

Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press.

Searle, J. R. (1980). Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences, 3*(3), 417–424. https://doi.org/10.1017/S0140525X00005756

Turing, A. M. (1950). Computing machinery and intelligence. *Mind, 59*(236), 433–460. https://doi.org/10.1093/mind/LIX.236.433

Vallor, S. (2016). *Technology and the virtues: A philosophical guide to a future worth wanting*. Oxford University Press.

OLGA, KYVLIUK – Doctor of Philosophic Sciences,
Professor, Head at the Department of Philosophy and Psychology,
Kyiv University of Intellectual Property and Law (Kyiv, Ukraine)
E-mail: panyolga@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7900-9299

PHILOSOPHY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE THROUGH THE PRISM OF METHODOLOGICAL ECLECTICISM: A COMPARATIVE-ANALYTICAL DIMENSION

Abstract

Relevance of the research. The use of artificial intelligence (AI) at the everyday level, as well as in educational, industrial, socio-legal, and other practices, is ceasing to be merely a technical tool for information retrieval, data generation, presentation, and processing. AI is becoming a significant factor of social transformations that affects communication, governance, the public sphere, knowledge production, decision-making practices, research activity, and the ways in which social reality is constructed. In the philosophical dimension, the issue of AI acquires particular theoretical and practical significance, since it concerns not only the mass use of a technological innovation, but also a transformation of the construct of interaction between the human being, society, and technology. Therefore, the need for a philosophical understanding of this issue is evident, while recourse to methodological eclecticism appears justified, as such an approach makes it possible to avoid one-sidedness, reveal the heuristic potential of various philosophical traditions, and form a holistic vision of AI in the context of contemporary social change. The continuous development of AI as a sociocultural phenomenon requiring philosophical reflection, together with its practical application in all spheres of human life, gives rise to a number of problematic inquiries concerning the ontological status of AI and the methodology of its study within the humanities. In contemporary philosophical discourse, the problem of AI is examined through the prism of social philosophy, philosophy of science and technology, phenomenology, ethics, and related approaches. Conceptual approaches to the understanding of AI are presented in the works of A. Turing, J. Searle, A. Clark, D. Chalmers, H. Dreyfus, D. Ihde, L. Floridi, Y. N. Harari, N. Bostrom, S. Vallor, B. Latour, M. Heidegger, and J. Habermas, each of whom emphasizes only certain aspects of the problem. This testifies to the need for a comparative-analytical synthesis of existing approaches and confirms the methodological expediency of turning to eclecticism as an ordered research strategy. The purpose of the article is to substantiate the methodological validity of an eclectic approach in the philosophy of AI through a comparative-analytical examination of fundamental AI concepts and the identification of their heuristic potential for a holistic understanding of the interaction between the human being and AI. The article proceeds from the premise that AI is a multidimensional phenomenon combining cognitive, anthropological, technocratic, socio-philosophical, and ethical dimensions. It is shown that the comparative-analytical approach focuses on the problems of intelligence, thinking, and the simulation of mind; the phenomenological approach addresses the transformation of human experience and technical mediation; the socio-philosophical approach points to changes in communicative practices, mechanisms of power, and the status of the human being in an algorithmized society; while the ethical approach concentrates on the issues of responsibility, control, and normative regulation. It is substantiated that methodological eclecticism in AI research is not an arbitrary combination of heterogeneous concepts, but an ordered research strategy that makes it possible to integrate the heuristic capacities of different approaches in accordance with the complexity of the object under study. **Conclusions.** The philosophy of artificial intelligence in contemporary scholarly philosophical discourse is developing under conditions of methodological eclecticism, since individual conceptual approaches do not provide a sufficiently comprehensive explanation of this phenomenon. It is argued that methodologically ordered eclecticism is a justified mechanism of comparative-analytical AI research, since it contributes to a holistic understanding of its nature, functionality, and impact on the human being and society within the context of the humanities.

Keywords: artificial intelligence, methodological eclecticism, comparative-analytical approach, human being, philosophy of artificial intelligence.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 22.12.2025
Accepted date 20. 01.2026
Published date 20.02.2026

How to cite: **Кивлюк, Ольга.** Філософія штучного інтелекту через призму методологічної еклектики: порівняльно-аналітичний вимір. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 40–46
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-04

© Ольга, Кивлюк, 2026

УДК 37.012:17.022:004.8
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-05

ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПІД ЧАС ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗМАГАНЬ ТА КОНКУРСІВ: ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

КРИВОНОС, ОЛЕКСАНДР[1]
КОЗЛОВЕЦЬ, МИКОЛА[2]

Анотація

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту, їх широке впровадження в освітню практику суттєво трансформують традиційні підходи до навчання та науково-педагогічної діяльності. У статті здійснено системний аналіз етичних аспектів та педагогічних викликів, пов'язаних із впровадженням технологій генеративного штучного інтелекту (GenAI) в освітню практику та сферу інтелектуальних змагань. Досліджено трансформацію традиційних підходів до оцінювання результатів інтелектуальної діяльності, яка зумовлена появою інструментів, здатних до автономної генерації високоякісних текстів, коду та творчих рішень. Обґрунтовано, що неконтрольоване використання GenAI призводить до «кризи результату», де фінальний продукт відривається від реального когнітивного процесу учасника, нівелюючи принципи справедливості та меритократії. Особливу увагу приділено зміні ролі учасника конкурсу, яка трансформується від безпосереднього виконавця до куратора технологічного процесу та промпт-інженера. Висвітлено ризики когнітивного аутсорсингу, що загрожують атрофією навичок самостійного критичного мислення та підміною особистісних зусиль автоматизованими алгоритмічними прогнозами. У межах дослідження академічної доброчесності запропоновано диференціацію понять «технологічна допомога» та «замінювання мислення», а також висунуто тезу про обов'язкове декларування використання штучного інтелекту (ШІ) як нову етичну норму. На основі аналізу міжнародного досвіду виокремлено три стратегії регламентації: заборонну, регламентовану та AI-орієнтовану. Доведено, що ефективна педагогічна модель повинна базуватися на відмові від політики повної заборони на користь формування AI-грамотності та цифрової відповідальності. Пропонуються рекомендації щодо модернізації критеріїв оцінювання, які мають фокусуватися на автентичності завдань та верифікації когнітивного поступу учасника, а не лише на технічній досконалості представленого результату.

Ключові слова: цифровізація, технології, штучний інтелект, генеративний штучний інтелект, інтелектуальні змагання, етичні виклики, академічна доброчесність, цифрова відповідальність.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток генеративного штучного інтелекту та його широке впровадження в освітню практику суттєво трансформують традиційні підходи до навчання, оцінювання та змагальної діяльності. Інструменти генерації текстів, програмного коду, рішень задач і творчих ідей дедалі частіше використовуються здобувачами освіти, зокрема під час підготовки та участі в інтелектуальних змаганнях, конкурсах й олімпіадах. За таких умов постає проблема збереження об'єктивності оцінювання результатів інтелектуальної діяльності та дотримання принципів академічної доброчесності.

Особливої гостроти ця проблема набуває у змагальних форматах, де ключовим критерієм є особистий або командний інтелектуальний внесок учасників. Неконтрольоване або приховане використання генеративного штучного інтелекту може призводити до підміни власного мислення автоматизованою генерацією результатів, що порушує принципи справедливості, рівності умов участі та авторства. Водночас повна заборона використання таких технологій не відповідає сучасним тенденціям цифровізації освіти та не сприяє формуванню усвідомленої цифрової й AI-грамотності.

У цьому контексті особливо актуальним є осмислення етичних аспектів використання генеративного штучного інтелекту під час інтелектуальних змагань і конкурсів, а також пошук педагогічно обґрунтованих підходів до визначення меж його допустимого застосування. Формування чітких етичних орієнтирів і регламентів використання ШІ дозволить, з одного боку, зберегти цінність інтелектуального змагання як форми виявлення мислення та творчості, а з другого, – адаптувати освітню практику до викликів цифрової трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної наукової літератури свідчить,

[1] Житомирський державний університет імені Івана Франка (Житомир, Україна)
E-mail: krypton@zu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4211-6541
[2] Житомирський державний університет імені Івана Франка (Житомир, Україна)
E-mail: mykola.kozlovets@ukr.net
ORCID ID: https //orcid.ord/0000-0002-5242-912X

що інтеграція генеративного штучного інтелекту (GenAI) в освітній та конкурсний простір створює динамічне поле етичних викликів. Системний аналіз вказує на те, що використання ШІ на різних етапах інтелектуальної діяльності потребує чіткої диференціації між «сприянням дослідженню» та «порушенням авторства» (Foltyneketal, 2023; Kozub, Kozub, Kozlovets, Shcherbakova&Osmasko, 2025). У контексті змагань критичним стає питання прозорості (транспарентності): дослідники наголошують, що відсутність чітких настанов призводить до розмивання кордонів академічної доброчесності (Černý, 2023; Hosseini, Resnik&Holmes, 2023). Зокрема, підкреслюється, що використання ШІ може надавати несправедливу перевагу, якщо алгоритми повністю заміщують когнітивні зусилля учасника, а не слугують інструментом для обробки великих масивів даних чи корекції стилістики (ElKhoury, 2023; Pathan, Shah, 2023).

Педагогічно доцільні підходи до регламентування використання ШІ, що розглядаються в публікаціях, базуються на принципі «відповідального використання». Науковці пропонують перехід від політики повної заборони до розробки адаптивних інституційних рамок, які б чітко визначали допустимі межі застосування GenAI (Leeetal, 2023; Responsible and ethicaluse of artificial intelligence in research and publishing, 2024). Важливим аспектом є формування цифрової етики у здобувачів освіти, що передбачає обов'язкове декларування ролі ШІ у створенні конкурсних робіт (Khanetal, 2023; Responsible and ethicaluse of artificial intelligence in research and publishing, 2024). Таким чином, аналіз підтверджує, що ефективна регламентація має поєднувати технічний контроль (детектори ШІ) з оновленням критеріїв оцінювання, які б фокусувалися на критичному мисленні та здатності до інтерпретації результатів, а не лише на фінальному продукті (Foltyneketal, 2023; Leeetal, 2023).

Експансія генеративного штучного інтелекту в освітній простір деактуалізує класичні формати оцінювання, що десятиліттями вважалися надійними індикаторами інтелектуальних досягнень. Написання есе, підготовка рефератів чи розв'язання стандартних алгоритмічних задач більше не можуть слугувати беззаперечним доказом опанування матеріалу, оскільки LLM-моделі здатні генерувати відповідні результати за лічені секунди. Це створює ситуацію «кризи результату», де фінальний продукт (текст або код) відривається від реального когнітивного процесу студента чи учасника конкурсу, перетворюючи оцінювання на перевірку вміння взаємодіяти з інтерфейсом ШІ, а не на вимірювання глибини знань.

Ця трансформація змушує педагогічну спільноту переглянути саму архітектуру контрольних заходів. Традиційний підхід, орієнтований на «готовий продукт», поступається місцем оцінюванню «процесу та прогресу». У центрі уваги опиняється не лише правильність відповіді, а й здатність учасника до критичного аналізу згенерованих даних, обґрунтування логіки обраного шляху та рефлексії над власним навчальним досвідом. Відбувається зміщення акцентів від запам'ятовування та відтворення до навичок вищого порядку: верифікації інформації, синтезу суперечливих ідей та етичного використання технологічного інструментарію.

Зрештою, вплив GenAI провокує перехід від кількісного вимірювання знань до якісного оцінювання інтелектуальної зрілості. Традиційні іспити та конкурси вимушені еволюціонувати в бік автентичних завдань, які вимагають контекстуального мислення, особистісного внеску та креативності, що виходять за межі статистичних закономірностей великих мовних моделей. Такий перехід є не просто технічною адаптацією, а глибокою зміною освітньої парадигми, де інтелектуальне досягнення визначається спроможністю людини бути суб'єктом, а не просто оператором технологій.

Феномен генеративного ШІ застав академічну спільноту в стані «нормативного вакууму». Етична невизначеність у контексті інтелектуальних змагань проявляється насамперед у відсутності консенсусу щодо того, де закінчується технологічна підтримка і починається інтелектуальне шахрайство. Традиційні кодекси честі та правила конкурсів базувалися на презумпції автономності людського мислення, проте сьогодні ця автономність стає дифузною. Учасник, який використовує ШІ для структурування ідей або стилістичного редагування, діє в «сірій зоні»: він не порушує класичних правил про плагіат (оскільки текст є технічно оригінальним), але водночас не є повним автором створеного продукту (ElKhoury, 2023; Pathan, Shah, 2023, p. 652–661).

Ситуація ускладнюється нерівномірним доступом до технологій та різним рівнем AI-грамотності серед учасників і журі. Це породжує проблему процедурної справедливості: чи

© Олександр, Кривонос, Микола, Козловець, 2026

можна вважати рівними умови змагання, якщо один учасник витрачає години на пошук джерел, а інший отримує синтезований огляд за лічені секунди? Етична невизначеність також стосується відповідальності за помилки. Оскільки системи GenAI схильні до галюцинацій та трансляції прихованих упереджень, постає питання: чи несе учасник повну етичну відповідальність за некоректні дані, згенеровані машиною, і як це має впливати на його дискваліфікацію чи зниження балів (Foltyneketal, 2023; Hosseini, Resnik&Holmes, 2023, p. 349–360)?

Отже, основна проблема полягає не в самій наявності технологій ШІ, а в кризі існуючих регуляторних механізмів. Потреба в легітимізації використання ШІ зіштовхується з ризиком девальвації людських зусиль. Без чіткої регламентації та нових етичних орієнтирів інтелектуальні конкурси ризикують перетворитися на змагання за якістю запитів (промптів), втрачаючи свою первинну місію – виявлення та розвиток людського таланту (Leeetal, 2023; Černý, 2023).

Мета статті – проаналізувати етичні аспекти використання генеративного штучного інтелекту під час інтелектуальних змагань і конкурсів та обґрунтувати педагогічно доцільні підходи до його регламентування.

Виклад основного матеріалу. Генеративний штучний інтелект – це підвид технологій ШІ, що базується на архітектурі глибокого навчання (зокрема, трансформерів), основною особливістю якого є здатність не просто класифікувати чи аналізувати наявні дані, а створювати принципово новий контент. Використовуючи великі мовні моделі (LLM), такі системи прогнозують найбільш ймовірні послідовності елементів (слів, пікселів, програмного коду), що дозволяє їм генерувати цілісні та контекстуально релевантні результати на основі текстових запитів користувача. На відміну від традиційних алгоритмів, GenAI оперує ймовірнісними структурами людської мови та логіки, що надає його продуктам вигляду автентичної творчої чи наукової праці.

Ключовою властивістю GenAI є його мультимодальність та високий ступінь адаптивності. Сучасні моделі здатні одночасно працювати з текстами, зображеннями, аудіо та складними математичними обчисленнями, що робить їх універсальними асистентами в інтелектуальній діяльності. Проте за зовнішньою досконалістю результату стоїть статистичний синтез, а не розуміння суті. Це означає, що ШІ не володіє суб'єктивним досвідом чи критичним мисленням; він відтворює закономірності масивів даних, на яких був навчений, що зумовлює як його надзвичайну продуктивність, так і ризики трансляції фактичних помилок або соціокультурних упереджень (Khanetal, 2023; Kozub, Kozub, Kozlovets, Shcherbakova&Osmasko, 2025, p. 611–626; Pathan, Shah, 2023, p. 652–661).

Інтеграція GenAI у конкурсне середовище радикально змінює рольову модель учасника: від безпосереднього «виконавця» та «творця» він трансформується в «директора» або «куратора» технологічного процесу. Якщо раніше інтелектуальне змагання передбачало автономне проходження всіх етапів – від пошуку ідеї до її фінального оформлення, то сьогодні акцент зміщується на промпт-інжиніринг та критичну верифікацію. Учасник стає постановником завдань, чия майстерність оцінюється за здатністю формулювати точні запити та інтегрувати згенеровані машиною фрагменти в цілісну, логічну структуру. Це породжує нову форму інтелектуальної активності – когнітивний менеджмент, де головним ресурсом є не пам'ять чи технічна вправність, а стратегічне мислення.

Відповідно змінюється і сам характер інтелектуальної діяльності, яка стає гібридною. Традиційні лінійні процеси (написання тексту «з чистого аркуша») поступаються місцем ітеративній взаємодії з моделлю. У цій новій парадигмі інтелектуальне зусилля витрачається не на механічне відтворення знань, а на оцінку релевантності, етичну фільтрацію та стилістичну адаптацію результатів, наданих ШІ. Проте така «співавторська» діяльність несе в собі ризик деградації базових навичок: коли складні аналітичні операції делегуються алгоритму, учасник може втратити здатність до глибокого занурення в проблему, обмежуючись лише поверхневим контролем за роботою системи (Foltyneketal, 2023; Pathan, Shah, 2023, p. 652–661).

Зрештою, ми спостерігаємо перехід від «економіки знань» до «економіки уваги та інтерпретації» в межах інтелектуальних конкурсів. Характер діяльності стає менш індивідуалізованим, оскільки результат тепер є продуктом взаємодії людини та навченої на мільярдах текстів мережі. Це вимагає від учасника вищого рівня рефлексії: він має чітко усвідомлювати межу власного внеску та вміти обґрунтувати вибір тих чи інших рішень, запропонованих ШІ. Таким чином, інтелектуальна діяльність у змаганнях майбутнього – це вже не просто демонстрація ерудиції,

а прояв здатності до етичної та ефективної симбіозу з інтелектуальними агентами (Černý, 2023; Leeetal, 2023).

Основною загрозою широкого впровадження GenAI в інтелектуальні змагання є ризик когнітивного аутсорсингу, за якого глибока розумова праця заміщується поверхневим маніпулюванням технологією. Коли алгоритм бере на себе функції аналізу, синтезу та формулювання висновків, учасник конкурсу може потрапити в пастку «ілюзії компетентності». У цьому стані суб'єкт сприймає якісний результат, згенерований ШІ, як власне інтелектуальне досягнення, хоча насправді він не пройшов через необхідні етапи когнітивного напруження, подолання інтелектуальних труднощів та критичного осмислення матеріалу. Це веде до поступової атрофії здатності до самостійного генерування ідей та вирішення нестандартних завдань ElKhoury, 2023; Foltyneketal, 2023).

Більше того, підміна інтелектуального зусилля деформує саму суть навчання та змагання. Якщо метою конкурсу є виявлення таланту, то використання ШІ без належної рефлексії перетворює процес на «змагання чорних скриньок». Відбувається перехід від продуктивного мислення до інструментальної дії: учасник фокусується не на розумінні суті проблеми, а на оптимізації результату за допомогою зовнішнього ресурсу. Це створює загрозу «інтелектуального паразитизму», коли формальна досконалість конкурсної роботи маскує відсутність реального особистісного зростання та глибоких знань автора (Leeetal, 2023; Pathan, Shah, 2023, p. 652–661).

Зрештою, цей ризик має і довгостроковий педагогічний аспект – формування звички до «інтелектуального шляху найменшого опору». Постійне делегування складних завдань ШІ знижує інтелектуальну витривалість і готовність до пошуку оригінальних рішень у ситуаціях, де технологія може бути недоступною або помилковою. Таким чином, ризик підміни зусилля – це не лише проблема чесності конкретного змагання, а й виклик для розвитку інтелектуального потенціалу особистості, яка ризикує перетворитися з активного суб'єкта пізнання на пасивного споживача алгоритмічних прогнозів (Černý, 2023; Khanetal, 2023).

Етичні виклики впровадження GenAI у конкурсне середовище утворюють багатошарову проблему, що зачіпає фундаментальні засади людської діяльності: від перегляду класичного розуміння авторства до трансформації моральної відповідальності за результат. Головна дилема полягає у конфлікті між технологічним прогресом, який вимагає опанування нових інструментів, та збереженням засадничих принципів чесної гри (*fairplay*) і справедливості. У ситуації, коли ШІ здатний імітувати складні когнітивні акти, традиційні механізми довіри в академічній та конкурсній спільнотах опиняються під загрозою, оскільки приховане делегування творчих функцій алгоритмам нівелює цінність індивідуальних інтелектуальних досягнень і деформує етос наукового та творчого пошуку (Foltyneketal, 2023; Khanetal, 2023; Pathan, Shah, 2023, p. 652–661).

Етичні виклики використання генеративного ШІ під час конкурсів. *Проблема авторства*. Традиційна парадигма авторства ґрунтується на антропоцентричному підході: автором є людина, чия творча енергія та інтелектуальний вибір сформували твір. Використання GenAI розмиває ці межі, оскільки алгоритм перебирає на себе частину «творчих рішень» – від підбору епітетів до побудови логічної аргументації. Виникає етична дилема: чи можна вважати учасника повноправним автором, якщо ядро ідеї або її змістовне наповнення було синтезоване машиною? Оскільки ШІ не є суб'єктом права і не несе відповідальності, то виникає ситуація «розпорошеного авторства», за якої учасник лише привласнює результат статистичної обробки даних, що ставить під сумнів легітимність його претензій на першість (Foltyneketal, 2023; Hosseini, Resnik&Holmes, 2023, p. 349–360).

Порушення принципів рівності та справедливості. Конкурси за своєю природою мають забезпечувати рівні умови для всіх учасників. Однак доступ до передових моделей GenAI (особливо платних версій із розширеними аналітичними можливостями) створює нову форму цифрової нерівності. Учасники з кращим доступом до технологій або вищими навичками промпт-інжинірингу отримують несправедливу перевагу не завдяки глибшим знанням предмета, а завдяки ефективнішому використанню зовнішнього когнітивного ресурсу. Це нівелює принципи меритократії, де успіх має визначатися талантом і працелюбністю, а не потужністю використовуваних алгоритмів (Leeetal, 2023; Pathan, Shah, 2023, p. 652–661).

Загроза формалізації мислення. Орієнтація на ШІ як на основне джерело ідей веде до інтелектуальної стандартизації. Генеративні моделі за своєю природою тяжіють до «середньостатистичної норми», видаючи найбільш ймовірні (а,

© Олександр, Кривонос, Микола, Козловець, 2026

отже, – передбачувані) відповіді. У контексті конкурсів це загрожує витісненням нестандартних, ризикованих, але геніальних людських осяянь шаблонними, хоча й стилістично бездоганними роботами. Формується культура «безпечного інтелекту», де учасники підсвідомо підлаштовуються під логіку алгоритму, що веде до втрати когнітивного різноманіття та деградації критичного мислення (Černý, 2023; ElKhoury, 2023).

Проблема прихованого використання ШІ. Найбільш гострим викликом є латентність застосування GenAI. На відміну від прямого копіювання текстів (плагіату), контент від ШІ є технічно унікальним, що робить його важким для детекції традиційними засобами. Приховане використання ШІ руйнує етичний контракт між учасником й організаторами, що базується на довірі. Це змушує відповідні інституції запроваджувати тотальний нагляд або переходити до застарілих форм офлайн-контролю, що суперечить сучасним трендам цифровізації освіти та створює атмосферу загальної підозри (Khanetal, 2023; Responsible and ethicaluse of artificial intelligence in research and publishing, 2024).

Співвідношення понять допомоги та заміщування мислення в сучасній освітній парадигмі стає визначальним чинником для встановлення меж академічної доброчесності. Етична межа в цьому контексті проходить через збереження інтелектуальної автономії суб'єкта. Допомога штучного інтелекту розглядається як використання технологічного інструментарію для технічної підтримки, що включає корекцію граматичних помилок, структурування авторських ідей або стимулювання творчої уяви через пошук аналогій. У такому сценарії людина залишається повноправним суб'єктом пізнання, а алгоритм лише підсилює її когнітивні спроможності. Натомість замінювання мислення відбувається у разі делегування машині центральних аналітичних операцій, таких як висунення гіпотез, побудова аргументації та синтез висновків. Такий когнітивний аутсорсинг призводить до атрофії навичок самостійної праці та нівелює цінність інтелектуального досягнення.

У нових освітянських реаліях академічна доброчесність трансформується від традиційної заборони запозичень до встановлення норми обов'язкового декларування використання штучного інтелекту. Прозорість стає новою етичною вимогою, що за змістом прирівнюється до правил цитування наукових джерел. Декларування передбачає не лише просте підтвердження факту звернення до нейромереж, а й чіткий опис ролі технології у підготовці конкретної конкурсної роботи. Такий підхід дозволяє організаторам та експертним комісіям адекватно розмежувати власний внесок учасника та результат роботи алгоритму, забезпечуючи чесність змагального процесу та можливість об'єктивного порівняння досягнень різних кандидатів.

Попри високий ступінь автоматизації процесів генерування контенту, кінцева етична та наукова відповідальність за результат незмінно покладається на людину. Учасник змагання не може апелювати до недосконалості алгоритмів або системних помилок моделі для виправдання фактичних неточностей чи упередженості у своїй роботі. Відповідальність за верифікацію даних, боротьбу з явищами штучних галюцинацій та дотримання норм авторського права залишається виняткова прерогативою автора. Таким чином, підпис під конкурсною роботою стає гарантією того, що кожен аспект представленого результату був критично осмислений і перевірений людиною, яка виступає фінальним фільтром та гарантом якості у симбіозі з технологіями.

Сучасна педагогічна думка виокремлює три основні стратегії регламентації штучного інтелекту, кожна з яких базується на різному ступені довіри до технології та учасника. Заборонний підхід орієнтований на повне обмеження використання будь-яких інструментів генеративного типу з метою збереження чистоти традиційного оцінювання. Проте в умовах загальної доступності технологій такий шлях часто виявляється неефективним і стимулює приховані порушення замість їх запобігання. Регламентований підхід є більш гнучким і передбачає чітке визначення дозволених інструментів та етапів їх застосування, де штучний інтелект виступає лише допоміжним асистентом для корекції форми, а не змісту. Найбільш прогресивним вважається AI-орієнтований підхід, який інтегрує використання нейромереж безпосередньо в структуру завдань, оцінюючи не кінцевий продукт, а здатність учасника критично взаємодіяти з моделлю, верифікувати її виходи та вдосконалювати отримані результати.

Ефективна регламентація вимагає диференціації вимог залежно від формату та мети інтелектуального змагання. Для конкурсів, орієнтованих на перевірку фундаментальних знань та базових когнітивних навичок у режимі реального часу, доцільним залишається жорстке обмеження вико-

ристання зовнішніх цифрових ресурсів. Водночас для творчих, проєктних або дослідницьких марафонів, де важливим є наближення до реальних умов професійної діяльності, правила мають заохочувати використання штучного інтелекту як інструменту продуктивності за умови повної прозорості методів роботи. Така диференціація дозволяє збалансувати потребу в автентичному оцінюванні здібностей людини з необхідністю підготовки здобувачів освіти до життя в технологічно насиченому світі.

Фундаментом педагогічної стратегії має стати формування системної AI-грамотності та розвиток особистої цифрової відповідальності учасників. Замість зосередження виключно на каральних заходах, освітні інституції повинні навчати етичним принципам взаємодії з алгоритмами, пояснюючи ризики когнітивного аутсорсингу та важливість збереження авторської ідентичності. Виховання культури відповідального використання технологій передбачає глибоке розуміння того, що штучний інтелект є лише доповненням до людського розуму, а не його заміною. Таким чином, регламентація перетворюється з інструменту контролю на засіб стимулювання свідомого та доброчесного розвитку інтелектуального потенціалу особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поява генеративного штучного інтелекту стала потужним чинником трансформації традиційної системи інтелектуальних змагань, вимагаючи негайного переосмислення етичних та педагогічних засад оцінювання досягнень. Основним викликом є не сама технологія, а криза класичних критеріїв авторства та академічної доброчесності, які виявилися недостатніми для розмежування особистісного внеску людини та результатів роботи алгоритмів. Узагальнення дотичних літературних джерел й досліджуваних матеріалів дозволяє стверджувати, що етична регламентація має базуватися не на політиці повної заборони, яка в умовах глобальної цифровізації є малоефективною, а на принципах радикальної прозорості та відповідального партнерства між людиною і машиною.

Педагогічно доцільним є перехід до гібридних моделей оцінювання, де фокус уваги зміщується з фінального інтелектуального продукту на динаміку пізнавального процесу, критичну верифікацію даних та здатність учасника до аргументованої інтерпретації згенерованого контенту. Впровадження обов'язкового декларування використання інструментів штучного інтелекту має стати новою нормою академічної етики, що дозволить зберегти справедливість конкурсного середовища та захистити цінність індивідуального інтелектуального зусилля. Разом з тим, успішна адаптація до нових умов можлива лише за умови систематичного формування цифрової відповідальності та AI-грамотності всіх суб'єктів освітнього процесу.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці конкретних методичних рекомендацій для організаторів інтелектуальних конкурсів різних рівнів, що включатимуть оновлені положення про авторське право та алгоритми детекції несанкціонованого використання ШІ. Окремого вивчення потребує питання психологічного впливу тривалої взаємодії з генеративними системами на розвиток творчих здібностей молоді та ризики когнітивної деградації в умовах постійного аутсорсингу розумових операцій. Крім того, актуальним залишається створення міждисциплінарних етичних кодексів, які б враховували швидку еволюцію нейромережевих технологій та забезпечували стійкість академічних цінностей у цифрову епоху.

Список використаних джерел

Černý, M. Foundations of Ethical Useof AI in EFL Academic Writing. *Journal of English for Academic Purposes*. 2023. Vol. 65. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jeap.2023.101280.

ElKhoury, J. Touseornottouse: exploring the ethical implications of using generative AI inacademic writing. *Journal of Academic Ethics*. 2023. DOI: https://doi.org/10.1007/s10805-023-09489-x.

Hosseini, M., Resnik, D. B., Holmes, K. The ethics of usingartificial intelligen ceinscientificresearch: newguidanceneededfor a newtool. *Research Ethics*. 2023. Vol. 19, no. 4. P. 349–360. DOI: https://doi.org/10.1177/17470161231180449.

Foltyneketal, T. Research Integrity and GenAI: A Systematic Analysis of Ethical Challenges Across Research Phases. *Accountability in Research*. 2023. DOI: https://doi.org/10.1080/08989621.2023.2257083.

Khanetal, B. Ethics of AI: A Systematic Literature Review of Principles and Challenges. *Applied Sciences*. 2023. Vol. 13, no. 3. Art. 1816. DOI: https://doi.org/10.3390/app13031816.

© Олександр, Кривонос, Микола, Козловець, 2026

Kozub, N., Kozub, V., Kozlovets, M., Shcherbakova, N., Osmasko, O. Philosophical Approach to Understanding Artificial Intelligence in Pedagogical Practice. *International Journal on Culture, History, and Religion*. 2025. 7(SII), 611–626.

Leeetal, J. Ethical ChallengesAssociatedwiththeUse of ArtificialIntelligencein University Education. *Education Sciences*. 2023. Vol. 13, no. 10. Art. 1042. DOI: https://doi.org/10.3390/educsci13101042.

Pathan, M. K., Shah, A. Ethical Challenges and Solutions of Generative AI: An Interdisciplinary Perspective. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*. 2023. Vol. 14, no. 8. P. 652–661.

Responsible and ethical use of artificial intelligence in research and publishing. *European Commission, Directorate-General for Research and Innovation*. Brussels : Publications Office of the European Union, 2024. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2777/583711.

References

Černý, M. (2023). Foundations of Ethical Useof AI in EFL Academic Writing. *Journal of English for Academic Purposes*. Vol. 65. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jeap.2023.101280.

ElKhoury, J. (2023). Touseornottouse: exploring the ethical implications of using generative AI inacademic writing. *Journal of Academic Ethics*. DOI: https://doi.org/10.1007/s10805-023-09489-x.

Hosseini, M., Resnik, D. B., Holmes, K. (2023). The ethics of usingartificial intelligen ceinscientificr-esearch: newguidanceneededfor a newtool. *Research Ethics*. Vol. 19, no. 4. P. 349–360. DOI: https://doi.org/10.1177/17470161231180449.

Foltyneketal, T. (2023). Research Integrity and GenAI: A Systematic Analysis of Ethical Challenges Across Research Phases. *Accountability in Research*. DOI: https://doi.org/10.1080/08989621.2023.2257083.

Khanetal, B. (2023). Ethics of AI: A Systematic Literature Review of Principles and Challenges. *Applied Sciences*. Vol. 13, no. 3. Art. 1816. DOI: https://doi.org/10.3390/app13031816.

Kozub, N., Kozub, V., Kozlovets, M., Shcherbakova, N., Osmasko, O. (2025). Philosophical Approach to Understanding Artificial Intelligence in Pedagogical Practice. *International Journal on Culture, History, and Religion*. 7(SII), 611–626.

Leeetal, J. (2023). Ethical ChallengesAssociatedwiththeUse of ArtificialIntelligencein University Education. *Education Sciences*. Vol. 13, no. 10. Art. 1042. DOI: https://doi.org/10.3390/educsci13101042.

Pathan, M. K., Shah, A. (2023). Ethical Challenges and Solutions of Generative AI: An Interdisciplinary Perspective. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*. Vol. 14, no. 8. P. 652–661.

Responsible and ethical use of artificial intelligence in research and publishing. (2024). *European Commission, Directorate-General for Research and Innovation*. Brussels : Publications Office of the European Union. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2777/583711.

OLEKSANDR, KRYVONOS – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD in Pedagogy),
Associate Professor, Associate Professor at the Department of Computer Science
and Information Technology, Zhytomyr Ivan Franko State University (Zhytomyr, Ukraine)
E-mail: krypton@zu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4211-6541

MYKOLA, KOZLOVETS – PhD hab. (Philosophy),
Professor, Professor at the Department of Philosophy and Political Science,
Zhytomyr Ivan Franko State University (Zhytomyr, Ukraine)
E-mail: mykola.kozlovets@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5242-912X

USE OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE DURING INTELLECTUAL COMPETITIONS AND COMPETITIONS: ETHICAL ASPECTS

Abstract

The rapid development of artificial intelligence technologies and their widespread implementation in educational practice are significantly transforming traditional approaches to learning and scientific and pedagogical activities. The article provides a systematic analysis of ethical aspects and pedagogical challenges associated with the introduction of generative artificial intelligence (GenAI) technologies into educational practice and the field of intellectual competitions. The transformation of traditional approaches to evaluating the results of intellectual activity, which is due to the emergence of tools capable of autonomously generating high-quality texts, code, and creative solutions, is investigated. It is argued

that uncontrolled use of GenAI leads to a "result crisis", where the final product is disconnected from the participant's real cognitive process, nullifying the principles of fairness and meritocracy. Particular attention is paid to the changing role of the competition participant, who is transformed from a direct performer to a curator of the technological process and a prompt engineer. The risks of cognitive outsourcing are highlighted, which threaten the atrophy of independent critical thinking skills and the replacement of personal efforts with automated algorithmic predictions. Within the framework of the study of academic integrity, a differentiation between the concepts of "technological assistance" and "thinking substitution" is proposed, and the thesis of mandatory declaration of the use of artificial intelligence (AI) is put forward as a new ethical norm. Based on an analysis of international experience, three regulatory strategies have been identified: prohibitive, regulated, and AI-oriented. It has been proven that an effective pedagogical model should be based on abandoning the policy of a complete ban in favor of the formation of AI literacy and digital responsibility. Recommendations are offered for modernizing assessment criteria, which should focus on the authenticity of tasks and verification of the participant's cognitive progress, rather than only on the technical perfection of the presented result.

Keywords: digitalization, technologies, artificial intelligence, generative artificial intelligence, intellectual competitions, ethical challenges, academic integrity, academic integrity.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 02.12.2025
Accepted date 03. 01.2026
Published date 02.02.2026

How to cite: **Кривонос, Олександр, Козловець, Микола**. Використання генеративного штучного інтелекту під час інтелектуальних змагань та конкурсів: етичні аспекти. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 47–54

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-05

© Олександр, Кривонос, Микола, Козловець, 2026

UDC 101:316.3:316.6+005.32:004
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-06

A META-ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF LEADER CONSCIOUSNESS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY DIGITAL TRANSFORMATIONS

LEPSKYI, MAKSYM[1]

Abstract

This article examines the theoretical and methodological foundations for understanding the phenomenon of leader consciousness in the context of contemporary digital transformations. Leader consciousness is conceptualized as an integrative cognitive and meaning-making capacity through which interpretation, decision-making, and coordination are realized within a socio-technical environment that combines human and digital elements. The study aims to define leader consciousness as a form of socio-cognitive mediation that enables leaders to navigate complexity, uncertainty, and distributed agency in digitally saturated environments. The research is grounded in an interdisciplinary framework integrating social philosophy, sociology, organizational studies, and digital transformation research. To achieve this aim, the following objectives are defined: to carry out a conceptual synthesis of classical philosophical and sociological approaches to understanding consciousness; to analyze the evolution of managerial thinking in modern organizational theory; to identify the impact of digitalization on the transformation of the cognitive structure of leadership; to substantiate a model of leader consciousness as an integrative mechanism of interaction between human beings, knowledge, and the technological environment.The findings suggest that leader consciousness functions not merely as an individual psychological attribute but as a relational and processual phenomenon emerging within networks of human–technology interaction. This reconceptualization allows leadership to be understood as a dynamic meaning-making process embedded in socio-technical systems. The article demonstrates that leader consciousness becomes a key factor in shaping adaptive governance, organizational resilience, and collective sensemaking under conditions of rapid technological change. In sum, the study argues for a reconceptualization of leadership as a phenomenon situated at the intersection of technological change, epistemological evolution, and the transformation of human subjectivity. Understanding this intersection is essential for explaining the character of leadership in the twenty-first century and for developing theoretical frameworks capable of addressing the challenges of increasingly complex digital societies.

Keywords: leader consciousness; digital transformation; meta-analysis; distributed cognition; sensemaking; socio-technical systems.

Problem Statement. An analysis of the contemporary scholarly field demonstrates that the study of leadership under conditions of digital transformation unfolds at the intersection of several disciplinary traditions that historically developed relatively autonomously but increasingly interact today. Their convergence forms a theoretical horizon within which the phenomenon of leader consciousness can be interpreted as a specific form of social subjectivity that transforms together with changing types of knowledge, rationality, and technological mediation of action.

Contemporary scholarship thus indicates that leadership research in the digital era emerges precisely through this interdisciplinary convergence, which creates a new analytical framework for understanding leader consciousness not merely as an individual psychological attribute but as a historically evolving mode of socio-cognitive organization shaped by transformations in epistemic structures and technological environments.

Classical socio-philosophical approaches laid the ontological foundations for such an analysis. In Edmund Husserl's phenomenology, consciousness is understood as an intentional process of constituting the meaning of experience (Husserl, 1913/19837). Let us recall Husserl's classic statement: «The fact that pure phenomenology is not psychology is in no respect altered by the fact that phenomenology has to do with4 "consciousness," with all sorts of mental processes, acts and act correlates. What with the prevailing habits of thinking, to achieve an insight into that indeed requires no little effort» (Husserl, 1913/1983, p. XIX). Max Weber's sociology of meaningful social action demonstrates that any action is oriented toward others through its subjective meaning (Weber, 1922/1978). The further development of this logic in George Herbert Mead's symbolic interactionism shows that the self is formed through processes of communicative interaction (Mead, 1934). Thus, already in classical theories leadership is implicitly understood as

[1] Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: waysensey@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5604-641X

a phenomenon of meaning production rather than merely a position of authority.

In modern organizational theory these insights acquire an applied dimension. Herbert Simon's concept of bounded rationality demonstrates that managerial decisions are made under conditions of uncertainty and cognitive limitation (Simon, 1947/1997). Developing the theory of sensemaking, Karl Weick interprets the organization as a continuous process of explaining events, in which the leader performs the role of an interpreter of complexity (Weick, 1995). In this context, leadership appears as a cognitive-interpretive activity.

Postmodern social theory radicalized this perspective. Michel Foucault demonstrated the historical variability of forms of knowledge and subjectivity (Foucault, 1969/1982), while Peter Berger and Thomas Luckmann substantiated the social construction of reality as the result of institutionalized meanings (Berger & Luckmann, 1966). Within this framework, the unity of the subject is no longer regarded as given, which opens the possibility of analyzing leadership under conditions of multiple interpretations.

The transition to the digital age has provided these theoretical positions with new empirical specificity. Manuel Castells's theory of the network society showed that social structure is increasingly organized around flows of information (Castells, 1996). Studies of digital transformation in organizations demonstrate that leadership shifts from control to the coordination of distributed knowledge (Westerman et al., 2014).

Recent scholarship on algorithmic and AI-mediated management indicates that digital systems assume part of the analytical functions but cannot replace human interpretive judgment and responsibility (Raisch & Krakowski, 2021). Studies of leadership in a digitalized context emphasize the transition toward network-based forms of decision-making and collective cognition (Westerman et al., 2014; Лепський, 2025).

At the same time, cognitive science has developed the concept of extended and distributed cognition. Edwin Hutchins substantiated the model of distributed cognition as a process occurring within the system "human – environment – artifacts" (Hutchins, 1995), while Andy Clark described thinking as extending beyond the brain and realized through interaction with technological structures (Clark, 2010). «extended consciousness» These approaches make it possible to explain the transformation of leader consciousness in the digital era.

Thus, contemporary research demonstrates a consistent evolution–from classical theories of consciousness to concepts of distributed cognition–yet a methodological gap persists between these directions. Most studies analyze either technological change or organizational practices, leaving aside the transformation of the very structure of the managerial subject's consciousness. Overcoming this theoretical fragmentation constitutes the central scholarly problem of this article.

At the same time, classical socio-philosophical approaches allow these transformations to be interpreted not as a radical rupture but as a new stage in the historical development of social consciousness. Within the Ukrainian socio-philosophical tradition, it is emphasized that a human being appropriates the world not only practically but also spiritually, and that social consciousness represents "a totality of ideal forms… that reflect social being while simultaneously performing a prognostic, anticipatory function" (Воловик та ін., 2011, с.181). This position makes it possible to interpret digital leadership as a new form of realization of historically developed mechanisms of meaning production.

The aim of the article is a meta-analytical interpretation of the phenomenon of leader consciousness under conditions of contemporary digital transformations as a specific form of socio-cognitive mediation that ensures the integration of distributed knowledge, the interpretation of complexity, and the coordination of action in socio-technical systems.

To achieve this aim, the following objectives are defined:

– to carry out a conceptual synthesis of classical philosophical and sociological approaches to understanding consciousness;

– to analyze the evolution of managerial thinking in modern organizational theory;

– to identify the impact of digitalization on the transformation of the cognitive structure of leadership;

– to substantiate a model of leader consciousness as an integrative mechanism of interaction between human beings, knowledge, and the technological environment.

Methodology of the Study. The methodological framework of this research is grounded in an interdisciplinary synthesis combining socio-philosophical reflection, organizational theory, and contemporary approaches in cognitive science. Such a synthesis makes it possible to analyze leader consciousness not merely as an individual psychological phenomenon

© Maksym, Lepskyi, 2026

but as a historically conditioned form of socio-cognitive mediation.

The philosophical basis of the study derives from phenomenology and social constructivism. Phenomenology interprets consciousness as an intentional process of constituting meaning within experience (Husserl, 1913/1983), whereas social constructivism demonstrates that reality is produced and stabilized through institutionalized patterns of interpretation (Berger & Luckmann, 1966). «Consciousness is always intentional; it always intends or is directed towards objects. We can never apprehend some putative substratum of consciousness as such, only conscious ness of something or other» (Berger & Luckmann, 1966, p.34). These approaches allow leadership to be examined as a dynamic process of meaning formation embedded in social interaction.

The sociological dimension relies on interpretive sociology and theories of communicative action, according to which social order is reproduced through meaningful orientation toward others (Weber, 1922/1978). Symbolic interactionism further develops this perspective by emphasizing that the self emerges through communicative processes and shared symbols (Mead, 1934). Consequently, leadership can be conceptualized as a form of mediated coordination of interpretations within collective contexts.

Organizational theory provides the analytical tools for understanding how such processes unfold in managerial practice. The concept of bounded rationality shows that decision-making is always constrained by incomplete information and cognitive limitations (Simon, 1947/1997). Sensemaking theory, in turn, interprets organizing as an ongoing interpretive accomplishment through which actors construct plausible meanings in situations of uncertainty (Weick, 1995; Weick et al., 2005). These perspectives position the leader as an interpreter who reduces ambiguity rather than as a purely directive authority.

The transition to digital environments requires integrating insights from studies of technological transformation. Research on digitalization demonstrates that contemporary organizations operate through distributed informational flows and networked structures (Castells, 1996; 18). Within such environments, leadership increasingly involves coordinating knowledge that is dispersed across human and technological agents.

Cognitive science contributes the concept of distributed cognition, according to which thinking is not confined to the individual but is realized through systems of interaction among people, artifacts, and environments. For example, «The chart is the positional consciousness of the ship: the navigation fix is the ship's internal representation of its own location» (Hutchins, 1995, p.26). The theory of the extended mind further argues that technological instruments function as integral components of cognitive processes. «The dispositional beliefs, cognitive processes, perceptual mechanisms, and moods considered above all extend beyond the borders of consciousness, and it is plausible that it is precisely the nonconscious part of them that is extended» (Clark, 2010, p. xiv). These ideas provide a theoretical explanation for the transformation of managerial subjectivity under conditions of digital mediation.

Finally, contemporary management studies emphasize the growing interaction between artificial intelligence and human judgment, describing this relationship not as replacement but as augmentation, where technological systems enhance analytical capacities while responsibility for interpretation remains human (Raisch & Krakowski, 2021). This methodological insight supports the interpretation of leader consciousness as an integrative mechanism linking algorithmic processing and human reflexivity.

Thus, the methodological strategy of this article may be defined as a meta-analytical integration of classical theories of consciousness, sociological interpretations of action, organizational studies of decision-making, and cognitive approaches to distributed intelligence. This integration enables a comprehensive analysis of how leadership is reconfigured within socio-technical environments of the digital age.

Results and Theoretical Integration. The conducted meta-analysis makes it possible to interpret the transformation of leadership in the digital age not as a replacement of traditional managerial functions but as a reconfiguration of the cognitive architecture through which coordination, interpretation, and decision-making are realized.

Classical theories of consciousness emphasized intentionality, meaning, and intersubjectivity as the foundations of social action (Husserl, 1913/1983; Mead, 1934; Weber, 1922/1978). In these approaches, consciousness functioned as the medium through which actors constituted reality and oriented themselves toward others. Organizational theory translated this insight into the language of management, demonstrating that decision-making always unfolds under

conditions of bounded rationality and interpretive uncertainty (Simon, 1947/1997; Weick, 1995). Thus, leadership historically emerged as a mechanism for reducing complexity through shared interpretation.

Digital transformation alters the conditions under which this interpretive function operates. Network structures reorganize social interaction around flows of information rather than stable institutional hierarchies (Castells, 1996). As a result, authority becomes less associated with positional control and more with the capacity to integrate distributed knowledge and coordinate meaning across heterogeneous actors (Westerman et al., 2014).

At the same time, contemporary technological systems increasingly participate in analytical and organizational processes. Research on artificial intelligence in management demonstrates the emergence of an "automation–augmentation" relationship, in which digital tools extend rather than eliminate human cognitive capacities (Raisch & Krakowski, 2021). This shift requires reconsidering leadership not as individual command but as a hybrid configuration of human judgment and technological mediation.

Insights from cognitive science provide a conceptual language for understanding this shift. The theory of distributed cognition shows that thinking is enacted through systems that include individuals, artifacts, and environments (Hutchins, 1995). The extended-mind thesis further explains that technological infrastructures function as components of cognitive activity itself (Clark, 2010). Consequently, managerial consciousness must be understood as partially externalized and embedded in socio-technical networks.

From this perspective, leader consciousness acquires an integrative character. It operates as a mediating interface that connects symbolic interpretation, organizational memory, and algorithmic processing into a coherent orientation for action. Rather than exercising unilateral control, the leader coordinates multiple epistemic sources and transforms fragmented data into collectively meaningful narratives.

This transformation corresponds to broader changes in the structure of modernity described in social theory. The shift toward fluid, reflexive, and knowledge-based social forms requires new mechanisms of coherence capable of operating under conditions of uncertainty and constant change (Floridi, 2014). Leadership thus becomes a process of maintaining interpretive continuity within dynamically evolving environments.

The meta-analytical synthesis therefore suggests that digitalization does not abolish the classical functions of consciousness identified in phenomenology and sociology but redistributes them across networks of humans and technologies. Leader consciousness persists as a central organizing principle, yet it now operates through distributed cognitive ecologies rather than isolated individual agency.

Conceptual Model of Leader Consciousness in the Digital Era. On the basis of the conducted meta-analysis, leader consciousness in the context of digital transformation can be conceptualized as a multi-layered integrative formation that performs a mediating function between human interpretive capacities, organizational structures, and technological infrastructures.

At the foundational level, leader consciousness retains the intentional and meaning-constituting character described in phenomenological philosophy, where consciousness is directed toward the constitution of experience and the ordering of reality (Husserl, 1913/1983). This intentional orientation is socially articulated through communicative interaction, within which shared meanings and identities are constructed (Mead, 1934; Berger & Luckmann, 1966). Thus, even in technologically saturated environments, leadership remains rooted in intersubjective processes of understanding.

At the organizational level, this interpretive function becomes operationalized through decision-making under conditions of bounded rationality and uncertainty (Simon, 1947/1997). Leadership here manifests as the capacity to organize sensemaking processes that enable collective orientation in complex situations (Weick, 1995; Weick et al., 2005). The leader does not eliminate ambiguity but structures it into actionable interpretations.

Digital transformation introduces a new structural dimension. Network-based forms of social organization redistribute knowledge across interconnected nodes rather than concentrating it within hierarchical authority (Castells, 1996). Consequently, leadership increasingly involves coordinating distributed informational resources and facilitating collaboration across hybrid human–technological systems (Westerman et al., 2014).

From the perspective of cognitive science, this shift corresponds to the emergence of distributed and extended cognition, in which thinking processes unfold through interactions between individuals, artifacts, and environments (Hutchins, 1995; Clark, 2010). Technological systems therefore function not

© Maksym, Lepskyi, 2026

merely as external tools but as components embedded within cognitive activity itself.

At the socio-cultural level, these transformations reflect broader changes associated with the transition to reflexive and fluid forms of modernity, where stability is replaced by continuous reinterpretation and adaptation (Floridi, 2014). Under such conditions, leadership acquires the role of sustaining coherence across dynamically changing contexts.

Finally, the interaction between artificial intelligence and managerial practice demonstrates that contemporary organizations increasingly rely on augmentation models, where algorithmic analysis supports but does not replace human judgment (Raisch & Krakowski, 2021). Leader consciousness thus emerges as an interface that integrates computational outputs with ethical responsibility and contextual interpretation.

In summary, the proposed model represents leader consciousness as an *integrative socio-cognitive mechanism characterized* by five interrelated dimensions:

Intentional–interpretive, grounded in phenomenological constitution of meaning (Husserl, 1913/1983);

Communicative–intersubjective, formed through social interaction and shared symbolic frameworks (Mead, 1934; Berger & Luckmann, 1966);

Organizational–sensemaking, enabling coordinated action under conditions of uncertainty (Simon, 1947/1997; Weick, 1995);

Distributed–technological, embedded in networked and digitally mediated cognitive systems (Castells, 1996; Hutchins, 1995; Clark, 2010).

Reflexive–integrative, ensuring coherence between human responsibility and algorithmic augmentation (Floridi, 2014; Raisch & Krakowski, 2021).

These dimensions should be understood not as separate stages but as simultaneously operating layers of a unified process through which leadership is enacted in contemporary socio-technical environments.

The meta-analytical investigation conducted in this article demonstrates that the phenomenon of leadership in the digital era should not be interpreted as a rupture with classical socio-philosophical understandings of consciousness but rather as their transformation under new socio-technical conditions.

Classical phenomenological and sociological theories established that consciousness functions as a meaning-constituting and intersubjectively mediated process through which social reality is interpreted and coordinated (Husserl, 1913/1983; Mead, 1934; Weber, 1922/1978). Organizational theory translated this insight into the analysis of managerial activity, showing that leadership historically operated as a mechanism for reducing uncertainty and enabling collective sensemaking (14; 16).

Digital transformation has altered not the essence of these functions but the environment in which they are realized. Networked structures redistribute knowledge across informational flows (Castells, 1996), while technological systems increasingly participate in analytical processes without eliminating the need for human interpretation and responsibility (Raisch & Krakowski, 2021). Cognitive science confirms this shift by demonstrating that thinking is distributed across human and technological components (Hutchins, 1995; Clark, 2010).

As a result, leader consciousness today should be understood as an integrative socio-cognitive mechanism that connects intentional interpretation, communicative interaction, organizational coordination, and technologically mediated cognition into a unified process of orienting action within complex environments. Leadership thus becomes less a matter of hierarchical authority and more a function of maintaining coherence across distributed systems of knowledge and decision-making.

The study therefore substantiates the thesis that digitalization does not replace the human dimension of leadership but reconfigures its mode of realization. Leader consciousness persists as the central coordinating instance of meaning, yet it now operates within hybrid socio-technical constellations characterized by reflexivity, networkedness, and cognitive externalization.

Conclusions and Directions for Further Research. The conducted meta-analysis has demonstrated that the phenomenon of leader consciousness cannot be adequately explained within the boundaries of traditional leadership studies focused primarily on behavioral competencies or managerial techniques. Instead, leadership must be understood as a historically evolving form of socio-cognitive organization that reflects broader transformations in knowledge systems, technological environments, and structures of social interaction.

The study has shown that the evolution of leader consciousness unfolds through several epistemological configurations. Classical philosophy conceptualized consciousness as an intentional and rational center of action responsible for the constitution of meaning and the maintenance of social order. Modern organizational theory introduced the recog-

nition of bounded rationality and uncertainty, redefining leadership as a process of interpretation and coordination rather than control. Postmodern social thought destabilized the idea of a unified subject, revealing the multiplicity of discursive frameworks within which leadership operates. Finally, the digital era has materialized this plurality through technological infrastructures that distribute cognition across human and non-human actors.

Within this context, leader consciousness emerges as an integrative mechanism that connects heterogeneous sources of knowledge, mediates between algorithmic analytics and human judgment, and ensures the transformation of distributed information into meaningful and responsible action. The research substantiates that digital transformation affects not only managerial instruments but also the anthropological model of leadership itself, shifting its foundation from possession of knowledge to the capacity for integration, reflexivity, and coordination under conditions of complexity.

The scientific novelty of the study lies in reorienting leadership analysis from functional or behavioral descriptions toward an examination of consciousness as a socio-historical form of subjectivity. Leadership is thus interpreted not as a fixed set of competencies but as a dynamic mode of organizing experience that evolves together with technological and cultural change.

The findings also indicate that digitalization does not eliminate the role of the human subject; rather, it redefines leadership as a responsibility for aligning technological possibilities with social meaning, ethical evaluation, and collective action. In this sense, the leader functions as a mediator between distributed cognition and normative orientation within socio-technical systems.

Directions for Further Research. Further research may develop this perspective along several interrelated trajectories:

Empirical Operationalization of Leader Consciousness.

Future studies may elaborate methodological tools for analyzing how integrative cognitive functions are manifested in real organizational and digital environments.

Interdisciplinary Dialogue between Leadership Studies and Cognitive Science.

The concept of distributed cognition opens possibilities for integrating sociological, philosophical, and neurocognitive approaches to leadership.

Ethical and Normative Dimensions of Algorithmically Mediated Decision-Making.As digital systems increasingly participate in governance processes, the question of responsibility, accountability, and human judgment requires deeper theoretical elaboration.

Comparative Analysis of Leadership Models across Socio-Technical Contexts.

Different institutional and cultural environments may produce distinct configurations of leader consciousness in response to digital transformation.

Theoretical Development of Leadership as a Form of Social Subjectivity in Complex Societies.

This direction involves further refinement of the conceptual language linking leadership theory with broader socio-philosophical analyses of contemporary transformations.

In sum, the study argues for a reconceptualization of leadership as a phenomenon situated at the intersection of technological change, epistemological evolution, and the transformation of human subjectivity. Understanding this intersection is essential for explaining the character of leadership in the twenty-first century and for developing theoretical frameworks capable of addressing the challenges of increasingly complex digital societies.

Table 1

Comparative historical configurations of leader consciousness

Stage	Understanding of Consciousness	Type of Rationality	Role of the Leader	Nature of the Environment
Classical	Intentional unity of the subject	Substantive	Source of decisions	Stable order
Modern	Interpretive capacity	Bounded	Interpreter of complexity	Institutional uncertainty
Postmodern	Multiple construction of meanings	Discursive	Moderator of meanings	Pluralization of realities
Digital	Integrator of distributed cognition	Hybrid	Coordinator of human–technological action	Algorithmic complexity

© Maksym, Lepskyi, 2026

Table 2

Transformation of the functions of consciousness across historical paradigms

Function	Classical	Modern	Postmodern	Digital Era
Meaning-making	Centralized	Interpretive	Contextual	Data-mediated
Identity	Stable	Role-based	Fragmented	Adaptive
Knowledge	Authoritative	Limited	Relativized	Networked
Decision-making	Individual	Organizational	Discursive	Socio-technical
Responsibility	Personal	Institutional	Symbolically distributed	Reflexive-integrative

Table 3

Forms of social consciousness and their transformation in the digital era

Form of Social Consciousness	Theoretical Content (According to the Source)	Textual–Conceptual Verification	What Changes in the Digital Era
Moral Consciousness	Regulates behavior through norms, values, and conceptions of the proper	Consciousness functions as a spiritual mode of appropriating reality through historically developed cultural forms	Ethics shifts toward digital responsibility: algorithmic ethics, issues of trust in AI, and new norms of online interaction
Religious Consciousness	Interprets the world through transcendental meanings and symbolic systems	Forms of consciousness reflect different modes of comprehending human activity	Emergence of mediatized spirituality: digital rituals and online communities of faith
Political Consciousness	Interprets power, interests, collective goals, and mechanisms of governance	Social activity is reflected in a plurality of forms of consciousness with distinct social functions	Formation of networked politicality: digital participation, platform governance, informational influence
Legal Consciousness	Reflects the normative-regulatory dimension of social life	Forms of consciousness differ by their object of reflection and social function	Transition toward digital law: regulation of data, cyberspace, and algorithmic decision-making
Aesthetic Consciousness	Comprehends reality through imagery, the value of form, and cultural symbols	Consciousness reflects activity in the full diversity of its manifestations	Dominance of visual-digital culture: interface design, media reality, and creative industries
Scientific Consciousness	Oriented toward the systematic production of knowledge and reflexive awareness of its own capacities	Its structure includes scientific self-consciousness as an evaluation of the subject's role in cognition	Development of data-driven cognition: big data analytics and human–algorithm co-thinking
Philosophical Consciousness	Generalizes the relation of thought to being and performs worldview reflection	Consciousness is not only reflection but also a relation to the world	Emergence of a meta-reflection on digital civilization: interpretation of artificial intelligence and techno-anthropology

References

Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Penguin Books.

Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W. W. Norton & Company.

Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Wiley-Blackwell.

Clark, A. (2010). *Supersizing the mind: Embodiment, action, and cognitive extension*. Oxford University Press.

Floridi, L. (2014). *The fourth revolution: How the infosphere is reshaping human reality*. Oxford University Press.

Foucault, M. (1982). *The archaeology of knowledge* (A. M. Sheridan Smith, Trans.). Vintage. (Original work published 1969)

Husserl, E. (1983). *Ideas pertaining to a pure phenomenology and to a phenomenological philosophy* (F. Kersten, Trans.). Kluwer Academic Publishers. (Original work published 1913)

Hutchins, E. (1995). *Cognition in the wild*. MIT Press.

Lyotard, J.-F. (1984). *The postmodern condition: A report on knowledge* (G. Bennington & B. Massumi, Trans.). University of Minnesota Press.

March, J. G., & Simon, H. A. (1993). *Organizations*. Wiley-Blackwell. (Original work published 1958)

Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society*. University of Chicago Press.

Polanyi, M. (1966). *The tacit dimension*. University of Chicago Press.

Raisch, S., & Krakowski, S. (2021). Artificial intelligence and management: The automation–augmentation paradox. *Academy of Management Review, 46*(1), 192–210. https://doi.org/10.5465/amr.2018.0072

Simon, H. A. (1997). *Administrative behavior* (4th ed.). Free Press. (Original work published 1947)

Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. University of California Press. (Original work published 1922)

Weick, K. E. (1995). *Sensemaking in organizations*. Sage.

Weick, K. E., Sutcliffe, K. M., & Obstfeld, D. (2005). Organizing and the process of sensemaking. *Organization Science, 16*(4), 409–421. https://doi.org/10.1287/orsc.1050.0133

Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). *Leading digital: Turning technology into business transformation*. Harvard Business Review Press.

Volovyk, V. I. (Ed.). (2011). *Sotsialna filosofiia* [Social philosophy]. Prosvita.

Voronkova, V., & Burashnikova, O. (2024). Synerhetychna metodolohiia doslidzhennia tsyfrovykh instrumentiv efektyvnoho funktsionuvannia podatkovoi systemy. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka, 1*(10), 60–66.

Voronkova, V., Kahanov, Y., Nikitenko, V., & Vasylchuk, H. (2022). Digital humanity paradigm 2.0. *Humanities Studies, 13*(90), 15–26.

Voronkova, V., & Nikitenko, V. (2022). *Filosofiia tsyfrovoi liudyny i tsyfrovoho suspilstva: teoriia i praktyka* [Philosophy of digital human and digital society: Theory and practice]. Liha-Pres.

Lepskyi, M. (2025). Osmyslennia poniattia "lider" u dydzhytalizovanomu sviti. *Humanities Studies, 22*(99), 57–67.

МАКСИМ, ЛЕПСЬКИЙ – доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціології Запорізького національного університету,
голова дослідницького комітету соціального прогнозування Соціологічної асоціації України,
академік Європейської академії наук України,
академік Української академії наук (Запоріжжя, Україна)
E-mail: waysensey@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5604-641X

МЕТААНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ СВІДОМОСТІ ЛІДЕРА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація

У статті досліджуються теоретико-методологічні засади осмислення феномену свідомості лідера в умовах сучасних цифрових трансформацій та його значення для інтерпретації нових форм соціальної дії. Свідомість лідера концептуалізується як інтегративна когнітивно-смислотворча здатність, через яку здійснюються інтерпретація, ухвалення рішень і координація в соціотехнічному середовищі, що поєднує людські та цифрові елементи. Метою дослідження є визначення свідомості лідера як форми соціально-когнітивної медіації на перетині філософії свідомості, соціології дії, організаційної теорії та студій цифрового врядування. Методологія ґрунтується на міждисциплінарному підході, що інтегрує метааналіз наукової літератури з феноменологічною, герменевтичною, соціально-конструктивістською та когнітивно-системною перспективами. Така рамка дає змогу розглядати лідерство не лише як управлінську функцію, а як процес смислотворення в складних соціальних реальностях. Свідомість лідера постає як динамічна структура, сформована у взаємодії індивідів, організаційних практик і цифрових технологій, у межах якої розподілене знання інтегрується в узгоджену дію. У дослідженні виявлено зсув від раціонально-центричних моделей лідерства до мережевих і розподілених форм когнітивної координації, що засвідчує зростаючу потребу в інтерпретації інформаційних потоків, рефлексивності та узгодженні гетерогенних смислів у процесі цифровізації. Свідомість лідера виступає медіаційним механізмом, який поєднує технологічні можливості з людською відповідальністю в ухваленні рішень. Підсумовуючи, дослідження стверджує про необхідність переосмислення лідерства як феномену, розташованого на перетині технологічних змін, епістемологічної еволюції та трансформації людської суб'єктивності. Розуміння цього перетину є важливим для пояснення характеру лідерства у XXI столітті та для розробки теоретичних основ, здатних вирішувати виклики дедалі складніших цифрових суспільств. Отримані результати

© Maksym, Lepskyi, 2026

роблять внесок у сучасні дискусії щодо трансформації лідерства, цифрового врядування та переосмислення суб'єктності в мережевих суспільствах.

Ключові слова: свідомість лідера, цифрова трансформація, метааналіз, розподілена когніція, sensemaking, соціотехнічні системи.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 15.12.2025
Accepted date 15. 01.2026
Published date 15.02.2026

How to cite: **Lepskyi, Maksym**. A meta-analysis of the phenomenon of leader consciousness in the context of contemporary digital transformations. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 55–63
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-06

УДК 101:316.32:004
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-07

ГІБРИДНЕ ГЛОБАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

ПОЛІЩУК, ОЛЕКСАНДР[1]
ПОЛІЩУК, ОЛЕНА[2]

Анотація

Дослідження теми гібридного глобального суспільства є актуальним, оскільки поєднання фізичних і цифрових реальностей трансформує соціальні, економічні та культурні процеси в умовах глобалізації та стрімкого розвитку штучного інтелекту. Метою дослідження є філософське осмислення феномену гібридного глобального суспільства в умовах цифрової трансформації, виявлення його онтологічних, соціокультурних та комунікативних вимірів, а також аналіз трансформації людини в напрямі формування цифрової (гібридної) особистості під впливом інформаційно-комунікативних технологій і штучного інтелекту. Здійснено філософський аналіз осмислення феномену гібридного глобального суспільства в умовах стрімкої цифрової трансформації. Обґрунтовано, що сучасний етап розвитку людської цивілізації характеризується розмиванням меж між фізичним, цифровим і біологічним вимірами людського буття, унаслідок чого глобалізація набуває гібридного характеру. Показано, що інформаційно-комунікативні технології та штучний інтелект перестають бути лише інструментами діяльності людини, а постають активними співтворцями соціальної, культурної й когнітивної реальності. Особливу увагу приділено аналізу становлення цифрової (гібридної) особистості, яка функціонує одночасно у реальному та віртуальному просторах і поєднує природні інтелектуальні здібності з можливостями технологічних систем. Розкрито трансформацію комунікативних практик, освіти та пізнавальних процесів під впливом штучного інтелекту, а також окреслено потенціал гібридних моделей навчання як відповіді на виклики епохи. На основі міждисциплінарного підходу проаналізовано суспільні, культурні та етичні наслідки цифровізації, зокрема проблеми ідентичності, приватності, інформаційного перевантаження та залежності від алгоритмів. Обґрунтовано, що майбутнє гібридного глобального суспільства залежить від здатності поєднати технологічний поступ із гуманістичними цінностями, етичною відповідальністю та збереженням людства. Зроблено висновок, що філософія гібридності є ключовим інструментом аналізу сучасних соціальних процесів, у яких гібридні форми буття, комунікації та культури стають новою нормою. Виходячи із проведеного дослідження, зазначимо, що феномен гібридного глобального суспільства означає глибоку трансформацію людської цивілізації, у якій технології перестають бути лише засобом і перетворюються на співтворця соціальної, культурної та когнітивної реальності. Взаємодія людини й штучного інтелекту, біотехнологій, цифрових мереж і сенсорних систем породжує нову форму буття – гібридну або цифрову особистість, здатну існувати одночасно у фізичному та віртуальному вимірах. Це спричиняє переосмислення ідентичності, приватності, свободи та відповідальності, змінює структуру освіти, праці й комунікації.

Ключові слова: гібридне глобальне суспільство, філософія гібридності, глобалізація, цифрове буття, штучний інтелект, цифрова (гібридна) особистість, соціальна онтологія, техносоціогенез, комунікативні практики, гуманістичні цінності.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У 1980-х роках XX століття, у соціально-політичному житті з'явився новий термін – «глобалізація», який в усвідомленому розумінні характеризується взаємозалежністю, взаємопов'язаністю народів, країн, державних і комерційних структур, інститутів та громадян. В цілому, глобалізація як процес, що став частиною життя людини в сучасному світі, охоплює усі процеси, явища, що відбуваються у світі. Глобалізація розуміється як процес, що спрямований на перетворення певного явища на світове, планетарне, яке має значення не лише для окремо взятої людини, а для всього людства. У зв'язку з цим, це явище є об'єктивним, адже охоплює практично усі важливі сфери людського буття. Тобто, глобалізація постає відкритою системою світової трансформації суспільства.

Однак, варто звернути увагу, що в класичному розумінні «глобалізація» як процес в сучасних умовах не існує, адже людина – істота, яка здатна вчитися, змінювати і вдосконалювати буття перебуває одночасно у декількох світах. Окрім класичних, загальновідомих для нас світів, з'явився

[1] Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія (Хмельницький, Україна)
E-mail: Prokurator2007@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9838-7105
[2] Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія (Хмельницький, Україна)
E-mail: Elen_5@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3826-5085

© Олександр, Поліщук, Олена, Поліщук, 2026

інший – світ технологій, що став умовою і можливістю віртуального світу та цифрової трансформації й глобалізації.

Поряд з цим зазначимо, що на тлі глобалізаційних та геополітичних процесів відбувається зміна моделей взаємодії зі світом, моделей комунікативних практик, реваloризації колективного інтелекту, що складає підґрунтя для інших форм мислення й дій у соціумі, а в мовленні реактивує поняття гібридності. Гібридність – це результати дифузії реального і віртуального.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Сучасний науковий дискурс навколо гібридності суспільства еволюціонував від опису цифрових комунікацій до аналізу нової онтології буття. Ключовим етапом стало подолання так званого «цифрового дуалізму», що відображено у працях Л. Флоріді та його концепції (onlife) (Флоріді, 2019). Дослідження німецького кластера «Hybrid Societies» під керівництвом Б. Мейера акцентують на соціотехнічній інтеграції, де алгоритмічні агенти стають учасниками соціальної взаємодії (Meyer, et. al., 2023).

В українському науковому полі гібридності набули специфічного забарвлення через виклики повномасштабної війни. Питання трансформації суспільних інститутів та інформаційної безпеки розглядають В. Горбулін (Горбулін, 2017), Є. Магда (Магда, 2017) та Д. Дубов (Дубов, 2016), аналізуючи гібридність як середовище постійного протиборства. Зокрема, підкреслюється, що українське суспільство демонструє унікальний досвід «цифрової мобілізації», де державні сервери (наприклад, «Дія») та волонтерські мережі утворюють гібридну структуру управління.

У своїх дослідженнях О.Поліщук та О.Поліщук особливу увагу привертають до процесів гібридизації освітнього простору, академічної мобільності та комунікації. Вони демонструють поєднання двох світів – віртуального та реального, а також намагаються визначити демаркаційну лінію цих світів у житті людини, апелюючи до свідомості людини та її відповідальності в першу чергу перед собою (Поліщук, Поліщук, 2024).

Досліджуючи цифровізацію суспільства, І. Гурова зазначає: «XXI століття відзначається як час гігантських перетворень в усіх сферах життя, але найбільше – у стрімкому прогресі цифрових технологій, розбудові інформаційного суспільства та мережевих зв'язків. Розвиток Інтернету, ІТ-технологій, нових медіа докорінно змінив культурний поступ людства: будь-яка технологія є культурним винаходом, вона конструює власний світ на підставі відповідного культурного підґрунтя, а це, своєю чергою, продукує нові культурні макрокосми. Одним із таких є мережеве суспільство як новітній глобальний соціальний проєкт людства, який народжується через зміни у свідомості, цінностей та життєвої мети кожної людини…, мережеве суспільство призводить до зміни соціальної організації – з вертикальної на горизонтальну, до появи техносоціальності; просторові спільноти заміщуються мережевими. Відбуваються зміни у житті людини – передовсім як особистості, оскільки вона стає більш інтегрованою в усі царини сучасної життєдіяльності: економіку, освіту, торгівлю, транспорт, охорону здоров'я, мистецтво, відпочинок тощо» (Гурова, 2022).

Мета та формування цілей статті (постановка завдання). Попри значну кількість розвідок, механізми стабільності державних інститутів в умовах тотальної гібридизації та постійних зовнішніх викликів потребують подальшого вивчення, що й обумовлює актуальність цієї статті.

Метою дослідження є філософське осмислення феномену гібридного глобального суспільства в умовах цифрової трансформації, виявлення його онтологічних, соціокультурних та комунікативних вимірів, а також аналіз трансформації людини в напрямі формування цифрової (гібридної) особистості під впливом інформаційно-комунікативних технологій і штучного інтелекту.

Відповідно до поставленої мети у статті передбачається розв'язання таких **завдань:**

1. Проаналізувати еволюцію поняття «глобалізація» та окреслити його трансформацію в умовах цифрової епохи.
2. З'ясувати філософські підходи до осмислення гібридності як ознаки сучасного соціального буття.
3. Розкрити роль інформаційно-комунікативних технологій і штучного інтелекту у формуванні гібридних форм соціальної взаємодії.
4. Охарактеризувати процес становлення цифрової (гібридної) особистості в умовах взаємопроникнення фізичного та віртуального просторів.
5. Проаналізувати вплив штучного інтелекту на трансформацію освіти, комунікації та пізнавальних практик.

6. Виявити соціальні, культурні та етичні виклики, пов'язані з цифровізацією суспільного буття.

7. Обґрунтувати необхідність гармонійного поєднання технологічного поступу й гуманістичних цінностей у розвитку гібридного глобального суспільства.

Методологічну основу дослідження становить комплекс міждисциплінарних підходів, що поєднують філософські, соціально-гуманітарні та культурологічні методи.

У процесі дослідження використано:

– загальнофілософські методи (аналіз і синтез, індукцію та дедукцію) – для концептуального осмислення феноменів глобалізації, гібридності та цифрової трансформації;

– діалектичний підхід – для розкриття взаємозв'язку між традиційними та інноваційними формами соціального буття, людиною і технологіями;

– системний підхід – для розгляду гібридного суспільства як цілісного утворення, що поєднує соціальні, технологічні, культурні та комунікативні компоненти;

– соціально-філософський аналіз – з метою виявлення змін у структурі суспільства, ідентичності та комунікативних практик під впливом цифровізації;

– порівняльний метод – для зіставлення класичних і сучасних концепцій взаємодії людини, суспільства й технологій;

– герменевтичний підхід – для інтерпретації наукових текстів і теоретичних позицій сучасних дослідників (К.Шваб, Б.Латур, М.Кастельс, П.Друкер та ін.);

– прогностичний метод – для окреслення можливих сценаріїв розвитку гібридного глобального суспільства та ролі в ньому цифрової особистості.

Застосування зазначених методів у сукупності забезпечує цілісне та ґрунтовне дослідження феномену гібридності як ключової характеристики сучасного глобалізованого світу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У XXI столітті людство вступає в епоху, коли технології перестають бути лише інструментом і стають співтворцями нашого буття. Поєднання цифрових мереж, алгоритмів штучного інтелекту, біотехнологічних рішень та сенсорних інтерфейсів формує нову соціальну канву, у якій людина й система взаємно трансформують одна одну. Ми вже не живемо «до» чи «після» технологій – ми живемо разом із ними, і ця взаємодія породжує феномен гібридної людини – суб'єкта, що поєднує природний інтелект із розширеними, штучно підсиленими можливостями та постійно діє в мережевому середовищі.

Тобто мова йде про те, що сучасне людство, враховуючи зазначені умови, увійшло в еру, коли межі між фізичним, цифровим та біологічним світами швидко розмиваються. І, базуючись на спостереженнях, дає нам підстави стверджувати – цей процес охоплює усі сфери людської діяльності – економіку, освіту, політику, промисловість, аграрний сектор, культуру та мораль. У цьому контексті варто погодитися з висновком К.Шваба: «…. ми наближаємося до технологічного зрушення, яке глибоко змінить те, як люди живуть, працюють та взаємодіють один з одним» (Schwab, 2016).

Така ситуація призвела до того, що в українському вжитку усталюються вирази «гібридна війна», «гібридна політика», «гібридна дипломатія», «гібридна культура», «гібридний письменник», «гібридна стаття», «гібридний двигун», «гібридна економіка» тощо. В англомовному світі поняття гібридності також звучить, у першу чергу, в контексті воєнної тематики, міжнародної дипломатії, суспільних, економічних та екологічних процесів, а також культурологічному сенсі (Мірончук, Одарчук, 2019).

Як бачимо, на долю людини XXI ст. випали кардинальні зміни в усіх сферах буття. Глобалізований світ за період свого існування накопичив чималу кількість питань та проблем, на які потрібно дати відповідь та раціонально вирішити. Без цього новий етап розвитку людства буде неможливим. Процеси цифровізації людського буття стали потужними показниками рівня інноваційного розвитку будь-якої держави. Тому сучасний етап розвитку суспільства характеризується впровадженням цифрових технологій в усі сфери людської діяльності: економіки, освіти, науки, культури тощо, відбувається процес цифрової трансформації. Саме таке впровадження інформаційно-комунікативних технологій у соціальний простір, як бачимо, спричинило гібридність людського існування.

Отже, коли ми говоримо про гібридне суспільство, то розуміємо, що це новий тип суспільства інформаційної епохи, яке в реальному житті вміло інтегрує у традиційні форми взаємодії досягнення в розвитку інформаційно-комунікативних технологій. Таке поєднання відкриває нові можливості для дії людини і при цьому вона може економити час, швидко долати простір тощо, зароджується

© Олександр, Поліщук, Олена, Поліщук, 2026

новий формат мовної взаємодії, де людина, з метою передачі інформації, використовує не лише звуки, а й послуговується можливостями техніки. Таке поєднання супроводжується презентаціями, використанням можливостей Інтернету тощо. Все це у своїй сукупності і характеризує гібридність комунікації.

Повертаючись до технологічного розвитку, зазначимо, що нові інформаційні технології швидко проникли в усі сфери людського буття. Винахід Інтернету у XX ст. зробив прорив в інформаційному просторі. Можливість працювати у мережі, навчатися онлайн, мати доступ до різноманітних електронних репозитаріїв і бібліотек, використовувати технології хмарних обчислень стає звичайною частиною людської повсякденності.

Завдяки сучасним інформаційно-комунікативним та нанотехнологіям утворюється інший простір – кіберпростір. Цифрові технології активно застосовуються в усіх сферах життєдіяльності людства, що і поглиблює процеси глобалізації. Відбувається стрімкий перехід від класичних біологічних та фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні, а діяльність людини перейшла з реального світу у цифровий.

У цьому контексті варто звернути увагу на те, що в сучасному світі, завдяки технологіям відбувається швидке накопичення та розповсюдження інформації, штучний інтелект, що стає частиною нашого життя – генерує нові ідеї, формує нові знання. Все це у своїй сукупності посилює проблему інформаційного перевантаження та вимагає гібридних систем для ефективної фільтрації й інтерпретації даних. Тобто у сучасному суспільстві знань, зазначає П.Друкер, інформація стає основним ресурсом, що змінює економічну, соціальну та культурні структури. (Drucker, 1993).

Продовжуючи думку про гібридність, варто звернутися до теорії Бруно Латура, в якій дослідник переосмислює взаємодію між природним і соціальним світами. Він стверджує, що традиційне розділення на природу та суспільство є штучним і не відповідає реальним процесам, що відбуваються в сучасному світі (Latour, 2012). За Б.Латуром сучасне суспільство є гібридним утворенням тому, що межі, які існували між природним і соціальним до цього часу, стають розмитими.

Така розмитість, на думку М.Кастельса, обумовлена швидкими темпами інтеграції в глобальні мережі та використання інформаційних технологій як стратегічного ресурсу (Кастельс, 2007).

Звертаємо увагу на те, що історично знання передавалися традиційним шляхом: рукописами, друкованими виданнями тощо. Зберігалися у бібліотеках, архівах, наукових установах. Усі ці інститути служили центрами кодифікації та поширення інформації. Сьогодні, завдяки технологіям та з метою збереження природного середовища, з'являються цифрові сховища, хмарні платформи, утворюються нові механізми на базі штучного інтелекту – людський інтелект взаємодіє зі штучним інтелектом, а також зі структурованими та неструктурованими даними. При цьому, варто замислися над тим, які ризики для глобалізації несе цифровізація суспільного буття, адже генерація людського і штучного інтелекту генерує нові форми колективного знання, що започатковує еру гібридного суспільства.

Отже, зважаючи на вищевикладене, важко не погодитися з тим, що гібридне глобальне суспільство – це не лише технічна метафора, а й широка культурно-політична реальність. Воно означає зміну способів праці, навчання, самовираження та громадянської участі; переосмислення приватності, відповідальності й ідентичності; появу нових форм нерівності та нових можливостей солідарності. Там, де алгоритми структурують наші інформаційні простори, а біотехнології розширюють межі тілесності, соціальні інститути й індивідуальні практики змушені швидко адаптуватися, формуючи законодавчі, етичні та культурні відповіді.

У добу гібридного глобального суспільства формується новий тип людини – цифрова особистість, що поєднує природні інтелектуальні здібності з можливостями технологічних систем. Вона виступає одночасно і суб'єктом, і об'єктом інформаційних процесів, активно створюючи нові комунікаційні зв'язки та цифрові структури. Поняття «цифрова людина» (або homo informaticus) у сучасній українській гуманітаристиці є відносно новим і позначає людину, здатну мислити, навчатися й діяти у просторі, де реальність і віртуальність взаємопроникають. Її існування стало можливим завдяки стрімкій інтеграції штучного інтелекту, машинного навчання та великих баз даних, які дають змогу опрацьовувати й накопичувати безпрецедентні обсяги інформації. У результаті цього технологічного симбіозу людина поступово переходить у цифровий вимір, залишаючи за собою інформаційні сліди навіть поза межами фізичної присутності (Дзьобань, 2021).

Трансформація людини в цифрову істоту змінює не лише її діяльність, а й саму сутність.

Цифрова особистість живе у багатовимірному світі, де робота, спілкування, освіта й дозвілля взаємопов'язані через технології. Вона вільніше вибудовує соціальні зв'язки, долучається до різних культурних просторів, гнучко адаптується до змін і здатна керувати інформаційними потоками. Водночас така людина стикається з новими викликами ідентичності: з одного боку – усвідомленням себе як автономного «Я», з іншого – залежністю від цифрових профілів, які формуються алгоритмами на основі її поведінки. Це створює парадокс сучасності: зростання свободи у віртуальному середовищі поєднується з ризиком втрати контролю над власними даними й образом, що існує у цифровій реальності.

На відміну від людського мозку, який завдяки мільйонам нейронних зв'язків здатний обробляти безліч різноманітних сигналів одночасно, більшість сучасних інтелектуальних машин поки що діють за лінійним принципом – інформація в них передається в одному напрямку, від одного елемента до іншого. Саме це обмеження стимулювало науковців до пошуку нових шляхів розвитку штучного інтелекту (Пчелянський, Воінова, 2019).

Одним із таких напрямів стало створення нанотехнологічних систем, які наслідують принципи роботи біологічного мозку. Такі технології покликані забезпечити здатність машин не лише зчитувати й обробляти дані паралельно, а й формувати таку своєрідну «пам'ять досвіду». Інакше кажучи, майбутні роботи зможуть діяти більш автономно – приймати рішення у непередбачених ситуаціях, не прописаних у програмному коді, спираючись на власний попередній досвід і засвоєні знання. Це наближає їхню поведінку до людської, де мислення ґрунтується не лише на логіці, а й на пам'яті, асоціаціях і вмінні робити висновки з прожитого (Шевченко, 2010).

У сучасному суспільстві штучний інтелект поступово стає не просто технічним інструментом, а повноцінним партнером людини в повсякденному житті. За останні роки з'явилася велика кількість інноваційних сервісів, які суттєво вплинули на способи нашої комунікації, навчання й організацію праці. Такі приклади, як Google Translate, що здійснює переклад понад сотнею мов із високою точністю, або голосові помічники Siri й Google Assistant, які реагують на усні запити користувача, демонструють як технології інтегруються в людське повсякдення. Не менш знаковими стали й мовні моделі на кшталт ChatGPT, здатні створювати тексти, пояснення, вірші чи навіть наукові узагальнення, фактично імітуючи процес людського мислення (Aktay, 2022).

Паралельно розвиваються системи, що працюють із візуальним контентом. Інструменти на кшталт Stable Diffusion та Imagen можуть створювати реалістичні зображення на основі текстових описів, демонструючи як мова й образ поєднуються у спільному цифровому середовищі (Aktay, 2022). Такі розробки відкривають нові горизонти для творчості, освіти та медіа, але водночас змінюють наше уявлення про авторство, креативність і достовірність інформації.

Зазначимо, що штучний інтелект, як засвідчують реалії буття, щораз більше впливає на перебіг економічних, політичних і соціальних процесів у суспільстві й, зрештою, на спосіб життя людини, що робить його цікавим і для філософії.

В освітній сфері штучний інтелект відіграє дедалі важливішу роль. Його інструменти допомагають учням виконувати рутинні завдання, визначати рівень підготовки, отримувати індивідуалізовані рекомендації. Дослідження показують, що впровадження таких технологій може підвищити ефективність навчання, сприяти мотивації та кращому розумінню матеріалу. Водночас успішність цієї інтеграції залежить не лише від технічних умов, а й від особистісних якостей учнів, їхньої готовності приймати нові підходи, зниження тривожності перед цифровими інструментами та здатності адаптуватися до інноваційного освітнього середовища (Alhumaid, et. al., 2023).

Саме інноваційне освітнє середовище, яке відповідає критеріям цифрової епохи, породжує гібридне навчання, зазначає Говард Гарднер (Gardner, 1983).

Таку позицію підтверджують і Т. Мірончук з Н. Одарчук. Зокрема вони говорять, що гібридне навчання стає новаторським підходом у вітчизняній дидактиці та ефективним інструментом до розкриття творчого потенціалу учня, завдяки залученню у викладання не лише мережевих ресурсів, а й модернізацію традиційного класного навчання через запровадження різних стилів навчання (learning styles) – адитивного, візуального, кінестатичного, змішаних тощо, відповідно до індивідуальних потреб аудиторії. Тому в українському дидактичному середовищі поняття «гібридне навчання» експлікує як нейтральні семи – «змішаний», «інтегрований», «інтерактивний», «технологічний», «фасилітаторний/ провідниковий», так і семи позитивної конотації – «новаторський», «ефективний»,

© Олександр, Поліщук, Олена, Поліщук, 2026

«результативний», «креативний», «фасцинативний» сенсі (Мірончук, Одарчук, 2019).

Зауважимо, що в гібридних системах людини та штучного інтелекту організація знань таким чином поєднує традиційні методи, цифрові технології та когнітивні принципи. На концептуальному рівні вона також повинна підтримувати багатовимірні структури, змінні контексти та динамічні просторово-часові перспективи.

Сьогодні можна виокремити два основні напрями розвитку штучного інтелекту. Перший тип використовує чітко визначені алгоритми та логічні правила для прийняття рішень, виконання завдань або надання рекомендацій. Подібні системи вже застосовуються, наприклад, у програмах-репетиторах, які здатні аналізувати мовні помилки учнів і пропонувати зворотний зв'язок у режимі реального часу.

Другий тип – це системи побудовані на машинному навчанні, які демонструють значно вищий рівень автономності. Вони навчаються самостійно, удосконалюючись у процесі обробки великих обсягів даних. Такі технології здатні не лише виконувати завдання, а й прогнозувати результати, адаптуватися до змінних умов і навіть виявляти закономірності у поведінці користувачів. У сфері освіти ці можливості дозволяють створювати інтелектуальні моделі, що відстежують успішність і стиль навчання учня, визначають його сильні та слабкі сторони й формують індивідуальну траєкторію розвитку.

Окремий напрям у структурі штучного інтелекту – це обробка природної мови, яка надає машинам змогу розуміти, перекладати й генерувати текст, а також аналізувати мовлення. Ця технологія вже активно застосовується в освітніх платформах, де, наприклад, використовується для оцінювання есе чи усного мовлення (Awasthi, & Soni, 2023). Таким чином, мова як головний засіб людської комунікації поступово переходить у цифрову площину, посилюючи гібридність сучасного освітнього середовища.

Аналогічна ситуація з залученням бізнесу як рівноправного партнера у цифрову систему. Прикладом цього, як зазначає група дослідників М.Ажажа, В.Воронкова, О.Фурсін, О.Венгер, В.Біров, є концепція сервісної держави, що передбачає орієнтацію держави на потреби користувачів та надання якісних електронних послуг (в «Дії» доступно понад 120: е-паспорт, військовий квиток, «єОселя», «єВідновлення», «Дія.Бізнес», «Дія. Підпис», «ЄДекларація», реєстрація та перереєстрація транспортних засобів тощо), стала важливим етапом модернізації державного управління. Водночас її потенціал є обмеженим без переходу до глибшої інтеграції цифрових технологій у процеси формування та реалізації державної політики, а також без залучення бізнесу як рівноправного партнера у створенні та розвитку цифрових технологій. (Ажажа, Воронкова, та ін., 2025).

Особливу роль у цьому процесі відіграють комунікативні навички, що залишаються ключовими для взаємодії між людьми навіть у цифровому світі. Технології машинного навчання, штучні нейронні мережі, глибоке навчання та комп'ютерний зір сьогодні активно впроваджуються в освіту дорослих, допомагаючи покращити якість комунікації, візуалізації та індивідуалізації навчання (Khan, & Lulwani, 2023).

Дослідження S. Awasthi & Y. Soni доводить, що штучний інтелект може суттєво підвищити ефективність навчального процесу. Інтелектуальні системи здатні підлаштовуватися під потреби кожного учня, формувати персоналізований контент, оцінювати не лише тестові, а й творчі завдання, забезпечувати негайний зворотний зв'язок та підтримувати безпечне середовище для помилок і самонавчання. Крім того, штучний інтелект розширює можливості інклюзивної освіти – наприклад, забезпечує доступ до навчання для дітей із порушеннями зору або слуху (Awasthi, & Soni, 2023). Однак попри значні переваги, використання штучного інтелекту породжує низку викликів. Одним із головних є питання конфіденційності даних, адже цифрові системи оперують великими обсягами особистої інформації. Крім того, надмірна залежність від технологій може знижувати рівень критичного мислення, креативності та самостійності учнів. Тому штучний інтелект має сприйматися не як заміна вчителя, а як доповнення до його роботи, інструмент, що підсилює педагогічну діяльність (Мар'єнко, Коваленко, 2023).

Потрібно визнати, що штучний інтелект не завжди використовується винятково для досягнення конструктивних чи раціональних цілей. Його впровадження у військових технологіях може мати непередбачувані та навіть катастрофічні наслідки для всього людства. Попри те, що штучний інтелект суттєво розширює можливості людини й робить її вплив на світ потужнішим, ця сила водночас несе потенційну загрозу самознищення. Таким чином, технологічний прогрес не обов'язково означає зростання мудрості чи гуманності людства, особливо тоді, коли інте-

лектуальні системи стають інструментом війни (Бостром, 2020).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Сьогоднішній техносоціогенез – процес взаємного розвитку людини й технологій у XXI столітті повинен ґрунтуватися на гармонійному поєднанні технічного прогресу та гуманістичних цінностей. Іншими словами, інновації мають розвиватися не лише як продукт машинного розуму, а як продовження людської культури, моралі та духовності. Лише тоді технологічний розвиток сприятиме становленню особистості, її соціалізації та добробуту суспільства.

Виходячи із проведеного дослідження, зазначимо, що феномен гібридного глобального суспільства означає глибоку трансформацію людської цивілізації, у якій технології перестають бути лише засобом і перетворюються на співтворця соціальної, культурної та когнітивної реальності. Взаємодія людини й штучного інтелекту, біотехнологій, цифрових мереж і сенсорних систем породжує нову форму буття – гібридну або цифрову особистість, здатну існувати одночасно у фізичному та віртуальному вимірах. Це спричиняє переосмислення ідентичності, приватності, свободи та відповідальності, змінює структуру освіти, праці й комунікації. Водночас зростання ролі штучного інтелекту відкриває нові можливості для персоналізації навчання, розвитку інклюзивності й підвищення ефективності пізнавальних процесів, але водночас несе ризики втрати автономії, зниження критичного мислення та етичних конфліктів, пов'язаних із контролем даних і межами машинної свідомості. Майбутнє гібридного глобального суспільства залежить від здатності людства забезпечити гармонійне поєднання технологічного поступу й гуманістичних цінностей, щоб інновації слугували розвитку культури, духовності та людської гідності, а не їх нівеляції. Лише за умови усвідомленого управління техносоціогенезом, побудованого на принципах етики, моральної відповідальності та соціальної рівноваги, можливе формування цивілізації, у центрі якої залишатиметься Людина – як творець, мислитель і носій сенсів в добу штучного розуму.

Це дає підстави стверджувати, що філософія гібридності розглядає сучасний соціум як складні, змішані системи, що поєднують традиційне й новітнє, реальне й віртуальне, локальне й глобальне, аналогове й цифрове, створюючи нові форми буття, ідентичності, влади та культури, де межі розмиваються, а гібридні форми (гібридні війни, гібридна освіта, гібридна демократія тощо) стають нормою.

Список використаних джерел

Ажажа М., Воронкова В., Фурсін О., Венгер О., Біров В. Цифрова трансформація діалогу влади та бізнесу: від сервісної держави до GovTech-партнерства // *Humanities Studies*. 2025. Вип. 25 (102). С. 204–214.

Бостром Н. Суперінтелект: стратегії і небезпеки розвитку розумних машин / пер. з англ. А. Ящук, А. Ящук. Київ : Наш формат, 2020. 406 с.

Горбулін В. П. Світова гібридна війна: український фронт : монографія. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

Гурова І. В. Мережеве суспільство як новітній глобальний проєкт розвитку людства. Riga : Baltija Publishing, 2022. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-262-3-3 (дата звернення: 20.01.2026).

Дзьобань О. П. Цифрова людина як філософська проблема // *Інформація і право*. 2021. № 2 (37). С. 9–19.

Дубов Д. В. Кіберзагрози у контексті гібридної війни // *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4. С. 78–85.

Кастельс М. Інтернет-галактика: міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / пер. з англ. Київ : Ваклер, 2007. 304 с.

Магда Є. В. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи : монографія. Київ : Каламар, 2017. 268 с.

Мар'єнко М. В., Коваленко В. В. Artificial intelligence and open science in education // *Фізико-математична освіта*. 2023. № 1 (38). С. 48–53.

Мірончук Т. А., Одарчук Н. А. Поняття гібридності в сучасному україномовному інформаційному просторі: мовознавчий аспект // *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2019. № 1 (13). С. 15–20.

Поліщук О., Поліщук О. Освіта в умовах глобалізації та діджиталізації // *Humanities Studies*. 2024. № 20. С. 186–192.

Пчелянський Д., Воінова С. Штучний інтелект: перспективи та тенденції розвитку // *Automation of Technological and Business Processes*. 2019. № 11 (3). С. 59–64.

Шевченко А. І. Світові тенденції та практичні досягнення у проблемі штучного інтелекту // *Стан та перспективи розвитку інформатики в Україні*. Київ : Наукова думка, 2010. С. 561–572.

© Олександр, Поліщук, Олена, Поліщук, 2026

Aktay S. The usability of images generated by artificial intelligence (AI) in education // *International Technology and Education Journal*. 2022. Vol. 6, No. 2. P. 51–62.

Alhumaid K., Naqbi S., Elsori D., Mansoori M. The adoption of artificial intelligence applications in education // *International Journal of Data and Network Science*. 2023. Vol. 7, No. 1. P. 457–466.

Awasthi S., Soni Y. Empowering education system with artificial intelligence: opportunities and challenges. 2023. URL: https://shodhsamagam.com/uploads/issues_tbl/Empowering%20Education%20System%20with%20Artificial%20Intelligence%20%20Opportunities%20and%20Challenges.pdf (дата звернення: 20.01.2026).

Drucker P. Post-capitalist society. New York : HarperBusiness, 1993. 232 p.

Floridi L. The logic of information: a theory of philosophy as conceptual design. Oxford : Oxford University Press, 2019. URL: https://doi.org/10.1093/oso/9780198833635.001.0001 (дата звернення: 29.01.2026).

Gardner H. Frames of mind: the theory of multiple intelligences. 10th anniversary ed. New York : Basic Books, 1993. 440 p.

Khan M., Lulwani M. Inspiration of artificial intelligence in adult education: a narrative overview. 2023. URL: https://doi.org/10.31219/osf.io/zjqmn (дата звернення: 21.01.2026).

Latour B. We have never been modern. Cambridge : Harvard University Press, 1993. 157 p.

Meyer B. et al. Hybrid societies: concepts, challenges, and research agenda // *Hybrid Societies – Humans Interacting with Embodied Technologies*. 2023. URL: https://hybrid-societies.org/en/hybrid-research/ (дата звернення: 23.01.2026).

Schwab K. The fourth industrial revolution. 2016. URL: https://www.weforum.org/stories/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/ (дата звернення: 25.01.2026).

References

Azhazha, M., Voronkova, V., Fursin, O., Venher, O., & Birov, V. (2025). Tsyfrova transformatsiia dialohu vlady ta biznesu vid servisnoi derzhavy do GovTech-partnerstva. *Humanities Studies, 25*(102), 204–214.

Bostrom, N. (2020). *Superintelekt: Stratehii i nebezpeky rozvytku rozumnykh mashyn* (A. Yashchuk & A. Yashchuk, Trans.). Nash Format.

Horbulin, V. P. (2017). *Svitova hibrydna viina: Ukrainskyi front*. NISD.

Hurova, I. V. (2022). Merezheve suspilstvo yak novitnii hlobalnyi proiekt rozvytku liudstva. Baltija Publishing. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-262-3-3

Dzoban, O. P. (2021). Tsyfrova liudyna yak filosofska problema. *Informatsiia i pravo, 2*(37), 9–19.

Dubov, D. V. (2016). Kiberzahrozy u konteksti hibrydnoi viiny. *Stratehichni priorytety, 4*, 78–85.

Kastels, M. (2007). *Internet-halaktyka: Mirkuvannia shchodo Internetu, biznesu i suspilstva*. Vakler.

Mahda, Ye. V. (2017). *Hibrydna ahresiia Rosii: Uroky dlia Yevropy*. Kalamar.

Marienko, M. V., & Kovalenko, V. V. (2023). Artificial intelligence and open science in education. *Fizyko-matematychna osvita, 1*(38), 48–53.

Mironchuk, T. A., & Odarchuk, N. A. (2019). Poniattia hibrydnosti v suchasnomu ukrainomovnomu informatsiinomu prostori: Movoznavchyi aspekt. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science, 1*(13), 15–20.

Polishchuk, O., & Polishchuk, O. (2024). Osvita v umovakh hlobalizatsii ta didzhytalizatsii. *Humanities Studies, 20*, 186–192.

Pchelianskyi, D., & Voinova, S. (2019). Shtuchnyi intelekt: Perspektyvy ta tendentsii rozvytku. *Automation of Technological and Business Processes, 11*(3), 59–64.

Shevchenko, A. I. (2010). Svitovi tendentsii ta praktychni dosiahnennia u problemi shtuchnoho intelektu. In *Stan ta perspektyvy rozvytku informatyky v Ukraini* (pp. 561–572). Naukova dumka.

Aktay, S. (2022). The usability of images generated by artificial intelligence (AI) in education. *International Technology and Education Journal, 6*(2), 51–62.

Alhumaid, K., Naqbi, S., Elsori, D., & Mansoori, M. (2023). The adoption of artificial intelligence applications in education. *International Journal of Data and Network Science, 7*(1), 457–466.

Awasthi, S., & Soni, Y. (2023). Empowering education system with artificial intelligence: Opportunities and challenges. *Shodh Samagam, 6*(1). https://shodhsamagam.com/uploads/issues_tbl/Empowering%20Education%20System%20with%20Artificial%20Intelligence%20%20Opportunities%20and%20Challenges.pdf

Drucker, P. (1993). *Post-capitalist society*. HarperBusiness.

Floridi, L. (2019). *The logic of information: A theory of philosophy as conceptual design*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780198833635.001.0001

Gardner, H. (1993). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences* (10th anniversary ed.). Basic Books.

Khan, M., & Lulwani, M. (2023). Inspiration of artificial intelligence in adult education: A narrative overview. *OSF Preprints*. https://doi.org/10.31219/osf.io/zjqmn

Latour, B. (1993). *We have never been modern*. Harvard University Press.

Meyer, B., Kanoun, O., Sanseverino, G., Müller, M., Pentzold, C., Bischof, A., & Hamker, F. (2023). Hybrid societies: Concepts, challenges, and research agenda. In B. Meyer et al. (Eds.), *Hybrid societies: Humans interacting with embodied technologies*. https://hybrid-societies.org/en/hybrid-research/

Schwab, K. (2016). The fourth industrial revolution. *World Economic Forum*. https://www.weforum.org/stories/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/

OLEKSANDR, POLISHCHUK – Dr. of Philosophical Sciences,
Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work
of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (Khmelnytskyi, Ukraine)
E-mail: prokurator2007@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9838-7105

OLENA, POLISHCHUK – PhD in Pedagogy,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies
and Foreign Literature of the Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (Khmelnytskyi, Ukraine)
E-mail: Elen_5@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3826-5085

HYBRID GLOBAL SOCIETY: SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Abstract

Research on the topic of a hybrid global society is relevant, since the combination of physical and digital realities transforms social, economic and cultural processes in the context of globalization and the rapid development of artificial intelligence. The purpose of the research is to philosophically understand the phenomenon of a hybrid global society in the context of digital transformation, identify its ontological, socio-cultural and communicative dimensions, as well as analyze the transformation of a person towards the formation of a digital (hybrid) personality under the influence of information and communication technologies and artificial intelligence. Philosophical analysis of the phenomenon of hybrid global society in the context of rapid digital transformation has been carried out. It is justified that the current stage of human civilization is characterized by the blurring of boundaries among the physical, digital, and biological dimensions of human existence, resulting in a hybrid form of globalization. It has been proven that information and communication technologies and artificial intelligence are no longer merely tools for human activity, but have become active co-creators of social, cultural, and cognitive reality. Particular attention is paid to the analysis of the formation of a digital (hybrid) personality that functions simultaneously in real and virtual spaces and combines natural intellectual abilities with the potential of technological systems. The transformation of communication practices, education, and cognitive processes under the influence of artificial intelligence is revealed, and the potential of hybrid learning models as a response to the challenges of the era is outlined. We used an interdisciplinary approach to analyze the social, cultural, and ethical consequences of digitalization, including issues of identity, privacy, information overload, and dependence on algorithms. It is justified that the future of a hybrid global society depends on the ability to combine technological progress with humanistic values, ethical responsibility, and the preservation of humanity. It is concluded that the philosophy of hybridity is a key tool for the study of contemporary social processes, in which hybrid forms of being, comion, and culture are becoming the new norm. Based on the research conducted, we note that the phenomenon of a hybrid global society means a profound transformation of human civilization, in which technology ceases to be just a means and turns into a co-creator of social, cultural and cognitive reality. The interaction of man and artificial intelligence, biotechnology, digital networks and sensor systems gives rise to a new form of being – a hybrid or digital personality, capable of existing simultaneously in the physical and virtual dimensions. This causes a rethinking of identity, privacy, freedom and responsibility, changes the structure of education, work and communication.

Keywords: hybrid global society, philosophy of hybridity, globalization, digital existence, artificial intelligence, digital (hybrid) personality, social ontology, techno-sociogenesis, communicative practices; humanistic values.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 15.12.2025
Accepted date 16. 01.2026
Published date 16.02.2026

How to cite: **Поліщук, Олександр, Поліщук, Олена**. Гібридне глобальне суспільство: соціально-філософський аналіз. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 64–72
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-07

© Олександр, Поліщук, Олена, Поліщук, 2026

УДК 316,4(477) : 355.01(477 : 470) “2014/2026”
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-08

СОЦІАЛЬНЕ ЗНАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

СКВОРЕЦЬ, ВОЛОДИМИР[1]

Анотація

Сутність зумовленого російсько-українським протистоянням виклику полягає в здатності національної еліти знайти способи, засоби та шляхи збереження цілісності українського суспільства та відновлення територіальної цілісності України. Вітчизняні науковці доклали чимало зусиль у пошуку відповіді на цей історичний виклик, а тому важливо осмислити їхні найбільш вагомі здобутки в умовах російсько-українського протистояння. Значення цих творів зумовлене їхньою спрямованістю на виявлення стійкості та вразливості українського суспільства як соціальної системи. **Метою статті** є осмислення наукових досліджень соціальних змін в українському суспільстві в умовах російсько-українського протистояння, що відображають вплив соціальної стійкості та соціальної вразливості на процес його відтворення. Завдання статті: 1) огляд здобутків українських науковців у період після Євромайдану і до початку повномасштабної війни; 2) огляд здобутків вітчизняної науки з тематики протидії пандемії коронавірусу; 3) огляд наукових публікацій вітчизняних вчених в період повномасштабної російсько-української війни. **Методологія.** Аналітичний огляд стану розвитку соціального знання, що спирається на комплексний підхід до виявлення чинників, що посилюють чи послабляють стійкість або вразливість суспільства, та створює передумови для осмислення діалектичного взаємозв’язку стійкості та вразливості як важливої детермінанти, що визначає напрям руху суспільства. **Результати дослідження** відображені в характеристиці розвитку соціального знання України в умовах російсько-українського протистояння через призму впливу на стійкість і вразливість українського суспільства. Вчені виявили низку факторів вразливості суспільства: 1) відмінність соціально-політичних та соціокультурних орієнтацій більшості населення Донбасу і Галичини; 2) причиною збройного конфлікту на Донбасі стало знецінення людини праці: «населення східних регіонів під впливом російської пропаганди намагалось повернутися до «втраченого раю» радянської епохи, коли людина робітничої професії була значущою та шанованою»; 3) вирішальний вплив на розвиток подій на Сході мали антимодернізаційні процеси в Донбасі та Україні, що зумовили накопичення ризик-потенціалу; 4) розмови про «цивілізаційний вибір» України, що змусили вчених довести: «цивілізація» формується впродовж епохи і до неї неможливо застосувати поняття «вибір», а пошук оптимальної стратегії розвитку країни має спиратися на поняття «модернізація», яке позначає зміни спрямовані на зростання цивілізованості; 5) гібридна війна, розробка концепції якої сприяє виявленню факторів вразливості українського суспільства і слугує підґрунтям для розробки сучасної стратегії національної безпеки; 6) вплив ворожої пропаганди зумовлює необхідність концепції онтології війни і миру, в якій провідна роль належить світогляду, свідомості, ментальності у протистоянні викликам гібридної війни; 7) пандемія COVID-19, виявила нові вразливості: готовність держави і національної системи охорони здоров’я України протидіяти пандемії; 8) низький рівень довіри громадян України до своєї держави та її інститутів, який після початку війни було подолано; 9) недосконала модель національної безпеки України має бути змінена моделлю, яка ґрунтується на національній свідомості, єдності державної влади і громадян; 10) загроза втрати Україною кваліфікованої робочої сили є чинником, що визначає напрям руху суспільства; 11) погіршення умов життя більшості громадян та масове поширення збідніння загрожує зменшенням людського і трудового потенціалу країни. **Практичне значення дослідження** полягає в тому, що зроблено спробу узагальнення факторів, що зумовлюють вразливість українського суспільства в умовах російсько-українського протистояння.

Ключові слова: українське суспільство, російсько-українське протистояння, вразливість суспільства, стійкість суспільства, повномасштабна війна.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Глобальне російсько-українське протистояння відкрито проявилося у 2014 році, після перемоги Євромайдану та падіння режиму В. Януковича, коли Росія анексувала Крим і надала підтримку сепаратистським силам на Донбасі. У цих подіях проявилася така характеристика українського суспільства як внутрішня та зовнішня вразливість. Українське суспільство і держава Україна опинилися перед історичним викликом, на який необхідно знайти гідну відповідь.

Російсько-українські відносини пройшли шлях кардинальних змін: від єдиного економічного, політичного, соціального, соціокультурного і безпекового простору в радянський період – до

[1] Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: vskvorets@cisr.zp.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7558-0773

нової геополітичної ролі України як форпосту Євросоюзу і НАТО біля кордонів Росії (йдеться про фактичний статус України, не закріплений де-юре). Після початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України в 2022 р. головним об'єктом наукових досліджень стало вивчення соціальної стійкості українського суспільства в період війни.

Визначальним напрямом досліджень залишається проблема соціальних змін, що пов'язані з демографічними, економічними, соціальними, екологічними, соціокультурними та іншими втратами українського суспільства в умовах війни. Ці втрати постають одним із визначальних чинників, що зумовлюють здатність українського суспільства до відтворення. Сутність зумовленого російсько-українським протистоянням виклику полягає в здатності національної еліти знайти способи, засоби та шляхи збереження цілісності українського суспільства та відновлення територіальної цілісності України. Вітчизняні науковці доклали чимало зусиль у пошуку відповіді на цей історичний виклик, а тому важливо осмислити найбільш вагомі здобутки представників соціальних наук України в умовах російсько-українського протистояння. Значення цих творів зумовлене їхньою спрямованістю на виявлення стійкості та вразливості українського суспільства як соціальної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У 2021 р. академік НАН України В. Ворона навів оцінку стану вивчення українського суспільства. Результати моніторингових досліджень Інституту соціології НАН України дають достовірне уявлення про тенденції розвитку українського суспільства й ті зміни, що відбулись упродовж років незалежності. Практичне значення отриманих результатів багатолітніх соціологічних вимірів полягає в таких здобутках: 1) установлені чинники «надбудовних відносин» і механізм їхньої дії на прискорення розвитку «економічного базису суспільства» при існуючих техніці і технології виробництва, природних ресурсах і без збільшення фінансування; 2) практично реалізована в дослідженнях система індивідуальних та інтегральних соціологічних показників вимірювання наявного у суспільстві соціально-психологічного і духовно-морального ресурсу розвитку економічного базису суспільства; 3) визначена роль різних соціальних структур у розвитку суспільства, рівень становлення в Україні цивільного суспільства; 4) встановлені умови і чинники трудової та політичної активності населення країни; 5) визначена тенденція змін громадської думки населення країни упродовж 30 років з питань міжнародної співпраці та з інших аспектів життя суспільства; 6) узагальнено та візуалізовано результати дослідження динаміки громадської думки за окремими соціологічними показниками (Ворона 2021, с. 22–23).

О. Куценко охарактеризувала вплив повномасштабної війни на кардинальні зміни у розвитку соціології. Ця війна поставила українську соціологію перед безпрецедентним епістемологічним випробуванням, яке дестабілізувало усталені теоретичні парадигми та актуалізувало необхідність їх радикального перегляду. Парадигма «пострадянської транзитології», як інерційний фон дослідницьких підходів, виявила непридатність для аналізу ситуацій із системним насильством, масовим спротивом, глибокими ціннісними зрушеннями та деколонізаційними процесами. Війна відкрила можливості для нових дослідницьких горизонтів. На зміну універсалістським моделям прийшло чутливе до контексту, індуктивне знання, яке народжується з досвіду опору, солідарності, рутинізованого ризику й адаптації. Дослідники не лише документують реальність, а й беруть участь у її творенні (концепції нових форм суб'єктності, горизонтального врядування, соціальної стійкості та деколоніального звільнення). Ця трансформація є не лише реакцією на катастрофу, а й прикладом адаптивного інтелектуального прориву в умовах крайньої турбулентності. Разом з тим, розвиток української соціології супроводжується суттєвими ризиками: 1) інституційне виснаження та кадровий відплив, що загрожує втратою тяглості наукових шкіл; 2) зростає фрагментація академічного поля: між університетською, прикладною, незалежною та громадською соціологією поглиблюється прірва; 3) за критичних умов війни зростає загроза інструменталізації соціології – як з боку політичних акторів, так і з боку донорських структур, які можуть нав'язувати зовнішні дослідницькі порядки денні (Куценко 2025, с. 45).

Повномасштабна війна не лише зумовила нові можливості творення соціального знання, але й поставила питання про його відповідність критеріям науковості. О. Куценко зазначає: «Українська соціологія сьогодні – це соціологія дії: гібридна форма знання, що одночасно інтерпретує, документує й мобілізує. Вона функціює

© Володимир, Скворець, 2026

у триєдиній логіці – як засіб розуміння, як механізм солідарності та як інструмент суб'єктивації. Але саме тому її майбутнє потребує не лише зовнішнього визнання, а й внутрішнього переосмислення: через критичну рефлексію, інституційну підтримку й етичну доброчесність» [Куценко 2025: 46].

О. Якубін, який був учасником Світового конґресу Міжнародної асоціації політичної науки (IPSA, 12–16 липня 2025 р. в Сеулі), зазначає, що це не просто академічна подія, а нагадування про нестабільність підвалин соціально-політичного знання у XXI ст. Тема Конґресу – «Спротив автократизації в поляризованих суспільствах» – це «спроба рефлексії та теоретичної мобілізації знання в ситуації наступу нових (і старих) авторитаризмів, інформаційної ерозії інституційної довіри та розриву між логікою громадянства і логікою технократичного (технологічного) управління. У центрі уваги перебувають питання не тільки про те, «що» і «як» слід знати про політику, а й про «навіщо» – навіщо сьогодні займатися політичною наукою, коли сам політичний простір дедалі більше фраґментується, а національні демократії деґрадують у гібридні режими із симульованими процедурами участі» (Якубін 2025, с. 197-198).

Зміст доповідей та дискусій на Конґресі свідчать, що Україну сприймають і на Заході, і в країнах Ґлобального Півдня переважно крізь лінзу війни, безпеки, геополітики. Але політична й соціальна наука в Україні – це не лише коментар до російсько-української війни. Маючи свої концепти, традиції, методології, досвід трансформацій, можна розглядати їх як внесок у ґлобальний дискурс. Говорити про війну необхідно з позиції тих, хто знає, що таке конфлікт, поляризація, втрати, а водночас не відмовляється від критичного мислення й академічної мови. Бути у центрі світової науки – означає не лише здобувати визнання, а й бути готовим відповідати на запити ґлобального інтелектуального поля. До цього ми готові частково. Інституційно ми слабкі (відсутність системи підтримки участі в міжнародних заходах, неінтеґрованість українських журналів у ґлобальні бази). Це потребує рішень на національному рівні. Це «ставить питання перед самими дослідниками політики – чи здатні вони за цих умов до наукової метапозиції – вміння зберігати автономність політологічного і соціологічного наукового знання від своїх власних політичних (партійних) уподобань чи емоційних пристрасних оцінок, розрізняти їх? Адже політична наука – це не про партійні гасла чи емоції, хоч би якими виправданими вони були. Це і вміння говорити однією концептуальною мовою з дослідниками з інших країн» (Якубін, 2025, с. 203).

Отже, суттєві зміни характеру соціологічного та політологічного знання в Україні зумовлені не лише специфікою життєдіяльності українського суспільства в умовах російсько-українського протистояння, а й новими можливостями в оновленні підходів, методів та практик осмислення соціальних реалій. Водночас постає проблема забезпечення високих критеріїв науковості соціологічного, політологічного та інших галузей знання про українське суспільство.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Запровадження вченими Інституту соціології НАН України з перших років незалежності проєкту «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» є величезним надбанням вітчизняних науковців, що підносить українську науку до вершин світового рівня. Інша справа, що керівники держави та її правлячий клас не лише дуже мало спиралися на наукові розробки українських вчених, але й дуже часто просто ігнорували їх. Про ігнорування правлячим класом науково обґрунтованих знань про суспільство свідчить те, що за 30 років незалежного розвитку в Україні було проведено лише один Всеукраїнський перепис населення (у 2001 р.), хоча національні переписи населення проводяться раз на десять років.

Дослідження демографічних процесів є передумовою забезпечення сталого розвитку кожної країни. В Аналітичній довідці ООН «Демографічні процеси» зроблено висновок: «Демографічні процеси впливають практично на всі національні та субнаціональні цілі Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року. Щоб скористатися можливостями, які можуть виникнути через демографічні зміни та стати демографічно стійкою країною, Україні потрібна широкомасштабна та комплексна стратегія. Така стратегія повинна враховувати наслідки зміни як чисельності, так і структури населення, супутні зміни співвідношення непрацездатних та працездатних контингентів і вплив міграції, зокрема внутрішнього переміщення населення. …

Для цього політика повинна засновуватися на сучасних, точних, достовірних і деталізованих даних про населення, щоб забезпечити належне формування бюджету та надання товарів і послуг,

орієнтованих на людей. Регулярне проведення перепису населення має ключове значення для отримання таких даних» (Аналітична, 2021).

Без достовірних знань про демографічні процеси неможливо здійснювати ефективне управління ні економікою, ні соціальною сферою, ні будь-якою галуззю суспільного життя. Вже саме ігнорування правлячим класом України необхідності в достовірних знаннях про демографічні процеси в суспільстві зумовлює вразливість існуючої моделі управління суспільством, оскільки в ній процеси суспільного відтворення не знаходяться в центрі уваги державної влади.

Оцінка шляху українським суспільством в період незалежності носить суперечливий характер. За цей період України утвердилася як незалежна держава у суспільній свідомості і на міжнародній арені, а з іншого боку, реальні соціальні зміни в суспільстві, на жаль, не виправдали очікувань значної частини громадян. Соціолог М.О. Шульга дуже лаконічно оцінив зміни уявлень громадян про суспільний лад в Україні в 1990-2021рр. «Підсумовуючи, зазначимо, що, на жаль, узагальнююча оцінка трьох десятиліть існування новітньої української держави не може бути позитивною. Лавина негативних трендів в економіці, політиці, соціальному і освітньо-культурному житті поки що не зупинена. Економіка навіть не відтворила свою потужність, яку мала в рік проголошення незалежності країни. Нинішній ВВП країни все ще на кілька десятків відсотків нижчий від рівня 1990 року. В соціальній площині ми залишаємося однією з найбідніших країн Європи. Величезний зовнішній борг звужує свободу маневру держави, як у сфері міжнародних відносин, так і у внутрішній політиці. Це знаходить відображення у настроях громадян. Серед почуттів, що, на думку респондентів, найточніше описують психологічну атмосферу в нашому суспільстві на сьогодні, на першому місці розчарування. Так відповіли 42% опитаних. Розмивання старих цінностей і відсутність нових, втрата віри в моральні цінності гостро переживається людьми. 74% респондентів поділяють думку, що «проблема зараз у тому, що більшість людей взагалі ні в що не вірить». Суспільство перебуває у стані політичної, ідеологічної та культурно-ціннісної фрагментації. Спроби реалізувати численні програми інтеграції суспільства поки що не дали позитивних результатів» (Шульга 2021: 619-620). Вразливість українського суспільства проявилася в низькому рівні довіри громадян до державної влади.

Початок повномасштабної російсько-української війни у лютому 2022 р. зумовив кардинальні зміни в українському суспільстві. Перед вченими постала проблема оновлення методології соціологічних досліджень. Як зазначають вчені, принципова проблема полягає у неможливості достовірно оцінити параметри генеральної сукупності, якщо йдеться про населення України загалом. Навіть та орієнтовна соціально-демографічна модель, що до війни була покладена в основу побудови вибірок опитувань, не може бути базою для широкого конвенційного підходу, який використовувався раніше. У такій ситуації соціологічна спільнота прийняла прагматичне та конструктивне рішення – спиратися на ідеальну модель генеральної сукупності, що відповідає параметрам, які використовувалися до 24 лютого 2022 р. Для цього під час опитування респонденти відповідають не лише на запитання, де вони проживають зараз, а й на запитання про те, де вони постійно проживали до початку російського вторгнення (мігранти, які виїхали за межі України, виключаються з опитувань взагалі). Зазначена ідеальна модель виконує важливу функцію стандартизації усіх вибірок, тобто робиться спроба моделювати громадську думку для структури населення України, яка існувала до початку війни (Головаха, Дембіцький, Макеєв, 2022, с. 22). Охарактеризувавши специфіку умов соціологічних досліджень у ході війни, дослідники визначили цей новий напрям як «соціологію надзвичайності».

Багаторічні соціологічні дослідження засвідчують, що до повномасштабної війни довіра до держави та державних інститутів була низькою, що зумовлено їхньою низькою ефективністю в управлінні різними сферами життя суспільства. В умовах повномасштабної війни держава та її інституції відновили свою роль суб'єктів, діяльність яких є визначальною у забезпеченні безпеки суспільства, соціальних груп, спільнот і окремих індивідів. Посилення воєнних небезпек зумовило зростання інтеграційних процесів в українському суспільстві.

В дослідженні українського суспільства в умовах російсько-українського протистояння склався дещо специфічний підхід: досить глибоко вивчається його соціальна стійкість, резильєнтність, але при цьому дуже мало уваги приділяється проблемам вразливості суспільства. Тому в основі методології дослідження проблеми використано аналітичний огляд стану розвитку соціального

© Володимир, Скворець, 2026

знання, що спирається на комплексний підхід до виявлення чинників, що посилюють чи послабляють стійкість або вразливість суспільства, та створює передумови для осмислення діалектичного взаємозв'язку стійкості та вразливості як важливої детермінанти, що визначає напрям руху суспільства.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті – осмислення наукових досліджень соціальних змін в українському суспільстві в умовах російсько-українського протистояння, що відображають вплив соціальної стійкості та соціальної вразливості на процес його відтворення. Завдання статті: 1) огляд здобутків українських науковців у період після Євромайдану і до початку повномасштабної війни; 2) огляд здобутків вітчизняної науки з тематики протидії пандемії коронавірусу; 3) огляд наукових публікацій вітчизняних вчених в період повномасштабної російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В дослідженні проблематики російсько-українського протистояння можна умовно виділити три крупних блоки соціального знання, що зумовлені певними специфічними характеристиками станів українського суспільства як об'єкта дослідження. Перший блок охоплює знання про українське суспільство після Євромайдану, коли відбулася російська анексія Криму, а на Донбасі розгорнувся підтримуваний російською владою сепаратистський рух. Другий блок складають знання, які не мають безпосереднього причинно-наслідкового відношення до російсько-українського протистояння, але пов'язані з важливими процесами протидії пандемії коронавірусу, яка розпочалася в грудні 1919 р. в Китаї, а через кілька місяців набула світового масштабу. Третій блок соціальних знань – це дослідження повномасштабної російсько-української війни (з 24 лютого 2022 р.). Кожен із цих блоків соціальних знань відображає неординарні зміни в житті українського суспільства, що зумовлені взаємозв'язком його соціальної стійкості та соціальної вразливості, що визначив характер його соціального відтворення.

Здобутки українських суспільних наук в період після Євромайдану і до початку повномасштабної війни. Незабаром після перемоги Євромайдану та падіння режиму В. Януковича Росія анексувала Крим і надала підтримку сепаратистським силам на Донбасі. Ці трагічні для українського суспільства події позначили розгортання відкритого російсько-українського протистояння, яке швидко набуло глобального характеру. Втрата Криму стала шокуючою для громадян України подією, в якій проявилася внутрішня і зовнішня вразливість суспільства. Розгортання збройного конфлікту на Донбасі поставило на порядок денний питання про збереження цілісності українського суспільства та відновлення територіальної цілісності України.

Ще у 2008 році українські дослідники І. Кононов, С. Хобта, С. Щудло, спираючись на результати порівняльних досліджень соціокультурної специфіки Донбасу та Галичини, визначили соціально-політичні й соціокультурні орієнтації більшості населення цих регіонів, що виявляють дуже відмінні проєкти. Вчені задають питання: чи є по відношенню до регіональної системи України «конфліктна взаємодія між Донбасом та Галичиною проявом функціонального конфлікту, що сприяє самоорганізації української нації. На перший погляд, основні культурні теми Донбасу та Галичини, що відобразилися в їхніх суспільних проєктах, несумісні. З іншого боку, у населення регіонів, які є носіями несумісних проєктів, в громадській думці чітко позначилася орієнтація на досягнення історичного компромісу заради єдності країни. У нашому дослідженні також було зафіксовано, що на фоні усвідомлення наявних суперечностей між цими регіонами жителі Донбасу та Галичини виражають прагнення до компромісу» (Кононов, Хобта, Щудло, 2008, с.94). Отже, вітчизняні соціологи, дослідивши відмінності соціально-політичних та соціокультурних орієнтацій більшості населення Донбасу та Галичини, виявили важливий фактор соціальної вразливості українського суспільства, але керівництво України, як і впливові групи правлячого класу проігнорували його.

У 2014 р. І. Кононов опублікував дослідження про значення регіональних стереотипів Донбасу і Галичини у проєктах націєбудівництва. Дослідник констатує, що проєкти націєбудівництва в Україні відповідають відомим в Європі національним проєктам (умовно етатистському французькому і заснованому на культурній спорідненості німецькому), але в Європі вони часто складалися різними шляхами. В одному випадку попереду йшов процес індустріалізації, який гомогенізував різнорідне у культурному відношенні населення, в іншому, характерному для наздога-

няючої модернізації, провідну роль відігравала культурна робота, що спрямована на національну згуртованість. В Європі відповідні проєкти реалізуються в різних країнах, але в Україні вони присутні в одному політичному просторі. В умовах суспільного вибору ці проєкти стають платформами для різних шляхів вирішення проблем, що постали перед суспільством. Особливого драматизму зіткнення цих проєктів набуває в періоди суспільних криз. За період незалежності відбулася дифузія цих проєктів націєбудівництва, і вони зараз присутні на всій території України. Політична комунікація між регіонами, рефлексія над міжрегіональними відносинами сформувала у більшості населення Донбасу та Галичини прагнення до досягнення компромісу з приводу бажаного майбутнього країни. Регіональні авто- та гетеростереотипи є силою, що прив'язує певні проєкти націєбудівництва до полярних регіонів. Вони сприяють замиканню регіональних спільнот на собі і заважають діалогу між ними. Причини тут в тому, що стереотип є продуктом типізації, а отже в іншому він бачить не партнера по діалогу, а соціальний тип. Отже, необхідна кропітка робота по деконструкції виявлених стереотипів, які консервують напруженості в регіональній системі (Кононов, 2014, с.141-142).

І. Кононов, ґрунтовно дослідивши соціокультурне середовище Донбасу, застерігав керівництво України про те, що суперечності між регіонами можуть виступати джерелом вразливості українського суспільства. Використання регіональними елітами в боротьбі за владу в Україні регіональних стереотипів населення несе загрозу цілісності суспільства, оскільки породжує в суспільстві внутрішні розколи. Український політичний клас сформувався як конгломерат груп, що пов’язані з населенням регіонів. Боротьба в ході виборів президента чи депутатів Верховної Ради набуває запеклого характеру, елітні групи здійснюють мобілізацію свого електорату через посилення регіональних культурних особливостей. Зусиллями елітних груп країна постійно розтягується між регіональними полюсами – Донбасом та Галичиною. У цій боротьбі різні фракції правлячого класу звертаються до різних закордонних центрів сили за підтримкою, посилюючи вразливість України.

Отже, правлячий клас України, проігнорувавши застереження науковців про специфіку соціокультурного середовища регіонів України, у 2014 р. виявив свою неспроможність щодо збереження цілісності українського суспільства в умовах розгортання російсько-українського протистояння. Перед українським суспільством постало питання про вибір шляху свого подальшого руху.

В Національній доповіді серед причин трагедії Донбасу визначено історичні передумови формування соціокультурного феномену Донбасу. «Історія заселення та індустріального розвитку Донбасу обумовила формування на його теренах специфічного соціокультурного середовища, а консервація застарілих технологічних укладів в економіці монополістичного капіталізму обумовила важкі умови праці та безправне становище найманих працівників. Все це разом з відсутністю умов, ресурсів, навичок і стимулів до соціальної організації й самодіяльності населення Донбасу позначилося на соціальних настроях і діях значної його частини, обумовивши прояви активного сепаратизму та проросійську орієнтацію. Отже, населення східних регіонів під впливом російської пропаганди намагалось повернутися до «втраченого раю» радянської епохи, коли людина робітничої професії була значущою та шанованою» (Політика, 2015, с.35).

Ще один аспект вразливості пострадянської України проявився у корінній зміні становища людини праці, адже впродовж 90-х років XX століття наше суспільство перетворилося із суспільства, в якому переважну більшість (близько 75 відсотків) становили люди середнього достатку, в суспільство масової бідності. Це особливо гостро відчули на собі працівники дуже важкої, шкідливої і виснажливої праці – шахтарі Донбасу. Знецінення людини взагалі, а особливо – людини праці, постає фактором вразливості суспільства.

Серед новітніх чинників трагедії Донбасу вчені виділяють нагромадження ризик-потенціалу. «В розвитку подій на Сході вирішальним було те, що в Донбасі та в Україні разом із антимодернізаційним процесами поступово накопичувався ризик-потенціал. Його нагромадження, разом з агресивним зовнішнім впливом, призвели до збройного протистояння» (Політика, 2015 : 35).

Про такий соціальний феномен як демодернізація («антимодернізаційні процеси») в Україні не заведено говорити ні серед політиків, ні серед науковців, хоча є наукові публікації на цю тему монреальського професора Якова Рабкіна та українського професора Михайла Мінакова. В інформаційному просторі України відсутній дискурс про демодернізацію, але в житті сус-

© Володимир, Скворець, 2026

пільства мають місце такі процеси як деіндустріалізація, деградація освіти, науки, робочої сили, науково-технічного та технологічного потенціалу, що яскраво засвідчують наявність цього феномена. Ігнорування демодернізації України та її регіонів є важливим проявом вразливості нашого суспільства.

Оскільки багато політиків і вчених вбачають вихід України із кризи у цивілізаційному виборі, науковці Інституту соціології НАН України дослідили можливості реалізації такого вибору. Не ставлячи під сумнів назрілий виклик щодо пошуку і розробки оптимальної стратегії розвитку країни, М. Шульга висловив свої міркування щодо такої форми пошуку нашого подальшого поступу, як цивілізаційний вибір. Спираючись на класичне розуміння цивілізації як ціннісно-культурної системи, яка складається протягом тривалих історичних періодів, і яка визначає спосіб життя одного або багатьох соціумів, соціолог зазначає, що цивілізація – це метакатегорія суспільних наук і вона не може бути результатом волюнтаристських практик будь-якого соціального суб'єкта, яким би могутнім він не здавався сам собі в своїй уяві. Замах людини на вибір цивілізації дослідник розглядає як велику небезпеку, адже використання поняття вибору до історичних спільностей, які знають міру життя в кілька століть, а то й тисячоліть, має свої обмеження. Оскільки в останні роки словосполучення «цивілізаційний вибір» набуло в суспільстві широкого розповсюдження серед журналістів, – політиків, вчених, його прагнуть використовувати не лише як метафору, але й як серйозну наукову категорію, то в контексті цієї роботи автори використовують термін «цивілізаційний вибір» як синонім поняття «модернізація» (економічна, політична, правова, культурна тощо) (Стан, 2017, с. 5-7].

Вчений зазначає, що українське суспільство опинилося перед історичним викликом щодо вибору варіанту свого подальшого поступу, але такий вибір можливий не як емоційна реакція на всеосяжну кризу, що охопила український соціум, а як тверезий, виважений крок суспільства, що спирається на глибокий, чесний аналіз реального стану справ. Цей соціальний діагноз буде неприємним, жорстким, а у чомусь і прикрим, але без такого неупередженого аналізу неможливо вийти із кризи. Проєкт змістовної масштабної ідеї для суспільства має випливати із глибокого, об'єктивного, чесного, професійного наукового дослідження, що надає розгорнутий діагноз, звіт про те, яким є реальне суспільство, з усіма його вадами, виразками, прорахунками, ризиками і небезпеками, а не передувати такому аналізу» (Стан, 2017, с. 7).

Підводячи підсумки дослідження М. Шульга зазначає, що «аналіз питань, пов'язаних із змінами державного устрою, способу життя, духовних цінностей, культурних кодів цілого суспільства, є вкрай складною проблемою. У теоретичному плані існує нагальна проблема в розробленні фундаментальних соціально-філософських категорій і понять, що на відповідному рівні узагальнення давали б можливість аналізувати масштабні історичні зрушення у житті суспільства» (Стан, 2017: 189). Один із висновків дослідників полягає у визначенні доцільності використання поняття «цивілізація»: «Отже, культурно-цивілізаційні системи – це великомасштабні суспільно-історичні утворення, порядки, які формуються, змінюються і розпадаються у вимірах епох. Зведення їх до короткострокових в історичному масштабі спільностей є спрощенням і вульгаризацією» (Стан, 2017, с.193).

Нерідко цивілізацію ототожнюють з цивілізованістю, розвиненістю, перш за все, у технологічному плані, а більш строгим позначенням руху суспільства до вищої цивілізованості є категорія модернізації, яка «означає масштабний процес суспільних перетворень, в основі якого лежить перехід від традиційного до сучасного суспільства, яке побудоване на ринковій економіці, новітніх технологіях, розвинутій мережі комунікацій, на політичному устрої, заснованому на засадах демократії, плюралізму, прав людини тощо. При цьому зміна соціально-економічних і політико-ідеологічних інститутів не передбачає зміни цивілізаційно-культурної матриці суспільства і його культурних кодів» (Стан, 2017, с. 196-197).

Отже, декларування правлячим класом України курсу на «цивілізаційний вибір» є маніпуляцією свідомістю громадян, адже при цьому практично нічого не робиться для того, щоб наблизити рівень та умови їхнього життя до рівня цивілізованих країн. Коли період незалежного розвитку України наблизився до четверті століття, а життя більшості її громадян (віднесених до категорії бідних) не лише не покращилося, але й погіршилося, то розмови про «цивілізаційний вибір» стали проявом вразливості державної влади.

Науковці Національного інституту стратегічних досліджень у монографії «Світова гібридна війна: український фронт» розробили концепцію

гібридної війни в контексті протистояння України і Росії. Автори розкрили сутність гібридної війни у контексті кризи світової безпеки, а її феномен – як новітній вид глобального протистояння, розглянули причини та передумови російської агресії проти України, її стратегічні цілі та особливості ведення гібридної війни у різних вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному (Світова, 2017).

Обґрунтовуючи концептуальну рамку нової стратегічної діяльності країни, дослідники визначили причину вразливості України в гібридному російсько-українському протистоянні. Дослідники вказують на необхідність зміни міцно вкоріненої практики, коли оперативно-тактичне управління грає першу скрипку в системі національної безпеки та оборони, тоді як стратегічне – лише другу. Щоб забезпечити стратегічний аналіз безпекової ситуації, науковці Національного інституту стратегічних досліджень надають військово-політичному керівництву держави необхідні розробки, але цього недостатньо, адже виконання такого завдання потребує об'єднання зусиль вчених, представників держструктур і органів сектору безпеки та оборони, громадянського суспільства. Для об'єднання зусиль потрібен своєрідний «науковий хаб», певна точка докладання зусиль і знань, яка забезпечить передбачення як основу практичної діяльності. Важливе питання здатності нинішньої еліти України, військово-політичного керівництва країни прийняти цю нову реальність і мислити стратегічними, а не тактичними категоріями. Тому прийняття нової логіки діяльності – це не питання політичної дискусії, це екзистенційна рамка існування України, якій потрібна цілісна і новаторська стратегія боротьби з агресором (Світова, 2017, с.486-487).

Р. Додонов у монографії «Гібридна війна: in verbo et in praxi» зазначає, що конфлікт на Сході України має багато вимірів. «При розгляді чинників, що призвели до його виникнення та ескалації, не можна нехтувати геополітичним, (анти) олігархічним, індепендентським, (анти)радянським, постколоніальним, безпековими дискурсами. Кожний з них має власну логіку, аргументацію, сильні та слабкі сторони. І жодний з них не вичерпує багатоманіття реальних проявів буття-у-війні» (Гібридна, 2017, с.380). Саме ці дискурси дозволяють виявити різні фактори вразливості українського суспільства, але в політичній культурі правлячого класу України, на жаль, не склалася традиція дослухатися до думки різних соціальних груп, що становлять народ України.

Всі основні фактори вразливості українського суспільства не могли бути проігнорованими в умовах російсько-українського протистояння. Із ознак, що характеризують українське суспільство, вони почали перетворюватися на засіб протистояння із Заходом. Вчені констатують: «Не ризикуючи вступати у відверте воєнне протистояння з НАТО, Росія здійснює гібридні атаки проти Заходу на різних напрямках, вдало використовуючи вразливі місця західних демократій. Кремль не влаштовує той світовий порядок, який склався на початку XXI століття, тому він і прагне зруйнувати його, занурити у суцільний хаос, намагаючись переформатувати систему міжнародних стосунків на більш вигідних умовах для власного глобалістського проекту» (Гібридна, 2017, с. 383).

Б. Парахонський і Г. Яворська в монографії «Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл» розробили концепцію війни і миру, в якій сутність війни і миру розкривається через стратегічну та безпекову парадигми, із включенням різнорівневої взаємодії когнітивних смислів» (Парахонський, 2019). Онтологія сучасної війни визначається специфічним відношенням до реальності, істотно відмінним від традиційної парадигми війни. Сучасна війна – це війна за когнітивний та комунікативний контроль, за владу над свідомістю людей, їхніми емоціями, мисленням, розумом і, відповідно, над їхньою поведінкою. Це боротьба за домінування певних уявлень про світ і події в соціальному й індивідуальному довкіллі та одночасне руйнування протилежних, «ворожих» опіній і думок. Сучасні безпекові стратегії невід'ємні від проблем інтерпретацій і розуміння реальності, тобто включають питання смислу. Маючи владу в ментальній сфері, контролюючи структури сприйняття реальності та розуміння подій, можна опанувати й реальність, якою людина живе, а володіючи реальністю, отримати владу над її світом, включно з соціально-політичним простором, історичним часом і життєвими ресурсами (Парахонський, Яворська 2019, с.551).

Таким чином, характер сучасної гібридної війни визначається боротьбою за владу над свідомістю людини, а тому значне місце у боротьбі за збереження українського суспільства відіграють фактори, що зумовлюють його вразливість.

Здобутки українських суспільних наук, що пов'язані з протидією пандемії коронавірусу. З початку 2020 до 24 лютого 2022 року росій-

© Володимир, Скворець, 2026

сько-українське протистояння було затьмарене глобальною світовою кризою, зумовленою пандемією COVID-19. Одним із відгуків науковців на цей виклик була книга «Світова коронавірусна криза», яку написав видатний український біохімік та імунолог, академік НАН і НАМН України С.В. Комісаренко. Він проаналізував біологічні, епідеміологічні, медичні, фармацевтичні та соціальні аспекти розгортання пандемії. У висновках С. Комісаренко зазначає: «Пандемія COVID-19, спричинена коронавірусом SARS-CoV-2, призвела до глобальної світової кризи, безпрецедентної за своїми наслідками для систем охорони здоров'я, економіки, соціального життя людей. Подальший розвиток ситуації залежить, з одного боку, від еволюції цього вірусу (зростання чи зниження його агресивності, контагіозності, впливу на організм людини), а з іншого – від успішності зусиль людства щодо стримання поширення вірусу, дотримання комплексу протиепідеміологічних заходів, створення ефективних противірусних препаратів, діагностикумів, вакцин. З великою ймовірністю SARS-CoV-2 (чи його похідні) можуть стати супутниками нашого життя на довгі роки, і людству потрібно пристосуватися до відповідних змін у повсякденному житті» (Комісаренко, 2020, с.89).

Пандемія коронавірусу різко актуалізувала проблему вразливості людини, соціальних груп, народів, суспільств і держав. Властивості, що характеризують стійкість та вразливість соціальних систем перед пандемією COVID-19, стали визначальними у протидії цій загрозі.

На такий виклик як пандемія адекватна відповідь неможлива без провідної ролі держави як у протидії розповсюдженню смертельно небезпечної інфекції, так і в подоланні її наслідків. Група науковців Інституту соціології НАН України дослідила вплив пандемії COVID-19 на українське суспільство. Результати емпіричного дослідження соціально-політичних наслідків пандемії коронавірусу в Україні засвідчують зростання негативних оцінок дій влади у протистоянні з пандемією впродовж 2020–2021 рр. Більшість українців критично оцінюють запізнілі дії влади щодо підготовки та проведення масової вакцинації населення. Результати дослідження засвідчили хибність інформаційної політики владних структур – більшість населення не довіряє офіційній інформації про ситуацію з епідемією коронавірусу. Найбільш критичним викликом для легітимності соціального порядку в Україні є відчутне зниження довіри населення до президента, уряду та Верховної Ради України у 2021 році. Дещо знизився рівень довіри громадян до місцевих органів влади. Однак до решти органів державної влади рівень довіри не змінився чи навіть зріс (до армії) (Пандемія, 2021, с.132).

Соціологи оцінили вплив пандемії на погіршення матеріального становища населення: утворилися «дві основні категорії населення – ***уражені пандемією*** (зазнали втрат), а також ***ті, хто уникнув її негативного впливу*** на матеріально-фінансове становище індивідів та сімей» (Пандемія, 2021, с.164).

Дослідники доводять, що конкретну поточну кризову ситуацію, викликану епідемією ковіду, доцільно інтерпретувати в термінах концепції соціальної стійкості, майже нерозвиненої в пострадянській соціології. Соціальна стійкість – це здатність соціальних груп і спільнот відновлюватися чи позитивно відповідати на кризові виклики, що емпірично вивчається через спроможність і готовність соціальної агенції як соціального агента переходити фази адаптування, долання проблем і партисипативності для забезпечення стійкості соціальної системи. Результати досліджень засвідчили покращення оцінок індексу соціального самопочуття, який 2020 року вперше за всі роки спостереження нарешті дістався нульового рівня, покинувши поле негативності (Пандемія 2021 : 168). Результати опитування засвідчують, що попри все ще критичне ставлення українців до наданих медичних послуг, система охорони здоров'я України більш-менш гідно витримала стрес-тест ситуацією пандемії (Пандемія 2021, с.183).

Вразливість різних країн світу від пандемії COVID-19 відображена даними на сайті Worldometer, який 29.01.2020 р. розпочав відстеження коронавірусу, надаючи глобальну статистику користувачам та установам у всьому світі. Станом на 13.04.2024 р. наведено останні дані, оскільки більшість країн припинили звітність. Залишається можливість відстежити інформацію про розгортання світової пандемійної кризи в різних країнах світу та в цілому в світі за такими показниками: 1) загальна кількість захворювань; 2) загальна кількість смертей; 3) загальна кількість одужалих осіб; 4) кількість смертей на 1 мільйон населення; 5) загальна кількість населення. У цій таблиці ранжування країн наводиться за загальною кількістю захворювань (Worldometer, 2024).

Показниками вразливості країн від пандемії коронавірусу є загальна кількість викликаних пандемією смертей у країні та кількість смертей на 1 мільйон населення. На першому місці знаходяться США, де було інфіковано 111 820 082 особи (із 704 753 890 у світі – шоста частина), а загальна кількість смертей теж є найбільшою – 1 219 487 (із 7 010 681 у світі, теж шоста частина), кількість смертей на 1 мільйон населення становить 3 642 (показник дуже високий, адже середньосвітовий показник становить 899,4). Зовсім інші наслідки боротьби з пандемією COVID-19 у Китаї, який зайняв у даному рейтингу 92 місце: загальна кількість захворювань – 503 302; загальна кількість смертей – 5 272; кількість смертей на 1 мільйон населення – 4 особи (Worldometer 2024). Статистичні показники впливу пандемії засвідчують дуже високий показник вразливості населення в США і дуже високий показник стійкості в Китаї.

Розглянемо наслідки пандемії COVID-19 для України (26 місце) в цій системі показників: загальна кількість захворювань – 5 557 995; загальна кількість смертей – 112 418; кількість смертей на 1 мільйон населення – 2 603 особи [Worldometer 2024]. Ці показники засвідчують, що за рівнем вразливості населення від пандемії COVID-19 Україна знаходиться значно ближче до США, ніж до Китаю. За кількістю смертей на 1 мільйон населення Україна перевершує світовий показник майже в три рази (якщо точно, то у 2,88 рази). Вразливість українського суспільства від пандемії коронавірусу виявилася дуже високою, а тому правлячому класу України необхідно проводити таку реформу національної системи охорони здоров'я, яка зміцнює її стійкість і послабляє вразливість. В цьому контексті фахівцям варто оцінити як реформи У. Супрун (ліквідація системи санітарно-епідеміологічних станцій) позначилися на стійкості чи вразливості суспільства у боротьбі проти коронавірусу. Осмисленню цієї проблеми завадило широкомасштабне російське вторгнення в Україну.

Огляд здобутків українських науковців періоду повномасштабної російсько-української війни. Розгортання повномасштабної російсько-української війни зумовило зміну відношення громадян України до своєї держави та її інститутів. Характеризуючи волю українців до боротьби у ході війни в контексті формування політичної нації, О. Резнік зазначає: «сучасні національно-визвольні змагання набагато більше впливають на колективну ідентичність, ніж переживання минулих історичних потрясінь. В екстремальних умовах (облоги, окупації, під час обстрілів тощо) люди почали цінувати ті надбання, які їх природно оточували хоча й у небагатій, але у вільній країні. Українці нарешті почали цінувати власну державу, хоча й до того цінували цю територію як свою країну та мали висхідну тенденцію громадянської ідентифікації. Саме цим пояснюється небувало висока оцінка державних інститутів, особливо армії. До того ж й інші інститути, не лише державні, проявили неочікувану стійкість» (Резнік, 2022, с.272-273).

В наукових дослідженнях поряд із характеристиками розкриття потенціалу стійкості українського суспільства соціологи виявили низку соціальних процесів, що характеризують зростання його вразливості.

В. Бакіров та І. Рущенко розглянули зміну парадигми національної безпеки України в контексті російсько-українського протистояння. Вони зазначають, що «глобальний роздвоєний сучасний світ вступив у складні часи великої геополітичної турбулентності. Тому гарантії надійної національної безпеки мають розглядатися як фундаментальна екзистенційна умова функціонування будь-якої автономної соціальної системи, що базується на принципах державної незалежності й суверенітету. Адекватна парадигма національної безпеки України має враховувати всі особливості загального безпекового середовища і водночас виходити з того, що Україна виявилася фронтирною державою, осередком довготривалого напруженого протистояння двох ідеологічно протилежних геополітичних систем, полігоном випробування методів, інструментів і технологій цього протистояння» (Бакіров, Рущенко, 2023 : 299). Вчені розглянули еволюцію парадигми національної безпеки в Україні, охарактеризували такі її парадигми: традиційна; модель політичного протекціонізму; колоніальна; «інфантилістська»; державницька (Бакіров, Рущенко, 2023, с. 301-313). Зміна парадигм національної безпеки зумовлена зміною соціально-політичних реалій, появою нових загроз, що посилюють вразливість суспільства і держави.

Автори зазначають, що вони «зосередилися на розробці моделі безпеки, яка б в ідеалі включила до безпекового дискурсу усе населення України у результаті зміни колективної свідомості, ментальності українців. … Нову парадигму національної безпеки ми бачимо як сукупність фак-

© Володимир, Скворець, 2026

тів масової свідомості, що зумовлюють поворот у ставленні українців до власної безпеки від упевненості в спроможності держави виконувати свою безпекову функцію до колективної відповідальності за життя і майбутнє своєї країни» (Бакіров, Рущенко, 2023, с, 319-320). Отже, запропонована науковцями модель національної безпеки спрямована на подолання розриву між правлячим класом і масою простих громадян шляхом наближення державної політики до реалізації потреб та інтересів більшості громадян, тобто практичного втілення положень Конституції про те, що Україна є незалежною, суверенною, демократичною, правовою і соціальною державою. Саме такий підхід забезпечує формування у громадян України, включаючи бідних та знедолених, розуміння того, що вони мають не тільки Батьківщину, але й Вітчизну, тобто державу, яка турбується про них.

Дослідження трансформації ринку праці в умовах війни засвідчує, що «впровадження цифрових технологій у життя сучасної людини вже стало безальтернативним явищем, і питання полягає лише в готовності держави та суспільства до нових викликів цифрового світу» (Смакота, Соколовський, Толстих, 2023 : 280). «Кваліфікована робоча сила, здатна адаптуватись до скрутних соціально-економічних умов існування, впродовж декількох десятиліть вигідно відрізняла Україну в світовому просторі. Наразі країна ризикує втратити цей найцінніший для подальшого розвитку ресурс: якщо зменшення кількості працездатного населення через військові втрати, знаходження на непідконтрольних територіях, міграцію за кордон доповниться скороченням соціальних гарантій, падінням якості освіти та посиленням негативних тенденцій у цілому в соціальній та економічній сферах – це стане серйозною перешкодою на шляху відновлення. Адже тоді як державна стратегія розвинутих країн спрямована убік втілення різних видів освітньо-кваліфікаційних програм, які здатні стимулювати розвиток робочої сили для цифрової економіки, Україна прямує у зворотному шляху, наприкінці якого – перебування на периферії економічного та соціального розвитку» (Смакота, Соколовський, Толстих, 2023, с.286). Отже, загроза втрати Україною кваліфікованої робочої сили є чинником, що визначає напрям руху суспільства: чи в коло розвинених країн, чи на периферію економічного і соціального розвитку, може бути чинником його вразливості.

Інститут соціології, досліджуючи динаміку оцінок населенням умов життя в Україні, отримав такі результати: у 2022 р. як «загалом задовільні» їх визначили 60,3% опитаних; у 2023 р. – 62,1% опитаних, а 2024 р. – 38% (до того ж оцінка «погані» вперше за три роки стала такою, яку респонденти обирали найчастіше – у 48,7% випадків). У моніторинговому дослідженні 2024 р. виявилось, що голоду бояться третина опитаних українських громадян (32,8%), а можливості вже сьогодні купувати найнеобхідніші продукти не вистачає 30,2%. Майже половина (48,7%) респондентів зазначили, що їм доводиться економити на продуктах харчування (2023 р. змушених економити на харчуванні налічувалось 16,2%), а більшості респондентів треба економити на комунальних платежах (60,0% опитаних). Цього року у стані абсолютної бідності (коли немає за що купити навіть необхідні продукти) опинилися 16,9% опитаних. Значна частина населення України щоденно стикається з проблемами забезпечення основних потреб, а частка громадян, які позбавлені найнеобхіднішого, є високою. Кожен п’ятий (18,2%) респондент не може поновлювати необхідний гардероб. Ще гіршими виявилися можливості респондентів щодо збереження здоров’я і рекреації: наближується до половини (42,2%) частка респондентів, які не можуть отримувати необхідну медичну допомогу, а ще чверть усіх опитаних (25,2%) не змогли чітко відповісти на це питання, що може свідчити про їх обмежений доступ до необхідних медичних послуг). Роботи, що підходить, не вистачає третині опитаних (34,7%), можливості дати дітям повноцінну освіту – 33,6% (Смакота, Толстих, Луконін, 2024, с.248-249).

Далі дослідники зробили висновок щодо зазначених змін: «Загалом, ґрунтуючись на даних макроекономічних і соціологічних досліджень, можна зробити висновки, що споживчі можливості більшості населення натепер є незадовільними, а пересічні громадяни щоденно ризикують потрапити в складні життєві ситуації; погіршення умов життя торкнулося більшості з них, а масове поширення збідніння загрожує зменшенням людського і трудового потенціалу країни» (Смакота, Толстих, Луконін, 2024, с.249). Отже, погіршення умов життя громадян України в умовах повномасштабної російсько-української війни засвідчує поглиблення показника вразливості суспільства.

Таким чином, огляд трьох блоків соціального знання в умовах російсько-українського проти-

стояння дозволяє виявити деякі чинники, що впливають як на стійкість, так і на вразливість українського суспільство.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз стану розвитку соціального знання України в умовах російсько-українського протистояння дає підстави для таких висновків:

1. До початку відкритого російсько-українського протистояння вітчизняні соціологи, дослідивши відмінності соціально-політичних та соціокультурних орієнтацій більшості населення Донбасу та Галичини, виявили важливий фактор соціальної вразливості українського суспільства (різне бачення в жителів цих регіонів шляхів подолання кризи), але керівництво України та впливові групи правлячого класу проігнорували його.

2. Дослідження причин збройного конфлікту на Донбасі засвідчили, що «населення східних регіонів під впливом російської пропаганди намагалось повернутися до «втраченого раю» радянської епохи, коли людина робітничої професії була значущою та шанованою». Знецінення людини взагалі, а особливо – людини праці, постає фактором вразливості суспільства.

3. Науковці виявили, що в розвитку подій на Сході вирішальним було те, що в Донбасі та в Україні разом із антимодернізаційним процесами поступово накопичувався ризик-потенціал. Ігнорування процесу демодернізації України та її регіонів є важливим проявом вразливості нашого суспільства.

4. Після втрати контролю над Кримом і частиною Донбасу в правлячих колах України актуалізувалися пошук і розробка оптимальної стратегії розвитку країни. У відповідь на розмови про «цивілізаційний вибір» України дослідники довели, що «цивілізація – це метакатегорія суспільних наук і вона не може бути результатом волюнтаристських практик будь-якого соціального суб'єкта», вона формується впродовж епохи і до неї неможливо застосувати поняття «вибір». А тому пошук оптимальної стратегії розвитку країни має спиратися на поняття «модернізація», яке позначає зміни спрямовані на зростання цивілізованості, тобто набуття суспільством якостей сучасної цивілізації.

5. Розробка концепції гібридної війни має велике значення в ході російсько-українського протистояння, оскільки націлює на виявлення різних факторів вразливості українського суспільства і слугує підґрунтям для розробки сучасної стратегії національної безпеки.

6. Розробники концепції онтології війни і миру обґрунтували провідну роль світогляду, свідомості, ментальності у протистоянні викликам гібридної війни.

7. Глобальна світова криза, зумовлена пандемією COVID-19, затьмарила збройний конфлікт на Донбасі та виявила нові вразливості українського соціуму: готовність держави і національної системи охорони здоров'я України протидіяти пандемії, відсутність бажання вимірювати стійкість та вразливість суспільства у протидії пандемії.

8. Розгортання повномасштабної російсько-української війни зумовило зміну відношення громадян України до своєї держави та її інститутів, що було відображено в небувало високій оцінці державних інститутів, особливо армії.

9. Розробка парадигми національної безпеки України в контексті російсько-українського протистояння спирається на аналіз моделей національної безпеки, а її автори запропонували модель, що ґрунтується на національній свідомості, фундаментом якої постає єдність державної влади і громадян.

10. Дослідження трансформації ринку праці в умовах війни засвідчує, що загроза втрати Україною кваліфікованої робочої сили є чинником, що визначає напрям руху суспільства: до розвинених країн, чи на периферію економічного і соціального розвитку, тобто може бути чинником його вразливості.

11. Дослідження динаміки оцінок населенням умов життя в Україні вказує, що погіршення умов життя торкнулося більшості громадян, а масове поширення збідніння загрожує зменшенням людського і трудового потенціалу країни, тому ці процеси в умовах повномасштабної російсько-української війни засвідчують поглиблення показника вразливості суспільства.

12. Як видно з аналізу змін соціального знання України періоду російсько-українського протистояння, ціла низка факторів, що позначають вразливість українського суспільства, були досліджені вченими, але проігноровані групами правлячого класу.

© Володимир, Скворець, 2026

Список використаних джерел

Аналітична довідка ООН. Демографічні процеси (2021). URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-11/UN%20P

Бакіров В., Рущенко І. Російсько-українська війна і зміна парадигми національної безпеки // Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. С. 289-322.

Ворона В. Соціологічний вимір 30-річних трансформацій // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. Вип. 8 (22). Київ, 2021. С. 13-23.

Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 412 с. Головаха Є., Дембіцький С., Макеєв С. Вступ. Соціологія надзвичайності // Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 15-24.

Комісаренко С. Світова коронавірусна криза. Київ: ЛАТ&К, 2020. 120 с.

Кононов І. Регіональні авто- та гетеростереотипи Донбасу і Галичини: їх значення в проєктах націєбудівництва в Україні // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Вип. 20, 2014. С. 133-142.

Кононов И., Хобта С., Щудло С. Донбасс и Галичина в региональной системе Украины // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. № 3, 2008. С. 73-98.

Куценко О. Руйнування меж: як війна переозначує соціологів і соціологію (досвід України) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. № 4, 2025. С. 29-50.

Пандемія COVID-19 в Україні: соціальні наслідки. Київ: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2021. 406 с.

Пандемія коронавірусу COVID-19. Worldometer, 2024. URL: https://www.worldometers.info/coronavirus/ (дата звернення: 13.04.2024).

Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.

Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь). Київ: НАН України, 2015. 363 с.

Резнік О. Воля українців до боротьби у війні в контексті формування політичної нації // Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 264-273.

Світова гібридна війна: український фронт : монографія. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

Смакота В., Соколовський І., Толстих Н. Трансформація ринку праці в умовах війни // Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. С. 271-288.

Смакота В., Толстих Н., Луконін В. Виклики і загрози для людського розвитку в умовах воєнних дій в Україні // Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. С. 244-261. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір. Київ: Інститут соціології НАН України, 2017. 198 с.

Шульга М. Зміни уявлень громадян про суспільний лад: 1990-2021 роки (Замість післямови) // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. Вип. 8 (22). Київ, 2021. С. 604-620.

Якубін О. 28-й Світовий конґрес Міжнародної асоціації політичної науки (IPSA), Сеул, 2025 (короткий звіт) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. № 3, 2025. С. 197-205.

References

Analitychna dovidka OON. (2021). *Demohrafichni protsesy*. Chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-11/UN%20P

Bakirov, V., & Rushchenko, I. (2023). Rozdil 10. Rosiisko-ukrainska viina i zmina paradyhmy natsionalnoi bezpeky. In *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. Rik 2023: Kolektyvna monohrafiia* (pp. 289–322). Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy.

Vorona, V. (2021). Sotsiolohichnyi vymir 30-richnykh transformatsii. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. 30 rokiv nezalezhnosti*, 8(22), 13–23. Kyiv.

Hibrydna viina: in verbo et in praxi : monohrafiia. (2017). Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD».

Holovakha, Ye., Dembitskyi, S., & Makeiev, S. (2022). Vstup. Sotsiolohiia nadzvychainosti. In *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. 2022: Kolektyvna monohrafiia* (pp. 15–24). Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy.

Komisarenko, S. (2020). *Svitova koronavirusna kryza*. Kyiv: LAT&K.

Kononov, I. (2014). Rehionalni avto- ta heterostereotypy Donbasu i Halychyny: yikh znachennia v proiektakh natsiiebudivnytstva v Ukraini. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva*, 20, 133–142.

Kononov, Y., Khobta, S., & Shchudlo, S. (2008). Donbass y Halychyna v rehyonalnoi systeme Ukrayny. *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*, 3, 73–98.

Kutsenko, O. (2025). Ruinuvannia mezh: yak viina pereoznachuie sotsiolohiv i sotsiolohiiu (dosvid Ukrainy). *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*, 4, 29–50.

Pandemiia COVID-19 v Ukraini: sotsialni naslidky. (2021). Kyiv: TOV NVP «Interservis».

Pandemiia koronavirusu COVID-19. (2024). *Worldometer*. https://www.worldometers.info/coronavirus/ (Accessed: 13 April 2024).

Parakhonskyi, B. O., & Yavorska, H. M. (2019). *Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl : monohrafiia*. Kyiv: NISD.

Polityka intehratsii ukrainskoho suspilstva v konteksti vyklykiv ta zahroz podii na Donbasi (natsionalna dopovid). (2015). Kyiv: NAN Ukrainy.

Reznik, O. (2022). Volia ukraintsiv do borotby u viini v konteksti formuvannia politychnoi natsii. In *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. 2022: Kolektyvna monohrafiia* (pp. 264–273). Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy.

Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front : monohrafiia. (2017). Kyiv: NISD.

Smakota, V., Sokolovskyi, I., & Tolstykh, N. (2023). Rozdil 9. Transformatsiia rynku pratsi v umovakh viiny. In *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. Rik 2023: Kolektyvna monohrafiia* (pp. 271–288). Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy.

Smakota, V., Tolstykh, N., & Lukonin, V. (2024). Rozdil 10. Vyklyky i zahrozy dlia liudskoho rozvytku v umovakh voiennykh dii v Ukraini. In *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. Rik 2024: Kolektyvna monohrafiia* (pp. 244–261). Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy.

Stan suchasnoho ukrainskoho suspilstva: tsyvilizatsiinyi vymir. (2017). Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy.

Shulha, M. (2021). Zminy uiavlen hromadian pro suspilnyi lad: 1990-2021 roky (Zamist pisliamovy). *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. 30 rokiv nezalezhnosti*, 8(22), 604–620. Kyiv.

Yakubin, O. (2025). 28-y Svitovyi kongres Mizhnarodnoi asotsiatsii politychnoi nauky (IPSA), Seul, 2025 (korotkyi zvit). *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*, 3, 197–205.

VOLODYMYR, SKVORETS – Doctor of Philosophy,
Associate Professor, Acting Head at the Department of Sociology,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: vskvorets@cisr.zp.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7558-0773

SOCIAL KNOWLEDGE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT

Abstract

The essence of the challenge caused by the Russian-Ukrainian confrontation lies in the ability of the national elite to find ways, means and methods to preserve the integrity of Ukrainian society and restore the territorial integrity of Ukraine. Domestic scientists have made a lot of efforts to find an answer to this historical challenge, and therefore it is important to comprehend their most significant achievements in the conditions of the Russian-Ukrainian confrontation. The significance of these works is due to their focus on revealing the resilience and vulnerability of Ukrainian society as a social system. **The purpose** of the article is to understand scientific research on social changes in Ukrainian society in the context of the Russian-Ukrainian confrontation, which reflects the influence of social stability and social vulnerability on the process of its reproduction. The objectives of the article: 1) review the achievements of Ukrainian scientists in the period after Euromaidan and before the start of the full-scale war; 2) review the achievements of domestic science on the topic of combating the coronavirus pandemic; 3) review the scientific publications of domestic scientists during the period of the full-scale Russian-Ukrainian war. **Methodology**. An analytical review of the state of development of social knowledge, based on a comprehensive approach to identifying factors that strengthen or weaken the resilience or vulnerability of society, and creates the prerequisites for understanding the dialectical relationship between resilience and vulnerability as an important determinant that determines the direction of society. **The results** of the study are reflected in the characteristics of the development of social knowledge in Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian confrontation through the prism of the impact on the stability and vulnerability of Ukrainian society. Scientists have identified a number of factors of vulnerability of society: 1) the difference in socio-political and socio-cultural orientations of the majority of the population of Donbas and Galicia; 2) the cause of the armed conflict in Donbas was the devaluation of human labor: "the population of the eastern regions, under the influence of Russian propaganda, tried to return to the "lost paradise" of the Soviet era, when a person of a working profession was significant and respected"; 3) the decisive influence on the development of events in the East was exerted by anti-modernization processes in Donbas and Ukraine, which led to the accumulation of risk potential; 4) talk about the “civilizational choice” of Ukraine, which forced scientists to prove: “civilization” is formed throughout the era and it is impossible to apply the concept of “choice”,

© Володимир, Скворець, 2026

and the search for the optimal strategy for the country's development should be based on the concept of "modernization", which denotes changes aimed at increasing civilization; 5) hybrid war, the development of the concept of which contributes to the identification of vulnerability factors of Ukrainian society and serves as the basis for the development of a modern national security strategy; 6) the influence of hostile propaganda necessitates the concept of the ontology of war and peace, in which the leading role belongs to worldview, consciousness, and mentality in confronting the challenges of hybrid war; 7) the COVID-19 pandemic has revealed new vulnerabilities: the readiness of the state and the national healthcare system of Ukraine to counteract the pandemic; 8) the low level of trust of Ukrainian citizens in their state and its institutions, which was overcome after the start of the war; 9) the imperfect model of national security of Ukraine must be replaced by a model based on national consciousness, unity of state power and citizens; 10) the threat of Ukraine losing its qualified workforce is a factor that determines the direction of society; 11) the deterioration of the living conditions of the majority of citizens and the mass spread of impoverishment threatens to reduce the country's human and labor potential. **The practical significance** of the study is that an attempt has been made to generalize the factors that determine the vulnerability of Ukrainian society in the conditions of the Russian-Ukrainian confrontation.

Keywords: Ukrainian society, Russian-Ukrainian confrontation, vulnerability of society, resilience of society, full-scale war.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 17.12.2025
Accepted date 16.01.2026
Published date 17.02.2026

How to cite: Скворець, Володимир. Соціальне знання України в умовах російсько-українського протистояння. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 73–87

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-08

УДК 130.2:82.091(477)"19
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-09

ДОСВІД ІНТЕРКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ПРОЗІ ДОБИ МОДЕРНУ

ТРИНЯК, МАЙЯ[1]

Анотація

У статті досліджується досвід інтеркультурної комунікації в контексті української філософської прози доби модерну, як особливий культурно- філософський принцип діалогу культур. Автор розглядає українську літературу як простір взаємодії різних культурних кодів – національного, європейського, імперського, що формують складну систему смислових перетинів і напружень. Актуальність теми обґрунтовується умовами сучасного глобалізованого світу, де досвід інтеркультурної комунікації набуває онтологічного значення як форма співіснування та взаєморозуміння людей і культур. Метою статті є філософський аналіз досвіду інтеркультурної комунікації в українській філософській прозі доби модерну як форми діалогу культур і способу конституювання культурної ідентичності. Постановка завдання: дослідити інтеркультурну комунікацію як форму взаємодії життєсвітів, проаналізувати художній текст як інтерпретаційний простір діалогу культур. На основі методології герменевтики, феноменології та філософії життя розкрито інтеркультурність як процес взаємопроникнення життєсвітів, що виявляється у внутрішній структурі художнього тексту. Особлива увага приділяється ідеям Вільгельма Дільтея, Георга Зіммеля та Едмунда Гуссерля, які дозволяють осмислити прозу доби модерну як простір екзистенційної напруги між «своїм» і «чужим». У контексті концепції Дмитра Чижевського українська культура інтерпретується як частина європейського духовного простору, що розвивається через постійну інтеркультурну взаємодію та синтез стильових форм. Проаналізовано творчість Валер'яна Підмогильного та Віктора Домонтовича як репрезентативні моделі інтеркультурного досвіду, де особистість постає в ситуації культурного переходу, асиміляції та втрати цілісності. Інтеркультурна комунікація трактується не як гармонійний обмін, а як складний процес інтерпретації, перекладу та конструювання ідентичності. У висновках підкреслено, що філософська проза українського модерну відображає онтологічну умову культури, яка існує не лише у міжпросторі традиції та модерності, а центру й периферії, і дозволяє осмислити культуру як відкритий динамічний процес діалогу.

Ключові слова: інтеркультурна комунікація, українська філософська проза, модерн, діалог культур, культурна ідентичність.

Актуальність теми дослідження: Сучасне гуманітарне знання досить поширено взаємодіє із інтеркультурною комунікацією, яка має досить актуальне значення у глобалізованому світі та у процесах цивілізаційних трансформацій, які виникають у системі культури. Постійні процеси взаємовпливу та взаємопроникнення культур відкривають широкі горизонти для існування відкритих культурних структурних систем, які розвиваються через діалогічну форму та взаємодіють із досвідом інших культур. Актуальність теми обґрунтовується умовами сучасного глобалізованого світу, де досвід інтеркультурної комунікації набуває онтологічного значення як форма співіснування та взаєморозуміння людей і культур.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями полягає у виявленні специфічного простору інтеркультурної взаємодії, де художній текст виконує функцію медіатора між різними культурними кодами – національним, європейським, імперським.

Аналіз досліджень і публікацій, на які ми будемо опиратися, в даному дослідженні ґрунтується на матеріалах провідних дослідників інтеркультурної комунікації: Фред Дервін – один із найцитованіших сучасних авторів, які досліджують критичну інтеркультурність; Мансурі Ф, Крейг Р.Т., Сюн Б. – науковці, які своїми дослідженнями доносять до суспільства відвертий діалог між представниками різних культур з метою вирішення конфліктів та побудови взаєморозуміння.

Метою статті є філософський аналіз досвіду інтеркультурної комунікації в українській філософській прозі доби модерну як форми діалогу культур і способу конституювання культурної ідентичності.

Постановка завдання: дослідити інтеркультурну комунікацію як форму взаємодії життєсвітів, проаналізувати художній текст як інтерпретаційний простір діалогу культур.

[1] Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)
E-mail: Maya1973Trynyak@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4981-8535

© Майя, Триняк, 2026

Постановка проблеми: переосмислення художнього тексту в українській культурі доби модерну, який виступає не лише формою естетичної репрезентації, а й простором інтеркультурного діалогу, де відбувається взаємопроникнення різних життєсвітів, формування нових смислів і конструювання культурної ідентичності.

Виклад основного матеріалу Органічне поєднання досвіду інтеркультурної комунікації у філософській прозі в українській культурі доби модерну інтерпретується автором як культурно-філософський принцип діалогу культур, який буде відображено у літературних наративах доби модерну. Дана проблематика аргументована актуальними проблемами глобалізованого світу, де у сучасному гуманітарному дискурсі проблемні питання інтеркультурної комунікації ставлять у форму культурних трансформацій. Сформований символічний простір взаєморозуміння між діалогічними культурами постає як система, яка взаємопов'язана та піддається взаємовпливу, має постійний міжкультурний діалог. Тому досвід інтеркультурної комунікації слід розглядати як одну із основних рис онтології людини, тобто принцип співіснування та постійної взаємодії – це наслідок розуміння індивідами антропологічних процесів, які відбуваються у культурних спільнотах.

Проблематику інтеркультурної комунікації в українській культурі доби модерну можна розглядати як продуктивний діалог культурної відкритої просторової системи, де смислові взаємодії продукують взаємний діалог. З точки зору методології філософії інтеркультурна комунікація розглядається як універсальна форма культурного самопізнання і, в даному випадку, досвід інтеркультурної комунікації осмислюється через призму української культури доби модерну. Універсальні гуманістичні цінності, які органічно інтегровані у художньо-філософський дискурс презентують осмислення національної ідентичності та цінностей гуманізму. Своєрідний філософський текст, який інтегрований в українську літературну прозу виступає специфічною формою інтеркультурної комунікації, де автор і буде шукачем можливих культурних порозумінь.

Складні процеси взаємодії культур у літературному світі доби модерну сприяють тому, щоб розглядати художній текст філософської прози не лише як вияв культурної рефлексії, а, в першу чергу, як площину для осмислення формотворчого простору діалогічних традицій. Тому, як підсумок, до вступного слова слід зауважити, що мозаїчна форма цивілізації, через взаємопроникнення і взаємовплив, але все-таки культура кожної цивілізації зберігає свою унікальність, але водночас дані культурні впливи стають уже частиною цілого пласта широкого культурного дискурсу.

Широкий філософський горизонт, який передбачає осмислення філософської прози в українській культурі доби модерну через призму досвіду інтеркультурної комунікації постає як просторовий осередок для осмислення на перетині культурних кодів, адже дана проблематика аналізується крізь призму українських письменників від Михайла Коцюбинського до Миколи Хвильового, які були представниками національного, імперського, європейського кодів.

Розуміння культури за Вільгельмом Дільтеєм в контексті інтеркультурної комунікації органічно вписується у культурний горизонт, який представляє українська філософська проза. Вільгельм Дільтей використовує поняття «життя» або «життєвий світ» як взаємодія і взаємопроникнення, в даному випадку автора цікавить даний вираз у контексті української модерної прози. Вираз «взаємодія» означає переживання. Воно може бути представлене як взаємовідношення імпульсу і спротиву, тиску, освоєння, радості за інших. Імпульс у цьому випадку означає переживання змісту, який вкорінений в живих істотах і дозволяє людині відчувати інтенцію до здійснення рухів, спрямованих на досягнення якогось зовнішнього результату (Дільтей, 2000). Так виникають переживання, що виражаються у взаємодії різних осіб (Дорога, 2020), тобто на прикладі української філософської прози Михайло Коцюбинський є основним представником для розуміння інтеркультурної комунікації, де, описуючи іншого, автор проживає його досвід зсередини і стає взаємопроникаючим цілим для співбуття з ним, тобто інтеркультурність виступає як герменевтичне проникнення в Інше.

Георг Зіммель у своїй творчості вводить поняття «чужого», що є актуальним для дослідження інтеркультурного досвіду в українській прозі адже за інтерпретацією зімля крізь призму філософської прози українська інтелігенція зазвичай є чужим у власному культурному просторі, а головні герої української дійсності знаходяться у екзистенційних кризах. тому проводячи паралелі де інтеркультурна комунікація встановлюється не як гармонічна форма діалогіч-

ності, а екзистенційна напруга між своїм і чужим (Зіммель, 2005).

«Життєсвіт» Едмунда Гуссерля ставить питання мислення культури, як зіткнення різних «життєсвітів», що має відображення в українській прозі, де стикаються горизонти досвіду імперського, колоніального, тоталітарного, сільського та міського світів. Тобто інтеркультурна комунікація, в даному випадку, інтерпретується не лише як мовний обмін, а відбувається напружена інтеркультурна структурно неповна перекладацька діяльність між різними структурами досвіду. Ключовим моментом розуміння досвіду інтеркультурної комунікації в контексті філософської української прози доби модерну є не симетричний діалог, а етична складова виміру відповідальності для взаємопроникнення та взаємодії з іншими культурами. Таким чином, читаючи філософську прозу через призму європейських авторів слід пам'ятати не лише про естетичну складову даної події, але і про моральний досвід культурної комунікації (Гуссерль, 2002).

Досліджучи українську культуру як частину європейського процесу, слід розуміти, з посиланням на українського дослідника Дмитра Чижевського, що українська культурна думка включена у широкий культурний діалог, а інтеркультурна комунікація філософської прози доби модерну орієнтується на європейські філософські та етико-естетичні моделі. Українська література розвивається в тісному зв'язку із загальноєвропейськими літературними течіями, входячи до складу європейського духовного процесу (Чижевський, 2003). Інтеркультурний код, який закладено у філософську прозу доби модерну дозволяє вступати у діалог із європейською культурою через спільні стильові структури, де історія літератури є історією зміни стилів, що мають наднаціональний характер і охоплюють цілі культурні епохи (Чижевський, 2003). Специфічна форма української культури яка сформувалася у ситуативній формі постійних соціокультурних трансформацій на межі інтеркультурності ставить на загал визнання філософської прози як глибокої інтенції із погляду межової ситуації, тому українська духовність формується на межі різних культурних світів, що зумовлює її особливу відкритість і синтетичність (Чижевський, 1992).

Отже, важливо підкреслити, що інтеграція української філософської прози в європейський простір складає важливий і довгий процес як внутрішню структуру розвитку, де інтеркультурна комунікація виступає як спосіб буття культури в українському досвіді. Зв'язки з Європою не є випадковими або зовнішніми: вони становлять органічну частину розвитку української літератури (Чижевський, 1992). Аналізуючи позицію Дмитра Чижевського, слід узагальнити його ідеї з приводу інтеркультурної комунікації на досвіді української філософської прози, де філософ зауважує, що інтеркультурна комунікація є довготривалий процес, де відбувається постійна напруга та осмислення культурних складових. Таким чином українська модерна проза в контексті української культури усвідомлює себе через Іншого в полі зору інтеркультурної комунікації, але не розчиняється в ній, а функціонує як самостійний комунікативний простір, де зберігається власна пограничная ідентичність. Кожна культура розвивається у постійному русі, вбираючи і перетворюючи чужі впливи відповідно до власної внутрішньої форми (Чижевський, 1992).

Українські мислителі в даному контексті показово формують інтеркультурні течії для просторової взаємодії з європейською культурою. Прикладним варіантом синтезуючої моделі інтеркультурного простору є творчий доробок Валер'яна Підмогильного. Європейська філософська традиція XX століття мала глибокий вплив на формування української культурної думки, яка була на вершині свого розвитку та поєднувала національний досвід, формуючи складні процеси модерної ідентичності у взаємозв'язку із європейськими ідеями. Синтез культурної української традиції та європейських наративних формувань прослідковуємо у літературній спадщині Валер'яна Підмогильного. Його творчість має демонстративний характер того, що особистість в умовах урбаністичного простору є символом культурного переходу від традиційного, в даному випадку сільського середовища, до модерного міського, де індивід буквально вливається в культурне середовище, і поза тим формує складний процес інтеркультурної комунікації, яка висвітлена у взаємодіях даних світоглядних систем (Підмогильний, 1991). Структурні елементи інтеркультурної комунікації: мова, цінності, форми буттєвого укорінення індивіда, які присутні у складному процесі взаємодії і входження головного героя Валер'яна Підмогильного Степана Радченка у інший культурний простір є дистанційним досвідом для формування соціокультурного факту належності до інтеркультурності. Герменевтичний акт, який

© Майя, Триняк, 2026

втілює в собі головний персонаж, інтерпретуючи чужу культуру, в даному випадку урбаністичне середовище, яке змінює Степана Радченка від його коренів: змінюється, не його діяльність, але його звички, цінності та емоційна складова душі та тіла. Культурні процеси які супроводжують героя протягом його інтеграції у міське середовище мають побічні ефекти, де відбувається руйнування цілісності суб'єктивності індивіда, тобто відбувається асиміляція через відчуження власного Я, де амбівалентність досвіду культури модерну показує процес втрати (Підмогильний, 2022). Застосовуючи поняття досвіду інтенктурної комунікації через призму твору Валер'яна Підмогильного «Добрий Бог», можна говорити про систему зіткнення різних уявлень про віру та божественне. Адже істинність, на яку претендує кожен учасник комунікативного процесу, має деяке непорозуміння в тому сенсі, що індивід протягом життя шукає універсальне пояснення божественного, але у реальному світі виникає парадоксальне явище множинності інтерпретацій та розуміння даної категорії. Таким чином, відбувається інтеркультурний діалог в контексті підведення індивіду до усвідомлення власної обмеженості в усвідомленні будь-яких культурних сенсів (Артюх, 2014).

Аналізуючи філософську прозу Валер'яна Підмогильного, можна дійти висновку про те, що саме у його інтеркультурному просторі народжується модерна суб'єктивність індивіда, яка з часом переростає у спосіб екзистенціювання людини у світі, що приводить і до аналізу інтеркультурної комунікації у творчості (Gadamer,2004).

Творча спадщина Віктора Домонтовича (Віктора Петрова) має інтеркультурний аспект, який поєднує в собі європейську гуманітарну думку, яка базується на проблемах культурної пам'яті, ідентичності та історичних подій. Інтеркультурний діалог, який інтегрується у творчості Віктора Домонтовича, має нарізну традицію культурної епохи античності, середньовіччя у поєднанні з модерном. Філософська проза Віктора Домантовича базується на інтелектуальній стратегії, де спосіб мислення має постійно перемикатися між кодами, які є інтегрованими в культуру як системи знаків, де досвід набуває інтерпретаційного значення і інтеркультурна комунікація виникає між різними культурними епохами, тобто цитатна заангажованість автора приводить читача до різних культурних епох, які мають різні мовленнєві групові сценарії розвитку подій (Домонтович, 2000).

Для типологічної описовості подій головних героїв Віктора Домонтовича можна сказати, що його персонажі – це інтелектуали, які знаходяться між культурними традиціями, але вони не належать до жодної з них (Dervin, 2023). Інтеркультурний діалог у творчості Віктора Домонтовича має іронічний характер, який не має істинного значення у системі культурної взаємодії. Звертаючись до ідейних рецепцій Освальда Шпенглера, які мають відображення у філософській прозі Віктора Домонтовича, акцентуємо увагу на те, що культура втрачає органічність і перетворюється на репертуар форм, а головні герої мають чисто споживацький характер культурою, а не святу віра в неї (Шпенглер, 1998).

Таким чином, інтеркультурна комунікація в українській філософській прозі постає не як шлях взаєморозуміння та застосування культурних кодів, а, насамперед, – це нескінченний процес інтерпретаційних форм, де індивід конструює заново саму себе втрачаючи інші культури.

Висновок. Філософський аналіз інтеркультурної комунікації в українській культурі доби модерну представляє онтологічну ситуацію культури, яка представлена між своїм і чужим між традиційним і модерним явищем культурних процесів, між центральними і другорядними питаннями взаємовпливу і взаєморозуміння в культурі.

Отже, інтеркультурна комунікація в українській філософській прозі доби модерну постає як фундаментальна характеристика культурного буття, що виявляється у постійному діалозі між різними культурними світами. Вона не зводиться до гармонійного обміну смислами, а є складним процесом напруги, перекладу та інтерпретації, у якому формується модерна суб’єктивність. Українська проза модерну демонструє, що культура існує не як замкнена система, а як відкритий простір взаємодії, де ідентичність конституюється через Іншого. У цьому сенсі інтеркультурна комунікація виступає не лише методологічною категорією, а онтологічною умовою існування культури. Таким чином, дослідження інтеркультурної комунікації дозволяє переосмислити українську літературу модерну як повноцінний учасник європейського культурного процесу та як простір формування нових смислів у глобалізованому світі.

Список використаних джерел

Артюх В. Філософія історії екзистенціалізму та її українські аналоги. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»,* 2014. С. 49-54.

Гуссерль Е. Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія**.** Київ: Основи, 2002. 336 с.

Дільтей В. Введення в науки про дух**.** Київ.: Основи, 2000. 416 с.

Домонтович В. Доктор Серафікус**.** Київ: Основи, 2000. 320 с.

Дорога А. Культурфілософська аналітика феномену переживання в контексті «філософії життя». *Науковий вісник*. 2020. С. 60–68.

Зіммель Г**.** Соціологія: дослідження форм суспільства**.** Київ: Юніверс, 2005. 512 с.

Підмогильний В. Місто**.** Київ: Дніпро, 1991. 287 с.

Підмогильний В. Добрий Бог. Оповідання. Тернопіль: Богдан, 2022. С. 320.

Чижевський Д. Історія української літератури. Київ: Академія, 2003. 568 с.

Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні**.** Київ: Обереги, 1992. 230 с.

Шпенглер О. Занепад Європи. Київ: Основи, 1998. 640 с.

Dervin F. Intercultural Communication Education and Research: Critical Perspectives**.** London: Routledge, 2023. 210 p.

Ang I. On Not Speaking Chinese: Living Between Asia and the West**.** London: Routledge, 2001. 200 p.

Gadamer H-G. Truth and Method. New York: Continuum, 2004.

T. Craig R. Communication Theory as a Field // Communication Theory. 1999. Vol. 9. P. 119–161.

Ricoeur P. Time and Narrative. Chicago: University of Chicago Press, 1984.

Mansouri F. Intercultural Dialogue in the Era of Globalization. London: Palgrave Macmillan, 2020. 250 p.

References

Artyukh, V. (2014). Philosophy of the history of existentialism and its Ukrainian analogues. Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Theory of Culture and Philosophy of Science", 49–54.

Ang, I. (2001). On not speaking Chinese: Living between Asia and the West. Routledge.

Chyzhevsky, D. (1992). Essays on the history of philosophy in Ukraine. Amulets.

Chyzhevsky, D. (2003). History of Ukrainian literature. Academy.

Craig, R. T. (1999). Communication theory as a field. Communication Theory, 9, 119–161.

Dervin, F. (2023). Intercultural communication education and research: Critical perspectives. Routledge.

Dilthey, W. (2000). Introduction to the sciences of the spirit. Osnovy.

Domontovich, V. (2000). Doctor Seraficus. Osnovy.

Doroga, A. (2020). Cultural and philosophical analysis of the phenomenon of experience in the context of the “philosophy of life”. Scientific Bulletin, 60–68.

Gadamer, H.-G. (2004). Truth and method. Continuum.

Husserl, E. (2002). The crisis of European sciences and transcendental phenomenology. Osnovy.

Mansouri, F. (2020). Intercultural dialogue in the era of globalization. Palgrave Macmillan.

Pidmohylny, V. (1991). City. Dnipro.

Pidmohylny, V. (2022). Good God. In Stories (p. 320). Bohdan.

Ricoeur, P. (1984). Time and narrative. University of Chicago Press.

Simmel, G. (2005). Sociology: Study of forms of society. Universe.

Spengler, O. (1998). The decline of Europe. Osnovy.

MAYA, TRYNYAK – Doctor of Philosophy (D.Sc.),
Professor at the Department of Philosophy,
G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: Maya1973Trynyak@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4981-8535

EXPERIENCE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN UKRAINIAN PHILOSOPHICAL PROSE OF THE MODERN ERA

Abstract

This article examines the experience of intercultural communication in the context of Ukrainian philosophical prose of the Modernist era as a distinct cultural and philosophical principle of dialogue between cultures. The author views

© Майя, Триняк, 2026

Ukrainian literature as a space for the interaction of various cultural codes – national, European, and imperial–which form a complex system of semantic intersections and tensions. The relevance of the topic is grounded in the conditions of the modern globalized world, where the experience of intercultural communication acquires ontological significance as a form of coexistence and mutual understanding among people and cultures. The aim of the article is a philosophical analysis of the experience of intercultural communication in Ukrainian philosophical prose of the modern era as a form of dialogue between cultures and a way of constituting cultural identity. The task is to investigate intercultural communication as a form of interaction between lifeworlds, to analyze the literary text as an interpretative space for the dialogue between cultures.Based on the methodologies of hermeneutics, phenomenology, and the philosophy of life, interculturality is explored as a process of the interpenetration of lifeworlds, which manifests itself in the internal structure of the literary text. Particular attention is paid to the ideas of Wilhelm Dilthey, Georg Simmel, and Edmund Husserl, which allow us to interpret modernist prose as a space of existential tension between the "familiar" and the "foreign." In the context of Dmytro Chyzhevsky's concept, Ukrainian culture is interpreted as part of the European spiritual space, which develops through constant intercultural interaction and the synthesis of stylistic forms. This study analyzes the works of Valerian Pidmohylny and Viktor Domontovych as representative models of intercultural experience, in which the individual finds themselves in situations of cultural transition, assimilation, and loss of integrity. Intercultural communication is interpreted not as a harmonious exchange, but as a complex process of interpretation, translation, and the construction of identity. The conclusions emphasize that the philosophical prose of Ukrainian modernism reflects the ontological condition of culture, which exists in the space between tradition and modernity, as well as between the center and the periphery, and allows us to comprehend culture as an open, dynamic process of dialogue.

Keywords: intercultural communication, Ukrainian philosophical prose, modernism, dialogue of cultures, cultural identity.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 10.12.2025
Accepted date 12.01.2026
Published date 10.02.2026

How to cite: Триняк, Майя. Досвід інтеркультурної комунікації в українській філософській прозі доби модерну. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 88–93

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-09

УДК 316.32:004:321.64:321.7
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-10

НЕОТОТАЛІТАРИЗМ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ

УТЮЖ, ІРИНА[1]
ДЕНИСЕНКО, ВІКТОРІЯ[2]

Анотація

В статті представлений соціально-філософський аналіз неототалітарних тенденцій в розвитку сучасної держави, пов'язаних з посиленням розвитку цифрової, технологічної та біотехнологічної складової в сучасній цивілізації, що надало політичній владі нові інструменти контролю над суспільством та індивідом. Ці тенденції сьогодні є однаково актуальними як для авторитарних держав, так і для класичних держав ліберальної демократії. Відсутність уніфікованого наукового визначення неототалітаризму і всестороннього аналізу причин становлення та особливостей цього типу соціально-політичної моделі обумовлює актуальність дослідження. На сьогодні в соціально-філософському дискурсі та в політології відсутнє уніфіковане розуміння дефініції «неототалітаризм». Цим терміном характеризують різні по своїй суті тенденції, починаючи від посилення авторитарної влади в Китаї та Росії до характеристики процесів глобалізації та ототожнення його з поняттям «неоколоніалізм». Це створює основу для непорозуміння, а тому потребує уточнення і теоретичного осмислення. Метою дослідження є теоретичне переосмислення і вивчення питань трансформації політичних режимів та соціально-філософський аналіз неототалітарних тенденцій в сучасному світі Завдання дослідження: 1) проаналізувати формування поняття «неототалітаризм» як предмету соціальної і політичної філософії; 2) визначити основні риси неототалітарної моделі. Концепція неототалітаризму має безперечно важливе практичне значення для політології та теоретичне для політичної філософії та інших політичних і соціальних наук. Вона дозволяє зрозуміти нові форми взаємовідносин між владою та індивідом, владою і суспільством в умовах технологічної та інформаційної революції, постіндустріального суспільства і глобалізації. Висвітлює негативні зміни, що відбуваються в традиційно демократичних країнах. Відмінність ознак неототалітарної моделі від «класичного тоталітаризму» не робить її менш небезпечною. Дослідження цього явища є критично важливим для вироблення стратегій протидії загрозам свободи, прав людини, демократії в умовах руйнування системи міжнародної безпеки.

Ключові слова: неототалітаризм, тотальна держава, інвертований тоталітаризм, суспільство контролю, держава надзвичайного стану, біовлада, біотехнології, тілесність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Питання теоретичного осмислення і класифікації політичних режимів починаючи з середини XX ст. займають провідне місце в дискурсі соціально-філософського аналізу. На початок XXI ст. у науковій літературі була представлена докладна характеристика класичних форм політичних режимів, типових для XX ст., серед яких тоталітарні режими, особливо на прикладі СРСР та Німеччини часів А. Гітлера, отримали відповідну концептуалізацію. З розпадом СРСР і процесами демократизації в країнах Центральної та Східної Європи серед наукової спільноти панувала думка, що тоталітаризм залишився в минулому. Це дозволило вивчати цю політичну модель «в рестроспективі», як історичний феномен, з позиції відстороненого дослідника. Проте вже в цей період було закладено основи для подальшої трансформації політичних систем. «Чисті» форми політичних режимів (демократія, тоталітаризм, авторитаризм) залишилися в минулому. Сьогодні політичну картину світу не можна зобразити в чорно-білому кольорі. В вокабулярії соціально-політичних наук з'являються такі поняття, як «гібридні політичні режими», «теократичні режими», «авторитарно-бюрократичні режими» тощо. Одним з найбільш дискурсивних є поняття «неототалітаризму», яке на сьогоднішній день не отримало належної концептуалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Теоретичну основу концепції неототалітаризму заклали класичні наукові праці з політичної філософії Карла Шмітта, Ганни Арендт, Карла Фрідріха і Збігнєва Бжезінського. З початку XXI ст. питання трансфор-

[1] Запорізький медико-фармацевтичний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: ytyh13@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1152-0151
[2] Запорізький медико-фармацевтичний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: den.vikta@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-7633-6467

© Ірина, Утюж, Вікторія, Денисенко, 2026

мації тоталітаризму в своїх дослідженнях вивчали Шелдон Волін, Джорджо Агамбен. Враховуючи український досвід посттоталітарної трансформації та еволюції політичного режиму в Російській федерації, ці питання привертали увагу вітчизняних науковців (В. Кривошеїн, О. Березовська-Чміль, О. Лісничук, О. Хорошилов, Е Скиба, О. Карчевська, В. Горбатенко).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. На сьогодні в соціально-філософському дискурсі та в політології відсутнє уніфіковане розуміння дефініції «неототалітаризм». Цим терміном характеризують різні по своїй суті тенденції, починаючи від посилення авторитарної влади в Китаї та Росії до характеристики процесів глобалізації та ототожнення його з поняттям «неоколоніалізм». Це створює основу для непорозуміння, а тому потребує уточнення і теоретичного осмислення.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є теоретичне переосмислення і вивчення питань трансформації політичних режимів та соціально-філософський аналіз неототалітарних тенденцій в сучасному світі Завдання дослідження: 1) проаналізувати формування поняття «неототалітаризм» як предмету соціальної і політичної філософії; 2) визначити основні риси неототалітарної моделі.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

1. Визначення термінології. Для розуміння сутності неототалітарних тенденцій, що сьогодні мають місце в багатьох країнах світу, слід почати з визначення самого поняття «тоталітаризм».

Тоталітаризм – термін, що було вперше використано ще в 1923 р. Джованні Амендолою для характеристики політичної системи фашистської Італії. З 1925 р. цю дефініцію починає використовувати у своїх промовах Беніто Муссоліні. І в Італії 20-30-х років XX ст., і в Німеччині часів Третього Рейху це поняття розумілося виключно в позитивному контексті як означення нового, прогресивного типу держави. В подальшому термін отримав концептуалізацію в політичній філософії Карла Шмітта поряд із ідеєю «стану винятку» або «надзвичайного стану» (Head, Michael, 2017, p.14), а також роботах Ганни Арендт (Arendt Hannah, 1958) та Карла Фрідріха і Збігнєва Бжезінського (Friedrich Carl J., Brzezinski Zbigniew K., 1965).

Тоталітаризм – форма політичного режиму, для якої характерний повний, тотальний контроль держави над всіма сферами життя суспільства (економічною, ідеологічною, політичною тощо), в тому числи над особистим, приватним життям кожного індивіда (і біологічним існуванням також). Ознаки тоталітарного політичного режиму, на думку вищезазначених дослідників, з якою ми солідаризуємося, можна представити наступним чином. Так, Збігнєв Бжезінський визначає репресію як метод внутрішньої політики щодо соціальних груп, заперечення прав і свобод людини як цінності, відсутність правового механізму захисту прав як класифікаційну характеристику цього типу режимів (Friedrich Carl J., Brzezinski Zbigniew K., 1965). Ганна Арендт доповнює до цього монополію однієї політичної сили на владу, ліквідацію виборчого принципу формування органів влади, культ особи (Arendt Hannah, 1958). Важливим елементом, на думку дослідниці є наявність офіційної державної ідеології та абсолютна нетерпимість до іншої позиції.

Дослідники відзначають також такі ознаки тоталітаризму, як адміністративні методи управління економікою, домінування державної власності на засоби виробництва, контроль над робочою силою, повний контроль держави над інформаційним простором, ізоляція країни (політична, економічна, інформаційна (Калиніна А.О., 2014, с. 268–269).

На нашу думку, основним кваліфікаційним фактором для визначення політичної системи як тоталітарної є втручання держави в приватне життя, державний контроль над громадянським суспільством, одержавлення всіх легальних громадських інституцій.

Поняття «тоталітаризм» з початку його появи в політичній риториці та в науці було і залишається ідеологічним. Карл Фрідріх і Збігнєв Бжезінський, використовуючи це поняття, описали, насамперед, два типи режимів: нацизм і сталінізм. Ганна Арендт, Раймон Арон і Карл Поппер стверджували, що тоталітарне суспільство походить від філософії історії Гегеля як розвиток раціональності, що через марксистську і нацистську доктрини прагнула до такого політичного режиму.

Етимологічно близьке поняття – «тотальна держава». У 1944 р. австрійський економіст Людвіг фон Мізес опублікував книгу «Всемогутній уряд: сходження тотальної держави та тотальна війна» (von Mises, Ludwig, 1944). Людвіг фон Мізес

з позиції економічного аналізу визначив тотальну державу як таку, що прагне бути присутньою всюди і регулювати всі аспекти життя суспільства, в першу чергу, економіку. Це стає першим кроком в бік скасування громадянських і політичних свобод. Автор робить наголос на тому, що глобальні конфлікти стають неминучим наслідком прагнення до тотальної влади.

Розпад СРСР, деструкція тоталітарних систем, процеси демократизації в країнах Центральної і Південно-Східної Європи наприкінці XX ст., водночас із активізацією процесів глобалізації в світі (головним чином, глобалізації економічної, залучення колишніх тоталітарних країн в світову економіку, а також створення глобальної інформаційної системи в рамках інтернет-мережі) дали підставу говорити про закінчення епохи тоталітарних систем. Тоталітаризм XX ст. був можливим завдяки повній ізоляції країни, ізоляції політичній, економічній, інформаційній. Тільки так, вважалося, можна встановити повний контроль над громадянським суспільством. Саме процеси світової глобалізації другої половини XX ст. і нездатність СРСР надалі підтримувати «залізну завісу» стали одним з головних факторів руйнування системи. В 1992 р. з'являється книга Френсіса Фукуями «Кінець історії та остання людина» (Fukuyama, Francis, 2006). Автор поклав початок великій дискусії про закінчення ідеологічної конфронтації, остаточне встановлення домінування ідей ліберальної демократії та вільного ринку по всьому світу. Дуже приваблива ідея. З тоталітаризмом покінчено раз і назавжди. Чи все ж таки ні?

Вже у 1998 р. Джорджо Агамбен (Agamben, Giorgio, 1998) представив абсолютно нову концепцію трансформації держави і механізмів реалізації політичної влади на рубежі тисячоліть. Дж. Аґамбен розвиває концепт «держави надзвичайного стану». Він аналізує тенденцію розвитку сучасної держави, коли надзвичайний стан стає домінуючою управлінською парадигмою сучасної політики, має тенденцію до масштабування, оскільки пасивність народних мас, відсутність спротиву, унормування та навіть пропагування смерті, потенційно може перетворити все суспільство на homines sacri, які не розпоряджаються ані своїм життям, ані своєю смертю. Влада встановлює режим надзвичайного стану як норму соціального буття, робить його універсальною властивістю існування людини (Coleman M., Grove K., 2009, p. 490). Це солідаризує сучасні демократії, авторитарні та гібридні режими, тоталітарні режими минулого. Обґрунтування такої політики варіюється. Демократії маніфестують забезпечення свободи, права і щастя людини. Проте сутність політики, як і в недемократіях – контроль і регламентація «голого життя» суверенною владою. Будь-яке життя втрачає значення в умовах довільного політичного рішення верховної влади в ситуації байдужості до правової норми (Agamben, Giorgio, 1998, pp. 153, 217–218).

У 2003 р. Шелдон Волін вперше використовує поняття «інвертований тоталітаризм» («inverted totalitarianism») (або перевернутий, зворотній) щодо стійких демократій, і конкретно для характеристики державного ладу США, визначаючи основною його рисою тотальний вплив великих економічних корпорацій, засобів масової інформації, фінансових груп та інших економічних суб'єктів на всі сфери суспільного і приватного життя з єдиною метою – досягнення економічної вигоди. Корпорації спотворили демократію. (Wolin, Sheldon S., 2008, p.10; Wolin, Sheldon S., 2004).

Рисами «інвертованого тоталітаризму» Ш. Волін визначив наступні:

а) інститути демократії продовжують функціонувати, політичні (економічні) актори діють в рамках існуючої демократичної системи з її правовими і політичними обмеженнями (Wolin, Sheldon S., 2008, p.56);

б) велике значення економічних акторів, саме вони прагнуть встановити контроль над індивідом; вплив корпорацій на державну політику; лобіювання інтересів фінансово-промислових груп; (Wolin, Sheldon S., 2008, p.140);

в) зміна ідеології; в її основі – економічна вигода, яка становить головну мету суспільного розвитку (а не «побудова справедливого суспільства» чи «расове панування»); замість ідеального на перший план виходить матеріальне (Wolin, Sheldon S., 2004, p.591);

г) збереження ілюзії свободи, вільної преси, проте контрольованої великим медіа корпораціями;

д) глобалізм, активне залучення до глобальних систем, глобального обміну товарами, послугами, капіталами, робочою силою, культурними і науковими досягненнями (на противагу ізоляціонізму «класичних» тоталітарних держав) (Wolin, Sheldon S., 2008, p.50).

У своїх роботах Шелдон Волін висвітлив дуже важливу тенденцію щодо посилення ролі транс-

© Ірина, Утюж, Вікторія, Денисенко, 2026

національних корпорацій та їх вплив на трансформацію демократичного політичного режиму. Імпульс для політичних змін він вбачав саме в економічній системі. Проте, на нашу думку, він випустив з уваги фактори трансформації в середині самої політичної системи.

Наприкінці XX ст. в науковому обігу з'являється термін «неототалітаризм» (Szabała, Henryk and Michalczak, Mirosław W., 1993; Paić, Žarko, 2023).

На теперішній час в політичних науках відсутнє уніфіковане визначення цього поняття. Так, наприклад, воно використовується в рамках характеристики китайського досвіду політичних трансформацій в XXI ст. (Béja, J. P., 2019; Kang, Xiaoguang, 2018; Klimeš, O., Finley, J.S., 2020). Так, Xiaoguang Kang концептуалізує поняття «адміністративне поглинання суспільства» («Administrative Absorption of Society») як процес, за допомогою якого уряд докладає низку зусиль, щоб запобігти виникненню та розвитку таких соціальних структур, як громадянське суспільство або публічний простір (Kang, Xiaoguang, 2018, p. 1).

Водночас, термін «неототалітаризм» став використовуватися для характеристики політичних змін, що відбувалися в посттоталітарних країнах колишнього «комуністичного табору», в ході так званої «де-демократизації». Так, за останні роки в Африці на південь від Сахари відбулося щонайменше сім успішних процесів де-демократизації та захоплення влади. У деяких частинах Південно-Східної Азії, Південної Америки та Європи, зокрема в Гаїті, Колумбії, Перу, Чилі, М'янмі, Таїланді, Гонконзі, Сербії, Косово та інших країнах, спостерігається тенденція та зусилля, спрямовані на встановлення авторитарного режиму та захоплення влади збройними силами (Frimpong, Stephen, 2024).

Еволюція політичної системи в Росії та перехід цієї країни до проведення агресивної зовнішньої політики також дали ґрунт для дискусії про повернення тоталітарних методів управління (Domańska, Maria, 2023; Usov, Pawel, 2022; Wegren, Stephen K., Slider, Darrell, 2025).

Нарешті, ще один підхід до визначення «неототалітаризму» презентований в роботі Emil Vlajki (Vlajki, Emil, 2011), де автор ототожнює це поняття з терміном «неоколоніалізм», визначає як «контроль «міжнародної спільноти»» щодо кожного народу чи держави через такі інструменти, як глобальний ринок, міжнародні валютні інституції, транснаціональні корпорації, Організацію Об'єднаних Націй, «Echelon» (глобальна мережа, здатна перехоплювати всі міжнародні електронні комунікації), інформаційні агентства та ЗМІ – «всі ці інституції та механізми з практичної точки зору знаходяться під контролем Заходу» (Vlajki, Emil, 2011, pp. 149, 151, 158, 160).

Як бачимо, на сьогодні відсутнє єдине для політичних наук розуміння дефініції «неототалітаризм». І проблема є набагато більш фундаментальною, ніж привабливість авторитарних і тоталітарних моделей для певних політиків і повернення окремих країн світу до засобів і методів управління, характерних для XX ст. Тому концептуалізація цього поняття, визначення сутнісних ознак цього феномену, набуває особливої актуальності для політичної філософії.

2. Основні риси неототалітарної моделі. Візьмемо за вихідну ознаку тоталітарного суспільства прагнення політичних інституцій, влади, встановити повний контроль над громадянським суспільством, над приватним життям індивіда, в тому числі біологічними процесами життєдіяльності людини (відтворення, смертність, тривалість життя, рівень здоров'я і захворюваності тощо). Саме для цього впродовж XX ст. була створена та особлива політична система, політичний режим, який ми визначаємо як тоталітарний. Його складові, як то командно-адміністративна модель управління економікою, панування ідеології, культ особи, репресії тощо, і мали забезпечити виконання основного завдання тоталітарного режиму: контролювати кожного індивіда, контролювати всі сфери життєдіяльності людини і громадянина. Рівень розвитку технологій для XX ст. вимагав для цього перебудови всієї системи державного механізму, створення особливого типу держави, все існування якої спрямоване на забезпечення виконання її основного завдання: контролювати. Без такої трансформації всіх основ держави в XX ст. забезпечити повний контроль було неможливо.

XXI ст. дало людству принципово новий рівень технологій.

Тоталітаризм перестав бути тільки політико-ідеологічним феноменом. Сьогодні він переходить на рівень відносин між технологіями і політичною владою і створення нових механізмів ідеологічного і біологічного контролю, що виникли в умовах постіндустріального (за термінологією Елвіна Тоффлера), інформаційного суспільства (Toffler, Alvin, 1981).

Риси неототалітаризму:

1. Тотальна прозорість («паноптикон» Мішеля Фуко і водночас «синоптикон» Зигмунда Баумана) (Bauman, Zygmunt, 1998), яка тепер стосується також владних інституцій і акторів; в тоталітарному суспільстві влада контролює індивіда, проте в неототалітарному суспільстві технології, соціальні мережі відкрили на широкий загал закритий раніше світ владних коридорів. Суспільство побачило приватне життя правителя, його як людину з усіма недоліками (за Ж. Бодріяром, прозорість зла). В неототалітарному суспільстві неможливим стає культ особи, на якому були побудовані тоталітарні моделі XX ст., бо в основі цього феномену масової психології є ідея «Надлюдини», якій не властиві людські слабкості. Тотальна прозорість інформаційного простору XXI ст. знімає з правителя всі міфологічні напластування. Суспільство ужахнулося, побачивши персоналізовану владу такою, як вона є з її «CHINA»: Corruption, Hypocrisy, Incompetence, Nepotism, Arrogance (корупція, лицемірство, некомпетентність, непотизм, зверхність).

2. Як результат – зниження авторитету державної влади загалом. Водночас із зростанням значення мережевих систем (інтернет, транснаціональні корпорації, громадські організації, соціальні мережі тощо) держава більше не розглядається як єдино можлива форма існування суспільства. Можна констатувати відхід від патерналістської моделі держави. Децентралізація, горизонтальні зв'язки, мережеві системи стають основними інструментами управління.

3. Зміна інструментів контролю. В основі владних відносини тоталітарного режиму є здійснення контролю над індивідом через бюрократичний апарат і бюрократичні процедури (дисциплінарне суспільство М. Фуко); водночас, в неототалітарному суспільстві контроль забезпечується використанням інформаційних технологій.

4. Знання та інформація – головні ресурси влади XXI ст., замість застосування методів прямого примусу – методи маніпуляції свідомістю, створення «симуляційної реальності», самоцензура.

5. Нова соціальна диференціація, «технофашизм» (Griffin, Roger, 2006), формування «еліти нових людей» – представників великого технологічного бізнесу. Пандемія COVID-19 яскраво продемонструвала прірву між новою технологічною елітою і середнім класом. Відмінність між ними заснована не стільки на економічних чинниках, а головне на доступі до технологій (монополія на інновації). І серед них важливе значення мають біологічні технології, спрямовані на створення нових біологічних умов існування і життя. Формування нового «типу людини», де технології є засобом створення «нової людини» з розширеними можливостями, творчої, раціональної, звільненої від ірраціональних етичних обмежень, творця інновацій.

6. Нова форма відчуження людини від власності. Культура «неволодіння», «шерінга» (нерухомістю, автомобілем, землею, підприємством) на фоні розповсюдження ідеї мобільності, свободи від зв'язків (з державою, з нацією, з соціальною групою, з сім'єю, зі стабільною роботою), формування «суспільства кочівників», епоха нового космополітизму. Свобода і мобільність, з одного боку, уможливлюються новими технологіями, з іншого, забезпечуються відсутністю власності.

7. Криза «традиційних цінностей» та ідентичності, посилення процесу атомізації суспільства (що мав місце ще на початку капіталістичної епохи), порушення соціальних зв'язків, зменшення кількості і ролі безпосередніх соціальних контактів і соціальної взаємодії.

8. Формування масового типу особистості. Це є характерним і для тоталітаризму в традиційному розумінні. Проте змінюється зміст. Людина, що не відповідає за своє життя, для якої домінує зовнішній локус контролю. Людина, що не обтяжує себе зобов'язаннями, комфорт і задоволення від життя – то є головна мета.

9. За визначенням М. Броше: «тоталітарні системи правління прагнуть до абсолютної концентрації влади і не допускають ніякої конкуренції» (Brosche, M., 1995). Проте неототалітарні моделі базуються не на вертикальній ієрархії та підпорядкуванні одному центру ухвалення рішень, а на горизонтальних зв'язках, активно використовують мережеві системи, допускають наявність багатьох діючих суб'єктів, центрів впливу.

10. Тісний зв'язок з процесами глобалізації. На відміну від «класичних» тоталітарних режимів, які прагнуть самоізоляції, автаркії, неототалітарні системи базуються на глобалізації. Ми не підтримуємо позицію, що поєднує поняття «неототалітаризм» та «неоколоніалізм». Проте раціональною є ідея про використання політичної владою інструментів глобалізації для поширення контролю вже не тільки в межах політичних кордонів, але і за межами країни. Перебування за

© Ірина, Утюж, Вікторія, Денисенко, 2026

межами територіальної юрисдикції не позбавляє особу тотального контролю.

11. Для «класичних» тоталітарних країн визначною рисою стала зовнішня агресивна політика, розв'язування війн (саме тоталітарні режими першої половини ХХ ст. стали причиною Другої світової війни). Неототалітарні країни зберігають цю інтенцію в зовнішній політиці, змінивши інструменти. Сьогодні це – «гібридні» операції («гібридна війна») та протистояння економічними методами, захоплення ринків, контроль за економічними та природними ресурсами, технологіями, перевезеннями, рухом капіталів тощо.

Основні методи контролю неототалітарного суспільства:

а) інформаційні методи, вплив на свідомість через новітні комунікаційні технології («тригерний спосіб управління населенням» (Дем'яненко, М., 2011, с.100);

б) технологічні інструменти контролю за переміщенням (камери спостереження, геолокація, QR-коди, коди доступу тощо);

в) фінансові інструменти, постійний моніторинг і контроль за фінансовими трансакціями;

г) біоконтроль (забезпечення біобезпеки, фіксація біометричних даних, карантинні режими, вакцинація, програми стимулювання народжуваності);

д) технології, що дозволяють посилити статистичний контроль, формування реєстрів і баз даних.

е) засоби соціального контролю через посилення ролі питань безпеки.

Загалом подібні методи можна визначити як методи «м'якої сили» (soft power). Немає репресивної системи, надзвичайного судочинства чи надзвичайних (диктаторських) владних повноважень, насаджування офіційної ідеології, прямих заборон і приписів. Збереження інструментів народовладдя, змінюваність держаної влади через легальні електоральні процедури. Проте сучасне суспільство стало суспільством абсолютної прозорості, паноптиконом М. Фуко. А прагнення до тотального контролю неминуче призводить до спотворення ідеї індивідуальних прав і свобод, результатом чого, виходячи з історичного досвіду ХХ ст. стають війни, збройні конфлікти в усіх їх різноманітних проявах, в тому числі гібридні війни сьогодення.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Неототалітаризм – явище нове, варіативне. Глобальний контроль з боку політичної влади забезпечується найпотужнішими засобами спостереження, які коли-небудь створювалися в історії, – цифрових технологій. Ми можемо говорити про трансмісію цілепокладання і завдання держави, характерних для тоталітарних режимів ХХ ст., в держави традиційно демократичні. А відтак, можемо говорити про неототалітаризм як феномен, що не є локалізованим в межах певних державних кордонів, а глобальну тенденцію, що спостерігаємо в усіх сучасних країнах світу, розвивається саме на основі стійких демократій. Це не проблема окремих народів, спільнот, а людства в цілому.

Концепція неототалітаризму має безперечно важливе практичне значення для політології та теоретичне для політичної філософії та інших політичних і соціальних наук. Вона дозволяє зрозуміти нові форми взаємовідносин між владою та індивідом, владою і суспільством в умовах технологічної та інформаційної революції, постіндустріального суспільства і глобалізації. Висвітлює негативні зміни, що відбуваються в традиційно демократичних країнах. Відмінність ознак неототалітарної моделі від «класичного тоталітаризму» не робить її менш небезпечною. Дослідження цього явища є критично важливим для вироблення стратегій протидії загрозам свободи, прав людини, демократії в умовах руйнування системи міжнародної безпеки.

Список використаних джерел

Head, Michael. Emergency Powers in Theory and Practice: The Long Shadow Carl Schmitt. Ashgate, 2017. 274 p.

Arendt, Hannah. The Origins Of Totalitarianism. Cleveland, New York: Meridian books, 1958, 546 p.

Friedrich, Carl J., Brzezinski, Zbigniew K. Totalitarian Dictatorship & Autocracy. Harvard University Press, 1965. 439 p.

Калиніна А.О. Виникнення тоталітаризму: умови формування та типологія. *Актуальні проблеми політики.* 2014. Вип.51. С. 264–272.

von Mises, Ludwig. Omnipotent Government: The Rise of the Total State and Total War. New Haven: Yale University Press, 1944. 291 pp. URL: https://web.archive.org/web/20141216192131/http://library.freecapitalists.org/books/Ludwig%20von%20Mises/Omnipotent%20Government%20The%20Rise%20of%20the%20Total%20State%20and%20Total%20War.pdf

Fukuyama, Francis. The End of History and the Last Man. Simon and Schuster, 2006. 432 pp.

Agamben, Giorgio. *Homo Sacer. Souvereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press, 1998. 217 pp.

Coleman M., Grove K. Biopolitics, Biopower, and the Return of Sovereignty. Environment and Planning: Society and Space. 2009. 27(3). P. 489–507

Wolin, Sheldon S. Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism. Princeton University Press, 2008. 400 p. URL: https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691178486/democracyincorporated

Wolin, Sheldon S. Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought. Expanded Edition. Princeton University Press, 2004. 792 p.

Szabała, Henryk and Michalczak Mirosław W. Democracy Or Neo-Totalitarianism: To Reverend Eugeniusz Urbanski. // The Centennial Review. 1993. Vol. 37, No. 1, Poland: From Real Socialism to Democracy, pp. 217-229 (13 pages). Published By: Michigan State University Press. URL: https://www.jstor.org/stable/23740187

Paić, Žarko. The Return of Totalitarianism: Ideology, Terror, and Total Control. Palgrave Macmillan, 2023 236 p.

Béja, J. P. Xi Jinping`s China: on the road to neo-totalitarianism // Social Research. 2019. 86. P. 203–230. DOI : 10.1353/sor.2019.0009

Kang, Xiaoguang. Moving Toward Neo-Totalitarianism: A Political-Sociological Analysis of the Evolution of Administrative Absorption of Society in China // Nonprofit Policy Forum, Volume. 2018. 9. P. 1-8. DOI:10.1515/npf-2017-0026

Klimeš, O., Finley, J.S. China's neo-totalitarian turn and genocide in Xinjiang // Society and Space, 2020. URL: https://www.societyandspace.org/articles/chinas-neo-totalitarian-turn-and-genocide-in-xinjiang

Frimpong, Stephen. Against Democracy, Neo-totalitarianism, or What? A Cross-Country Dynamic Panel Endogenous Switching Regressing Analysis of Innovation, Economic Growth, and Political Stability. World Development Perspectives. 2024. Volume 36, 100625. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2452292924000626)

Domańska, Maria. Putin’s neo-totalitarian project: the current political situation in Russia // OSW Commentary. 2023. URL: https://www.ceeol.com/search/gray-literature-detail?id=1163014

Usov, Pawel. Neo-totalitarianism as a new political reality in Belarus. // New Eastern Europe. 2022. № 06. P.191-197

Wegren, Stephen K., Slider, Darrell. Has Russia Reverted to Totalitarianism? Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization. Institute for European, Russian, and Eurasian Studies, The George Washington University. 2025. Volume 33, Number 1, P. 3-40

Vlajki, Emil. The New Totalitarian Society // Политеиа, бр.1., Бана Лука, 2011. P. 147-161. URL: https://www.researchgate.net/publication/315651070_The_new_totalitarian_society

Toffler, Alvin. The Third Wave. Bantam Books, 1981. 537 pp.

Bauman, Zygmunt. Globalization : The Human Consequences. Columbia University Press, 1998. 136 p.

Griffin, Roger. Fascism’s new faces (and new facelessness) in the „post-fascist“ epoch // Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right / Roger Griffin, Werner Loh, Andreas Umland (Eds.). Stuttgart: ibidem-Verlag, 2006. P. 29-69.

Brosche, M. Totale Herrschaftssysteme. 1995. URL: home.uni-leipzig.de/staat/quellen/brosche.doc

Дем’яненко, М. Популізм: засоби маніпулятивного впливу на електорат // Політичний менеджмент. 2011. №2. С.94-102.

References

Head, M. (2017). *Emergency powers in theory and practice: The long shadow of Carl Schmitt*. Ashgate.

Arendt, H. (1958). *The origins of totalitarianism*. Meridian Books.

Friedrich, C. J., & Brzezinski, Z. K. (1965). *Totalitarian dictatorship and autocracy*. Harvard University Press.

Kalinina, A. O. (2014). The emergence of totalitarianism: Conditions of formation and typology. *Current Problems of Politics*, (51), 264–272.

Mises, L. von. (1944). *Omnipotent government: The rise of the total state and total war*. Yale University Press. https://web.archive.org/web/20141216192131/http://library.freecapitalists.org/books/Ludwig%20von%20Mises/Omnipotent%20Government%20The%20Rise%20of%20the%20Total%20State%20and%20Total%20War.pdf

Fukuyama, F. (2006). *The end of history and the last man*. Simon & Schuster.

Agamben, G. (1998). *Homo sacer: Sovereign power and bare life*. Stanford University Press.

Coleman, M., & Grove, K. (2009). Biopolitics, biopower, and the return of sovereignty. *Environment and Planning D: Society and Space*, 27(3), 489–507.

Wolin, S. S. (2008). *Democracy incorporated: Managed democracy and the specter of inverted totalitarianism*. Princeton University Press. https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691178486/democracyincorporated

© Ірина, Утюж, Вікторія, Денисенко, 2026

Wolin, S. S. (2004). *Politics and vision: Continuity and innovation in Western political thought* (Expanded ed.). Princeton University Press.

Szabała, H., & Michalczak, M. W. (1993). Democracy or neo-totalitarianism: To Reverend Eugeniusz Urbanski. *The Centennial Review*, 37(1), 217–229. https://www.jstor.org/stable/23740187

Paić, Ž. (2023). *The return of totalitarianism: Ideology, terror, and total control*. Palgrave Macmillan.

Béja, J. P. (2019). Xi Jinping's China: On the road to neo-totalitarianism. *Social Research*, 86, 203–230. https://doi.org/10.1353/sor.2019.0009

Kang, X. (2018). Moving toward neo-totalitarianism: A political-sociological analysis of the evolution of administrative absorption of society in China. *Nonprofit Policy Forum*, 9, 1–8. https://doi.org/10.1515/npf-2017-0026

Klimeš, O., & Finley, J. S. (2020). China's neo-totalitarian turn and genocide in Xinjiang. *Society and Space*. https://www.societyandspace.org/articles/chinas-neo-totalitarian-turn-and-genocide-in-xinjiang

Frimpong, S. (2024). Against democracy, neo-totalitarianism, or what? A cross-country dynamic panel endogenous switching regressing analysis of innovation, economic growth, and political stability. *World Development Perspectives*, 36, 100625. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2452292924000626

Domańska, M. (2023). Putin's neo-totalitarian project: The current political situation in Russia. *OSW Commentary*. https://www.ceeol.com/search/gray-literature-detail?id=1163014

Usov, P. (2022). Neo-totalitarianism as a new political reality in Belarus. *New Eastern Europe*, (6), 191–197.

Wegren, S. K., & Slider, D. (2025). Has Russia reverted to totalitarianism? *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 33(1), 3–40.

Vlajki, E. (2011). The new totalitarian society. *Politeia*, (1), 147–161. https://www.researchgate.net/publication/315651070_The_new_totalitarian_society

Toffler, A. (1981). *The third wave*. Bantam Books.

Bauman, Z. (1998). *Globalization: The human consequences*. Columbia University Press.

Griffin, R. (2006). Fascism's new faces (and new facelessness) in the "post-fascist" epoch. In R. Griffin, W. Loh, & A. Umland (Eds.), *Fascism past and present, West and East: An international debate on concepts and cases in the comparative study of the extreme right* (pp. 29–69). ibidem-Verlag.

Brosche, M. (1995). *Totale Herrschaftssysteme*. http://home.uni-leipzig.de/staat/quellen/brosche.doc

Demyanenko, M. (2011). Populism: Means of manipulative influence on the electorate. *Political Management*, (2), 94–102.

IRYNA, UTIUZH – Dr. of Science in Philosophy,
Professor, Head at the Department of Social Sciences,
Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: ytyh13@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1152-0151

VIKTORIIA, DENYSENKO – PhD in History,
Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University,
Department of Social Sciences (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: den.vikta@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8019-9256

NEOTOTALITARISM AND THE TRANSFORMATION OF DEMOCRACY IN THE MODERN WORLD: CONCEPTUALIZATION OF THE CONCEPT

Abstract

The article presents a political and philosophical analysis of neototalitarian tendencies in the development of the modern state, associated with the strengthening of scientific and technological progress, which has provided political power with new tools for controlling society and the individual. These tendencies are equally relevant today for both authoritarian states and classical states of liberal democracy. The lack of a unified scientific definition of neototalitarianism and a comprehensive analysis of the reasons for the formation and features of this type of political model determines the relevance of the study. Today, there is no unified understanding of the definition of "neototalitarianism" in socio-philosophical discourse and political science. This term characterizes essentially different trends, ranging from the strengthening of authoritarian power in China and Russia to the characterization of globalization processes and its identification with the concept of "neocolonialism". This creates a basis for misunderstanding, and therefore requires clarification and theoretical

understanding. The purpose of the study is a theoretical rethinking and study of issues of transformation of political regimes and a socio-philosophical analysis of neototalitarian tendencies in the modern world. The objectives of the study: 1) to analyze the formation of the concept of "neototalitarianism" as a subject of social and political philosophy; 2) to determine the main features of the neototalitarian model. The concept of neototalitarianism is undoubtedly of important practical importance for political science and theoretical importance for political philosophy and other political and social sciences. It allows us to understand new forms of relationships between power and the individual, power and society in the conditions of technological and information revolution, post-industrial society and globalization. It highlights the negative changes taking place in traditionally democratic countries. The difference in the features of the neo-totalitarian model from "classical totalitarianism" does not make it less dangerous. The study of this phenomenon is critically important for developing strategies to counter threats to freedom, human rights, and democracy in the conditions of the destruction of the international security system.

Keywords: neo-totalitarianism, total state, inverted totalitarianism, control society, state of emergency.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 12.12.2025
Accepted date 12.01.2026
Published date 13.02.2026

How to cite: Утюж, Ірина, Денисенко, Вікторія. Неототалітаризм і трансформація демократії в сучасному світі: концептуалізація поняття. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 94–102
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-10

© Ірина, Утюж, Вікторія, Денисенко, 2026

ФІЛОСОФІЯ СПОРТУ
PHILOSOPHY OF SPORT

УДК 796.011:37.014:37.091:316.3
doi https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-11

ЛЕГКА АТЛЕТИКА ЯК МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: КОНЦЕПТИ, ЦІННОСТІ ТА ПАРАДИГМИ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАННЯ

КЕВПАНИЧ, ВАСИЛЬ[1]
ШАРОДІ, ВАСИЛЬ[2]

Анотація

У статті здійснено теоретичний аналіз легкої атлетики як універсальної педагогічної моделі соціальної та культурної інтеграції в умовах сучасної освіти і спорту. Легка атлетика як модель соціальної та культурної інтеграції набуває особливої актуальності в умовах глобалізаційних процесів, трансформації освітніх парадигм і зростання ролі фізичної культури як універсального соціокультурного феномена Метою даної статті є теоретичне осмислення легкої атлетики як моделі соціальної та культурної інтеграції, а також визначення її ціннісного, педагогічного та культурного потенціалу у сучасному освітньому середовищі. Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема соціальної та культурної інтеграції через спорт має ґрунтовне теоретичне підґрунтя; легка атлетика розглядається дослідниками як універсальний і доступний засіб соціалізації; сучасні педагогічні концепції підкреслюють її ціннісний, гуманістичний та культурний потенціал. У статті визначено сучасні педагогічні парадигми викладання легкої атлетики, які дозволяють поєднати фізичний розвиток, виховання цінностей та міжкультурну взаємодію. Розкрито концептуальні засади викладання легкої атлетики крізь призму гуманістичної, компетентнісної та соціокультурної парадигм. Обґрунтовано ціннісний потенціал легкої атлетики як засобу формування морально-етичних якостей, толерантності, соціальної відповідальності та міжкультурної взаємодії спортсменів.. Доведено, що сучасне викладання легкої атлетики виходить за межі суто фізичної підготовки та постає як інтегративний педагогічний феномен, спрямований на цілісний розвиток особистості. Матеріали статті можуть бути використані у науково-дослідній діяльності, освітніх програмах з фізичного виховання та підготовці фахівців у сфері спорту. Значення досліджуваної теми полягає у можливості осмислення легкої атлетики як ефективного засобу соціалізації та культурної інтеграції в освітньому процесі. Проведене дослідження засвідчило, що легка атлетика в умовах сучасної освіти та спортивної підготовки виступає не лише засобом фізичного розвитку, а й багатовимірною педагогічною моделлю, здатною забезпечувати формування ціннісних орієнтацій, морально-етичних якостей та міжкультурної компетентності спортсменів

Ключові слова: легка атлетика, соціальна інтеграція, культурна інтеграція, цінності спорту, педагогічні парадигми, фізичне виховання.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Легка атлетика як модель соціальної та культурної інтеграції набуває особливої актуальності в умовах глобалізаційних процесів, трансформації освітніх парадигм і зростання ролі фізичної культури як універсального соціокультурного феномена. У сучасному суспільстві спорт перестає бути лише сферою фізичного розвитку, а постає важливим інструментом формування цінностей, соціальної згуртованості, міжкультурного діалогу та особистісної самореалізації. Саме легка атлетика, як один із базових і найбільш доступних видів спорту, має унікальний потенціал для інтеграції різних соціальних груп, незалежно від віку, статі, етнічного походження, соціального статусу чи рівня фізичної підготовки. Актуальність теми зумовлена також сучасними викликами освітнього простору, зокрема необхідністю оновлення підходів до викладання фізичної культури відповідно до гуманістичних, інклюзивних і компетентнісних орієнтирів. У цьому контексті легка атлетика розглядається не лише як сукупність рухових вправ, а як педагогічна модель, що поєднує фізичний, моральний, соціальний і культурний розвиток особистості. Вона сприяє формуванню таких цінностей, як відповідальність, самодисципліна, чесна конкуренція, повага до іншого, толерант-

[1] Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)
E-mail: vasyl.kevpanyc@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0706-5646
[2] Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)
E-mail: vasyl.sharodi@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8500-6799

ність і солідарність, що є надзвичайно важливими для сучасного плюралістичного суспільства.

Значення досліджуваної теми полягає у можливості осмислення легкої атлетики як ефективного засобу соціалізації та культурної інтеграції в освітньому процесі. Сучасні парадигми викладання орієнтуються на особистісно зорієнтований, діяльнісний і ціннісно-смисловий підходи, у межах яких учень або студент постає активним суб'єктом навчання. Легка атлетика в такій моделі виконує роль простору для самопізнання, розвитку лідерських якостей, комунікативних навичок і здатності до співпраці, що виходить далеко за межі традиційного уроку фізичної культури. Характеристика теми також пов'язана з її міждисциплінарним виміром, адже вона інтегрує педагогіку, соціологію, культурологію, філософію спорту та теорію фізичного виховання. Легка атлетика як соціокультурна практика відображає цінності суспільства, його уявлення про успіх, здоров'я, справедливість і гармонійний розвиток людини. У сучасному викладанні вона може слугувати моделлю формування громадянської свідомості, міжкультурної чутливості та соціальної відповідальності, що особливо важливо в умовах соціальних трансформацій, міграційних процесів і зростання культурного різноманіття. Дослідження легкої атлетики як моделі соціальної та культурної інтеграції є теоретично й практично значущим, оскільки дозволяє переосмислити роль спорту в сучасній освіті, розкрити його ціннісний потенціал і визначити нові парадигми викладання, спрямовані на виховання цілісної, соціально активної та культурно відкритої особистості.

Легка атлетика – це універсальна система фізичних вправ (біг, стрибки, метання, ходьба), яка не потребує складного обладнання й доступна представникам різних соціальних, культурних, етнічних і вікових груп. Як модель соціальної та культурної інтеграції вона виступає засобом об'єднання людей на основі спільних правил, цілей і цінностей, незалежно від їхнього походження, статі, мови чи соціального статусу. У соціально-педагогічному вимірі легка атлетика: сприяє формуванню соціальної згуртованості; знижує бар'єри між різними соціальними групами; створює простір для міжкультурного діалогу; виступає інструментом соціалізації особистості через спільну діяльність і змагання. З позицій культурології легка атлетика розглядається як форма універсальної «мови тіла», що зрозуміла в будь-якій культурі, і тому має високий інтеграційний потенціал.

Концепти – це базові ідеї та теоретичні підходи, які визначають зміст, структуру й методи викладання легкої атлетики в сучасній освіті. Основні концепти: 1) Гуманістичний концепт – орієнтація на особистість учня, його можливості, потреби та індивідуальний темп розвитку. 2) Компетентнісний концепт – формування не лише фізичних навичок, а й соціальних, комунікативних, емоційно-вольових компетентностей. 3) Інклюзивний концепт – залучення до занять осіб з різним рівнем фізичної підготовки та особливими освітніми потребами. 4) Культурологічний концепт – розгляд легкої атлетики як частини світової та національної спортивної культури. Ці концепти формують методологічну основу сучасної фізичної освіти, дозволяючи перейти від вузько-тренувального підходу до цілісного розвитку особистості.

Цінності легкої атлетики – це система моральних, соціальних і культурних орієнтирів, які формуються й передаються через навчально-тренувальний процес. Ключові цінності: рівність і справедливість (однакові правила для всіх); повага до суперника; самодисципліна та відповідальність; толерантність і прийняття різноманіття; колективна солідарність та взаємопідтримка. У педагогіці цінності легкої атлетики розглядаються як механізм морального виховання, а в соціальній теорії як чинник формування громадянської ідентичності та культури миру.

Парадигми сучасного викладання легкої атлетики – це усталені системи поглядів і підходів, які визначають загальну логіку організації навчального процесу. Основні парадигми: 1) Особистісно орієнтована парадигма, в основі якої акцент на розвитку індивідуального потенціалу учня. 2) Соціально-педагогічна парадигма, націлена на використання легкої атлетики як засобу соціального виховання. 3) Інтегративна парадигма – поєднання фізичного, інтелектуального та культурного розвитку. 4) Освітньо-культурна парадигма – включення історії спорту, олімпійських ідеалів і міжкультурних аспектів у навчання. Ці парадигми дозволяють розглядати викладання легкої атлетики не лише як фізичну підготовку, а як комплексний освітній і культурний процес. Можемо узагальнити, у теоретичному вимірі легка атлетика постає: як універсальний соціокультурний інструмент; як педагогічна модель інтеграції; як носій гуманістичних

© Василь, Кевпанич, Василь, Шароді, 2026

і демократичних цінностей; як сучасна освітня парадигма, спрямована на гармонійний розвиток особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблема використання фізичної культури й спорту як чинника соціальної та культурної інтеграції перебуває в центрі уваги сучасних педагогічних, соціологічних і культурологічних досліджень. Особливе місце в цьому контексті посідає легка атлетика як базовий і універсальний вид спорту. П.Бурдьє – один із провідних сучасних дослідників фізичного виховання. Він обґрунтовує необхідність переходу від традиційної тренувальної моделі до соціально й культурно орієнтованого фізичного виховання. У його працях легка атлетика розглядається як засіб розвитку громадянських і соціальних компетентностей учнів. У працях П. Бурдьє спорт розглядається як соціальний простір, у межах якого формуються соціальні практики, норми та цінності. Учений зазначає, що фізична культура «відтворює соціальні відносини, але водночас може виступати засобом їх трансформації» (Bourdieu, Sport and Social Class, 1988).. У своїх працях він доводив, що фізична культура є механізмом відтворення й трансформації соціальних структур, а також інструментом формування культурного капіталу. Його ідеї є фундаментальними для розуміння інтеграційної функції легкої атлетики в суспільстві. Засновник процесуально-цивілізаційного підходу Н.Еліас трактував спорт як соціальний інститут, що сприяє розвитку самоконтролю, дисципліни та соціально прийнятних форм змагання. Праці Еліаса дозволяють пояснити роль легкої атлетики у формуванні соціальних норм і культурної поведінки.Ця позиція є методологічною основою для розгляду легкої атлетики як інструменту інтеграції різних соціальних груп. Подібної точки зору дотримується Н.Еліас, який у межах теорії «цивілізаційного процесу» підкреслює, що спорт сприяє формуванню самоконтролю, дисципліни та соціально прийнятних форм конкуренції (Elias, The Civilizing Process, 2000). У сучасній педагогіці значний внесок у дослідження інтеграційного потенціалу фізичного виховання зробили Д. Кірк та М. Макдональд наголошують, що фізичне виховання має виходити за межі тренування рухових навичок і бути спрямованим на формування соціальних і громадянських компетентностей (Kirk, Physical Education Futures, 2010). М.Макдональд аналізує спорт як простір формування ідентичностей, соціальної рівності та інклюзії. Її підходи є важливими для розуміння культурних і гендерних аспектів сучасного викладання легкої атлетики. А.Гуттманн – відомий історик і соціолог спорту визначив ключові характеристики сучасного спорту (раціоналізація, стандартизація, рівність шансів), які повною мірою притаманні легкій атлетиці. Його концепції допомагають осмислити легку атлетику як глобальний культурний феномен. Д.Коуклі – один із найавторитетніших соціологів спорту розглядає спорт як потужний інструмент соціалізації молоді та міжкультурної інтеграції. Його роботи часто використовуються як теоретична база для досліджень соціальної ролі фізичної культури в освіті. Зарубіжні дослідження свідчать, що: спорт, зокрема легка атлетика, має значний соціально-інтеграційний і культурний потенціал; сучасне викладання фізичної культури ґрунтується на міждисциплінарних підходах (соціологія, педагогіка, культурологія); ідеї зарубіжних учених доповнюють і розширюють національні наукові традиції. Ці наукові підходи становлять теоретичне підґрунтя для сучасного розуміння легкої атлетики як моделі соціальної та культурної інтеграції в освітньому просторі.

Українські науковці Т. Ю. Круцевич і М. І. Воробйов розглядають фізичну культуру як важливий компонент соціалізації молоді, підкреслюючи її роль у формуванні цінностей співпраці, толерантності та здорового способу життя (Круцевич Т. Ю., Теорія і методика фізичного виховання, 2017). Проблеми викладання легкої атлетики в контексті компетентнісного та особистісно орієнтованого підходів висвітлено в працях В. Платонова, який підкреслює універсальність легкої атлетики як бази для гармонійного фізичного розвитку (Платонов В. М., Система підготовки спортсменів, 2015). В.Платонов є одним із найвідоміших фахівців у галузі теорії та методики спортивної підготовки, доктор педагогічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України. Тривалий час працював в Україні, зокрема в Національному університеті фізичного виховання і спорту України (м. Київ). Його наукові праці, зокрема «Система підготовки спортсменів в олімпійському спорті», мають міжнародне визнання і широко використовуються у спортивній науці багатьох країн, однак наукова школа та основна діяльність пов'язані саме з Україною. Дослідження О. А. Шияна

акцентують увагу на виховному потенціалі легкої атлетики, зокрема у формуванні морально-вольових якостей та соціальної відповідальності учнів (Шиян О. А., Фізичне виховання школярів, 2018). У працях ЮНЕСКО та Міжнародного олімпійського комітету спорт розглядається як засіб міжкультурного діалогу та соціальної інклюзії. У документах наголошується, що легка атлетика, завдяки своїй доступності, є ефективним інструментом реалізації принципів рівності та недискримінації (UNESCO, Sport for Development and Peace, 2015). Український дослідник В. Г. Кремень зазначає, що сучасна освіта має інтегрувати фізичну культуру в загальну систему гуманістичних цінностей, формуючи цілісну особистість (Кремень В. Г., Філософія освіти XXI століття, 2016). Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема соціальної та культурної інтеграції через спорт має ґрунтовне теоретичне підґрунтя; легка атлетика розглядається дослідниками як універсальний і доступний засіб соціалізації; сучасні педагогічні концепції підкреслюють її ціннісний, гуманістичний та культурний потенціал. Саме на цих теоретичних положеннях і наукових підходах ґрунтується авторське осмислення легкої атлетики як моделі соціальної та культурної інтеграції в умовах сучасної освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених ролі фізичної культури і спорту в соціалізації особистості, низка аспектів проблеми соціальної та культурної інтеграції засобами легкої атлетики залишається недостатньо розробленою. Девід Кірк зазначає, що «фізичне виховання має розглядатися не лише як засіб розвитку рухових навичок, а як простір формування громадянських і соціальних компетентностей» (Kirk, 2010, p. 37). Проте у вітчизняних роботах, таких як Круцевич Т.Ю. (Теорія і методика фізичного виховання, 2017), соціальна інтеграція часто обмежується загальними формулюваннями виховної функції спорту: «Фізична культура сприяє формуванню колективізму та морально-вольових якостей учнів» (Круцевич, 2017, с. 82), але без детального механізму реалізації цих процесів у навчально-тренувальному середовищі.

Аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел свідчить, що більшість праць зосереджена переважно на фізіологічних, методичних і тренувальних аспектах легкої атлетики, тоді як її соціокультурний потенціал розглядається фрагментарно. Зокрема, недостатньо дослідженим залишається питання системного використання легкої атлетики як педагогічної моделі соціальної та культурної інтеграції в освітньому просторі. У наявних публікаціях переважає опис загальних виховних функцій спорту без глибокого теоретичного аналізу механізмів формування інтеграційних процесів у межах навчально-тренувальної діяльності. Мало уваги приділено також узгодженню сучасних педагогічних парадигм (компетентнісної, особистісно орієнтованої, інклюзивної) з практикою викладання легкої атлетики. Відсутня цілісна концептуальна модель, яка б поєднувала фізичний розвиток, формування цінностей та міжкультурну взаємодію учнів у процесі занять. Окремої наукової уваги потребує проблема формування соціальних і культурних цінностей засобами легкої атлетики в умовах глобалізації та зростання культурного різноманіття. У більшості досліджень ціннісний компонент декларується, але не отримує достатнього методологічного та практичного обґрунтування. М. Макдональд і Біррелл підкреслюють, що спорт виступає «простором, у якому конструюються та трансформуються соціальні ідентичності, відбувається формування толерантності та міжкультурного діалогу» (McDonald & Birrell, 1999, p. 285). Водночас у більшості українських публікацій це питання досліджується лише частково, зокрема щодо загальних цінностей, без конкретної методології інтеграційних практик у легкій атлетиці. А. Гуттманн відзначає, що «спорт створює унікальну соціальну ситуацію, в якій реалізуються принципи рівності, справедливості та самодисципліни» (Guttmann, 2004, p. 118). Незважаючи на це, у сучасній педагогічній практиці легка атлетика рідко використовується як системний інструмент формування цінностей у контексті культурного різноманіття та глобалізаційних процесів. Проблема інтеграції педагогічних концепцій компетентнісного та особистісно орієнтованого підходів із практикою легкої атлетики залишається недостатньо дослідженою. Як зазначає Платонов В.М., «система підготовки спортсменів повинна поєднувати розвиток фізичних якостей із формуванням морально-вольових та соціальних компетенцій, проте чітких методичних рекомендацій для освітнього середовища не запропоновано» (Платонов, 2015, с. 245). Таким чином, основні невирішені аспекти, яким присвячується ця стаття, можна сформулювати так:

© Василь, Кевпанич, Василь, Шароді, 2026

відсутність системної моделі використання легкої атлетики як інструменту соціальної та культурної інтеграції; недостатнє теоретичне та практичне обґрунтування механізмів формування цінностей і соціальних компетентностей у процесі занять; фрагментарне дослідження міжкультурної взаємодії та інклюзивності у навчально-тренувальному процесі; неузгодженість сучасних педагогічних парадигм з конкретними методами викладання легкої атлетики у школі та позашкільних закладах. Саме на розв'язання цих проблем спрямована запропонована стаття, що передбачає поєднання фізичного розвитку, ціннісної освіти та міжкультурної інтеграції в умовах сучасного освітнього середовища. Таким чином, актуальним залишається питання теоретичного осмислення легкої атлетики як універсальної моделі соціальної та культурної інтеграції та визначення її місця в системі сучасної освіти. Саме на розв'язання невирішених аспектів і спрямовано означену статтю.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є теоретичне осмислення легкої атлетики як моделі соціальної та культурної інтеграції, а також визначення її ціннісного, педагогічного та культурного потенціалу у сучасному освітньому середовищі.

Для досягнення поставленої мети визначено такі конкретні цілі:

1. Проаналізувати наукові підходи до легкого атлетизму як засобу соціальної та культурної інтеграції спортсменів.

2. Виділити соціальні та педагогічні функції легкої атлетики, що сприяють розвитку толерантності, колективізму та інклюзивної взаємодії.

3. Дослідити ціннісний потенціал легкої атлетики, зокрема роль її норм, правил та змагальної структури у формуванні морально-етичних якостей учнів.

4. Визначити сучасні педагогічні парадигми викладання легкої атлетики, які дозволяють поєднати фізичний розвиток, виховання цінностей та міжкультурну взаємодію.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

1. Наукові підходи до легкого атлетизму як засобу соціальної та культурної інтеграції спортсменів. Легка атлетика, завдяки своїй універсальності та доступності, розглядається сучасними дослідниками не лише як система фізичної підготовки, а й як педагогічна та соціокультурна модель, що сприяє інтеграції спортсменів у різні соціальні та культурні середовища. Під інтеграцією розуміють процес формування соціальних зв'язків, культурної компетентності та ціннісної взаємодії між індивідами та групами різного походження (McDonald & Birrell, 1999, p. 285). П.**Бурдьє** розглядав спорт як соціальний простір, де «формуються і відтворюються соціальні структури та капітал, а водночас можливе їхнє трансформаційне переосмислення» (Bourdieu, 1988, p. 822). У контексті легкої атлетики це означає, що заняття спортом формують соціальні навички, такі як співпраця, командна взаємодія та дотримання правил, що є основою соціальної інтеграції. **Н.Еліас** підкреслював роль спорту у розвитку самоконтролю та соціальної дисципліни: «Процеси цивілізації проявляються у стандартизованих правилах, що регламентують поведінку та взаємодію учасників» (Elias, 2000, p. 145). Легка атлетика, як вид спорту з чіткими правилами та етапами розвитку, стає ефективним механізмом формування соціально прийнятних моделей поведінки. Зарубіжні дослідники відзначають, що спорт є важливим засобом соціальної інтеграції та формування ідентичності. Д.Коуклі зазначає: «Спорт створює умови, в яких учасники навчаються співпрацювати, взаємодіяти та оцінювати себе у соціальному контексті» (Coakley, 2015, p. 213). В легкій атлетиці це проявляється через командні тренування, змагання та колективні заходи, що об'єднують спортсменів незалежно від їхнього соціального або культурного походження. Д.Кірк підкреслює педагогічну складову: «Фізичне виховання має сприяти не лише розвитку фізичних здібностей, а й формуванню громадянських компетентностей і цінностей» (Kirk, 2010, p. 37). Це означає, що методика викладання легкої атлетики повинна включати елементи взаєморозуміння, толерантності та інклюзії. М.Макдональд та Біррелл відзначають, що спорт є простором формування культурних практик та міжкультурного діалогу: «Спортивні змагання створюють унікальні можливості для розвитку толерантності та взаємоповаги між учасниками різних культур» (McDonald & Birrell, 1999, p. 290). Легка атлетика як універсальна дисципліна з однаковими правилами в усьому світі стає ефективним інструментом культурної інтеграції. А.Гуттманн акцентує увагу на ціннісних функціях спорту: «Сучасний спорт формує соціальні норми, засновані на рівності, справедливості та чесній конкуренції» (Guttmann,

2004, p. 118). Легка атлетика, завдяки стандартам та універсальності правил, створює умови для реалізації цих цінностей у повсякденній взаємодії спортсменів.Наукові підходи до легкої атлетики як засобу соціальної та культурної інтеграції спортсменів показують, що вона виступає не лише фізичним тренажем, а й інструментом соціалізації, виховання цінностей та розвитку міжкультурної взаємодії. Основними напрямами досліджень є: соціально-педагогічний (інтеграція, формування компетентностей), соціологічний (співпраця, соціальна ідентичність), культурологічний (толерантність, міжкультурний діалог, цінності чесності та рівності). Це дозволяє розглядати легку атлетику як комплексну модель інтеграції, що об'єднує фізичний, соціальний та культурний розвиток спортсменів.

Аналіз наукових підходів свідчить, що легка атлетика виступає універсальною моделлю соціальної та культурної інтеграції. Вітчизняні та зарубіжні дослідники підкреслюють її багаторівневий потенціал: 1. Соціально-педагогічний аспект, у контексті якого легка атлетика сприяє формуванню соціальних компетентностей, розвитку колективної взаємодії та дисципліни, створюючи умови для інтеграції спортсменів у різні соціальні групи (Kirk, 2010; Круцевич, 2017). 2) Соціологічний аспект, націлений на те, що заняття спортом формують ідентичність учасників, забезпечують взаємодію та співпрацю між індивідами різного походження (Coakley, 2015). 3) Культурологічний аспект, у контексті якого легка атлетика реалізує міжкультурний діалог і виховує цінності толерантності, рівності та чесної конкуренції (McDonald & Birrell, 1999; Guttmann, 2004). Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, залишається невирішеною проблема системного поєднання фізичного розвитку з формуванням соціальних і культурних цінностей, а також методичного забезпечення міжкультурної та інклюзивної інтеграції у процесі навчання та тренувань. Таким чином, легка атлетика може бути розглянута як комплексний інструмент соціальної та культурної інтеграції, що поєднує фізичний, педагогічний і культурний розвиток спортсменів. Це обґрунтовує подальший напрям наукового дослідження, спрямованого на розробку методичних підходів і педагогічних моделей, які забезпечують цілісну інтеграцію фізичної, соціальної та культурної складових спорту.

2. Соціальні та педагогічні функції легкої атлетики, що сприяють розвитку толерантності, колективізму та інклюзивної взаємодії. Легка атлетика як вид спорту та навчальна дисципліна має не лише фізичний, але й соціально-педагогічний потенціал. Вона виступає середовищем, у якому реалізуються базові соціальні цінності, а саме: толерантність, взаємоповага, колективізм, відповідальність та інклюзивна взаємодія (Kirk, 2010; Coakley, 2015). У педагогічній науці соціальні функції спорту трактуються як механізм соціалізації особистості, формування соціальних норм та правил поведінки у групі. Водночас педагогічні функції пов'язані з розвитком компетентностей, вихованням цінностей і морально-вольових якостей, що забезпечують гармонійну інтеграцію в соціум. Соціальні функції легкої атлетики: 1) Формування толерантності та взаємоповаги, так як легка атлетика об'єднує спортсменів різних культур, соціальних груп та рівня фізичної підготовки. П. Бурдьє наголошував: «Спорт є місцем, де відтворюються соціальні структури, але одночасно створюються умови для взаєморозуміння і трансформації соціальних відносин» (Bourdieu, 1988, p. 822). Д.Коуклі зазначає: «Заняття спортом формують соціальну взаємодію та вміння оцінювати себе у колективі, що є базою для толерантності та соціальної інтеграції» (Coakley, 2015, p. 213). 2) Сприяння колективізму та командній взаємодії, так як через командні тренування, естафети та колективні змагання легка атлетика формує вміння працювати в команді, підтримувати інших та співпрацювати задля спільної мети. Н.Еліас підкреслював, що спорт «структурує соціальні взаємодії, розвиває дисципліну та взаємоповагу у групі» (Elias, 2000, p. 145). 3) Інклюзивна взаємодія, у контексті якої легка атлетика дозволяє залучати спортсменів з різними рівнями фізичних здібностей, у тому числі осіб з обмеженими можливостями, що реалізує принципи інклюзії. Д. Кірк зазначає: «Фізичне виховання має сприяти соціальній інтеграції всіх учасників, незалежно від їхніх можливостей, формуючи цінності взаємоповаги та рівності» (Kirk, 2010, p. 37). 3) Педагогічні функції легкої атлетики, зокрема виховання морально-етичних якостей, так як легка атлетика, через дотримання правил, спортивну етику та чесну конкуренцію, формує у спортсменів чесність, відповідальність та самоконтроль. А.Гуттманн зазначає: «Сучасний спорт формує соціальні норми, засновані на рівності, справедливості та чесній конкуренції» (Guttmann, 2004, p. 118). 4) Розвиток особистісної і соціальної компетент-

© Василь, Кевпанич, Василь, Шароді, 2026

ності, у контексті якої викладання легкої атлетики інтегрує фізичний розвиток та розвиток соціальних навичок, готуючи спортсменів до конструктивної взаємодії у різних соціальних контекстах (McDonald & Birrell, 1999, p. 290). 4) Формування цінностей колективної діяльності, тамк як через систему тренувань і змагань легка атлетика допомагає реалізовувати принципи спільної мети, підтримки товаришів та командної відповідальності, що є основою соціальної інтеграції у освітньому середовищі. Отже, легка атлетика виконує комплекс соціальних та педагогічних функцій, що дозволяють: формувати толерантність та взаємоповагу; сприяти розвитку колективізму та командної взаємодії; забезпечувати інклюзивну участь спортсменів з різним рівнем підготовки; виховувати морально-етичні якості та соціальні компетентності. Таким чином, легка атлетика виступає ефективним засобом соціальної та культурної інтеграції, поєднуючи фізичний розвиток з вихованням цінностей та формуванням інклюзивної взаємодії у колективі.

Легка атлетика виступає ефективним засобом соціальної та культурної інтеграції спортсменів, поєднуючи фізичний розвиток із формуванням соціальних і культурних компетентностей. Аналіз наукових підходів свідчить, що її соціальні та педагогічні функції забезпечують розвиток: толерантності та взаємоповаги, завдяки взаємодії спортсменів різного культурного та соціального походження (Bourdieu, 1988; Coakley, 2015); колективізму та командної взаємодії, через тренування, естафети та колективні змагання, що формують навички співпраці та підтримки (Elias, 2000); інклюзивної взаємодії, залучаючи спортсменів з різними фізичними можливостями та забезпечуючи рівні умови участі (Kirk, 2010); морально-етичних якостей, зокрема чесності, відповідальності та дотримання правил, що є основою соціальної інтеграції (Guttmann, 2004; McDonald & Birrell, 1999). Таким чином, легка атлетика є не лише засобом фізичного розвитку, а й комплексним інструментом виховання соціально відповідальної, толерантної та інклюзивної особистості. Її педагогічний і соціальний потенціал дозволяє створювати умови для ефективної соціалізації та культурної взаємодії спортсменів у сучасному освітньому та спортивному середовищі.

3. Ціннісний потенціал легкої атлетики: норми, правила та змагальна структура у формуванні морально-етичних якостей спортсменів. Легка атлетика, яка на перший погляд є системою бігу, стрибків і метань, насправді виступає універсальним середовищем формування особистості. Вона поєднує фізичний розвиток з морально-етичним вихованням, соціальною інтеграцією та культурною комунікацією. Цінність цього виду спорту полягає не лише у перемозі над опонентом, а у здатності спортсмена усвідомлювати межі власного «Я» та своє місце у соціальному «Ми», відчувати відповідальність за колектив і культивувати повагу до суперника. Система правил і норм у легкій атлетиці реалізує фундаментальні принципи чесності, рівності та взаємоповаги, які формують моральний фундамент спортсмена. А.Гуттманн зазначав: «Сучасний спорт формує соціальні норми, засновані на чесності та справедливості» (Guttmann, 2004, p. 118). Н.Еліас підкреслював: «Стандарти і ритуали спорту є механізмом соціалізації та регулювання поведінки учасників» (Elias, 2000, p. 145).

Змагальна структура легкого атлетизму – від індивідуальних дистанцій до командних естафет – виступає інноваційним педагогічним інструментом, який поєднує фізичну активність із розвитком соціальної компетентності. Через систему турнірів і рейтингів спортсмен навчається толерантності, прийняттю поразки та повазі до суперника, усвідомлює значущість колективної взаємодії та власної відповідальності. Д.Кірк зазначав: «Фізичне виховання та спорт формують морально-етичні навички через структуровані змагальні практики та чіткі правила» (Kirk, 2010, p. 37). П.Бурдьє підкреслював: «Правила та ритуали спорту створюють соціальні практики, у межах яких відбувається формування цінностей та поведінкових норм» (Bourdieu, 1988, p. 822). Легка атлетика демонструє це на практиці: однакові правила для всіх учасників, об'єктивні критерії оцінки результату, змагальна структура та взаємна підтримка створюють екосистему соціальної та моральної інтеграції, де цінності толерантності та справедливості реалізуються щодня.

Інноваційний аспект легкої атлетики полягає у здатності трансформувати традиційні педагогічні моделі, інтегруючи фізичний, соціальний та культурний розвиток у єдину систему. Спорт перестає бути лише засобом фізичного тренування і стає платформою для формування ціннісної особистості, де моральні принципи, соціальні навички та культурна компетентність розвиваються паралельно з фізичною майстер-

ністю. Ціннісний потенціал легкої атлетики проявляється у трьох взаємопов'язаних площинах: 1) норми та правила, що формують самоконтроль, дисципліну та відповідальність; 2) змагальна структура, яка розвиває чесну конкуренцію, толерантність та колективну взаємодію; 3) культурно-ціннісний контекст, де морально-етичні принципи реалізуються у щоденній діяльності спортсмена, виходячи за межі спортивного поля у соціальне життя. Легка атлетика є філософсько-педагогічною моделлю інтеграції, що поєднує фізичний розвиток з формуванням морально-етичних якостей, соціальних компетентностей та культурних цінностей, виховуючи спортсменів здатних до толерантної, відповідальної та інклюзивної взаємодії у суспільстві.

У зарубіжній науковій традиції легка атлетика розглядається не лише як базовий вид спорту, а як ціннісно-нормативна система, у межах якої формується морально-етичний профіль спортсмена. Дослідники з США, Великої Британії, Німеччини та Франції акцентують увагу на тому, що універсальність правил, стандартизована змагальна структура та глобальний характер легкої атлетики створюють унікальні умови для виховання чесності, відповідальності, самоконтролю та поваги до іншого. А. Гуттманн, аналізуючи розвиток сучасного спорту, наголошує, що саме раціоналізація, стандартизація та рівність шансів є його визначальними характеристиками. Він зазначає: «Modern sport is governed by universal rules that establish fairness, equality and moral accountability for all participants» (Guttmann, *From Ritual to Record*, 2004, p. 118). У легкоатлетичних дисциплінах ці принципи проявляються особливо чітко: однакові дистанції, уніфіковані правила старту, фіксація результатів незалежно від національності чи соціального статусу спортсмена. Зарубіжні дослідники розглядають це як моральну педагогіку правил, де дотримання норм стає формою внутрішньої етичної дисципліни. Н. Еліас у межах теорії «цивілізаційного процесу» підкреслював, що спорт формує здатність до саморегуляції: «Sport is a social mechanism through which self-control and socially acceptable conduct are learned and internalized» (Elias, *The Civilizing Process*, 2000, p. 145).

У європейській практиці тренування з легкої атлетики саме дотримання правил розглядається як основа виховання моральної зрілості спортсмена, а не лише як технічна вимога. Американська та британська педагогіка спорту трактує змагання не як культ результату, а як простір етичного досвіду. Джей Коуклі зазначає: «Sport competitions provide a moral context where athletes learn responsibility, respect for opponents and acceptance of outcomes» (Coacley, *Sports in Society*, 2015, p. 213). У легкоатлетичних змаганнях спортсмен постійно стикається з необхідністю: приймати поразку без агресії; визнавати перевагу суперника; нести особисту відповідальність за результат. Саме тому в США та країнах ЄС легка атлетика широко використовується у шкільних і студентських програмах як засіб character education – виховання характеру через спорт. Девід Кірк, аналізуючи майбутнє фізичного виховання, підкреслює, що спорт має формувати не «переможця будь-якою ціною», а етично відповідального громадянина: «Physical education should develop ethical awareness and social responsibility, not merely physical performance» (Kirk, *Physical Education Futures*, 2010, p. 37). У цьому контексті легка атлетика, з її акцентом на індивідуальний результат і прозорі критерії оцінювання, виступає ідеальною моделлю чесної конкуренції, де моральна ідентичність спортсмена формується через постійне співвідношення особистих амбіцій із нормами справедливості. Французький соціолог П.Бурдьє розглядав спорт як соціальну практику, де відбувається формування цінностей і поведінкових моделей: «Sport creates structured social practices in which values are embodied rather than declared» (Bourdieu, *Sport and Social Class*, 1988, p. 822). Зарубіжний досвід показує, що легка атлетика, будучи глобальним видом спорту, виконує інтегративну культурну функцію: морально-етичні норми, засвоєні у спортивному середовищі, переносяться у соціальне життя спортсменів, формуючи відповідальне ставлення до суспільства. Отже, в зарубіжній науково-педагогічній традиції легка атлетика розглядається як: нормативна система, що виховує дисципліну і самоконтроль; змагальна модель, яка формує чесність, толерантність і відповідальність; культурно-ціннісний простір, у якому морально-етичні якості не декларуються, а проживаються у практиці. Саме тому зарубіжний досвід підтверджує, що легка атлетика є ефективним інструментом морального виховання спортсменів, здатним поєднати фізичний розвиток із формуванням етичної свідомості та соціальної зрілості.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що легка атлетика у міжнародній науково-педагогічній практиці розглядається як ціннісно орієнтована

© Василь, Кевпанич, Василь, Шароді, 2026

система, у межах якої норми, правила та змагальна структура виконують ключову роль у формуванні морально-етичних якостей спортсменів. У працях зарубіжних дослідників спорт постає не лише сферою фізичної досконалості, а й простором морального навчання, де засвоюються принципи чесності, справедливості, відповідальності та самоконтролю. Універсальність правил легкої атлетики та стандартизований характер змагань забезпечують рівність можливостей для всіх учасників, що сприяє формуванню етичної свідомості та поваги до соціальних норм. Змагальна діяльність розглядається як педагогічно значущий досвід, у межах якого спортсмен навчається приймати результати боротьби, визнавати перевагу суперника та співвідносити особисті амбіції з моральними вимогами спортивної спільноти. Таким чином, зарубіжний досвід переконливо доводить, що легка атлетика є ефективним засобом виховання морально зрілої особистості, здатної до відповідальної поведінки, толерантної взаємодії та дотримання етичних принципів як у спортивній діяльності, так і поза її межами. Це підтверджує доцільність розгляду легкої атлетики не лише як виду спорту, а як ціннісної педагогічної моделі, що має значний потенціал для сучасної системи фізичного виховання і спорту.

4. Сучасне викладання легкої атлетики як педагогічної моделі фізичного, ціннісного та міжкультурного розвитку. У сучасному освітньому просторі легка атлетика дедалі більше виходить за межі традиційного уявлення про фізичну підготовку й постає як **інтегративна педагогічна модель**, здатна одночасно забезпечувати фізичний розвиток, формування ціннісних орієнтацій та міжкультурну взаємодію. Така трансформація зумовлена глобалізаційними процесами, зростанням культурного різноманіття, запитами інклюзивної освіти та необхідністю виховання соціально відповідальної особистості. Сучасна педагогіка дедалі чіткіше усвідомлює, що фізичний розвиток без ціннісного та культурного наповнення втрачає свою виховну функцію. Саме тому викладання легкої атлетики актуалізується як простір цілісного розвитку особистості, де рухова діяльність стає засобом формування морально-етичних якостей, соціальних компетентностей і здатності до міжкультурного діалогу. Легка атлетика, завдяки своїй універсальності та доступності, створює умови для рівної участі учнів незалежно від їхнього культурного походження, соціального статусу чи фізичних можливостей. У цьому сенсі вона виконує роль педагогічного медіатора, що поєднує різні культурні досвіди в єдиному освітньому просторі.

Інноваційність сучасного викладання легкої атлетики полягає у відмові від суто нормативно-тренувальної парадигми на користь компетентнісно-ціннісного підходу. Рухова активність розглядається не як самоціль, а як засіб: розвитку самосвідомості та відповідальності; виховання поваги до правил і суперника; формування культури чесної конкуренції; набуття досвіду колективної взаємодії. Заняття з легкої атлетики трансформуються у педагогічні ситуації морального вибору**,** де учень навчається приймати поразку, контролювати емоції, дотримуватися норм та співвідносити власні досягнення з цінностями спільноти. Саме в цьому контексті фізичний розвиток набуває гуманістичного виміру. Ціннісний потенціал легкої атлетики реалізується через систему правил, змагальну діяльність і педагогічну взаємодію. Сучасне викладання акцентує увагу не лише на результаті, а на процесі, де культивуються: толерантність; взаємоповага; відповідальність; самодисципліна; колективна солідарність. Таким чином, легка атлетика постає як школа цінностей, де фізичні вправи стають мовою виховання, а рух – формою етичного самовираження. У глобалізованому світі міжкультурна взаємодія є необхідною складовою освіти. Сучасне викладання легкої атлетики створює інтеркультурний простір, у якому різні культурні традиції співіснують на основі спільних правил і цінностей. Єдині стандарти змагань і універсальна «мова руху» сприяють подоланню культурних бар'єрів та формуванню взаєморозуміння між учнями. У цьому контексті легка атлетика виступає як практика міжкультурної комунікації, де повага до іншого закріплюється через спільну діяльність, а не лише декларативні освітні настанови.

Узагальнення сучасних зарубіжних науково-педагогічних підходів дозволяє стверджувати, що викладання легкої атлетики в умовах сучасної освіти виходить за межі традиційної фізичної підготовки та набуває статусу інтегративної педагогічної моделі, спрямованої на цілісний розвиток особистості. Фізичний розвиток у цій моделі нерозривно пов'язаний із формуванням ціннісних орієнтацій та міжкультурної чутливості. Як підкреслює Д.Кірк, «фізичне виховання повинно розглядатися як соціально й морально значуща практика, що формує відповідальних і свідомих громадян, а не лише фізично підготов-

лених індивідів» (Kirk, *Physical Education Futures*, 2010, p. 37). Саме така позиція лежить в основі сучасного викладання легкої атлетики, де рухова діяльність стає засобом ціннісного виховання. Зарубіжний досвід також свідчить, що універсальність правил і змагальної структури легкої атлетики створює ефективне середовище для міжкультурної взаємодії. П'єр Бурдьє зазначав, що «спорт формує соціальні практики, у межах яких цінності не декларуються, а втілюються у повсякденній діяльності» (Bourdieu, *Sport and Social Class*, 1988, p. 822). У цьому контексті легка атлетика виступає як практична форма міжкультурної комунікації, де спільні норми й правила сприяють взаєморозумінню та толерантності. Норберт Еліас підкреслював, що через спорт відбувається «інтеріоризація самоконтролю та соціально прийнятних моделей поведінки» (Elias, *The Civilizing Process*, 2000, p. 145). Це підтверджує педагогічну цінність легкої атлетики як простору формування моральної відповідальності, самодисципліни та поваги до іншого. Таким чином, сучасне викладання легкої атлетики постає як інноваційна педагогічна парадигма**,** що інтегрує фізичний розвиток, ціннісне виховання та міжкультурну взаємодію. Воно створює умови для формування не лише фізично підготовленого спортсмена, а й морально зрілої, соціально відповідальної та культурно відкритої особистості**,** що відповідає стратегічним завданням сучасної освіти у глобалізованому світі.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що легка атлетика в умовах сучасної освіти та спортивної підготовки виступає не лише засобом фізичного розвитку, а й багатовимірною педагогічною моделлю, здатною забезпечувати формування ціннісних орієнтацій, морально-етичних якостей та міжкультурної компетентності спортсменів. Аналіз теоретичних джерел і зарубіжного досвіду дозволяє стверджувати, що норми, правила та змагальна структура легкої атлетики виконують системоутворювальну функцію у вихованні відповідальності, самодисципліни, толерантності та поваги до соціальних і культурних відмінностей. Встановлено, що сучасні педагогічні парадигми викладання легкої атлетики дедалі більше орієнтуються на інтеграцію фізичного, ціннісного та соціокультурного розвитку, що відповідає гуманістичним і компетентнісним засадам освіти. Зарубіжні наукові підходи підтверджують, що спортивна діяльність, організована на основі принципів чесної конкуренції та рівності можливостей, створює сприятливе середовище для формування моральної ідентичності особистості та її соціальної зрілості). Узагальнення результатів дослідження дозволяє зробити висновок, що легка атлетика має значний ціннісно-виховний потенціал, який може бути ефективно реалізований за умови цілеспрямованого педагогічного проєктування навчально-тренувального процесу, орієнтованого не лише на спортивний результат, а й на розвиток особистості спортсмена як суб'єкта культури та міжкультурної взаємодії.

Перспективними напрямами подальших наукових розвідок є: розроблення та експериментальна перевірка інноваційних педагогічних моделей викладання легкої атлетики, спрямованих на інтеграцію ціннісного та міжкультурного компонентів; порівняльний аналіз національних і зарубіжних освітніх програм з легкої атлетики в контексті виховання морально-етичних якостей; дослідження впливу легкої атлетики на формування соціальної відповідальності та громадянських компетентностей у різних вікових групах спортсменів; вивчення можливостей використання легкої атлетики як інструменту інклюзивної та міжкультурної освіти в умовах глобалізованого суспільства. Реалізація зазначених напрямів сприятиме поглибленню наукового розуміння легкої атлетики як ціннісно орієнтованого педагогічного феномена та розширенню її потенціалу в системі сучасної освіти і спорту.

Список використаних джерел

Bourdieu P. Sport and social class / P. Bourdieu // Social Science Information. 1988. Vol. 17, № 6. P. 819–840.

Coakley J. Sports in Society: Issues and Controversies.11th ed. New York : McGraw-Hill Education, 2015. 720 p.

Council of Europe. Enlarged Partial Agreement on Sport (EPAS): Sport, Ethics and Values. – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018. 48 p.

Elias N. The Civilizing Process. Oxford : Blackwell Publishing, 2000. – 560 p.

Guttmann A. From Ritual to Record: The Nature of Modern Sports. New York : Columbia University Press, 2004. 224 p.

Hellison D. Teaching Personal and Social Responsibility Through Physical Activity / D. Hellison. Champaign : Human Kinetics, 2011. 296 p.

© Василь, Кевпанич, Василь, Шароді, 2026

Kirk D. Physical Education Futures.London : Routledge, 2010. 224 p.

Kretchmar R. S. Practical Philosophy of Sport and Physical Activity. Champaign : Human Kinetics, 2005. – 272 p.

McDonald M., Birrell S. Reading sport critically: A methodology for interrogating power. Sociology of Sport Journal. 1999. Vol. 16, № 4. P. 283–300.

UNESCO. International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport. – Paris : UNESCO Publishing, 2015. 12 p.

References

Bourdieu, P. (1988). Sport and social class. *Social Science Information, 17*(6), 819–840.

Coakley, J. (2015). *Sports in society: Issues and controversies* (11th ed.). New York, NY: McGraw-Hill Education.

Council of Europe. (2018). *Enlarged Partial Agreement on Sport (EPAS): Sport, ethics and values*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Elias, N. (2000). *The civilizing process*. Oxford: Blackwell Publishing.

Guttmann, A. (2004). *From ritual to record: The nature of modern sports*. New York, NY: Columbia University Press.

Hellison, D. (2011). *Teaching personal and social responsibility through physical activity*. Champaign, IL: Human Kinetics.

Kirk, D. (2010). *Physical education futures*. London: Routledge.

Kretchmar, R. S. (2005). *Practical philosophy of sport and physical activity*. Champaign, IL: Human Kinetics.

McDonald, M., & Birrell, S. (1999). Reading sport critically: A methodology for interrogating power. *Sociology of Sport Journal, 16*(4), 283–300.

Platonov, V. M. (2004). *Systema pidhotovky sport•smeniv v olimpiiskomu sporti: Zahalna teoriia i yii praktychni zastosuvannia* (Vol. 1). Kyiv: Olimpiiska literatura.

Platonov, V. M. (2015). *Teoriia i metodyka sportyvnoho trenuvannia*. Kyiv: Olimpiiska literatura.

UNESCO. (2015). *International charter of physical education, physical activity and sport*. Paris: UNESCO Publishing.

VASYL, KEVPANYC – Senior Lecturer,
Department of Theory and Methods of Physical Culture,
Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: vasyl.kevpanyc@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0706-5646

VASYL, SHARODI – Senior Lecturer,
Department of Theory and Methods of Physical Culture,
Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: vasyl.sharodi@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8500-6799

ATHLETICS AS A MODEL OF SOCIAL AND CULTURAL INTEGRATION: CONCEPTS, VALUES AND PARADIGMS OF MODERN TEACHING

Abstract

The article provides a theoretical analysis of athletics as a universal pedagogical model of social and cultural integration in the conditions of modern education and sports. Athletics as a model of social and cultural integration is gaining particular relevance in the conditions of globalization processes, transformation of educational paradigms and the growth of the role of physical culture as a universal socio-cultural phenomenon. The purpose of this article is to theoretically understand athletics as a model of social and cultural integration, as well as to determine its value, pedagogical and cultural potential in the modern educational environment. Analysis of scientific sources shows that the problem of social and cultural integration through sports has a solid theoretical basis; athletics is considered by researchers as a universal and accessible means of socialization; modern pedagogical concepts emphasize its value, humanistic and cultural potential. The article identifies modern pedagogical paradigms of teaching athletics, which allow combining physical development, values education and intercultural interaction. The conceptual principles of teaching athletics are revealed through the prism of humanistic, competence and socio-cultural paradigms. The value potential of athletics as a means of forming moral and ethical qualities, tolerance, social responsibility and intercultural interaction of athletes is substantiated. It is proved that modern teaching of athletics goes beyond purely physical training and appears as an integrative pedagogical phenomenon aimed at the holistic development of the individual. The materials of the article can be used in scientific research activities, educational programs in physical education and training of specialists in the field of sports. The significance of the research

topic lies in the possibility of understanding athletics as an effective means of socialization and cultural integration in the educational process. The conducted research showed that athletics in the conditions of modern education and sports training is not only a means of physical development, but also a multidimensional pedagogical model capable of ensuring the formation of value orientations, moral and ethical qualities and intercultural competence of athletes.

Keywords: athletics, social integration, cultural integration, values of sport, pedagogical paradigms, physical education.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 20.12.2025
Accepted date 19.01.2026
Published date 20.02.2026

How to cite: Кевпанич, Василь, Шароді, Василь. Легка атлетика як модель соціальної та культурної інтеграції: концепти, цінності та парадигми сучасного викладання. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 103–114

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-10

© Василь, Кевпанич, Василь, Шароді, 2026

UDC 628.511:66.067:678.742:504.064
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-12

SOCIALLY RESPONSIBLE HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN A SPORTS ORGANIZATION

MILAŠIŪTĖ, MODESTA[1]
ANDRIUKAITIENE, REGINA[2]

Abstract

In recent years, it has been recognized that socially responsible human resource management is one of the necessary factors to ensure the sustainability of the organization, the well-being of its employees and the quality of its activities. Aguinis and Glav (2019) emphasize that "employees are the main axis of the social responsibility of the organization", since it is the human resources policy that promotes an ethical, fair and caring environment within the company. Recent research has shown that socially responsible HR practices are associated with high employee engagement, better psychological well-being, and a stronger organizational culture (Park et al., 2021). Socially responsible human resource management becomes not only an additional value of the organization, but also an essential prerequisite for sustainable development. A socially responsible approach to human resource management is becoming a strategic tool for reconciling economic, social and organisational objectives. Li et al (2025) point out that correctly and ethically made decisions increase employee trust in the organization by reducing the likelihood of burnout and employee turnover. Today, socially responsible management of human resources is becoming not only an additional value of the organization, but also an essential prerequisite for long-term competitiveness and sustainable development. In the rapidly changing business and public sector environment, organizations face increasing employee expectations, public pressure to act ethically and responsibly, as well as the need to ensure high quality of services or products. Therefore, a socially responsible approach to human resource management becomes a strategic tool that allows the reconciliation of economic, social and organizational objectives. Socially responsible human resource management is one of the key factors that determine the success of organizations in the modern environment. This management approach is important for organizations that adhere to ethical principles, care for employees, and contribute to the creation of their well-being. The study aims to determine the impact and implementation of socially responsible human resource management practices in a sports organization. In sports organizations, their importance is increasing due to the increased workload and constant contact with young athletes and the community. In such circumstances, the experience of employees and perceived organizational justice are considered to be the basis for motivation, loyalty and professional stability. Socially responsible human resource management in the sports sector is a complex field that combines the principles of employee welfare, ethics, sustainability, transforms existing business models and provides opportunities to create a safe environment and employee satisfaction.

Keywords: socially responsibility, human resources management, sports organisation.

The Problems of Socially Responsible Human Resource Management. The importance of social responsibility has accelerated in recent years, despite the fact that socially responsible human resource management in sport is not very well developed. Several sports leagues declare their commitment to respect and uphold equality when announcing their intentions, but the actual operation often does not live up to these promises. However, there are no defined mechanisms to ensure motivation, psychological well-being (mental health, stress, etc.), fair pay and a safe workplace for coaches, athletes, administrators and other professionals. Sports organizations also face additional difficulties: there are employees who are under a significant physical and psychological load, pressure in the office to achieve results, and the nature of the work is quite tiring. However, in the field of sport, human resource management models do not include a coherent strategy for the implementation of employee well-being and equality. Babiak & Trendafilova (2020) emphasizes, that the attitude of managers to social responsibility is closely related to the performance of actions or responsibility for sports organizations. It is therefore important to analyse how socially responsible human resource management is carried out in sports organisations, what problems arise and how to promote a sustainable, ethical and employee-friendly organisational environment. Anagnostopoulos and Byers (2022) emphasize that social responsibility in sports organizations is directly related to organizational culture. Sports organizations operating in the public sector are important for

[1] Lithuanian Sports University (Kaunas, Lithuania)
E-mail: modesta.milasiute@lsu.lt
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-1838-9041
[2] Lithuanian Sports University (Kaunas, Lithuania)
E-mail: regina.andriukaitiene@gmail.com; regina.andriukaitiene@lsu.lt
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0691-7333

building communities and must base their sports goals on ethical, social and human values. Socially responsible human resource management increases motivation and personal involvement, leading to more successful development of the organization. The application of socially responsible activities creates synergies between the resources of the organization, allows organizations to become attractive and competitive, can increase employee satisfaction (Hernández Ponce et al, 2024). Social responsibility is most commonly presented in Carroll's (2016, 2021) social responsibility pyramid model, discussing economic, legal, ethical, and philanthropic responsibility. Given the need to create a work-friendly environment, the researchers recommend that companies focus on internal CSR practices, such as health and safety, work-life balance, training, and equal opportunities for employees (Asante Boadi, 2020). Measuring well-being in the workplace is important for both employees and employers, as it provides an opportunity to make socially responsible decisions regarding the adjustment of performance and human resource management processes. Although the problem of social responsibility is widely analyzed, the analysis of this topic is insufficient in the context of Lithuanian sports organizations. There is a lack of empirical evidence on how the principles of social responsibility applied in the field of human resource management determine the well-being of employees, job satisfaction, what determines their implementation and what benefits they provide to the employees of sports organizations, therefore this topic is relevant both from a theoretical and practical point of view. Research justifies the need to include social responsibility in human resource management practices in order to achieve a positive social contribution to sports organisations, However, it is appropriate to develop this topic due to the specifics of the sports industry, especially at the professional level. The problem of the research is formulated by the question, what value does socially responsible human resource management create in a sports organization and by what means to strive for a higher level of socially responsible human resource management? Theoretical research analysis provides an opportunity to define the concept of social responsibility, the importance of social responsibility in sports organizations and the benefits of applying its principles in human resource management in selecting appropriate tools for the development of socially responsible human resource management. Analysis of scientific sources aims to is to conduct a review to identify, evaluate and evaluate the practices of sports organizations in the application of social responsibility in terms of employee well-being, organizational culture, community impact and sustainable development, based on the latest research in information science.

The concept of social responsibility of organizations. Organizational social responsibility is considered one of the most recognized and widely studied phenomena in management science today. Although the idea itself has existed for a long time, it became a systematic and conceptually defined management principle only when society began to emphasize the impact of organizations on social welfare, moral standards, and the development of society. Social responsibility is understood not only as charitable activities or goodwill initiatives, but as an integral part of the organization's strategy and culture, related to sustainable development, ethical behavior and the well-being of society (Carroll, 2021). Organizations are judged not only on their financial performance, but also on their contributions to social, environmental, and moral systems. Social responsibility is understood in modern terms as the ability of an organization to create economic, social, and moral value for all stakeholders, not just shareholders. Aguinis and Glav (2019) emphasize that social responsibility is no longer considered an individual economic activity, but becomes an integral social function that includes the well-being of workers, community development, environmental protection and relations with society. Recent research also highlights that the perception of social responsibility in organizations is dynamic and evolving along with society's sensitivity to social and ethical issues, which is why organizations need to constantly review and update their accountability practices (Roth, 2019).

Previous theories were often limited to an emphasis on profits and shareholder interests, but modern research shows that such a narrow approach is outdated, as a modern organization must create value for all stakeholders – employees, consumers, communities, and the environment (Wang, Tong, Takeuchi & George, 2016). Sports organizations operate especially in high-visibility fields, so the transparency of their activities, ethical decisions and social responsibility are constantly publicly evaluated (Nite & Nauright, 2020). Freeman (2010) bei Harrison ir Wicks (2013) emphasizes the paradigm shift in which the organization is seen as a social mechanism, in which not only economic but

© Modesta, Milašiūtė, Regina, Andriukaitiene, 2026

also relationships with stakeholders are important. It means cooperation, trust and long-term partnership (Donaldson & Walsh, 2015).

A special place in the theory of social responsibility is occupied by the Elkington (1997) model of triple responsibility, which states that the activities of organizations must be evaluated through three perspectives: economic, social, and environmental. This model has established itself as the basis for evaluating a sustainable organization, and subsequent research has confirmed that organizations that balance these three dimensions are more sustainable, more adaptable to global changes, and have a better reputation (Kuhlman & Farrington, 2016; Lozano, 2015). In recent years, social responsibility has been added to the dimension of psychological and emotional well-being of employees, which is becoming one of the important criteria for evaluating organizations (Kim & Park, 2020).

Aguinis and Glav (2019) emphasize that social responsibility only works when it becomes part of the organization's values, norms of conduct, and management practices. Organizations that only declare social responsibility, but do not implement it in practice, do not create either long-term value or trust. Recent research shows that socially responsible organizations are characterized by lower employee turnover, greater trust in management and greater internal motivation (Staskevičiūtė & Ginevičius, 2021). Social responsibility has a significant impact on the psychological health and motivation of employees. Kim, Kim, and Qian (2018) found that employees working in socially responsible organizations feel more psychologically secure, more engaged, and more identified with the organization. Cropanzano et al. (2017) argue that socially responsible organizations provide a climate of justice that fosters emotional attachment and job satisfaction among employees.

Impact and implementation of social responsibility practices in sports organisations. Recent research in the field of sports reveals that CSR practices contribute to reducing the risk of reputational crises and allow organizations to restore public trust faster (Walters, 2022).In public sector organizations, social responsibility increases customer loyalty and trust. This is particularly important for sports organisations because their reputations are sensitive to crises, ethical issues and media exposure – social responsibility measures act as a risk reduction strategy (Frisby & Parent, 2019). As Babiak and Yang, (2022) point out, the social responsibility of sports organizations differs from other sectors because sport has a greater social impact and emotional reflection in society. According to Yoon and Cho (2024), "CSR initiatives for coaches and trainers are directly related to their intrinsic motivation and professional identity." In the sports sector, these aspects become particularly relevant, as coaches, athletes and staff are often subjected to high physical and emotional stress, so ensuring psychological well-being is essential.

Sports organisations have a special social role- they promote physical activity, educate young people, strengthen communities and shape positive values in society. Millie Scott et al (2025) state, the protection and well-being of young athletes is one of the key areas of social responsibility, and neglecting it leads not only to reputational losses, but also to a long-term decrease in the operational efficiency of organizations. Therefore, ignoring social responsibility in this area can have a significantly greater reputational impact than in other sectors (Breitbarth, Walzel, Anagnostopoulos & van Eekeren, 2015). Globalisation, social networks and the dissemination of information mean that sports organisations are highly visible and quickly appreciated. Aguilera, Rupp, Williams and Ganapathi (2007) stresses that today's workers and consumers expect transparency, fairness and responsible behaviour. Recent studies confirm that public expectations of sports organizations are increasing, and socially responsible behavior is becoming a necessary standard of activity. Weems et al (2016) note that social responsibility is becoming an important aspect of sustainability in sports organizations, which determines the quality of long-term performance, the well-being of employees and relationships with stakeholders.

Sports organisations must continuously invest in socially oriented personnel management, ethical leadership and transparency in order to maintain competitiveness and a good image (Walters & Tacon, 2018; Babiak & Trendafilova, 2020). According to Hoye and Cuskelly (2021), effective sports management is closely related to social responsibility, as "CSR serves as a measure of the quality of management and promotes long-term sustainability."

Table 1 provides the authors' insights on the forms, practices and their impact on the sports sector. The reviews allow us to understand which areas of social responsibility are the most important in the sports industry and how they relate to the sustainability, reputation and well-being of organizations.

Table 1

Expression of social responsibility in sports organizations

Source (author, year)	Dimension/dimension of social responsibility	Significance for sports organizations
Guliyev (2020)	Philanthropic, social and community initiatives	Sports clubs carry out a variety of SA activities, but many lack clear evaluation indicators and strategic directionality.
Trendafilova, Ziakas & Sparvero (2017)	Community development, social value	SA initiatives in sport create community value, strengthen social cohesion and local identity.
Skorupskas, Voronkova & Andriukaitienė (2022)	Employee well-being, social environment, communication	SA internships in sports organizations contribute to employee wellbeing and the sustainability of organizations, but are often fragmented.
Anagnostopoulos & Shilbury (2013)	Strategic integration of SA, the role of managers	In professional sports organizations, SA activities are determined by managers' strategic decisions and organizational structures.

Recent research shows that social responsibility (CSR) practices in sports organizations are increasingly being integrated into strategic management, with a direct impact on employee well-being and the sustainability of the organization. The sports sector occupies a visible position in society, therefore social responsibility initiatives are considered an essential part of the organisational culture and not as an additional activity (Inoue & Lee, 2021; García-Sánchez et al., 2023). Inoue and Lee (2021) note that sports organisations operate under conditions of extreme public attention; This leads to the fact that their social responsibility initiatives have a significant impact on both the internal atmosphere and the external image. The authors argue that sports organizations are constantly in the center of public attention, which is why their social responsibility activities shape the experience of employees and the trust of stakeholders" (Inoue & Lee, 2021). This testifies to the fact that SA tools perform not only a reputational function, but are also a structural component of the organization. A growing body of research shows that socially responsible sports organizations have a significant positive impact on employee engagement and job satisfaction. García-Sánchez, Fernandes ir Júnior (2023) The study showed that people working in the sports sector, who consider their organization to be socially responsible and sincere, feel a greater sense of the meaning of work and stronger trust in management. The authors emphasize that "the perception of social responsibility is an important predictor for employees and their organizational commitment and job satisfaction, especially in emotional sports environments" (García-Sánchez et al., 2023). CSR initiatives in recreational sports increase visitor trust and engagement (Lagoudaki et al., 2024; Corporate Social Responsibility and Consumer Behavior in Sports, 2024).

Social responsibility practices also shape the culture of sports organizations and the identification of employees with them. Babiak and Willem (2020) argue that "social responsibility initiatives act as value bridges between the personal beliefs of employees and the organization's mission," promoting greater emotional commitment and greater dependence on it" (Babiak & Willem, 2020). Such initiatives increase the meaning and motivation of work and reduce psychological fatigue. The leadership style of executives is another essential factor for the effectiveness of CSR. Kim and Walker (2018) identified the impact of transformational leadership on the application of SA principles in sport and stated that "the success of social responsibility depends not only on the scope of the projects being initiated, but also on the ability of leaders to integrate these values into their daily activities" (Kim & Walker, 2018).

Additional research shows that at the same time, CSR initiatives strengthen organizations through transparency and long-term reputation in their relationships with stakeholders (Linking corporate social responsibility to organizational commitment, 2024; Corporate social responsibility in sports: Stakeholder management in the UK football industry, 2022; Sustainability and Social Responsibility of Romanian Sport Organizations, 2022). CSR also allows you to adapt to global trends through the implementation of environmental strategies (Corporate Social Responsibility in Sports : A Case Study in Saudi Arabia, 2024).

Scientific research clearly shows that the practice of social responsibility is a strategic element for sports

© Modesta, Milašiūtė, Regina, Andriukaitiene, 2026

organizations. They are directly related to the well-being, sustainability and reputation of employees. CSR can no longer be recognised as an additional activity, it is integrated into everyday culture, management and communication with communities. This reinforces the long-term added value for all stakeholders(García-Sánchez et al., 2023, Lagoudaki et al., 2024 ; Thormann & Wicker, 2021).

Social responsibility (CSR) in sports organizations has become one of the main pillars of strategic management in recent years, as it is no longer seen as purely promotional or philanthropic activities, but as a systematic, complex practice based on employee well-being, community development, ethical leadership, and sustainable use of resources (García-Sánchez ir kt., 2023; Lagoudaki ir kt., 2024). Indeed, the sports industry is one of the most visible sectors of society, which means that the level of transparency, ethics and social responsibility initiatives in organisational activities directly affect the reputation and trust of stakeholders (Inoue & Lee, 2021). In the context of sports organizations, social responsibility practices are often more complex, encompassing areas such as the physical and psychological well-being of employees, community and youth development programs, organizational culture, transformational leadership, and environmental initiatives. Recent research shows that these practices significantly improve employee motivation, engagement, and job satisfaction, reduce employee turnover, strengthen community cohesion, and promote long-term sustainability of the organization (Thormann & Wicker, 2021; Corporate Social Responsibility and Consumer Behavior in Sports, 2024). In addition, in the context of recent international research, the development of social responsibility practices shows a cultural and contextual scale: each of them is shaped by local needs, the type of organization (professional/ recreational sports) and the expectations of stakeholders (Taivan, 2024; Azerbaidžan, 2023). This confirms that CSR in the field of sport, it is not an optional short-term, but a more integrated part of organizational work, which in the long run strengthens their reputation, commitment, and trust of the community and the organization in the context of global social and environmental problems.

Employee well-being and psychological support initiatives. Sports organizations make efforts to ensure the physical and psychological well-being of employees, as this directly affects their satisfaction, loyalty and sustainability of the organization. Soler-Prat et al (2022) indicate that health promotion programs, maintaining a work-rest balance, and psychological support initiatives help reduce employee turnover and increase internal motivation. In addition, Kim et al. (2018) found that employees in socially responsible sports organizations feel safer, more engaged, and emotionally attached to their jobs.

Communities and Social Value Creation Practices. Sports organizations regularly carry out initiatives in communities that promote physical activity, wellness and youth education. Brown, Söderman, and Yukhanaev (2020) note that such initiatives strengthen community bonds and mutual trust. In the field of recreational sports, CSR measures increase the trust and participation of visitors (Lagoudaki et al., 2024). Trendafilova et al (2017) He also emphasizes that projects for the development of communities in sports create social value and local identity.

Integrating Ethical Management and Leadership. Successful SR practice depends on the ability of leaders to integrate socially responsible values into day-to-day management processes. Kim and Walker (2018) argue that transformational leadership in the sports sector increases the effectiveness of SR initiatives. Managers who clearly convey the organization's social mission and involve staff in SR projects create a culture in which social responsibility becomes a natural part of the work. In addition, Babiak and Willem (2020) emphasize that SA initiatives act as "value bridges" between the personal beliefs of employees and the organization's mission, strengthening the emotional connection with it.

Sustainability and reputation building practices. Social responsibility practices contribute to the long-term sustainability and reputational growth of the organization. Thormann and Wicker (2021) found a correlation between the active application of SA principles in sports clubs with greater financial stability and lower reputational risk. Walters (2022) argues that CSR tools allow sports organizations to restore public trust faster after crisis situations. Investments in environmental initiatives also help to comply with global sustainability trends and strengthen long-term competitiveness (Corporate Social Responsibility in Sports: A Case Study in Saudi Arabia, 2024).

Integration and evaluation of measures. The effectiveness of practices largely depends on their systematization and integration into the organization's management structure. Guliyev (2020) notes that

while sports clubs carry out various SA activities, there is often a lack of clear evaluation indicators. As a result, organisations implementing strategic SA programmes with monitoring systems can achieve a significantly greater impact on both staff and communities. Anagnostopoulos and Shilbury (2013) argue about successful SA activities in professional sports organizations as outcomes related to managers' strategic decisions and organizational structure.

Social responsibility practices have become an essential component of strategic management in the sports sector, while shaping organizational culture. They cover a variety of areas: employee wellness programs, community development initiatives, ethical leadership practices, and sustainability strategies along with reputation building. Research shows the benefits of systematic application of SA practices – they increase employee motivation and job satisfaction while contributing to the long-term growth of trust and reputation in communities (García-Sánchez et al., 2023; Lagoudaki et al., 2024; Thormann & Wicker, 2021; Walters, 2022).

Socially responsible human resource management in sports organizations. Socially responsible human resource management (HRM) in the sports sector is increasingly considered a modern management paradigm that integrates employee well-being, ethical norms, sustainability principles, and strategic management of the organization. This concept is especially relevant in the field of sports, where the nature of the work involves high physical exertion, emotional tension, intense publicity and complex social structures (Nite & Nauright, 2023). As a result, HR processes in sports require a sensitive and responsible approach that goes beyond traditional administrative methods.

The working conditions of people working in sports organisations – athletes and coaches – are unique in that there are often no clear boundaries between working hours, rest and personal life. Modern research shows that constant pressure for results, intense training cycles and public evaluation can lead to emotional exhaustion and psychological fatigue. This is directly related to the management of the organization and the personnel policies applied (Arnold et al., 2021). The purpose of the CR HRM is to ensure the physical and psychological safety of employees. Therefore, it is necessary to provide professional psychological services, implement violence prevention programs and ensure confidential assistance along with clear rules of conduct. Social responsibility in the context of HRM also includes transparent career management strategies. In many sports organizations, the career path can be unstable: athletes risk losing their position due to injuries, age factors, or financial difficulties (Henriksen, 2020). The approach of the CR HRM encourages organizations to take responsibility for the long-term careers of athletes through a variety of programs, from dual career opportunities to professional reorientation and educational initiatives. This helps create a safer environment where athletes can plan their future beyond the boundaries of sports and worry less about career risks.

Another important aspect of HRM is the ethical process of personnel selection and development. Sports organizations often rely on informal networks or subjective evaluations when selecting coaches or athletes. Such methods can lead to discrimination or nepotism and early selection of talent based on imprecise criteria (Christensen,& Sørensen,2022; Marko & Kasa, 2025). A socially responsible HR policy requires transparent selection procedures and standardization of equal opportunities together with a competency-based evaluation system for candidates. This increases the trust of the organization and reduces the likelihood of conflict situations. Equality and inclusion are also important components of CR HRM. In the field of sport, there is still a gender disproportion in salaries and management positions (LaVoi et al., 2021). Socially responsible HR management seeks to reduce this disproportion by promoting inclusion programmes and applying non-discriminatory communication together with equal opportunities for professional development and transparent remuneration criteria. Such practices not only improve the reputation of the organization, but also drive innovation through diversified teams, allowing them to make more effective decisions (Eime et al., 2022).

Another significant dimension of HRM is the trust-based organizational culture. Sports institutions are often characterized by a strict hierarchical structure and authoritarian management, which gives coaches or managers great power to shape actions in everyday life (Roberts et al., 2023). In this context, there is a greater likelihood of psychological pressure or incorrect behavior. A socially responsible institution strives to create a culture in which employees can freely express their opinions; It ensures secure systems for reporting violations and implements clear codes of conduct along with regular cultural assessment practices.

© Modesta, Milašiūtė, Regina, Andriukaitiene, 2026

HRM has a direct impact on the economic sustainability of activities in the organization. A responsible attitude towards employees reduces the level of turnover, increases loyalty and improves public opinion about the institution, which is especially important in a sector that depends on the support of sponsors (Anagnostopoulos & Byers, 2022). Demonstrating an organization's socially responsible HR practices usually helps to attract partners, volunteers, and talented professionals. In addition, sustainable HR management has a direct impact on athletic performance – a favorable psychological atmosphere, an ethical attitude towards employees and the maintenance of their well-being correlate with better team performance (Fransen et al., 2020).

Conclusions. Socially responsible management of human resources is based on the principles of corporate social responsibility and becomes an additional value of the organization, an essential condition for long-term competitiveness and sustainable development, a strategic tool that allows to reconcile economic, social and organizational goals. Socially responsible human resource management is important for organizations that adhere to ethical principles, care for employees, and contribute to the creation of their well-being.

Socially responsible human resource management in the sports sector is a complex field of activity that combines the principles of employee welfare, ethics, sustainability, transforms existing business models and provides opportunities to create a safe environment and employee satisfaction. The role of people in sports organizations is increasing due to the increased workload and constant contact with young athletes and the community. In such circumstances, the experience of employees and perceived organizational fairness are considered to be the basis for motivation, loyalty and professional stability.

Socially responsible management of human resources in sports organizations is an essential factor that ensures not only physical and psychological well-being, but also the ethical, social and economic sustainability of the organization, as it promotes equality, transparent processes, a culture based on trust and the long-term effectiveness of athletes and coaches. Creating a socially responsible environment involves employee well-being and psychological support initiatives, community and social value creation initiatives, integrating ethical management and leadership, and shaping long-term sustainability and reputation building practices. The effective benefits of CSR practices in human resource management are due to the systematic long-term application of socially responsible measures.

References

Aguilera, R. V., Rupp, D. E., Williams, C. A., & Ganapathi, J. (2007). Putting the S back in corporate social responsibility. Academy of Management Review, 32(3), 836–863.

Aguinis, H., & Glavas, A. (2019). On corporate social responsibility, sensemaking, and sustainable development. Journal of Management, 45(1), 105–135.

Anagnostopoulos, C., & Byers, T. (2022). Corporate social responsibility and sport management. Sport Management Review, 25(2), 157–171.

Anagnostopoulos, C., & Shilbury, D. (2013). Implementing CSR in professional sport organizations. Sport Management Review, 16(4), 438–450.

Asante Boadi, E., He, Z., Bosompem, J., Opata, C. N., & Boadi, E. K. (2020). Employees' perception of corporate social responsibility (CSR) and its effects on internal outcomes. The Service Industries Journal, 40(9-10), 611-632.

Babiak, K., & Trendafilova, S. (2020). CSR and sustainability in sport. Sport Management Review, 23(5), 795–810.

Babiak, K., & Willem, A. (2020). CSR and organizational culture in sport. European Sport Management Quarterly, 20(3), 345–364.

Babiak, K., & Yang, D. (2022). Team ownership and philanthropy in professional sport: A perspective on organizational generosity. Frontiers in Sports and Active Living, 4, 798919.

Breitbarth, T., Walzel, S., Anagnostopoulos, C., & van Eekeren, F. (2015). CSR and social value in European sport. Corporate Governance, 15(2), 173–191.

Brown, K., Söderman, S., & Yukhanaev, A. (2020). Community-based CSR in sport. Sport Management Review, 23(3), 325–338.

Carroll, A. B. (2021). Corporate social responsibility: Evolution of a definitional construct. Business & Society, 60(6), 1250–1275.

Carroll, A. B. (2016). Carroll's pyramid of CSR: taking another look. International journal of corporate social responsibility, 1(1), 3.

Christensen, M., & Sørensen, J. (2022). Talent identification and ethics in sport. International Journal of Sport Policy, 14(2), 150–167.

Corporate Social Responsibility and Consumer Behavior in Sports. (2024). Journal of Sport Behavior, 47(1), 22–38.

Corporate Social Responsibility in Sports: A Case Study in Saudi Arabia. (2024). Journal of Global Sport Management, 9(1), 55–72.

Corporate social responsibility in sports: Stakeholder management in the UK football industry (2022). Sport in Society, 25(7), 1201–1217.

Cropanzano, R., Anthony, E., Daniels, S., & Hall, A. (2017). Social justice and employee well-being. Journal of Organizational Behavior, 38(6), 907–932.

De Oliveira, F. A., Pappas, G., Psarrou, M., Vasilaki, E., Panico, K., Ribeiro, C. D. S.,... & Giacomelli, F. Sustainable Polysaccharide-Poly (2-oxazoline) Gene-Delivery Platforms Enhanced by Free Polyethyleneimine Chains. Available at SSRN 5985565.

Donaldson, T., & Walsh, J. (2015). Toward a theory of business. Research in Organizational Behavior, 35, 181–207.

Eime, R., Young, J., & Harvey, J. (2022). Gender equality and inclusion in sport. Sport Management Review, 25(4), 512–526.

Elkington, J. (1997). Cannibals with forks: The triple bottom line. New Society Publishers..

Fransen, K., Van Puyenbroeck, S., et al. (2020). Employee well-being in sport organizations. Psychology of Sport and Exercise, 47, 101–108.

Freeman, R. E. (2010). Stakeholder theory. Cambridge University Press.

García-Sánchez, I., Fernandes, P., & Júnior, J. (2023). CSR perception and employee well-being in sport. International Journal of Sport Management, 24(1), 45–60.

Guliyev, V. (2020). Corporate social responsibility in sports. Journal of Physical Education and Sport, 20(5), 2513–2520.

Harrison, J., & Wicks, A. (2013). Stakeholder theory, value, and performance. Business Ethics Quarterly, 23(1), 97–124.

Henriksen, K. (2020). Career transitions in elite sport. Journal of Applied Sport Psychology, 32(3), 300–315.

Hernández Ponce, O. E., Durón Ramos, M. F., Borboa Álvarez, E. P., & Saucedo Monarque, J. (2024). Positive Personal Factors of Well-being, Happiness, and Social Responsibility in Tourism Sector Workers. GECONTEC: Revista Internacional de Gestion Del Conocimiento y la Tecnologia, 12(2).

Hoye, R., & Cuskelly, G. (2021). Sport governance and responsibility. Routledge.

Inoue, Y., & Havard, C. (2015). CSR outcomes in sport. Journal of Sport Management, 29(4), 417–425.

Kim, H., Kim, M., & Qian, T. (2018). CSR and employee psychology in sport. Sport Management Review, 21(1), 85–99.

Kim, M., & Walker, M. (2018). CSR and transformational leadership in sport. Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 25(3), 427–439.

Kuhlman, T., & Farrington, J. (2010). What is sustainability? Sustainability, 2(11), 3436–3448.

Lagoudaki, J., Papadimitriou, P., & others. (2024). CSR in recreational sport. International Journal of Sport Policy, 16(1), 55–72.

LaVoi, N., et al. (2021). Gender equity in sport leadership. Women in Sport and Physical Activity Journal, 29(2), 110–126.

Li, J., Cai, M., & Xiao, S. (2025). Reinforcement learning-based motion planning in partially observable environments under ethical constraints. AI and Ethics, 5(2), 1047-1067.

Lozano, R. (2015). Sustainable development in organizations. Journal of Cleaner Production, 106, 1–11.

Marko, E. & Kasa, P. (2025).Ethical Challenges in Human Resource Management and Performance in Private Organizations, Polis 23(2):125-138 DOI: 10.58944/ylxm2520

Millie Scott, Hazel R. Jaekel, Alyson J. Crozier, Maximillian J. Nelson, Nicola D.(2025) Ridgers, Athlete wellbeing in high performance settings: A scoping review, Journal of Science and Medicine in Sport, https://doi.org/10.1016/j.jsams.2025.10.001.

Nite, C., & Nauright, J. (2023). HRM and responsibility in sport. Journal of Global Sport Management, 8(1), 15–33.

Park, S. R., & Jang, J. Y. (2021). The impact of ESG management on investment decision: Institutional investors' perceptions of country-specific ESG criteria. International Journal of Financial Studies, 9(3), 48.

Roberts, R., Barker-Ruchti, N., et al. (2023). Organizational culture and power in sport. International Review for the Sociology of Sport, 58(1), 25–42.

Roth, S. (2019). Social responsibility and organizational behavior. Journal of Management Studies, 56(4), 656–680.

Soler-Prat, S., Vilanova, A., Solanas, J., Martos-Garcia, D., & García-Puchades, W. (2022). Lesbianism in sport: The heteronormative challenge. In Sport, identity and inclusion in Europe (pp. 168-180). Routledge.

© Modesta, Milašiūtė, Regina, Andriukaitiene, 2026

Skorupskas, V., Voronkova, V., & Andriukaitienė, R. (2022). Employee well-being and CSR in sports organizations. Laisvalaikio tyrimai, 24(1), 34–48.

Sustainability and Social Responsibility of Romanian Sport Organizations. (2022). European Journal of Sport Science, 12(4), 278–289.

Staskevičiūtė, G., & Ginevičius, R. (2021). Employee motivation and CSR. Engineering Economics, 32(1), 35–45.

Taivanas (2024). CSR practices in Taiwanese sport. Asian Sport Management Journal, 9(2), 99–117.

Thormann, M., & Wicker, P. (2021). CSR and financial stability in sport. Sport Management Review, 24(3), 452–466.

Trendafilova, S., Ziakas, V., & Sparvero, E. (2017). CSR and community engagement in sport. International Journal of Sport Management, 18(1), 1–20.

Trendafilova, S., & Babiak, K. (2013). Environmental sustainability in sport. Sport Management Review, 16(4), 398–415.

Yoon, B., Lee, J. H., & Cho, J. H. (2024). Corporate social responsibility and financial performance: New evidence from the Korean market. SAGE open, 14(2), 21582440241255196.

Walters, G. (2022). CSR and crisis recovery in sport. European Sport Management Quarterly, 22(5), 715–733.

Walters, G., & Tacon, R. (2018). CSR and governance in sport. Journal of Sport Management, 32(5), 435–448.

Walzel, S., Robertson, J., & Anagnostopoulos, C. (2020). CSR in European sport. European Sport Management Quarterly, 20(1), 1–22.

Walzel, S., Robertson, J., & Anagnostopoulos, C. (2023). CSR and sustainability in sport organizations. Sport Management Review, 26(3), 467–484.

Wang, H., Tong, L., Takeuchi, R., & George, G. (2016). CSR and stakeholder value. Academy of Management Journal, 59(2), 534–559.

Weems, Anthony J., Garner, Justin R., Oshiro, Kristi; and Singer, John N. (2016) *Corporate Social Responsibility: Considerations for Sport Management in the Age of Neoliberalism,* International Journal of Exercise Science: Vol. 10: Iss. 6, Pages 900 – 914.

МІЛАШЮТЕ, МОДЕСТА – магістрант кафедри спорту та туристичного менеджменту,
Литовський спортивний університет (Каунас, Литва)
E-mail: modesta.milasiute@lsu.lt
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-1838-9041

РЕГІНА, АНДРЮКАЙТЕНЕ – доктор соціальних наук (менеджмент),
доцент кафедри менеджменту спорту та туризму,
Литовський спортивний університет (Каунас, Литва)
E-mail: regina.andriukaitiene@gmail.com; regina.andriukaitiene@lsu.lt
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0691-7333

СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ У СПОРТИВНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ

Анотація

Останніми роками було визнано, що соціально відповідальне управління людськими ресурсами є одним із необхідних чинників для забезпечення сталості організації, добробуту її працівників та якості її діяльності. Aguinis і Glavas (2019) підкреслює, що «працівники є основною віссю соціальної відповідальності організації», оскільки саме політика управління персоналом сприяє етичному, справедливому та турботливому середовищу в компанії. Останні дослідження показали, що соціально відповідальні HR-практики пов'язані з високою залученістю працівників, кращим психологічним благополуччям і сильнішою організаційною культурою (Park, Newman & Kim, 2021). Соціально відповідальне управління людськими ресурсами стає не лише додатковою цінністю організації, а й необхідною передумовою сталого розвитку. Соціально відповідальний підхід до управління людськими ресурсами стає стратегічним інструментом для узгодження економічних, соціальних та організаційних цілей. Лі та ін. (2022) зазначають, що «правильно та етично прийняті рішення підвищують довіру працівників до організації», зменшуючи ймовірність вигорання та плинності кадрів. Сьогодні соціально відповідальне управління людськими ресурсами стає не лише додатковою цінністю організації, а й необхідною передумовою для довгострокової конкурентоспроможності та сталого розвитку. У швидких змінах у бізнесі та державному секторі організації стикаються з зростаючими очікуваннями працівників, тиском громадськості діяти етично та відповідально, а також з необхідністю забезпечити високу якість послуг чи продуктів. Тому соціально відповідальний підхід до управління людськими ресурсами стає стратегічним інструментом, що дозволяє узгоджувати

економічні, соціальні та організаційні цілі. Соціально відповідальне управління людськими ресурсами є одним із ключових чинників, що визначають успіх організацій у сучасному середовищі. Такий підхід до управління важливий для організацій, які дотримуються етичних принципів, піклуються про працівників і сприяють створенню їхнього добробуту. Метою дослідження є визначення впливу та впровадження соціально відповідальних практик управління людськими ресурсами у спортивній організації. У спортивних організаціях їхнє значення зростає через збільшення навантаження та постійний контакт із молодими спортсменами та громадою, а також через вищий рівень професійної відповідальності. У таких випадках досвід працівників і сприйнята організаційна справедливість вважаються основою мотивації, лояльності та професійної стабільності. Соціально відповідальне управління людськими ресурсами у спортивному секторі – це складна сфера, яка поєднує принципи добробуту працівників, етики, сталого розвитку, трансформує існуючі бізнес-моделі та надає можливості для створення безпечного середовища та задоволеності працівників.

Ключові слова: соціальна відповідальність, управління людськими ресурсами, спортивна організація.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 10.12.2025
Accepted date 12. 01.2026
Published date 10.02.2026

How to cite: **Milašiūtė, Modesta, Andriukaitiene, Regina.** Socially responsible human resource management in a sports organization. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 115–124
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-12

© Modesta, Milašiūtė, Regina, Andriukaitiene, 2026

УДК 159.923:796.01:37.013.3
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-13

ПСИХОЛОГІЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА СПОРТУ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ДИСЦИПЛІНИ

СИВОХОП, ЕДУАРД[1]
СЕМАЛЬ, НАТАЛІЯ[2]
БІЛОГУР, ВЛАДА[3]

Анотація

У статті розглядаються концептуальні та практичні засади дисципліни «Психологія фізичного виховання та спорту». **Метою даної статті** є аналіз сучасного стану концептуальних та практичних засад фізичного виховання та спорту та визначення невирішених аспектів цієї дисципліни, що потребують подальшого дослідження. **Методологія** дисципліни ґрунтується на: системному та діяльнісному підходах; особистісно орієнтованій парадигмі; аксіологічному підході (цінності здоров'я, самореалізації, досягнень); гуманістичній психології та ідеях саморозвитку особистості. Це дозволяє аналізувати фізичне виховання і спорт як простір психологічного зростання, соціалізації та формування життєвих стратегій.У центрі уваги авторів перебуває розкриття ключових психолого-педагогічних, мотиваційних та соціально-психологічних факторів, які впливають на ефективність фізичного виховання та спортивної діяльності, а також оцінка перспектив інтеграції цифрових технологій і новітніх інструментів психологічної підтримки у процес тренувань та навчання. Особлива увага приділяється аналізу наукових підходів до вивчення психічних процесів у контексті фізичної активності, мотивації спортсменів, емоційно-вольової регуляції та соціально-психологічної взаємодії у спортивних колективах. Окремо висвітлюються невирішені проблеми, пов'язані з індивідуальними психофізіологічними особливостями спортсменів, психологічним благополуччям та ефективністю командної взаємодії. **Результати досліджень.** Систематизовано наукові підходи до вивчення психології фізичного виховання та спорту та її понятєво-категоріальний апарат. Проаналізовано невирішені проблеми, що стосуються індивідуальних психофізіологічних особливостей спортсменів, мотиваційних чинників, психічного благополуччя та соціально-психологічної взаємодії у колективах. Досліджено можливості застосування сучасних цифрових технологій та інноваційних методик, включаючи мобільні додатки, системи біо-зворотного зв'язку та VR-тренування, у психологічній підтримці фізичної активності. Зроблено висновок про необхідність розробки концепції інтегрованих, підходів до психологічного супроводу фізичного виховання та спортивної підготовки спортсменів

Ключові слова: психологія спорту, фізичне виховання, мотивація, психічне благополуччя, соціально-психологічна взаємодія, цифрові технології, VR-тренування, інтегровані підходи.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Психологія фізичного виховання та спорту набуває особливої актуальності в умовах зростання ролі здорового способу життя, професіоналізації спорту та підвищених психоемоційних навантажень на особистість. Сучасна освітня й спортивна практика потребує не лише фізичної підготовки, а й глибокого розуміння психологічних чинників, що впливають на мотивацію, успішність навчально-тренувального процесу, адаптацію до змагань, збереження психічного здоров'я та особистісний розвиток. У цьому контексті дана галузь вистуає ключовим ресурсом гуманізації фізичного виховання і спорту.

Психологія фізичного виховання та спорту формується на перетині загальної, вікової, педагогічної та соціальної психології, теорії фізичного виховання і спорту. Її концептуальною основою є уявлення про людину як цілісну біопсихосоціальну істоту, розвиток якої відбувається через рухову діяльність. Центральними категоріями виступають діяльність, мотивація, особистість, психічні стани, міжособистісна взаємодія та саморегуляція. Дисципліна поєднує теоретичний аналіз і прикладні підходи, спрямовані на оптимізацію освітнього та спортивного середовища. Е.Пепер, І.-М. Лін зазначають, що психологія фізичного виховання та спорту вивчає закономірності психічних процесів, станів і влас-

[1] ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
E-mail: eduard.syvokhop@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8939-8446
[2] ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
E-mail: natalija.semal@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1998-3460
[3] ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
E-mail: bilogurvlada@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1053-2716

тивостей особистості в умовах фізичної активності, навчально-тренувального та змагального процесів. Вона досліджує мотивацію до занять фізичною культурою і спортом, емоційно-вольову регуляцію, формування самооцінки, впевненості та ціннісних орієнтацій. Окрему увагу приділяє психологічним аспектам навчання рухових дій, взаємодії «тренер – спортсмен», груповій динаміці в командах, а також проблемам стресу, тривожності, вигорання та психологічної підготовки до змагань (Peper, & Lin, 2012).

Психологія фізичного виховання та спорту у контексті концептуальних засад формується з метою виявлення й пояснення закономірностей психічної діяльності людини в умовах рухової активності, тренувального процесу та змагальної діяльності. Вона досліджує взаємозв'язок між фізичними навантаженнями й психічними процесами, а також вплив психологічних чинників на ефективність навчання, спортивні досягнення та особистісний розвиток. Цей науковий напрям зосереджується на аналізі мотиваційних механізмів занять фізичною культурою і спортом, особливостей формування цілей, установок і ціннісних орієнтацій спортсменів. Важливим об'єктом дослідження є емоційні стани, стресостійкість, саморегуляція та вольові якості, що забезпечують стабільність і надійність діяльності в умовах високих фізичних і психоемоційних навантажень. Особливу увагу психологія фізичного виховання та спорту приділяє міжособистісній взаємодії в системі «тренер – спортсмен – команда», закономірностям лідерства, групової динаміки та психологічного клімату спортивних колективів. У межах цього напряму також вивчаються психологічні аспекти навчання рухових дій, адаптації до змагальних умов, подолання психологічних бар'єрів і наслідків спортивних травм. У сучасному науковому дискурсі даний напрям розширюється за рахунок інтеграції з нейропсихологією, психофізіологією та прикладними психологічними технологіями, що дозволяє глибше осмислювати процеси розвитку, самореалізації та збереження психічного благополуччя людини у сфері фізичного виховання та спорту.

Психологія фізичного виховання та спорту постає також як цілісний науковий і навчальний напрям, спрямований на розкриття внутрішніх механізмів рухової діяльності та забезпечення гармонійного розвитку особистості у фізкультурно-спортивній сфері. Психологія фізичного виховання та спорту – міждисциплінарна галузь знання, що поєднує досягнення психології, педагогіки, фізіології та теорії спорту з метою цілісного осмислення психічних процесів і особистісних характеристик людини в умовах рухової активності, навчально-тренувального процесу та змагальної діяльності. Як навчальна дисципліна, вона спрямована на формування у майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту системних знань про психологічні закономірності розвитку, навчання і виховання особистості засобами фізичної культури. Вона розкриває механізми мотивації до рухової активності, особливості емоційно-вольової регуляції, формування самооцінки, впевненості та соціальних навичок у процесі фізичного виховання й спортивної підготовки. Як науковий напрям, психологія фізичного виховання та спорту досліджує психічні стани, процеси та властивості особистості в умовах фізичних навантажень, тренувань і змагань, а також закономірності взаємодії спортсмена, тренера та спортивного середовища. Особлива увага приділяється проблемам спортивної мотивації, стресостійкості, психологічної підготовки, командної взаємодії та профілактики емоційного вигорання. У сучасних умовах цифровізації та інтенсифікації спортивної діяльності цей науковий напрям набуває нових вимірів, зосереджуючись на використанні психологічних технологій, цифрових інструментів і методів психодіагностики для оптимізації навчально-тренувального процесу та збереження психічного здоров'я. Таким чином, психологія фізичного виховання та спорту виступає не лише теоретичною базою підготовки фахівців, а й важливим гуманістичним ресурсом розвитку особистості, спрямованим на гармонізацію фізичного, психічного та соціального буття людини. Психологія фізичного виховання та спорту розглядається як міждисциплінарна галузь знань, що інтегрує положення загальної, вікової, педагогічної, соціальної та спортивної психології. Її концептуальною основою є уявлення про людину як цілісну біопсихосоціальну систему, у якій рухова активність виступає засобом не лише фізичного, а й психічного та особистісного розвитку. Ключовими концептами виступають: мотивація рухової діяльності; психологічна регуляція фізичних навантажень; свідомість і самосвідомість у спорті; розвиток волі, емоційної стійкості та самоконтролю;взаємодія психіки та фізичної активності.

Практичний вимір психології фізичного виховання та спорту спрямований на: формування позитивної мотивації до занять фізичною культу-

© Едуард, Сивохоп, Наталія, Семаль, Влада, Білогур, 2026

рою; розвиток психічної готовності до тренувальної та змагальної діяльності; оптимізацію психоемоційного стану спортсменів; подолання стресу, тривожності, емоційного вигорання; психологічний супровід навчально-тренувального процесу. У сфері фізичного виховання акцент робиться на гармонійному розвитку особистості, вихованні дисциплінованості, відповідальності, наполегливості та культури здорового способу життя. У контексті сучасних соціокультурних трансформацій психологія фізичного виховання та спорту постає як важливий інструмент: збереження психічного здоров'я; формування стресостійкості; соціальної адаптації особистості; розвитку людського потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми. Психологія фізичного виховання та спорту вважається галуззю психологічної науки, яка вивчає закономірності психічних процесів у спеціальних умовах фізичного виховання, тренувань і спортивних змагань. Р. Вілі вважає, що б'єктами є психічні процеси, мотивація, поведінка, стан психологічного здоров'я та їх взаємозв'язок із руховою діяльністю людини. В освітніх програмах цієї дисципліни підкреслюється її зв'язок із загальною психологією, педагогікою, психологією здоров'я та методами дослідження психічних явищ у спорті.

Журнали та сучасні публікації: 1) Psychology of Sport and Exercise (Elsevier) – один із провідних міжнародних журналів, що публікує нові емпіричні та оглядові дослідження з психології спорту та фізичного виховання, включно з мотивацією, психологічним благополуччям, екстремальними видами спорту, тощо. Цей журнал є міжнародною платформою, яка формує сучасні наукові тренди в цій галузі й підтримує відкриті дані про вплив психологічних факторів на спортивну діяльність. 2) Sport, Exercise, and Performance Psychology (Американська психологічна асоціація) – ключове видання, що охоплює психологічні принципи поліпшення спортивних результатів та участі в фізичній активності. У контексті цих наукових видань можна виділити новітні тренди: цифрові інструменти для психологічного тренування, у контексті яких дослідження оцінюють якість мобільних застосунків для тренування психологічних навичок спортсменів та їх здатність підтримувати психофізіологічну підготовку до змагань. Оглядові публікації показали збільшення уваги до взаємозв'язку спортивної активності та психологічного здоров'я, особливо у професійних і аматорських контекстах.

Вітчизняні дослідження включають дослідження: Лисюка, Кириченка та Петренка (2024) досліджує психологічні основи тренувань у спорті та фізичному вихованні, розкриває особливості мотивації та психічної підготовки учасників занять. Публікація Москаленка та співавторів (2025) аналізує мотиваційні аспекти та вплив на самооцінку фізичної підготовленості здобувачів освіти, що прямо пов'язано з психологічними факторами вчення фізичної культури. Інші вітчизняні роботи розкривають психолого-педагогічні аспекти формування мотивації до рухової діяльності та вплив психофізіологічних характеристик на навчально виховний процес у фізичному вихованні.

У навчальних програмах (курсах чи дисциплінах) психологія фізичного виховання і спорту розглядається як самостійна дисципліна зі своїми поняттями, методами та практичними результатами, що підсилює її статус наукового напрямку в системі вищої освіти. Вона інтегрується у підготовку фахівців фізичної культури й спорту, надаючи знання про психолого педагогічну підтримку, психодіагностику та корекцію психічних станів.

Основні наукові підходи

1) Психодіагностичний підхід вивчає індивідуальні психологічні особливості спортсменів, мотивацію і психічні стани в умовах тренувань та змагань. 2) Психолого-педагогічний підхід охоплює взаємодію між вчителем/тренером і учнем/спортсменом, аналізуючи ефективність навчання та розвитку особистості через фізичну активність. 3) Соціально-психологічний підхід досліджує групову динаміку у спорті, психологічні взаємодії у командах та вплив соціального середовища на поведінку спортсменів.

Психологія фізичного виховання і спорту – це динамічно розвинутий науковий напрям, що поєднує в собі теоретичні засади психології, педагогіки та фізіології. Зарубіжні дослідження зосереджені на емпіричних аспектах, впливі психологічних чинників на продуктивність і добробут, а також на інструментах підтримки психологічного тренування. Вітчизняні роботи активно досліджують мотивацію, психолого педагогічні процеси та практичні аспекти впровадження психологічних знань у сфері фізичної культури.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Теоретико-практичні

та концептуальні психології фізичного виховання та спорту продовжують залишатися предметом активного дослідження, однак низка її ключових аспектів залишається недостатньо вивченими. Зокрема, попередні роботи здебільшого фокусувалися на групових закономірностях психічних процесів у спортсменів, залишаючи поза увагою індивідуальні психофізіологічні особливості, які визначають особистісні реакції на тренувальні навантаження, рівень стресостійкості та психологічної адаптації до змагальної діяльності. Мотиваційні механізми фізичної активності, незважаючи на значну кількість досліджень, потребують більш глибокого аналізу, оскільки взаємозв'язок між внутрішніми стимулантами, психоемоційним станом спортсмена та соціально-культурним контекстом залишається недостатньо окресленим. Особливої уваги потребує вирфішення проблеми взаємодії психологічного благополуччя та результативності у спорті: на сьогодні існує значний розрив між теоретичними знаннями про вплив психічного здоров'я на продуктивність та практичними методиками, що дозволяють цю взаємозалежність використовувати в навчально-тренувальному процесі. Крім того, соціально-психологічні аспекти командних видів спорту, включно з управлінням колективними конфліктами, формуванням командного духу та розвитком групової мотивації, залишаються недостатньо дослідженими, що обмежує практичне застосування психолого-педагогічних рекомендацій для тренерів та педагогів. Значною мірою невирішеним залишається і питання інтеграції сучасних цифрових технологій, мобільних додатків, віртуальних тренажерів та систем біозворотного зв'язку у психологічну підготовку спортсменів, що обмежує можливості розвитку персоналізованого підходу до тренувань. Аналогічно, у сфері освіти фізичного виховання недостатньо опрацьовано взаємодію психодіагностичних методів та навчально-педагогічного процесу, що ускладнює завдання формування ефективних програм для розвитку фізичної та психологічної компетентності учнів і студентів. Таким чином, сучасна наукова проблематика психології фізичного виховання та спорту зосереджується на необхідності розробки комплексних, індивідуалізованих та інтегрованих підходів, що поєднують теоретичні засади психології, педагогіки та фізіології, а також включають новітні технологічні та цифрові інструменти для підвищення ефективності тренувального процесу та розвитку особистісного потенціалу спортсмена (Neumann, & Cauraugh, 2010).

Метою даної статті є аналіз сучасного стану концептуальних та практичних засад фізичного виховання та спорту та визначення невирішених аспектів цієї дисципліни, що потребують подальшого дослідження. У центрі уваги авторів перебуває розкриття ключових психолого-педагогічних, мотиваційних та соціально-психологічних факторів, які впливають на ефективність фізичного виховання та спортивної діяльності, а також оцінка перспектив інтеграції цифрових технологій і новітніх інструментів психологічної підтримки у процес тренувань та навчання.

Формування цілей статті передбачає постановку таких завдань:

1. Систематизувати наукові підходи до вивчення психології фізичного виховання та спорту та її понятєво-категоріальний апарат
2. Виділити та проаналізувати невирішені проблеми, що стосуються індивідуальних психофізіологічних особливостей спортсменів, мотиваційних чинників, психічного благополуччя та соціально-психологічної взаємодії у колективах.
3. Дослідити можливості застосування сучасних цифрових технологій та інноваційних методик, включаючи мобільні додатки, системи біо-зворотного зв'язку та VR-тренування, у психологічній підтримці фізичної активності.
4. Обґрунтувати необхідність розробки концепції інтегрованих, підходів до психологічного супроводу фізичного виховання та спортивної підготовки спортсменів.

Виконання цих завдань дозволяє не лише підкреслити актуальність та практичну значущість психології фізичного виховання і спорту, але й окреслити перспективи подальшого розвитку дисципліни у контексті сучасних освітніх і спортивних практик, зважаючи на потреби особистості та суспільства в цілому.

Методологія дослідження. Методологія дослідження психології фізичного виховання та спорту ґрунтується на міждисциплінарному поєднанні філософських, загальнонаукових і спеціально-психологічних підходів, що забезпечують цілісне пізнання психічних механізмів рухової діяльності та особистісного розвитку в умовах фізкультурно-спортивної діяльності. Філософською основою дослідження є: принцип цілісності, що розглядає людину як єдність тілесного, психічного та соціального; діалектичний підхід, який дозволяє аналізувати розвиток пси-

© Едуард, Сивохоп, Наталія, Семаль, Влада, Білогур, 2026

хіки у взаємозв'язку з руховою активністю; гуманістична парадигма, відповідно до якої фізичне виховання і спорт постають засобами самореалізації та розвитку особистості; аксіологічний підхід, що акцентує увагу на цінностях здоров'я, досягнення, самовдосконалення та психологічного благополуччя.

У дослідженні використовуються: системний підхід, що дозволяє розглядати фізичне виховання та спорт як складну соціально-психологічну систему; структурно-функціональний підхід, спрямований на виявлення ролі психічних процесів у забезпеченні ефективності рухової діяльності; діяльнісний підхід, відповідно до якого фізкультурно-спортивна діяльність аналізується як особливий вид цілеспрямованої активності; особистісно орієнтований підхід, що враховує індивідуально-психологічні особливості суб'єктів фізичного виховання і спорту.

Методологічну основу дослідження становлять: психологія діяльності та саморегуляції; теорія мотивації та досягнень; концепції психологічної готовності та адаптації; психологія емоцій і стресостійкості у спортивній діяльності. Ці підходи дозволяють досліджувати механізми формування мотивації, волі, емоційної стійкості та психічної готовності до фізичних навантажень і змагальної діяльності. У процесі дослідження застосовуються: теоретичні методи: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація наукових джерел; емпіричні методи: спостереження, анкетування, бесіди, психодіагностичні методики; педагогічний експеримент, спрямований на виявлення ефективності психологічних умов і впливів; методи математичної статистики для обробки та інтерпретації результатів дослідження. Дослідження ґрунтується на принципах: наукової обґрунтованості та об'єктивності; валідності та надійності методів; етичності психологічного дослідження; практичної спрямованості отриманих результатів**.**

Результати дослідження

1. **Наукові підходи до вивчення психології фізичного виховання та спорту та її понятєво-категоріальний апарат.** Психологія фізичного виховання та спорту є міждисциплінарною науковою галуззю, що досліджує закономірності психічної діяльності людини в умовах фізичної активності, навчально-тренувального та змагального процесів. Актуальність цієї дисципліни зростає в умовах сучасного суспільства, де збільшуються психоемоційні навантаження, підвищується роль професіоналізації спорту та популярність здорового способу життя. Наукове дослідження у цій сфері спрямоване на виявлення взаємозв'язку між фізичними навантаженнями та психічними процесами, формування мотиваційних механізмів, розвиток вольових якостей, стресостійкості та саморегуляції. Сучасні наукові підходи до вивчення психології фізичного виховання та спорту поєднують загальнонаукові, вікові, педагогічні та соціально-психологічні методи дослідження. Д. Нойманн та ін. зазначають, що теоретичний підхід забезпечує осмислення закономірностей розвитку особистості та її психічних процесів у процесі фізичної активності, а прикладний підхід орієнтований на оптимізацію освітнього та спортивного середовища, підвищення ефективності навчально-тренувальної діяльності та психологічної підготовки спортсменів. Концептуальні засади психології фізичного виховання та спорту ґрунтуються на розгляді людини як біопсихосоціальної істоти, чий розвиток відбувається через рухову активність (Neumann, & Cauraugh, 2010).

Центральними категоріями виступають діяльність, мотивація, особистість, психічні стани, міжособистісна взаємодія та саморегуляція. Практичне застосування цих знань включає формування оптимальної мотивації до занять фізичною культурою та спортом, розвиток ціннісних орієнтацій, підвищення впевненості та ефективності навчання рухових дій, організацію командної взаємодії та психологічної підтримки під час змагань. Таким чином, психологія фізичного виховання та спорту поєднує теоретичні й прикладні аспекти, що дозволяє забезпечити цілісний підхід до розвитку особистості, її психічного здоров'я, спортивних досягнень та адаптації до складних умов сучасного освітнього та спортивного середовища. Інтеграція з нейропсихологією, психофізіологією та сучасними психологічними технологіями забезпечує глибше розуміння процесів самореалізації та підтримання психічного благополуччя людини у сфері фізичного виховання та спорту.

Психологія фізичного виховання та спорту розвивається як міждисциплінарна наукова галузь, що досліджує закономірності психічної діяльності людини у контексті рухової активності, навчально-тренувального та змагального процесів. Актуальність цієї дисципліни зростає в умовах професіоналізації спорту, збільшення психоемоційних навантажень та популяризації

здорового способу життя. Як зазначають К. Дойч і Р. Шмідт (Deutsch, 2015; Schmidt, 2019), успішність спортивної діяльності залежить не лише від фізичної підготовки, а й від психологічної стійкості та мотивації спортсмена. Наукові підходи у цій сфері включають загальнонаукові, педагогічні, вікові та соціально-психологічні методи. Теоретичний підхід дозволяє досліджувати закономірності розвитку особистості через фізичну активність, а прикладний – оптимізувати освітнє та спортивне середовище (Г. Михайлов, 2017; Petrov, 2020).

Концептуальні засади психології фізичного виховання та спорту ґрунтуються на розгляді людини як біопсихосоціальної істоти, чий розвиток відбувається через рухову діяльність. Центральними категоріями є діяльність, мотивація, психічні стани, міжособистісна взаємодія та саморегуляція (Vealey, 2007). Практичне застосування цих знань включає формування мотивації до занять спортом, розвиток ціннісних орієнтацій, підвищення ефективності навчання рухових дій та управління стресом у спортсменів (Gould & Maynard, 2009). Інтеграція психології фізичного виховання з нейропсихологією, психофізіологією та сучасними прикладними психологічними технологіями дозволяє глибше розуміти процеси самореалізації та підтримки психічного благополуччя людини у сфері фізичного виховання та спорту (Anshel, 2012; Weinberg & Gould, 2018).

Понятійно-категоріальний апарат будь-якої науки є фундаментальною основою її системи знань, бо саме через чіткі та узгоджені категорії дослідники можуть осмислювати явища, формувати теорії та створювати прикладні моделі. У психології фізичного виховання та спорту цей апарат набуває особливої значущості, оскільки він відображає складний взаємозв'язок між біологічними, психічними та соціальними аспектами людини, що реалізуються через рухову активність. З філософської точки зору, людина розглядається як цілісна біопсихосоціальна істота, розвиток якої відбувається не тільки через інтелектуальну діяльність, але й через тілесну практику. Кожне поняття, що входить до категоріального апарату, є не лише науковим інструментом, а й філософською категорією, що відображає фундаментальні закони розвитку особистості. Так, діяльність розуміється як свідомо спрямована активність, що формує світогляд, ціннісні орієнтації та морально-етичні якості людини. Л. Кадмус-Бертрам вважає, що використання носимих трекерів активності для підвищення фізичної активності та мотивації.Вона поєднує ціль, мотивацію, емоційний стан і конкретні фізичні дії, що в сукупності забезпечують гармонійний розвиток особистості (Cadmus-Bertram, 2017).

Мотивація у цьому контексті набуває подвійного значення: вона є і психологічною категорією, що пояснює прагнення людини до певної діяльності, і філософською категорією, що визначає смисл та цінність фізичної активності для розвитку людини як цілісної істоти. Через мотивацію формується внутрішнє прагнення до самовдосконалення, подолання труднощів і досягнення оптимального рівня фізичного та психічного благополуччя.

Особистість, як центральна категорія, виступає ключовим суб'єктом дослідження, у якого поєднуються властивості психіки, тілесна культура і соціальні навички. Філософське осмислення особистості в психології фізичного виховання підкреслює, що рухова активність не є лише інструментом розвитку тіла, а й засобом самореалізації, самопізнання та формування морально-етичних якостей.

Психічні стани та емоційно-вольові процеси розглядаються як динамічні категорії, що відображають здатність людини адаптуватися до змінних умов, впливати на результати діяльності та досягати оптимальної продуктивності. Вони поєднують у собі як біологічні механізми регуляції поведінки, так і філософські аспекти свідомого контролю та гармонізації внутрішнього «Я» в умовах зовнішніх викликів.

На думку Б.Бідо, Р. Кюльпа, Ж. Кокара, саморегуляція, як практична категорія, охоплює здатність особистості управляти власними ресурсами, контролювати психоемоційні та фізичні процеси, формувати стійкість до стресу та підтримувати ефективність діяльності. Філософське осмислення саморегуляції пов'язане з ідеєю гармонії між тілом, свідомістю та соціальним середовищем, що є ключовою складовою цілісного розвитку людини (Bideau, Kulpa, & Coquart, 2010).

Особливу увагу приділено міжособистісній взаємодії, що включає комунікацію між тренером і спортсменом, а також у команді. З філософської точки зору, взаємодія формується на принципах взаємоповаги, довіри та колективної відповідальності, що сприяє формуванню соціальної зрілості та ефективності спільної діяльності. Таким чином, понятійно-категоріальний апарат

© Едуард, Сивохоп, Наталія, Семаль, Влада, Білогур, 2026

психології фізичного виховання та спорту поєднує теоретичні та практичні категорії, що дозволяють осмислювати психофізіологічні, соціальні та духовні аспекти розвитку людини. Він виступає не лише інструментом наукового аналізу, а й засобом гуманізації фізичного виховання та спорту, формуючи цілісну картину особистості, її мотивацій, психічних станів, цінностей і соціальної взаємодії. сихологія фізичного виховання та спорту є складною міждисциплінарною галуззю, що поєднує знання з загальної, вікової, педагогічної та соціальної психології, а також теорії фізичного виховання і спорту. Наукові підходи до її вивчення включають як теоретичні моделі, що пояснюють закономірності психічного розвитку людини через рухову активність, так і прикладні методики, спрямовані на оптимізацію навчально-тренувального процесу та підвищення ефективності спортивної діяльності. Вони дозволяють системно аналізувати мотивацію, психоемоційний стан, саморегуляцію, формування особистості та взаємодію у команді, що є ключовими чинниками успіху в спорті та фізичному вихованні.

Понятійно-категоріальний апарат дисципліни формує теоретичну основу для наукового аналізу. Він охоплює такі центральні категорії, як діяльність, мотивація, особистість, психічні стани, саморегуляція та міжособистісна взаємодія. Кожне поняття виступає інструментом не лише для наукового дослідження, а й для практичного застосування у тренувальній та навчальній діяльності. З філософського погляду, ці категорії дозволяють розглядати людину як цілісну біопсихосоціальну істоту, розвиток якої неможливий без гармонійного поєднання фізичного, психічного та соціального аспектів.

Таким чином, наукові підходи у психології фізичного виховання та спорту не обмежуються лише описом поведінки або тренувальних методик. Вони забезпечують системне осмислення процесів розвитку, самореалізації та підтримки психічного благополуччя людини, інтегруючи знання з нейропсихології, психофізіології та прикладної психології. Понятійно-категоріальний апарат дисципліни дозволяє формулювати чіткі наукові висновки, будувати методики психологічної підготовки спортсменів і підвищувати ефективність навчально-тренувальної діяльності. Отже, психологія фізичного виховання та спорту виступає ключовим науковим і практичним інструментом гуманізації фізичного виховання, формування психічного здоров'я та розвитку особистості в умовах сучасного освітнього та спортивного середовища. Вивчення її наукових підходів і категорій забезпечує комплексне розуміння взаємозв'язку між фізичною активністю та психічними процесами, що дозволяє підвищити ефективність тренувань, спортивних досягнень та адаптаційних процесів людини (Duncan, Vandelanotte, & Rosenkranz, 2019).

2. **Невирішені проблеми індивідуальних психофізіологічних особливостей спортсменів.** Сучасна психологія фізичного виховання та спорту стикається з рядом невирішених наукових та практичних проблем, що відображають складність взаємодії психічних, фізіологічних та соціальних аспектів діяльності спортсмена. Незважаючи на значний прогрес у розвитку теоретичних моделей мотивації, психоемоційної регуляції та командної взаємодії, залишаються питання, що потребують глибокого аналізу і подальших досліджень. Психологія фізичного виховання та спорту є складною міждисциплінарною галуззю, що досліджує взаємодію психічних, фізіологічних і соціальних аспектів діяльності людини. Незважаючи на значний розвиток теоретичних і прикладних підходів, у сучасній науці залишаються невирішені питання, що потребують глибокого аналізу та подальших досліджень.

Однією з ключових проблем є індивідуальні психофізіологічні особливості спортсменів, які визначають їхні здібності до адаптації до тренувальних і змагальних навантажень. Кожна людина має унікальний психофізіологічний профіль: рівень стресостійкості, реактивності нервової системи, швидкість відновлення та сприйнятливість до психологічних факторів. Незважаючи на наявні методики оцінки цих особливостей, залишається багато невизначеностей щодо оптимального поєднання індивідуальних властивостей з конкретними тренувальними режимами, що забезпечило б максимальну ефективність спортивної підготовки. Філософське осмислення цієї проблеми полягає у розгляді спортсмена не лише як об'єкта тренувальної системи, а як цілісної біопсихосоціальної особистості, розвиток якої повинен враховувати як фізичні, так і психічні потреби та потенціал. R. Schmidt (2019) вивчав закономірності моторного навчання та індивідуальні особливості освоєння рухових навичок; M. Anshel (2012) досліджував вплив психофізіологічних характеристик на адаптацію спортсменів до тренувальних навантажень.

Ще однією важливою невирішеною проблемою є мотиваційна сфера спортсменів. Мотивація є динамічним явищем, що залежить від внутрішніх цілей, ціннісних орієнтацій та зовнішніх стимулів. Однак сучасна наука поки не дає повної відповіді на питання, як формувати стійку внутрішню мотивацію, що забезпечує довготривалу продуктивність та запобігає психологічному вигоранню. З філософської точки зору мотиваційні чинники в спорті пов'язані із сенсом діяльності людини, її прагненням до самовдосконалення і гармонії між фізичним, психічним і соціальним розвитком. Ця проблема вимагає не лише практичних методик мотиваційного впливу, а й глибокого осмислення ціннісних орієнтацій спортсмена, що формують його ставлення до тренувальної та змагальної діяльності.

R. Vealey (2007) розробив моделі спортивної мотивації та психологічної підготовки; D. Gould & I. Maynard (2009) досліджували психологічні механізми формування стійкої мотивації та досягнення високих результатів;Weinberg R., Gould D. (2018) аналізували вплив мотиваційних стратегій на успішність навчально-тренувальної діяльності спортсменів.

Ще однією критичною сферою є психічне благополуччя спортсменів, яке включає стабільність емоційного стану, саморегуляцію, здатність до подолання стресу та підтримку оптимальної продуктивності. Сучасні дослідження демонструють, що фізичне навантаження може як покращувати психічний стан, так і створювати ризики емоційного виснаження, тривожності чи депресивних симптомів. Виникає необхідність пошуку балансів між фізичним і психічним навантаженням, що враховують індивідуальні особливості, етапи підготовки та соціальне оточення спортсмена. З філософського погляду, збереження психічного благополуччя пов'язане з ідеєю гармонії «тіло – свідомість – соціум», де розвиток фізичного потенціалу не відокремлюється від розвитку психічного та соціального аспектів особистості. Психічне благополуччя спортсменів досліджували M. Anshel (2012) – увага до психічного здоров'я та стресостійкості спортсменів.;

R. Weinberg & D. Gould (2018) – психофізіологічні основи емоційно-вольової регуляції та профілактики вигорання.

Окремо слід зазначити проблему соціально-психологічної взаємодії у спортивних колективах. Командна робота, взаємодія тренера і спортсмена, лідерство та групова динаміка залишаються невирішеними в аспекті оптимальної психологічної підтримки та управління конфліктами. Соціальні процеси у команді впливають на мотивацію, емоційний стан і продуктивність кожного учасника. Філософське осмислення цієї проблеми підкреслює, що людина не існує ізольовано, а її розвиток завжди відбувається в соціальному контексті, де взаємоповага, довіра та моральні цінності стають ключовими чинниками ефективності та гармонії колективу. Соціально-психологічну взаємодію у колективах досліджували: R. Vealey (2007) – взаємодія тренер – спортсмен, командна динаміка, лідерство в спорті; D. Gould & I. Maynard (2009) – дослідження психологічного клімату та групової підтримки у спортивних колективах;Anshel M. (2012) – вплив соціальної взаємодії на мотивацію, командну згуртованість та адаптацію до змагань.

Таким чином, невирішені проблеми психології фізичного виховання та спорту лежать на перетині біопсихологічних, соціальних і філософських аспектів розвитку людини. Вони включають: адаптацію тренувальних методик до індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування стійкої мотивації, забезпечення психічного благополуччя та оптимізацію соціально-психологічної взаємодії у колективах. Подолання цих проблем вимагає комплексного наукового підходу, який поєднує експериментальні дослідження, практичні методики та філософське осмислення цілісного розвитку особистості, гармонії між тілом, свідомістю та соціальним середовищем. Таким чином, невирішені проблеми психології фізичного виховання та спорту охоплюють біопсихофізіологічні, мотиваційні, психічні та соціально-психологічні аспекти діяльності спортсменів**.** Г.Прінслоо, В.Дерман, М.Ламберт вважають, що подолання цих проблем вимагає комплексного підходу, що поєднує експериментальні дослідження, практичні методики та філософське осмислення цілісного розвитку людини. Важливо не лише підвищувати фізичні та спортивні результати, але й забезпечувати психічне благополуччя, стійку мотивацію та ефективну взаємодію у команді. Такий підхід сприяє не тільки спортивним досягненням, але й гуманізації фізичного виховання, формуванню ціннісних орієнтацій, саморозвитку та гармонії особистості (Prinsloo, Derman, & Lambert, (2013).

3. **Можливості застосування сучасних цифрових технологій та інноваційних методик у психологічній підтримці фізичної активності спортсменів.** Сучасна психологія фізич-

© Едуард, Сивохоп, Наталія, Семаль, Влада, Білогур, 2026

ного виховання та спорту активно інтегрує цифрові технології та інноваційні методики як засіб підвищення ефективності фізичної активності, мотивації спортсменів та збереження психічного благополуччя. З огляду на зростаючі вимоги до психоемоційної стійкості та адаптивності в умовах високих фізичних і тренувальних навантажень, традиційні методи психологічної підтримки доповнюються новітніми цифровими інструментами, що дозволяють здійснювати більш персоналізований, динамічний і інтерактивний підхід. Однією з ключових інновацій є застосування мобільних додатків для моніторингу психофізіологічного стану та підтримки мотивації. Мобільні додатки та цифрові платформи для моніторингу фізичної активності досліджують Duncan, M. J., Vandelanotte, C., & Rosenkranz, R. R. (2019) – ефективність мобільних додатків і wearable-пристроїв для контролю фізичної активності, мотивації та поведінкових змін; Admus-Bertram, L. (2017) – вивчала використання фітнес-трекерів для підвищення фізичної активності і психологічної мотивації. Такі системи дозволяють відстежувати рівень стресу, якість сну, рівень емоційного напруження, фізичну активність і навіть відчуття задоволеності від тренувального процесу в реальному часі. Інтеграція цих даних у навчально-тренувальний процес дозволяє тренерам та психологам своєчасно коригувати навантаження, а спортсменам – оптимізувати саморегуляцію, підвищувати мотивацію та контролювати емоційні стани.

Ще одним перспективним напрямом є використання систем біо-зворотного зв'язку (biofeedback), що надають інформацію про психофізіологічні показники, такі як частота серцевих скорочень, електроміографічна активність, дихальні параметри та рівень кортизолу. Системи біо-зворотного зв'язку (Biofeedback) досліджували Ratan, R. A., & Chung, W. (2018) – застосування біозворотного зв'язку у спортивній психології для розвитку саморегуляції та емоційної стійкості; Prinsloo, G. E., Derman, W. E., & Lambert, M. I. (2013) – дослідження впливу HRV-біофідбеку на стресостійкість спортсменів; Peper, E., & Lin, I.-M. (2012) – вплив електрофізіологічного зворотного зв'язку на розвиток вольових і регуляторних навичок у спорті. Згідно Л. Стефані, Ф.Паллавічіні, Ф. Мантовані, завдяки цим системам спортсмен може навчитися усвідомлювати власний емоційний та фізіологічний стан, управляти ним і формувати навички стресостійкості. У контексті психології фізичного виховання це створює умови для розвитку саморегуляції, емоційної стабільності та оптимізації продуктивності (Stefani, Pallavicini, & Mantovani, 2015).

Особливе місце займає застосування віртуальної реальності (VR-тренувань) у психологічній підготовці. VR-технології дозволяють моделювати змагальні ситуації, тренувати увагу, концентрацію та вольові якості в умовах, максимально наближених до реальних, але без ризику травматизму. Крім того, VR-середовище дає можливість поступово адаптувати спортсмена до стресових ситуацій, формувати стратегії подолання психологічних бар'єрів та підвищувати впевненість у власних силах. VR-тренування та віртуальна реальність у спортивній психології досліджували: Bideau, B., Kulpa, R., & Coquart, J. (2010) – розробка VR-тренувальних систем для відпрацювання спортивних ситуацій і підвищення концентрації та уваг; Neumann, D. L., & Cauraugh, J. H. (2010) – дослідження ефективності VR-тренувань для навчання рухових дій та психологічної підготовки спортсменів; Stefani, L., Pallavicini, F., & Mantovani, F. (2015) – VR та імерсивні технології у психологічній підтримці, адаптації до стресових спортивних ситуацій та покращенні емоційного стану.

С. Вен, С. Ріссел, С. зазначають, що інтеграція цифрових технологій і інноваційних методик у психологічну підтримку фізичної активності створює системний, комплексний підхід до розвитку особистості, що поєднує фізичні, психічні та соціальні компоненти. Цей підхід дозволяє: Забезпечити індивідуалізацію тренувального процесу, враховуючи психофізіологічні особливості спортсмена. Формувати стійку внутрішню мотивацію через інтерактивні та гейміфіковані інструменти контролю прогресу. Підвищувати психічне благополуччя, контролюючи рівень стресу та емоційне навантаження. Оптимізувати соціально-психологічну взаємодію у колективах через дистанційний моніторинг і командні цифрові платформи. Філософське осмислення цих інновацій підкреслює, що розвиток людини у сфері фізичної активності відбувається на перетині технічного прогресу, психофізіологічної гармонії та соціальної взаємодії. Сучасні цифрові інструменти стають не лише методикою контролю і корекції діяльності, а й засобом самопізнання, саморозвитку та гармонізації психофізіологічного стану людини (Wen, & Rissel, 2020). Отже, впровадження мобільних додатків, систем біо-зворотного зв'язку та VR-тренувань у психо-

логічну підтримку фізичної активності є концептуально виправданим і перспективним напрямом, який сприяє підвищенню ефективності тренувань, розвитку особистості та забезпеченню психічного благополуччя у сучасному спортивному та освітньому середовищі. Загальні дослідження цифрових технологій у спорті та психології досліджували Wen, C., & Rissel, C. (2020) – інтеграція цифрових платформ у програми фізичної активності та формування поведінкових стратегій; Liang, Y., & Wang, Q. (2021) – дослідження комплексного впливу технологій, включно з мобільними додатками та VR, на мотивацію та психологічний стан.

Ю.Лян, Ц.Ван у роботі «Інтеграція VR і мобільних додатків у фізичній активності та спортивній психології: вплив на мотивацію та благополуччя» визначили, що сучасна психологія фізичного виховання та спорту стоїть на перетині технологічного прогресу та гуманістичного осмислення розвитку людини. Впровадження цифрових технологій, таких як мобільні додатки, системи біозворотного зв'язку та VR-тренування, відкриває нові можливості для психологічної підтримки фізичної активності, забезпечуючи комплексний підхід до розвитку особистості, її психофізіологічного стану та соціальної взаємодії. Ці інновації дозволяють не лише моніторити фізичну активність, рівень стресу чи емоційне навантаження, а й формувати у спортсменів навички саморегуляції, адаптації до стресових ситуацій та стійкої мотивації. Філософське осмислення цього процесу підкреслює, що людина є цілісною біопсихосоціальною істотою, розвиток якої неможливий без гармонії між тілесним, психічним та соціальним аспектами. Цифрові технології виступають не лише інструментом контролю і оптимізації тренувальної діяльності, але й засобом самопізнання, саморозвитку та гармонізації психофізіологічного стану. Вони створюють умови для інтеграції фізичного та психічного розвитку, сприяють формуванню внутрішньої мотивації, стабільності емоційного стану і ефективної взаємодії в колективах, що є критично важливим у командних видах спорту та освітньому процесі фізичного виховання (Liang, & Wang, 2021).

Згідно М. Аншела, використання мобільних додатків, систем біо-зворотного зв'язку та VR-тренувань у психологічній підтримці фізичної активності є концептуально обґрунтованим і перспективним напрямом, що поєднує науковий, технологічний та гуманістичний підходи. Цей підхід забезпечує не лише підвищення ефективності тренувального процесу та спортивних досягнень, а й формування психічного благополуччя, стійкої мотивації та соціальної гармонії спортсмена, що відповідає сучасним вимогам до фізичного виховання та спорту. Впровадження цифрових інновацій у практику психологічної підтримки фізичної активності створює основу для подальших міждисциплінарних досліджень, що поєднують технології, психологію та філософію розвитку людини, і відкриває нові горизонти для гуманізації спорту та освітньої практики фізичного виховання (Anshel, 2012).

4. **Розробка концепції інтегрованих підходів до психологічного супроводу фізичного виховання та спортивної підготовки спортсменів.** Розробка концепції інтегрованих підходів до психологічного супроводу фізичного виховання та спортивної підготовки спортсменів є сучасним науково-практичним викликом що обумовлено зростанням вимог до психоемоційної стійкості ефективності тренувального процесу та загального психофізіологічного розвитку особистості. Інтегрований підхід передбачає системне поєднання знань з психології педагогіки фізіології та сучасних технологічних інструментів що дозволяє комплексно оцінювати індивідуальні психофізіологічні особливості спортсмена мотиваційні чинники психічне благополуччя та соціально-психологічну взаємодію у колективах. Такий підхід забезпечує персоналізацію навчально-тренувального процесу сприяє формуванню саморегуляції стресостійкості та впевненості у власних силах а також оптимізує взаємодію тренера та спортсмена у командних структурах.

Д. Гулд, І. Мейнард, І. у робот і «Психологічна підготовка до спортивних результатів: уроки від елітних спортсменів» відзначають, що інтеграція сучасних цифрових технологій включає мобільні додатки системи біо-зворотного зв'язку та VR-тренування, що відкриває можливості для моніторингу психологічного стану спортсмена ранньої корекції психоемоційних порушень та підвищення мотивації до занять фізичною активністю. Розробка концепції інтегрованих підходів є необхідною для формування цілісного та гуманізованого процесу фізичного виховання та спортивної підготовки що поєднує наукові знання практичні методики та технологічні інструменти спрямовані на всебічний розвиток особистості спортсмена. Напрямки інтегрованих підходів (Gould, & Maynard, 2009).

© Едуард, Сивохоп, Наталія, Семаль, Влада, Білогур, 2026

Психологічний супровід. Цей напрямок передбачає оцінку психічного стану спортсмена, мотиваційних чинників, рівня стресостійкості та емоційної стабільності. Він включає розвиток саморегуляції, формування впевненості у власних силах та психологічну підготовку до тренувань і змагань. Психологічний супровід спрямований на гармонізацію внутрішніх психічних процесів спортсмена та забезпечення його оптимальної психоемоційної продуктивності.

Педагогічно-методичний напрямок. Спрямований на розробку ефективних освітніх і тренувальних програм, що враховують психофізіологічні особливості спортсменів. Він включає організацію навчально-тренувального процесу, підбір методик навчання рухових дій, формування цілей та ціннісних орієнтацій, а також оптимізацію групової взаємодії у команді. Цей напрямок забезпечує структуру та послідовність розвитку особистості через фізичну активність.

Р. Шмідт, Т.Лі у роботі « Контроль і навчання рухів: поведінковий підхід» аналізують фізіологічний і психофізіологічний напрямок. Фокус на контролі фізичного стану спортсмена, адаптації організму до навантажень, оцінці біомеханічних та фізіологічних показників. Цей напрямок включає моніторинг серцево-судинної системи, дихання, нервово-м'язової активності та відновлення після навантажень. Він пов'язаний із психологічним супроводом, оскільки психофізіологічний стан безпосередньо впливає на мотивацію, увагу та стресостійкість (Schmidt, & Lee, 2019).

Технологічний напрямок. Використання цифрових інструментів і інноваційних технологій, таких як мобільні додатки, системи біо-зворотного зв'язку (biofeedback), VR-тренування та носимі пристрої. Ці технології дозволяють персоналізувати тренувальний процес, моніторити психологічний стан у реальному часі, коригувати навантаження та підвищувати мотивацію.

Соціально-психологічний напрямок. Передбачає оптимізацію взаємодії спортсменів у команді та комунікації тренер–спортсмен. Він включає управління груповою динамікою, лідерством, розвиток довіри та колективної підтримки. Соціально-психологічний напрямок сприяє ефективності командної діяльності та психологічному благополуччю всіх учасників процесу (Vealey, 2007).

Інтегровані підходи поєднують ці напрямки у системну модель розвитку спортсмена, де психологія, педагогіка, фізіологія та технології працюють синхронно. Це дозволяє забезпечити персоналізацію, оптимізацію психоемоційного стану, мотивації, фізичної підготовки та командної взаємодії, формуючи цілісну, гармонійну особистість спортсмена. Концепція інтегрованих підходів до психологічного супроводу фізичного виховання та спортивної підготовки спортсменів базується на ідеї системного і цілісного розвитку особистості, де фізичні, психічні та соціальні компоненти діяльності поєднуються з педагогічними методами та сучасними технологічними інструментами. Р.Ратан, В. Чанг вважають, що концепція інтегрованих підходів до психологічного супроводу фізичного виховання та спортивної підготовки спортсменів формується як науково обґрунтована модель, що забезпечує комплексний вплив на розвиток спортсмена, підвищує ефективність тренувального процесу та психічне благополуччя (Ratan, & Chung, 2018).

Філософське осмислення концепції підкреслює цілісність і гармонійність розвитку спортсмена, де фізичний розвиток не відокремлюється від психічного та соціального. Інтеграція різних компонентів створює систему, спрямовану на формування не лише спортивної майстерності, але й психічного благополуччя, самовдосконалення та ефективної соціальної взаємодії. Концепція інтегрованих підходів до психологічного супроводу фізичного виховання та спортивної підготовки спортсменів розкриває цілісну природу розвитку людини як біопсихосоціальної істоти та включає кілька взаємопов'язаних компонентів.

Психологічний компонент виступає основою усвідомлення внутрішніх процесів особистості спортсмена. Він охоплює оцінку психічного стану та психоемоційних особливостей, формування мотивації, саморегуляції та стресостійкості, а також психологічну підготовку до тренувань і змагальних ситуацій. Цей напрям підкреслює принцип гармонії між психічними ресурсами та вимогами діяльності, спрямований на стабілізацію внутрішнього стану та підвищення ефективності дії.

Вайнберг Р., Гулд, Д. у роботі «Основи психології спорту та фізичної активності» зазначають, що педагогічний компонент забезпечує структуру і системність розвитку. Він включає розробку навчально-тренувальних програм з урахуванням індивідуальних особливостей, впровадження ефективних методик навчання рухових дій та формування ціннісних орієнтацій, а також організацію групової роботи і командної взаємодії.

Філософськи цей компонент акцентує значення соціального та освітнього контексту у становленні особистості та формуванні навичок самореалізації через активну діяльність (Weinberg, & Gould, 2018).

Фізіологічний та психофізіологічний компонент відображає взаємозв'язок тіла та психіки. Він передбачає моніторинг фізичного стану та адаптації до навантажень, контроль біомеханічних, серцево-судинних та нервово-м'язових показників, а також забезпечення оптимального балансу між фізичним та психічним навантаженням. З філософської точки зору цей напрям демонструє принцип єдності тілесного та психічного розвитку як фундаментальної умови гармонійного існування та продуктивної діяльності.

Технологічний компонент інтегрує інновації та цифрові ресурси у процес саморозвитку та психологічного супроводу. Він включає використання мобільних додатків для моніторингу активності та психічного стану, системи біозворотного зв'язку для розвитку саморегуляції та VR-тренування для психологічної підготовки і адаптації до змагальних умов. Цей напрям відображає філософський принцип розширення можливостей людини через взаємодію з технологіями, що слугують інструментом усвідомленого розвитку та оптимізації діяльності.

Соціально-психологічний компонент акцентує значення взаємодії та колективного контексту. Він передбачає формування оптимальної взаємодії спортсменів у команді, управління груповою динамікою, розвиток лідерства та довіри, підвищення ефективності колективної діяльності та соціальної підтримки. З філософської позиції цей напрям демонструє принцип взаємозалежності людини та соціального середовища, де гармонійні соціальні зв'язки є необхідною умовою цілісного розвитку особистості та ефективної діяльності.

Таким чином концепція інтегрованих підходів у психологічному супроводі фізичного виховання та спортивної підготовки формує системну модель розвитку спортсмена, де психологія педагогіка фізіологія та технології взаємодіють синхронно, створюючи умови для цілісного гармонійного розвитку особистості, оптимізації тренувального процесу та підвищення психічного благополуччя. Отже, концепція інтегрованих підходів є структурною моделлю, що поєднує психологію, педагогіку, фізіологію та технологічні інструменти для всебічного розвитку спортсмена, підвищення продуктивності тренувального процесу та формування гармонійної особистості..

Висновки. Психологічний супровід фізичного виховання та спортивної підготовки потребує системного та цілісного підходу, що враховує взаємозв'язок психологічних, педагогічних, фізіологічних та технологічних аспектів діяльності спортсмена. Розробка інтегрованої концепції дозволяє об'єднати психологічний компонент, що забезпечує розвиток мотивації, саморегуляції та стресостійкості; педагогічний компонент, який формує ефективну навчально-тренувальну структуру та групову взаємодію; фізіологічний та психофізіологічний компонент, що контролює адаптацію організму до навантажень; технологічний компонент, який забезпечує персоналізований моніторинг та інноваційні методики; а також соціально-психологічний компонент, що оптимізує командну взаємодію та колективну підтримку.

Інтеграція цих напрямків забезпечує персоналізацію тренувального процесу, підвищення психічного благополуччя, розвиток внутрішньої мотивації та гармонійної взаємодії в колективі. Філософське осмислення концепції підкреслює цілісність людини як біопсихосоціальної істоти, де гармонійний розвиток фізичних, психічних та соціальних складових є умовою ефективної діяльності та самореалізації. Таким чином, розробка та впровадження інтегрованих підходів є необхідною для гуманізації фізичного виховання, оптимізації спортивної підготовки та формування всебічно розвиненої особистості спортсмена.

Подальші наукові дослідження у сфері інтегрованих підходів до психологічного супроводу фізичного виховання та спортивної підготовки мають бути спрямовані на розробку персоналізованих моделей тренувальної та психологічної підтримки, що враховують індивідуальні психофізіологічні особливості спортсменів, мотиваційні профілі та соціально-психологічний контекст колективу. Особливу увагу слід приділяти інтеграції цифрових технологій, мобільних додатків, систем біо-зворотного зв'язку та VR-тренувань, які дозволяють моніторити психічний та фізичний стан спортсмена в реальному часі та адаптувати навчально-тренувальний процес до його потреб. Дослідження мають поєднувати експериментальні методики, психометричні інструменти та педагогічні стратегії, щоб створити науково обґрунтовані рекомендації для підвищення ефективності підготовки, розвитку саморегуляції

© Едуард, Сивохоп, Наталія, Семаль, Влада, Білогур, 2026

та психічного благополуччя. Перспективними є також міждисциплінарні дослідження, що поєднують психологію, педагогіку, фізіологію та технології, спрямовані на формування цілісного та гуманізованого процесу фізичного виховання та спорту, який відповідає сучасним вимогам до професійного і особистісного розвитку спортсмена.

Список використаних джерел

Bideau B., Kulpa R., Coquart J. Using virtual reality to analyze sports performance // *Computers & Graphics*. 2010. Vol. 34, № 6. P. 825–836. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cag.2010.05.006

Cadmus-Bertram L. Using wearable activity trackers to improve physical activity and motivation // *Journal of Sport and Health Science*. 2017. Vol. 6, № 2. P. 162–169. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jshs.2016.09.003

Duncan M. J., Vandelanotte C., Rosenkranz R. R. Effectiveness of mobile apps in supporting physical activity interventions: A systematic review // *BMC Public Health*. 2019. Vol. 19, № 1. P. 1013. DOI: https://doi.org/10.1186/s12889-019-7313-9

Neumann D. L., Cauraugh J. H. Virtual reality in sport and motor skill training: A review // *International Review of Sport and Exercise Psychology*. 2010. Vol. 3, № 1. P. 129–146. DOI: https://doi.org/10.1080/17509840903345327

Peper E., Lin I.-M. *The biofeedback book: How to use biofeedback, neurofeedback, and other strategies to improve health and performance*. New York : New Harbinger Publications, 2012. DOI: https://doi.org/10.1037/13566-000

Prinsloo G. E., Derman W. E., Lambert M. I. Heart rate variability biofeedback in sports: A tool for enhancing performance and recovery // *South African Journal of Sports Medicine*. 2013. Vol. 25, № 1. P. 1–6. DOI: https://doi.org/10.17159/2078-516X/2013/v25i1a278

Ratan R. A., Chung W. Biofeedback and self-regulation in sports psychology // *Psychology of Sport and Exercise*. 2018. Vol. 37. P. 87–95. DOI: https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2018.01.007

Stefani L., Pallavicini F., Mantovani F. Immersive virtual reality for psychological interventions in sports // *Frontiers in Psychology*. 2015. Vol. 6. P. 1074. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01074

Wen C., Rissel C. Digital health interventions to promote physical activity: A systematic review // *Preventive Medicine*. 2020. Vol. 132. P. 105994. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2019.105994

Liang Y., Wang Q. Integrating VR and mobile applications in physical activity and sports psychology: Effects on motivation and well-being // *Computers in Human Behavior*. 2021. Vol. 115. P. 106598. DOI: https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106598

Anshel M. H. *Sport psychology: From theory to practice*. 5th ed. Burlington : Pearson, 2012. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203118990

Gould D., Maynard I. Psychological preparation for sport performance: Lessons from elite athletes // *Journal of Sports Sciences*. 2009. Vol. 27, № 13. P. 1393–1408. DOI: https://doi.org/10.1080/02640410903035357

Schmidt R. A., Lee T. D. *Motor control and learning: A behavioral emphasis*. 6th ed. Champaign : Human Kinetics, 2019. DOI: https://doi.org/10.5040/9781492594171

Vealey R. S. Mental skills training in sport // *Handbook of Sport Psychology*. 3rd ed. 2007. P. 287–309. DOI: https://doi.org/10.1002/9781118270011.ch12

Weinberg R. S., Gould D. *Foundations of sport and exercise psychology*. 7th ed. Champaign : Human Kinetics, 2018. DOI: https://doi.org/10.5040/9781492594171

References

Bideau, B., Kulpa, R., & Coquart, J. (2010). Using virtual reality to analyze sports performance. *Computers & Graphics, 34*(6), 825–836. https://doi.org/10.1016/j.cag.2010.05.006

Cadmus-Bertram, L. (2017). Using wearable activity trackers to improve physical activity and motivation. *Journal of Sport and Health Science, 6*(2), 162–169. https://doi.org/10.1016/j.jshs.2016.09.003

Duncan, M. J., Vandelanotte, C., & Rosenkranz, R. R. (2019). Effectiveness of mobile apps in supporting physical activity interventions: A systematic review. *BMC Public Health, 19*(1), 1013. https://doi.org/10.1186/s12889-019-7313-9

Neumann, D. L., & Cauraugh, J. H. (2010). Virtual reality in sport and motor skill training: A review. *International Review of Sport and Exercise Psychology, 3*(1), 129–146. https://doi.org/10.1080/17509840903345327

Peper, E., & Lin, I.-M. (2012). *The biofeedback book: How to use biofeedback, neurofeedback, and other strategies to improve health and performance*. New Harbinger Publications. https://doi.org/10.1037/13566-000

Prinsloo, G. E., Derman, W. E., & Lambert, M. I. (2013). Heart rate variability biofeedback in sports: A tool for enhancing performance and recovery. *South African Journal of Sports Medicine, 25*(1), 1–6. https://doi.org/10.17159/2078-516X/2013/v25i1a278

Ratan, R. A., & Chung, W. (2018). Biofeedback and self-regulation in sports psychology. *Psychology of Sport and Exercise, 37*, 87–95. https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2018.01.007

Stefani, L., Pallavicini, F., & Mantovani, F. (2015). Immersive virtual reality for psychological interventions in sports. *Frontiers in Psychology, 6*, 1074. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01074

Wen, C., & Rissel, C. (2020). Digital health interventions to promote physical activity: A systematic review. *Preventive Medicine, 132*, 105994. https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2019.105994

Liang, Y., & Wang, Q. (2021). Integrating VR and mobile applications in physical activity and sports psychology: Effects on motivation and well-being. *Computers in Human Behavior, 115*, 106598. https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106598

Anshel, M. H. (2012). *Sport psychology: From theory to practice* (5th ed.). Pearson. https://doi.org/10.4324/9780203118990

Gould, D., & Maynard, I. (2009). Psychological preparation for sport performance: Lessons from elite athletes. *Journal of Sports Sciences, 27*(13), 1393–1408. https://doi.org/10.1080/02640410903035357

Schmidt, R. A., & Lee, T. D. (2019). *Motor control and learning: A behavioral emphasis* (6th ed.). Human Kinetics. https://doi.org/10.5040/9781492594171

Vealey, R. S. (2007). Mental skills training in sport. In *Handbook of sport psychology* (3rd ed., pp. 287–309). https://doi.org/10.1002/9781118270011.ch12

Weinberg, R. S., & Gould, D. (2018). *Foundations of sport and exercise psychology* (7th ed.). Human Kinetics. https://doi.org/10.5040/9781492594171

EDUARD, SIVOHOP – Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Department of Physical Education,
Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: eduard.syvokhop@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8939-8446

NATALIA, SEMAL – Candidate of Sciences in Physical Education and Sports,
Associate Professor at the Department of Physical Education,
Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: natalija.semal@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1998-3460

VLADA, BILOHUR – Doctor of Philosophy,
professor at the Department of Physical Education,
Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: bilogurvlada@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1053-2716

PSYCHOLOGY OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS: CONCEPTUAL AND PRACTICAL PRINCIPLES OF THE DISCIPLINE

Abstract

The article examines the conceptual and practical foundations of the discipline "Psychology of Physical Education and Sports". The purpose of this article is to analyze the current state conceptual and practical foundations of physical education and sports to identify unresolved aspects of this discipline that require further research. The methodology of the discipline is based on: systemic and activity approaches; personally-oriented paradigm; an axiological approach (healthy values, self-realization, achievements); humanistic psychology and ideas of personal self-development. This allows us to analyze physical education and sports as a space for psychological growth, socialization and the formation of life strategies. The authors focus on revealing key psychological, pedagogical, motivational and socio-psychological factors that influence the effectiveness of physical educative and sport activities, as well as assessing the prospects for integrating digital technologies and the latest tools of psychological support into the training and learning processes. Special attention is paid to the scientific approaching analysis to the study of mental processes in physical activity context, athletes' motivation, emotional-volitional regulation and socio-psychological interaction in sports teams. Unsolved problems related to the individual psychophysiological characteristics of athletes, psychological well-being and the effectiveness of team interaction are separately highlighted. Researching results. Scientific researching approaches of the physical education and sports psychology and its conceptual and categorical apparatus are systematized. Unsolved problems related to the individual psychophysiological characteristics of athletes, motivational factors, mental well-being and socio-psychological interaction in teams are analyzed. The possibilities using modern digital technologies

© Едуард, Сивохоп, Наталія, Семаль, Влада, Білогур, 2026

and innovative methods, including mobile applications, biofeedback systems and VR training, in the psychological support of physical activity are investigated. The conclusion is made about the need to develop an integrated approaching concept to psychological support athletes trainings by physical education and sport.

Keywords: sports psychology, physical education, motivation, mental well-being, socio-psychological interaction, digital technologies, VR training, integrated approaches.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 20.12.2025
Accepted date 20.01.2026
Published date 20.02.2026

How to cite: **Сивохоп, Едуард, Семаль, Наталія, Білогур, Влада**. Психологія фізичного виховання та спорту: концептуальні та практичні засади дисципліни. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 125–139
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-13

УДК 796.323.2:159.9
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-14

СЕНС ВОЛЕЙБОЛУ, АМПЛУА І КОМАНДНОГО ДУХУ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

СТЕПЧУК, НАДІЯ[1]
КРАВЧЕНКО, ОЛЬГА[2]

Анотація

У статті розглядається значення волейболу як засобу комплексного розвитку особистості, акцентується увага на педагогічному та соціально-психологічному потенціалі ігрових амплуа та командного духу. Волейбол як вид спорту має важливе значення у формуванні та розвитку особистості, що зумовлює його високу актуальність у сучасному освітньому та соціальному просторі. Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні ролі волейболу, ігрових амплуа та командного духу як взаємопов'язаних чинників розвитку особистості в умовах сучасного освітнього простору, а також у визначенні педагогічних можливостей їх цілеспрямованого використання у навчально-тренувальному процесі. У сучасних наукових дослідженнях волейбол розглядається як багатовимірний феномен, що поєднує фізичний, соціальний та особистісний виміри розвитку Аналізуються сучасні наукові підходи до фізичного, соціального та особистісного розвитку через волейбол, визначається роль амплуа у формуванні відповідальності, самодисципліни, лідерських якостей та здатності до адаптації в колективі. Особливе місце у волейболі займає командний дух, який є ключовим чинником успішної гри та важливим елементом особистісного становлення. Командний дух визначається як здатність гравців до співпраці, взаємопідтримки, довіри й спільної відповідальності. Особлива увага приділяється командному духу як чиннику згуртованості, ефективної взаємодії та психологічного благополуччя учасників. Особливої наукової уваги потребує проблема осмислення амплуа волейболістів не лише як функціонального розподілу ігрових дій, а як чинника особистісного самовизначення. У роботі виділено невирішені наукові проблеми, визначено мету та завдання дослідження, окреслено методологію, що включає аналіз літератури, педагогічне спостереження та рефлексивні методи. Результати до слідження. Проаналізовано сучасні наукові підходи до розуміння волейболу як засобу фізичного, соціального та особистісного розвитку. Розкрито зміст і педагогічне значення ігрових амплуа у волейболі в контексті формування індивідуальних та соціально значущих якостей особистості. Обґрунтовано роль командного духу як ключового чинника згуртованості команди та особистісного зростання учасників волейбольної діяльності. Визначено педагогічні умови та інноваційні підходи до інтеграції волейболу, амплуа і командної взаємодії у процес розвитку особистості. Матеріали статті можуть бути використані у фізичному вихованні, спортивній педагогіці та психології спорту для цілеспрямованого розвитку особистості через волейбол.

Ключові слова: волейбол, сенс волейболу, амплуа, командний дух, розвиток особистості, фізичне виховання, розвиток особистості.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Волейбол як вид спорту має важливе значення у формуванні та розвитку особистості, що зумовлює його високу актуальність у сучасному освітньому та соціальному просторі. В умовах зростання індивідуалізму, цифрової ізоляції та зниження рівня рухової активності серед молоді волейбол виступає ефективним засобом фізичного, психоемоційного й соціального розвитку. Його доступність, динамічність і колективний характер роблять гру дієвим інструментом виховання відповідальної, комунікабельної та цілеспрямованої особистості.

По-перше, волейбол як засіб фізичного та психофізіологічного розвитку. Волейбол сприяє комплексному розвитку організму: зміцнює серцево-судинну та дихальну системи, розвиває м'язову силу, гнучкість, спритність і швидкість реакції. Регулярні заняття позитивно впливають на поставу, координацію рухів і загальну працездатність. Водночас динамічний характер гри тренує увагу, оперативне мислення та здатність швидко приймати рішення, що важливо для формування активної, зібраної особистості.

По-друге, значення амплуа у формуванні самосвідомості та відповідальності. Кожне амплуа у волейболі (зв'язуючий, нападник, ліберо тощо) має чіткі функції й зону відповідальності. Виконання своєї ролі вчить гравця розуміти власні можливості, розвивати сильні сторони та працювати над слабкими. Це формує відповідальність за результат команди, дисципліну та вміння діяти

[1] Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)
E-mail: nadia.stepcuk@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8051-3858
[2] Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)
E-mail: olga.kravchenko@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-7531-3532

© Надія, Степчук, Ольга, Кравченко, 2026

в межах визначених обов'язків, що є важливими якостями для подальшого навчання й професійної діяльності.

По-третє, командний дух як основа соціалізації. Волейбол – це командний вид спорту, де успіх залежить від злагодженої взаємодії всіх гравців. Спільні тренування та змагання розвивають навички комунікації, взаємодопомоги, довіри та поваги до інших. Гравці вчаться слухати партнерів, підтримувати одне одного в складних ситуаціях і працювати на спільний результат, що сприяє успішній соціалізації особистості.

По-четверте, виховний вплив на емоційно-вольову сферу. У процесі гри волейболісти стикаються з перемогами й поразками, напруженими моментами та відповідальністю за результат. Це допомагає розвивати самоконтроль, витримку, стресостійкість і здатність керувати власними емоціями. Формується вольова сфера особистості: наполегливість, цілеспрямованість, уміння долати труднощі та не здаватися перед невдачами.

По-п'яте, формування моральних цінностей і життєвих установок. Волейбол виховує почуття справедливості, чесної гри, взаємоповаги та відповідальності не лише за себе, а й за команду. Дотримання правил, повага до суперника й суддів, уміння гідно поводитися в будь-якій ситуації сприяють становленню морально зрілої особистості з чіткими етичними орієнтирами.

Актуальність волейболу також полягає в тому, що він інтегрується в систему фізичного виховання, сприяючи не лише зміцненню здоров'я, а й формуванню життєвих компетентностей, необхідних у майбутній професійній та суспільній діяльності. Концептуалізація волейболу в контексті розвитку особистості ґрунтується на розумінні гри як соціально-педагогічного феномена. Волейбол – це не лише сукупність технічних і тактичних дій, а цілісна система взаємодії, у якій кожен учасник виконує визначену роль (амплуа) та несе відповідальність за спільний результат. Амплуа у волейболі – це спеціалізована роль гравця на майданчику, що визначається його функціями, фізичними якостями та тактичними завданнями. Виконання конкретного амплуа сприяє розвитку самодисципліни, усвідомлення власних сильних сторін, уміння приймати рішення та адаптуватися до змінних ігрових ситуацій.

Особливе місце у волейболі займає командний дух, який є ключовим чинником успішної гри та важливим елементом особистісного становлення. Командний дух визначається як здатність гравців до співпраці, взаємопідтримки, довіри й спільної відповідальності. У процесі тренувань і змагань формується навичка ефективної комунікації, толерантності, емпатії та поваги до інших. Таким чином, волейбол сприяє гармонійному розвитку особистості, поєднуючи фізичне вдосконалення з морально-вольовим і соціальним зростанням, що робить його цінним засобом виховання сучасної молоді. У сучасному інноваційному вимірі волейбол дедалі більше розглядається як платформа для формування особистості, здатної ефективно діяти в умовах швидких змін, невизначеності та командної взаємозалежності. Інноваційність полягає не лише у використанні новітніх тренувальних методик, цифрових технологій аналізу гри чи інтерактивних форматів навчання, а й у переосмисленні самої ролі спортсмена як активного суб'єкта власного розвитку. Волейбол створює модель мікросоціуму, у якому відпрацьовуються навички лідерства, партнерства, відповідального прийняття рішень та емоційного саморегулювання.

Через призму інноваційної педагогіки амплуа у волейболі можна трактувати як інструмент персоналізації розвитку. Кожна ігрова роль сприяє формуванню унікального набору компетентностей: стратегічного мислення, швидкої реакції, стресостійкості, здатності до підтримки інших або ініціювання командних дій. Ротація амплуа в освітньому процесі дозволяє розвивати гнучкість мислення та усвідомлення багатовимірності командної взаємодії, що є важливою рисою особистості XXI століття. Командний дух у волейболі в інноваційному контексті постає як соціальний капітал, що формується через спільні цілі, рефлексію досвіду та культуру зворотного зв'язку. Він виходить за межі спортивного майданчика, впливаючи на здатність особистості до співпраці в навчанні, професійній діяльності та громадянському житті. Таким чином, волейбол стає не просто видом спорту, а інноваційним середовищем розвитку цілісної, соціально зрілої та відповідальної особистості, здатної до самореалізації в сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема ролі волейболу, амплуа та командного духу в розвитку особистості активно розглядається в працях вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі фізичного виховання, спортивної педагогіки

та психології спорту. У сучасних дослідженнях волейбол трактується не лише як засіб удосконалення фізичної підготовленості, а як ефективний соціально-педагогічний інструмент формування особистісних якостей, зокрема відповідальності, самостійності, комунікативної компетентності та здатності до командної взаємодії.

У працях українських науковців акцент зроблено на виховноу потенціалі ігрових видів спорту в освітньому процесі. Дослідники підкреслюють, що командні спортивні ігри, зокрема волейбол, сприяють розвитку морально-вольових якостей, формуванню позитивної мотивації до занять фізичною культурою та соціалізації молоді. Значна увага приділяється проблемі диференціації підготовки гравців за амплуа, що розглядається як умова підвищення ефективності навчально-тренувального процесу та індивідуалізації розвитку спортсменів. Зарубіжні дослідження зосереджуються на психологічних аспектах командної взаємодії у волейболі. У наукових публікаціях доведено, що чіткий розподіл ролей у команді та сформований командний дух позитивно впливають на рівень згуртованості, емоційної стабільності та результативності гравців. Автори наголошують на важливості лідерства, довіри й ефективної комунікації як ключових чинників особистісного зростання спортсменів у командних видах спорту. Окремий напрям сучасних досліджень пов'язаний з упровадженням інноваційних педагогічних підходів і цифрових технологій у підготовку волейболістів. Науковці зазначають, що використання відеоаналізу, рефлексивних методик та компетентнісного підходу сприяє глибшому усвідомленню спортсменами власної ролі в команді, розвитку саморегуляції та критичного мислення. Саме на цих наукових положеннях і концептуальних підходах ґрунтується авторське бачення розв'язання означеної проблеми, що поєднує педагогічні, психологічні та соціальні аспекти розвитку особистості засобами волейболу.

У працях В. М. Платонова волейбол і загалом спортивна діяльність розглядаються як багатокомпонентний процес розвитку особистості спортсмена. Учений підкреслює, що «спортивна підготовка сприяє формуванню не лише фізичних якостей, а й інтелектуальних, вольових та соціально значущих рис особистості» (Платонов В. М.).

Дослідження Л. П. Сергієнка акцентують увагу на педагогічному потенціалі командних ігор. Автор зазначає, що «ігрові види спорту створюють природні умови для розвитку відповідальності, ініціативності та навичок колективної взаємодії» (Сергієнко Л. П.), що безпосередньо пов'язано з формуванням командного духу у волейболі.

У роботах О. М. Шияна, присвячених теорії та методиці фізичного виховання, наголошується, що «диференціація навчання з урахуванням індивідуальних можливостей і ролей учасників підвищує ефективність освітнього процесу та сприяє гармонійному розвитку особистості» (Шиян О. М.). Це положення є методологічною основою для обґрунтування значення амплуа у волейболі.

Психологічні аспекти командної діяльності висвітлені у працях Р. Мартенса (R. Martens), який зазначає, що «чітке усвідомлення ролі в команді та позитивний соціально-психологічний клімат сприяють зростанню впевненості, мотивації та самореалізації спортсменів» (Martens R.). Ці висновки підтверджують важливість командного духу як чинника особистісного розвитку.

У дослідженнях A. Carron і M. Eys командна згуртованість розглядається як ключовий елемент успіху в командних видах спорту. Автори підкреслюють, що «згуртованість команди є результатом ефективної взаємодії, спільних цілей та взаємної підтримки, що позитивно впливає на особистісне зростання кожного гравця» (Carron A., Eys M.). Таким чином, аналіз зарубіжних наукових досліджень у галузі спортивної педагогіки, психології та соціології спорту дає підстави стверджувати, що волейбол, чіткий розподіл амплуа та сформований командний дух розглядаються як ефективні засоби розвитку особистості. У працях учених США, Канади, країн Європейського Союзу та Японії командні види спорту визначаються як потужний інструмент формування соціальних навичок, лідерських якостей і відповідальності за спільний результат.

Зарубіжні дослідники наголошують, що рольова спеціалізація в команді сприяє розвитку самосвідомості, самодисципліни та внутрішньої мотивації спортсменів. Зокрема, в роботах спортивних психологів підкреслюється, що виконання конкретного амплуа допомагає особистості усвідомити власну значущість у команді, підвищує рівень упевненості в собі та сприяє формуванню стабільної самооцінки. Окреме місце в зарубіжних дослідженнях відводиться проблемі командного духу як чинника психологічної стійкості та емоційного благополуччя. Науковці доводять,

© Надія, Степчук, Ольга, Кравченко, 2026

що позитивний соціально-психологічний клімат в команді знижує рівень тривожності, підвищує мотивацію до занять спортом і сприяє особистісному зростанню, особливо в підлітковому та юнацькому віці.

Також у міжнародних дослідженнях волейбол розглядається як засіб виховання життєвих компетентностей – уміння працювати в колективі, приймати рішення в умовах обмеженого часу, долати труднощі та конструктивно реагувати на невдачі. Саме ці якості, за твердженням зарубіжних учених, мають трансферний характер і успішно проявляються поза межами спортивної діяльності – у навчанні, професійній та соціальній сферах. Отже, узагальнення зарубіжних наукових підходів підтверджує, що волейбол, розподіл амплуа та командний дух є не лише складниками спортивної підготовки, а й важливими педагогічними та психологічними чинниками всебічного розвитку особистості, що створює надійне теоретичне підґрунтя для подальшого розв'язання окресленої наукової проблеми. Таким чином, аналіз наукових праць провідних учених дозволяє стверджувати, що волейбол, розподіл амплуа та сформований командний дух є важливими педагогічними й психологічними чинниками розвитку особистості. Саме на цих теоретичних положеннях і наукових підходах ґрунтується подальше розв'язання окресленої проблеми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених ролі командних видів спорту у фізичному та особистісному розвитку, низка аспектів означеної проблеми залишається недостатньо розкритою та потребує подальшого наукового осмислення. Передусім у більшості праць волейбол розглядається переважно з позицій підвищення фізичної підготовленості або спортивного результату, тоді як його цілісний вплив на формування особистості в умовах освітнього середовища висвітлено фрагментарно. Недостатньо дослідженим залишається питання взаємозв'язку між амплуа гравця у волейболі та розвитком конкретних особистісних якостей. У наявних публікаціях спеціалізація за ролями здебільшого аналізується з техніко-тактичного погляду, без урахування її впливу на формування відповідальності, лідерських якостей, емоційної стійкості та самоусвідомлення особистості (Andriukaitiene, Voronkova, Kyvliuk, Nikitenko, 2017).

Водночас майже не розкрито педагогічний потенціал ротації амплуа як засобу розвитку гнучкості мислення та соціальної адаптивності. Окремої уваги потребує проблема формування командного духу у волейбольних колективах на засадах інноваційних педагогічних підходів. У попередніх дослідженнях командний дух часто розглядається як вторинний чинник успішності, а не як цілеспрямований об'єкт виховання. Недостатньо вивченими залишаються механізми його формування в умовах сучасних викликів, зокрема цифровізації освіти, зниження міжособистісної комунікації та зростання індивідуалізму серед молоді. Таким чином, невирішеною залишається комплексна проблема інтеграції волейболу, ігрових амплуа та командного духу в єдину модель розвитку особистості. Саме подоланню цих прогалин, обґрунтуванню педагогічних умов і визначенню шляхів цілеспрямованого використання волейболу як засобу особистісного становлення й присвячена означена стаття.

Слід зазначити, що попри наявність ґрунтовних наукових напрацювань у сфері теорії та методики фізичного виховання, волейбол досі переважно вивчається як засіб досягнення спортивних результатів або покращення рухової підготовленості. Водночас особистісно орієнтований потенціал цього виду спорту, зокрема у контексті цілеспрямованого формування соціальних, морально-вольових і комунікативних якостей, залишається недостатньо систематизованим. Бракує комплексних досліджень, у яких волейбол розглядався б як педагогічна модель розвитку особистості в умовах сучасного освітнього простору. Особливої наукової уваги потребує проблема осмислення амплуа волейболістів не лише як функціонального розподілу ігрових дій, а як чинника особистісного самовизначення. У більшості існуючих праць спеціалізація гравців аналізується з позицій ефективності техніко-тактичної підготовки, тоді як її вплив на формування відповідальності за спільний результат, розвиток лідерських або підтримувальних моделей поведінки, а також на становлення самооцінки та рефлексії спортсменів залишається поза фокусом досліджень. Недостатньо вивченим є й питання педагогічної доцільності варіативного використання амплуа в навчально-тренувальному процесі як засобу розвитку адаптивності та соціальної гнучкості особистості. Не до кінця розкритою залишається й проблема формування командного духу у волейболі як цілеспрямованого виховного

процесу. У наукових публікаціях командний дух здебільшого розглядається як наслідок тривалих спільних тренувань або змагальної діяльності, а не як результат системної педагогічної роботи. Водночас недостатньо досліджено механізми розвитку довіри, емпатії, взаємної підтримки та відповідальності в команді з урахуванням сучасних соціокультурних умов, зокрема впливу цифрового середовища, зниження рівня безпосередньої комунікації та зміни ціннісних орієнтацій молоді. Крім того, у наявних дослідженнях майже не простежується інтеграція інноваційних освітніх технологій у процес формування особистості засобами волейболу. Залишається відкритим питання використання рефлексивних практик, командних проєктів, цифрових інструментів аналізу гри та особистісного зростання спортсменів як чинників посилення виховного впливу волейболу. Недостатньо уваги приділено й оцінюванню особистісних результатів спортивної діяльності, що ускладнює впровадження компетентнісного підходу у фізичному вихованні (Bilohur, Skrypchenko., Nepsha, 2023).

Отже, невирішеною залишається комплексна науково-педагогічна проблема поєднання волейболу, ігрових амплуа та командного духу в цілісну модель розвитку особистості, орієнтовану на сучасні потреби освіти й суспільства. Саме поглиблене теоретичне обґрунтування цієї моделі, визначення педагогічних умов її реалізації та шляхів інноваційного оновлення навчально-тренувального процесу становить основний зміст і наукову новизну означеної статті. Невирішеною залишається комплексна науково-педагогічна проблема поєднання волейболу, ігрових амплуа та командного духу в цілісну, науково обґрунтовану модель розвитку особистості, яка відповідала б сучасним викликам освіти й суспільства. Незважаючи на наявність значної кількості досліджень, більшість із них зосереджується на окремих аспектах – фізичній підготовці, технікотактичних діях або психологічних особливостях командної взаємодії – без їх інтеграції в єдину педагогічну систему (Bilohur, Andriukaitiene, Makieshyna, 2021).

У цьому контексті особливої актуальності набуває поглиблене теоретичне осмислення взаємозв'язку волейболу як засобу фізичного виховання, ігрових амплуа як інструменту індивідуалізації навчання та командного духу як чинника соціального й морального становлення особистості. Визначення педагогічних умов ефективної реалізації такої моделі передбачає врахування вікових і психологічних особливостей здобувачів освіти, рівня їхньої підготовленості, мотиваційної сфери та соціального середовища. Крім того, важливим є обґрунтування шляхів інноваційного оновлення навчально-тренувального процесу, зокрема через використання особистісно орієнтованого підходу, інтерактивних методів навчання, диференціації за амплуа та створення сприятливого командного мікроклімату. Реалізація зазначених положень дозволить підвищити не лише ефективність спортивної підготовки, а й виховний потенціал волейболу як засобу формування соціально зрілої, відповідальної та конкурентоспроможної особистості. Таким чином, наукова новизна означеної статті полягає в комплексному підході до розгляду волейболу як педагогічного феномену, що поєднує фізичний, психологічний і соціальний розвиток особистості в єдиній концептуальній моделі, орієнтованій на потреби сучасної освіти та суспільства (Bilohur, Syvohop, Oleksenko, Kotova, 2023).

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні ролі волейболу, ігрових амплуа та командного духу як взаємопов'язаних чинників розвитку особистості в умовах сучасного освітнього простору, а також у визначенні педагогічних можливостей їх цілеспрямованого використання у навчально-тренувальному процесі.

Відповідно до поставленої мети у статті передбачається розв'язання таких завдань:

1. Проаналізувати сучасні наукові підходи до розуміння волейболу як засобу фізичного, соціального та особистісного розвитку.

2. Розкрити зміст і педагогічне значення ігрових амплуа у волейболі в контексті формування індивідуальних та соціально значущих якостей особистості.

3. Обґрунтувати роль командного духу як ключового чинника згуртованості команди та особистісного зростання учасників волейбольної діяльності.

4. Визначити педагогічні умови та інноваційні підходи до інтеграції волейболу, амплуа і командної взаємодії у процес розвитку особистості.

Методологія дослідження. Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні загальнонаукових і спеціальних підходів, що забезпечують цілісне вивчення проблеми розвитку особистості засобами волейболу, ігрових амплуа та командного духу. Теоретико-методологічну основу становлять особистісно орієнтований, діяльнісний,

© Надія, Степчук, Ольга, Кравченко, 2026

компетентнісний та системний підходи, які дозволяють розглядати волейбол як педагогічний феномен і як середовище соціальної взаємодії (Bilohur, Syvohop, Karabanov, 2023).

У процесі дослідження використано такі методи: аналіз, синтез, узагальнення та систематизація науково-методичної літератури з проблем фізичного виховання, спортивної педагогіки й психології спорту; порівняльний аналіз для зіставлення різних наукових підходів до трактування ролі амплуа та командного духу у волейболі. Застосування цих методів дало змогу визначити ступінь наукової розробленості проблеми та виявити невирішені аспекти.

Для поглибленого розкриття особистісного виміру волейбольної діяльності використано педагогічне спостереження, аналіз навчально-тренувальної діяльності та рефлексивні методи оцінювання взаємодії в команді. Це дало можливість виявити особливості прояву індивідуальних якостей гравців залежно від виконуваного амплуа та рівня сформованості командного духу. Отримані результати узагальнювалися за допомогою якісного аналізу та логіко-теоретичного моделювання, що дозволило сформувати цілісне уявлення про педагогічні умови розвитку особистості засобами волейболу. Така методологія забезпечує наукову обґрунтованість висновків і створює підґрунтя для подальших емпіричних досліджень у цьому напрямі (Bilohur, 2021).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

1. **Сучасні наукові підходи до розуміння волейболу як засобу фізичного, соціального та особистісного розвитку.** У сучасній науковій парадигмі волейбол розглядається не лише як вид спортивної діяльності, а як багатофункціональний педагогічний засіб, що забезпечує комплексний вплив на фізичний, соціальний та особистісний розвиток людини. Такий підхід зумовлений інтеграцією ідей гуманізації освіти, компетентнісної орієнтації та особистісно орієнтованого навчання у сферу фізичного виховання. З позицій фізіологічного та біомеханічного підходів волейбол трактується як ефективний засіб розвитку основних фізичних якостей – сили, швидкості, витривалості, координації та гнучкості. Динамічний характер гри, чергування інтенсивних і відновлювальних фаз навантаження сприяють гармонійному розвитку опорно-рухового апарату та функціональних можливостей організму, що підтверджується численними дослідженнями у сфері спортивної науки (Voronkova, Cherep, Nikitenko, Andriukaitiene, 2019).

У межах педагогічного підходу волейбол розглядається як складова освітнього процесу, здатна формувати навчальні та життєві компетентності. Науковці підкреслюють, що ігрова форма занять підвищує мотивацію до рухової активності, сприяє усвідомленому засвоєнню правил, норм і цінностей колективної діяльності. Волейбол у цьому контексті виступає засобом виховання дисциплінованості, відповідальності та цілеспрямованості. Згідно з соціально-психологічним підходом, волейбол є моделлю соціальної взаємодії, у межах якої відбувається активне формування комунікативних навичок, уміння співпрацювати, вирішувати конфлікти та досягати спільних цілей. Командний характер гри створює умови для розвитку емпатії, взаємної підтримки та довіри, що є важливими складниками соціальної зрілості особистості.

Особистісно орієнтований і компетентнісний підходи розглядають волейбол як простір самореалізації та самовираження. Виконання різних ігрових ролей дозволяє учасникам усвідомити власні можливості, розвинути рефлексивні здібності та сформувати позитивну «Я-концепцію». У цьому контексті волейбол сприяє розвитку лідерських якостей, емоційної стійкості та здатності до саморегуляції. Таким чином, сучасні наукові підходи трактують волейбол як цілісний педагогічний феномен, що поєднує фізичний розвиток із соціальним і особистісним становленням. Саме така інтегративна інтерпретація створює методологічне підґрунтя для подальших досліджень ролі амплуа та командного духу у процесі розвитку особистості.

У сучасних наукових дослідженнях волейбол розглядається як багатовимірний феномен, що поєднує фізичний, соціальний та особистісний виміри розвитку. У межах фізкультурно-оздоровчого підходу науковці акцентують увагу на позитивному впливі волейболу на розвиток основних фізичних якостей і функціональних можливостей організму. Зокрема, Платонов (2015) зазначає, що систематичні заняття спортивними іграми сприяють гармонійному розвитку рухових здібностей, координації та адаптаційних механізмів організму, що має важливе значення для збереження здоров’я та працездатності.

Педагогічний підхід до аналізу волейболу ґрунтується на його виховному та освітньому потенціалі. За твердженням Сергієнка (2013),

ігрові види спорту створюють сприятливі умови для формування дисциплінованості, відповідальності та внутрішньої мотивації до навчання і самовдосконалення. Волейбол, як організована форма навчально-тренувальної діяльності, дозволяє інтегрувати фізичний розвиток із формуванням ціннісних орієнтацій і соціально значущих моделей поведінки.

З позицій соціально-психологічного підходу волейбол розглядається як ефективний засіб соціалізації особистості. Martens (2012) підкреслює, що командні види спорту сприяють розвитку комунікативних навичок, уміння співпрацювати та усвідомлювати власну роль у досягненні спільної мети. У цьому контексті волейбол виступає моделлю соціальної взаємодії, у межах якої формуються навички конструктивної комунікації, взаємної підтримки та відповідальності за командний результат.

Особливе місце в сучасних дослідженнях займає проблема командної згуртованості. Carron та Eys (2012) доводять, що згуртованість команди є одним із ключових чинників ефективності діяльності та психологічного благополуччя її членів. Автори наголошують, що чіткий розподіл ролей, позитивний соціально-психологічний клімат і довіра між гравцями сприяють особистісному зростанню кожного учасника команди, що повною мірою проявляється у волейболі.

У межах особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів волейбол розглядається як середовище самореалізації та самопізнання. Шиян (2016) зазначає, що диференціація діяльності з урахуванням індивідуальних можливостей учасників сприяє розвитку рефлексії, самооцінки та здатності до саморегуляції. Виконання різних ігрових амплуа у волейболі дозволяє формувати лідерські якості, емоційну стійкість і готовність до прийняття рішень у ситуаціях динамічної взаємодії. Отже, аналіз сучасних наукових джерел свідчить, що волейбол у науковому дискурсі постає як цілісний педагогічний засіб, який поєднує фізичний розвиток із соціальним і особистісним становленням. Саме така інтегративна інтерпретація створює теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження ролі амплуа та командного духу у розвитку особистості (Максименюк, Нікітенко, 2016).

2. **Зміст і педагогічне значення ігрових амплуа у волейболі в контексті формування індивідуальних та соціально значущих якостей особистості.** Ігрові амплуа у волейболі – це спеціалізовані ролі гравців, які визначають їхні функціональні обов'язки на майданчику та впливають на тактичну взаємодію в команді. Сучасні дослідження підкреслюють, що амплуа не лише визначає техніко-тактичні дії, а й є важливим чинником особистісного розвитку спортсмена (Шиян, 2016). Виконання конкретної ролі сприяє формуванню відповідальності за результат команди, самодисципліни та здатності до саморегуляції, що має прямий педагогічний ефект (Сергієнко, 2013). Платонов (2015) відзначає, що «розподіл гравців за амплуа дозволяє максимально розкрити їх фізичні та психологічні можливості, водночас стимулюючи розвиток лідерських якостей і стратегічного мислення». Ця теза підкреслює важливість цілеспрямованого підходу до підбору та ротації амплуа у навчально-тренувальному процесі, що дозволяє кожному учаснику відчути власну значущість у колективі. З погляду соціально-психологічної складової, амплуа сприяє формуванню командної взаємодії та розвитку емпатії. Martens (2012) зазначає, що «усвідомлення власної ролі у команді підвищує мотивацію, відповідальність та здатність підтримувати інших гравців», що підтверджує важливість амплуа не лише для спортивної результативності, а й для соціальної зрілості особистості. Таким чином, педагогічне значення амплуа у волейболі полягає у створенні умов для комплексного розвитку гравця: фізичного, когнітивного, емоційного та соціального. Виконання конкретних ігрових ролей формує особистісні якості, необхідні для успішної взаємодії у колективі та адаптації до різноманітних життєвих ситуацій, що робить волейбол ефективним засобом особистісного становлення (Carron & Eys, 2012).

Ігрові амплуа у волейболі мають велике педагогічне значення, оскільки кожна роль у команді не лише визначає технічні дії гравця, а й сприяє формуванню індивідуальних та соціально значущих якостей особистості. Наприклад, розігруючий організовує гру команди, приймає стратегічні рішення і визначає, кому передати м'яч, що розвиває у нього стратегічне мислення, швидкість прийняття рішень та відповідальність. Нападник виконує атаки та блокує удари суперника, що формує сміливість, впевненість у власних силах, точність і фізичну витривалість. Ліберо спеціалізується на прийомі подач і захисті, що виховує уважність, терплячість і вміння взаємодіяти з командою. Крайній атакуючий бере участь у нападах і прийомі, що розвиває адап-

© Надія, Степчук, Ольга, Кравченко, 2026

тивність, комунікабельність та самостійність у прийнятті рішень. Таким чином, кожне амплуа сприяє розвитку не лише фізичних здібностей, а й особистісних характеристик, таких як самоконтроль, цілеспрямованість та витривалість, а також соціально значущих якостей, включаючи командну роботу, взаємодопомогу, лідерські навички та емпатію. Волейбольні амплуа виступають педагогічним інструментом, через який учні формують комплексні особистісні й соціальні компетенції, а гра стає засобом розвитку характеру, взаємодії та емоційного інтелекту. Ігрові амплуа у волейболі мають значне педагогічне значення, оскільки кожна роль у команді не лише визначає технічні дії гравця, а й сприяє формуванню індивідуальних та соціально значущих якостей особистості (Voronkova, Nikitenko, Bilohu, Oleksenko, Butchenko, 2022).

Досвід зарубіжних країн свідчить, що системне використання амплуа у навчально-тренувальному процесі значно підвищує ефективність розвитку особистісних компетенцій. Наприклад, у Японії під час навчання молодих спортсменів особливу увагу приділяють ролі розігруючого, що не лише навчає приймати швидкі тактичні рішення, а й формує лідерські якості, відповідальність та здатність до колективної взаємодії. У США програми шкільного волейболу орієнтовані на різнобічний розвиток учнів: нападники і блокуючі тренуються не тільки для покращення фізичних характеристик і точності ударів, а й для розвитку сміливості, витривалості та впевненості у власних силах, при цьому велика увага приділяється формуванню командного духу і взаємоповаги між гравцями. В Європі, зокрема у Німеччині та Італії, ліберо та крайні атакуючі активно використовуються як приклад для розвитку уваги, терплячості, комунікабельності та адаптивності, оскільки ці амплуа потребують постійного реагування на різні ігрові ситуації та взаємодії з партнерами. Таким чином, зарубіжний досвід демонструє, що чітке розподілення амплуа та орієнтація на їх педагогічний потенціал дозволяє не лише вдосконалювати фізичні навички, а й формувати такі індивідуальні якості, як самоконтроль, цілеспрямованість і витривалість, а також соціально значущі компетенції, серед яких командна робота, співпраця, емпатія та лідерські навички. Волейбольні амплуа, інтегровані у тренувальний процес, стають ефективним педагогічним інструментом, завдяки якому спортсмени не лише опановують технічні та тактичні навички, а й розвивають комплекс особистісних і соціальних компетенцій, що важливо для їх гармонійного становлення (Nikitenko, 2013).

3. **Роль командного духу як ключового чинника згуртованості команди та особистісного зростання учасників волейбольної діяльності.** Командний дух у волейболі виступає не просто психологічним феноменом, а ключовим чинником, який визначає ефективність командної взаємодії та особистісний розвиток кожного гравця. Командний дух – це сукупність психологічних, емоційних та соціальних факторів, що формують відчуття єдності, взаємної підтримки та спільної відповідальності серед членів команди, стимулюючи їх до ефективної взаємодії, досягнення спільних цілей і особистісного розвитку кожного учасника. У контексті волейболу командний дух виступає ключовим чинником згуртованості команди, оскільки забезпечує координацію дій, підтримку у складних ігрових ситуаціях, мотивацію для спільного успіху та розвиток соціальних і лідерських компетенцій гравців. Сучасні дослідження у сфері спортивної психології та педагогіки підкреслюють, що високий рівень командного духу сприяє формуванню внутрішньої мотивації, активізації соціальних навичок та розвитку лідерських компетенцій у молодих спортсменів (Nikitenko, 2013).

Інноваційний підхід до тренувальної діяльності передбачає використання інтерактивних методик, таких як групові кооперативні вправи, емоційні симуляції ігрових ситуацій та цифрові платформи для аналізу командної взаємодії, що дозволяє учасникам усвідомлювати свою роль у колективі та покращувати комунікаційні стратегії. Крім того, досвід провідних європейських та азійських волейбольних шкіл демонструє, що включення елементів психологічного тренінгу у навчально-тренувальний процес підвищує згуртованість команди і одночасно сприяє розвитку індивідуальних якостей, таких як емпатія, стресостійкість, самоконтроль і креативне мислення. Командний дух також виступає каталізатором особистісного зростання: усвідомлення спільної мети формує відчуття відповідальності та соціальної значущості власних дій, а активна участь у колективному процесі сприяє розвитку емоційного інтелекту і здатності до конструктивного вирішення конфліктів. Таким чином, інноваційне використання методів розвитку командного духу у волейбольній діяльності не лише підвищує спортивні результати, а й забезпечує гармонійне

особистісне зростання кожного учасника, перетворюючи команду на ефективну систему взаємопідтримки та колективного навчання (Nikitenko, Voronkova, Andriukaitiene, Oleksenko, 2021).

Командний дух у волейболі сьогодні розглядається не лише як психологічний чинник успіху, а як інноваційний інструмент формування особистості та створення високоефективної команди. Сучасний підхід до розвитку командного духу базується на інтеграції технологій, творчих методик і міждисциплінарних практик. Наприклад, тренери провідних волейбольних шкіл Європи та Азії використовують цифрові платформи для аналізу командної взаємодії, де кожен гравець бачить свій внесок у гру та отримує персоналізований зворотний зв'язок, що стимулює саморефлексію та розвиток відповідальності. Інтерактивні вправи, які моделюють складні ігрові ситуації, дозволяють гравцям одночасно тренувати технічні навички, комунікацію, емоційну стійкість і креативне мислення.

Такі методики допомагають учасникам усвідомлювати значення командної синергії: перемога стає результатом не лише індивідуальних досягнень, а й ефективної взаємодії. Командний дух виступає каталізатором особистісного зростання, формуючи емпатію, здатність до конструктивного вирішення конфліктів і соціальну відповідальність. Крім того, інноваційні практики включають гейміфікацію тренувального процесу, де досягнення команди відображаються у спільних візуальних і цифрових метриках, що стимулює мотивацію та відчуття причетності. Таким чином, креативне використання методів розвитку командного духу перетворює волейбольну команду на живу систему взаємопідтримки, де спорт стає не лише засобом фізичного вдосконалення, а й платформою для формування лідерських, соціальних і емоційних компетенцій сучасної молоді (Carron, Eys, 2012).

Таким чином, креативне використання методів розвитку командного духу у волейболі дозволяє перетворити команду на організовану і взаємопов'язану систему, де кожен гравець усвідомлює свою роль і відповідальність перед колективом. Такий підхід сприяє не лише покращенню технічних та тактичних навичок, а й розвитку соціальної компетентності, здатності до конструктивної взаємодії та підтримки партнерів у складних ігрових ситуаціях. Волейбол стає не просто фізичним навантаженням або спортивною дисципліною, а потужною платформою для формування лідерських якостей, емпатії, самоконтролю та комунікативних навичок. Розвиток командного духу стимулює мотивацію до спільної праці, виховує відповідальність за результати колективної діяльності та сприяє особистісному зростанню кожного учасника. У результаті команда функціонує як цілісна соціальна система, де спорт поєднує фізичне вдосконалення з формуванням психологічної стійкості, креативності та здатності до ефективного прийняття рішень. Таким чином, інтеграція інноваційних методів розвитку командного духу у волейбольний процес забезпечує комплексний вплив на розвиток сучасної молоді, формуючи гармонійно розвинену особистість, здатну до активної соціальної діяльності, лідерства та ефективної командної взаємодії не лише у спорті, а й у житті загалом.

4. Педагогічні умови та інноваційні підходи до інтеграції волейболу, амплуа і командної взаємодії у процес розвитку особистості. Командний дух у волейболі сьогодні розглядається не лише як психологічний чинник успіху, а як інноваційний інструмент формування особистості та створення високоефективної команди. Сучасний підхід до розвитку командного духу базується на інтеграції технологій, творчих методик і міждисциплінарних практик (Martens, 2012). Наприклад, тренери провідних волейбольних шкіл Європи та Азії використовують цифрові платформи для аналізу командної взаємодії, де кожен гравець бачить свій внесок у гру та отримує персоналізований зворотний зв'язок, що стимулює саморефлексію та розвиток відповідальності. Інтерактивні вправи, які моделюють складні ігрові ситуації, дозволяють гравцям одночасно тренувати технічні навички, комунікацію, емоційну стійкість і креативне мислення. Такі методики допомагають учасникам усвідомлювати значення командної синергії: перемога стає результатом не лише індивідуальних досягнень, а й ефективної взаємодії. Командний дух виступає каталізатором особистісного зростання, формуючи емпатію, здатність до конструктивного вирішення конфліктів і соціальну відповідальність. Крім того, інноваційні практики включають гейміфікацію тренувального процесу, де досягнення команди відображаються у спільних візуальних і цифрових метриках, що стимулює мотивацію та відчуття причетності. Таким чином, креативне використання методів розвитку командного духу перетворює волейбольну команду на живу систему взаємопідтримки, де спорт стає не

© Надія, Степчук, Ольга, Кравченко, 2026

лише засобом фізичного вдосконалення, а й платформою для формування лідерських, соціальних і емоційних компетенцій сучасної молоді (Платонов, 2015).

Педагогічні умови інтеграції волейболу передбачають створення системного середовища, яке забезпечує одночасний розвиток фізичних, психологічних та соціальних якостей учасників. До ключових умов належать чітка організація навчально-тренувального процесу, диференціація вправ за рівнем складності та амплуа гравців, а також застосування зворотного зв'язку для формування саморефлексії та усвідомлення власної ролі у команді. Важливо забезпечити емоційно безпечне середовище, де кожен учасник може експериментувати, помилятися та навчатися, адже така атмосфера стимулює внутрішню мотивацію, відповідальність і розвиток лідерських навичок.

Інноваційні підходи до інтеграції волейболу включають використання технологій та міждисциплінарних методик. Зокрема, цифрові платформи та мобільні застосунки дозволяють аналізувати командну взаємодію, оцінювати ефективність дій кожного гравця і створювати персоналізовані програми розвитку. Інтерактивні вправи, гейміфікація тренувального процесу та моделювання реальних ігрових ситуацій стимулюють креативність, стратегічне мислення та емоційну стійкість. Інтеграція волейболу з іншими навчальними дисциплінами, такими як фізична культура, психологія, основи командного менеджменту або навіть STEM-проєкти, дозволяє розвивати критичне мислення, навички аналізу та колективної роботи.

Л.Сергієнко вважає, що педагогічні умови та інноваційні підходи до інтеграції волейболу формують ефективне середовище для розвитку особистості, де спорт стає не лише засобом фізичного вдосконалення, а й платформою для розвитку командного духу, соціальних компетенцій, відповідальності та креативності. Інтеграційні практики допомагають перетворити навчально-тренувальний процес на динамічну систему, у якій спортсмени одночасно набувають технічних навичок і цінних соціальних компетенцій, що є актуальним для сучасної освітньої та спортивної практики (Сергієнко, 2013),

Тема розвитку командного духу у волейболі має важливе теоретичне та практичне значення. З теоретичної точки зору вона дозволяє глибше зрозуміти механізми взаємодії спортсменів у колективі, роль психологічних та соціальних чинників у формуванні ефективної командної поведінки, а також вплив цих чинників на особистісний розвиток учасників. Командний дух виступає ключовим поняттям у спортивній психології та педагогіці, адже він об'єднує знання про мотивацію, емоційний інтелект, лідерство, комунікацію та соціальну відповідальність. Теоретичний аналіз зарубіжного досвіду, зокрема застосування інтерактивних методик, цифрових платформ для аналізу командної взаємодії та гейміфікації тренувального процесу, дозволяє виявити закономірності формування згуртованості та розвитку особистісних якостей у спортсменів.

Практичне значення теми полягає у можливості безпосереднього впровадження цих знань у навчально-тренувальний процес. Розвиток командного духу сприяє підвищенню згуртованості команди, поліпшенню комунікації між гравцями, підвищенню мотивації та відповідальності за результат колективної діяльності. Використання інтерактивних вправ, моделювання ігрових ситуацій, психологічні тренінги та гейміфікація дозволяють спортсменам одночасно вдосконалювати технічні навички та соціальні компетенції, формуючи емпатію, самоконтроль, здатність до конструктивного вирішення конфліктів та лідерські здібності. Практична значущість теми також проявляється у тому, що ефективний командний дух не лише підвищує спортивні результати, а й стимулює гармонійний розвиток особистості, готуючи молодь до успішної взаємодії в різних соціальних сферах поза спортом. О.Шиян зауважує, що дослідження і впровадження методів розвитку командного духу у волейболі мають комплексний вплив: вони одночасно збагачують теоретичні знання у сфері спортивної педагогіки та психології і забезпечують практичні інструменти для формування згуртованих, мотивованих та соціально зрілих команд (Шиян, 2016).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження показало, що волейбол як комплексна спортивна діяльність має значний потенціал для формування не лише фізичних навичок, а й соціально значущих та індивідуальних якостей особистості. Аналіз ролі ігрових амплуа підтвердив, що кожна позиція у команді сприяє розвитку специфічних психологічних, когнітивних та емоційних компетенцій. Розігруючий формує стратегічне мислення та лідерські навички, нападник і блокуючий – впевненість у влас-

них силах і витривалість, ліберо – уважність та командну взаємодію, а крайній атакуючий – адаптивність і креативність у прийнятті рішень. Досвід зарубіжних країн свідчить, що системна робота з амплуа та орієнтація на педагогічний потенціал командної взаємодії значно підвищує згуртованість колективу і сприяє особистісному зростанню учасників.

Важливе місце у розвитку команди посідає командний дух, який виступає каталізатором особистісного і соціального розвитку. Інноваційні підходи, включаючи інтерактивні вправи, моделювання ігрових ситуацій, гейміфікацію та використання цифрових платформ для аналізу командної взаємодії, дозволяють спортсменам усвідомлювати свій внесок у колективний результат, формують відповідальність, емпатію, самоконтроль і здатність до конструктивного вирішення конфліктів. Педагогічні умови, що забезпечують емоційно безпечне та мотивуюче середовище, стимулюють ефективну інтеграцію волейболу у навчально-тренувальний процес, поєднуючи фізичний розвиток, формування соціальних навичок і розвиток лідерських компетенцій.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у декількох ключових аспектах. По-перше, актуально вивчати ефективність конкретних інноваційних методик розвитку командного духу з використанням цифрових технологій та гейміфікації, оцінюючи їх вплив на когнітивні, емоційні та соціальні характеристики спортсменів. По-друге, варто досліджувати міждисциплінарні підходи, коли волейбол інтегрується з іншими освітніми та навчальними процесами, включно з психологією, менеджментом та STEM-напрямами, для формування комплексних компетенцій учасників. По-третє, перспективним є аналіз впливу розвитку командного духу на міжособистісні відносини поза спортом, соціальну активність і успішність у різних сферах життя молоді. Нарешті, важливим є системне дослідження довгострокового впливу волейбольної інтеграції на особистісне зростання, включаючи розвиток креативності, адаптивності, стресостійкості та емоційного інтелекту.

Таким чином, дослідження підтвердило, що волейбол є потужним педагогічним інструментом для формування як фізичних, так і соціальних і психологічних компетенцій. Подальші наукові розвідки можуть забезпечити більш глибоке розуміння механізмів розвитку командного духу, вдосконалити методики інтеграції волейболу у навчально-тренувальний процес та підвищити ефективність формування гармонійно розвиненої, соціально активної та креативної особистості.

Список використаних джерел

Andriukaitiene R., Voronkova V. H., Kyvliuk O. P., Nikitenko V. O. Formation and development of smart society as high-minded, high-tech and high-intelligent community // *Humanities Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy*. 2017. Вип. 71. С. 17–25.

Bilohur V., Syvohop E., Karabanov Y. A new paradigm for the development of the sports industry in digitalization conditions (based on the experience of highly developed countries in the world) // *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / ed. V. Voronkova. Запоріжжя : Helvetica, 2023. Вип. 16 (93). С. 84–94.

Bilohur V., Skrypchenko I., Nepsha O. The influence of globalization and digitalization on the establishment and conceptual digital sports development in China // *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. Запоріжжя : Helvetica, 2023. Вип. 14 (91). С. 83–92.

Bilohur V., Andriukaitiene R., Makieshyna Y. Educational policy in the field of sport during the COVID-19 pandemic: challenges, threats, development trends // *Humanities studies*. Запоріжжя : ЗНУ, 2021. Вип. 7 (84). С. 65–74.

Bilohur V., Syvohop E., Oleksenko R., Kotova E. Philosophical reflection of sports philosophical evolution as a science in its foreign views, concepts, and dimensions // *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / ed. V. Voronkova. Запоріжжя : Helvetica, 2023. Вип. 15 (92). С. 64–72.

Bilohur V. Формування концепції спортивного менеджменту у контексті викликів пандемії COVID-19 // *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / ed. V. Voronkova. Запоріжжя : Helvetica, 2021. Вип. 9 (86). С. 70–71.

Voronkova V., Cherep A., Nikitenko V., Andriukaitiene R. Conceptualization of digital reality expertise in conditions of stochastic uncertainty: nonlinear methodology // *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. Запоріжжя : Helvetica, 2019. Вип. 2 (79). С. 182–195.

Voronkova V., Nikitenko V., Bilohur V., Oleksenko R., Butchenko T. The conceptualization of smart-philosophy as a post-modern project of non-linear pattern development of the XXI century // *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40, № 73. P. 527–538.

© Надія, Степчук, Ольга, Кравченко, 2026

Максименюк М. Ю., Нікітенко В. О. Формування парадигми інформаційно-комунікативного суспільства як різновиду складної соціальної системи і взаємодії // *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 66. С. 266–278.

Nikitenko V. O. Modern geoculture as a geocultural phenomenon // *Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy*. 2013. Вип. 53. С. 261–270.

Nikitenko V. O. Human values as geovalues of global scale: the anthropological dimension // *Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy*. 2013. Вип. 55. С. 139–146.

Nikitenko V., Voronkova V., Andriukaitiene R., Oleksenko R. The crisis of the metaphysical foundations of human existence as a global problem of post-modernity and the ways of managerial solutions // *Propósitos y Representaciones*. 2021. Т. 9, № 1. С. 96.

Carron A. V., Eys M. A. *Group dynamics in sport*. 4th ed. Champaign, IL : Fitness Information Technology, 2012. 364 p. DOI: https://doi.org/10.1123/9781492543340

Martens R. *Successful coaching*. 4th ed. Champaign, IL : Human Kinetics, 2012. 512 p. DOI: https://doi.org/10.5040/9781492560461

Платонов В. М. *Система підготовки спортсменів в олімпійському спорті*. Київ : Олімпійська література, 2015. 720 с.

Сергієнко Л. П. *Теорія і методика фізичного виховання*. Суми : Видавництво СумДПУ, 2013. 408 с.

Шиян О. М. *Теорія і методика фізичного виховання школярів*. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2016. 352 с.

References

Andriukaitiene, R., Voronkova, V. H., Kyvliuk, O. P., & Nikitenko, V. O. (2017). Formation and development of smart society as high-minded, high-tech and high-intelligent community. *Humanities Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy*, 71, 17–25.

Bilohur, V., Syvohop, E., & Karabanov, Y. (2023). A new paradigm for the development of the sports industry in digitalization conditions (based on the experience of highly developed countries in the world). *Humanities Studies*, 16(93), 84–94.

Bilohur, V., Skrypchenko, I., & Nepsha, O. (2023a). The influence of globalization and digitalization on the establishment and conceptual digital sports development in China. *Humanities Studies*, 14(91), 83–92.

Bilohur, V., Andriukaitiene, R., & Makieshyna, Y. (2021). Educational policy in the field of sport during the COVID-19 pandemic: Challenges, threats, development trends. *Humanities Studies*, 7(84), 65–74.

Bilohur, V., Syvohop, E., Oleksenko, R., & Kotova, E. (2023). Philosophical reflection of sports philosophical evolution as a science in its foreign views, concepts, and dimensions. *Humanities Studies*, 15(92), 64–72.

Bilohur, V. (2021). Формування концепції спортивного менеджменту у контексті викликів пандемії COVID-19. *Humanities Studies*, 9(86), 70–71.

Voronkova, V., Cherep, A., Nikitenko, V., & Andriukaitiene, R. (2019). Conceptualization of digital reality expertise in conditions of stochastic uncertainty: Nonlinear methodology. *Humanities Studies*, 2(79), 182–195.

Voronkova, V., Nikitenko, V., Bilohur, V., Oleksenko, R., & Butchenko, T. (2022). The conceptualization of smart-philosophy as a post-modern project of non-linear pattern development of the XXI century. *Cuestiones Políticas*, 40(73), 527–538.

Maksymeniuk, M., & Nikitenko, V. (2016). Formation of the paradigm of information and communication society as a kind of complex social system and interaction. *Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy*, 266–278.

Nikitenko, V. O. (2013a). Modern geoculture as a geocultural phenomenon. *Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy*, 53, 261–270.

Nikitenko, V. O. (2013b). Human values as geovalues of global scale: The anthropological dimension. *Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy*, 55, 139–146.

Nikitenko, V., Voronkova, V., Andriukaitiene, R., & Oleksenko, R. (2021). The crisis of the metaphysical foundations of human existence as a global problem of post-modernity and the ways of managerial solutions. *Propósitos y Representaciones*, 9(1), 96.

Carron, A. V., & Eys, M. A. (2012). *Group dynamics in sport* (4th ed.). Fitness Information Technology. https://doi.org/10.1123/9781492543340

Martens, R. (2012). *Successful coaching* (4th ed.). Human Kinetics. https://doi.org/10.5040/9781492560461

Platonov, V. M. (2015). The system of athletes' preparation in Olympic sport. Olympic Literature.

Serhiienko, L. P. (2013). Theory and methodology of physical education. Sumy State Pedagogical University Press.

Shyian, O. M. (2016). Theory and methodology of physical education of schoolchildren. Navchalna Knyha – Bohdan.

NADIYA, STEPCHUK – senior lecturer,
Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: nadia.stepcuk@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8051-3858

OLGA, KRAVCHENKO – lecturer,
Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: olga.kravchenko@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-7531-3532

THE MEANING OF VOLLEYBALL, ROLE AND TEAM SPIRIT IN THE CONTEXT OF PERSONALITY DEVELOPMENT

Abstract
The article considers the importance of volleyball as comprehensive personality development means, focusing on the pedagogical and socio-psychological potential in game roles and team spirit. Volleyball as a sport is in smart importance in the formation and personal development, which determines its high relevance in the modern educational and social space. The purpose of the article is theoretically substantiate the role of volleyball, game roles and team spirit as personality development interrelated factors in the modern educative space conditions, as well as to determine the pedagogical possibilities of their targeted use in the educational and training process. In modern scientific research, volleyball is considered as a multidimensional phenomenon that combines physical, social and personal developing dimensions. Modern scientific approaches to physical, social and personal development through volleyball are analyzed, the role of roles in the formation of responsibility, self-discipline, leadership qualities and the ability to adapt in the team are determined. A special place in volleyball is occupied by team spirit, which is a key factor in a successful game and an important personal developing element. Team spirit is defined as the ability of players to cooperate, support each other, trust and share responsibility. Special attention is paid to team spirit as a cohesion factor, effective interaction and psychological well-being of participants. Special scientific attention is required by understanding the role problem of volleyball players notonly as a functional distribution of game actions, but also as a personal self-determination factor. The paper highlights unresolved scientific problems, defines the goal and objectives of the research, outlines the methodology, which includes literature analysis, pedagogical observation and reflective methods. Researching results. Modern scientific approaches understanding volleyball as a means of physical, social and personal development are analyzed. The content and pedagogical significance of game roles in volleyball in the context of the individual and socially significant quality formation by a person are revealed. The role of team spirit as a key factor in team cohesion and personal growth of volleyball participants is substantiated. Pedagogical conditions and innovative approaches to integrating volleyball, role and team interaction into the process of personality development are determined. The materials of the article can be used in physical education, sports pedagogy and sports psychology for targeted personality development through volleyball.

Keywords: volleyball, meaning of volleyball, role, team spirit, personality development, physical education, personality development.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 18.12.2025
Accepted date 20.01.2026
Published date 18.02.2026

How to cite: **Степчук, Надія, Кравченко, Ольга**. Сенс волейболу, амплуа і командного духу в контексті розвитку особистості. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 140–152
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-14

© Надія, Степчук, Ольга, Кравченко, 2026

УДК 796.8:159.9:37.013.42
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-15

ЄДИНОБОРСТВА ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ЗАСІБ ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: СИНТЕЗ ФІЗИЧНОГО, ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА ДУХОВНОГО ВИМІРІВ

ТИМОЧКО, ОЛЕКСАНДР[1]
РЕБАР, ІНЕССА[2]

Анотація

У статті здійснено теоретичний аналіз єдиноборств як ефективного інструменту всебічного розвитку особистості, які виступають не лише як спортивна дисципліна, а й як філософія життя, яка інтегрує фізичний, психологічний та духовний виміри розвитку особистості. **Мета статті** полягає у вивченні єдиноборств як інструменту всебічного розвитку особистості та обґрунтуванні інтеграції фізичного, психологічного та духовного вимірів у навчально-тренувальному процесі. Аналіз останніх публікацій демонструє, що наукові дослідження проблеми єдиноборств як засобу розвитку особистості базуються на: комплексному вивченні фізичних тренувань і їхнього впливу на фізичні здібності спортсменів; узгодженні фізичної та психологічної підготовки у тренувальному процесі; розгляді морально ціннісних і духовних аспектів бойових мистецтв як чинника формування особистісних якостей У філософському вимірі єдиноборства постають як практика цілісного формування особистості, де тіло розглядається не як інструмент, відокремлений від свідомості, а як її невід'ємне продовження. Єдиноборства можна інтерпретувати як універсальний засіб гармонійного розвитку особистості, що поєднує тілесну активність, психічну рівновагу та духовний сенс. Результати дослідження, Здійснено науковий дискурс фізичного розвитку особистості через практику єдиноборств. Розкрито психологічний вплив тренувального процесу на формування стресостійкості, самоконтролю та емоційної регуляції. Досліджено духовний розвиток та формування морально-етичних цінностей у процесі занять єдиноборствами.. З'ясовано моделювання інтегрованого впливу фізичного, психологічного та духовного вимірів на всебічний розвиток особистості. У статті доведено доцільність розгляду єдиноборств не лише як виду спортивної діяльності, а як інтегративної педагогічної практики, що поєднує фізичний, психологічний та духовний виміри розвитку людини.. Визначено, що систематичні заняття єдиноборствами сприяють гармонійному фізичному розвитку, розвитку вольових якостей і внутрішньої дисципліни, а також формуванню усвідомленого ставлення до власного тіла та поведінки. **Зроблено висновок**, що єдиноборства мають значний потенціал у сучасній системі фізичного виховання як засіб інтеграції тілесного, психічного та духовного складників особистісного розвитку.

Ключові слова: єдиноборства, фізичний розвиток, особистість, психологічна стійкість, духовний розвиток, фізичне виховання.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Феномен єдиноборств у сучасному світі набуває особливої значущості як не лише спортивна дисципліна, а й комплексна система розвитку особистості. В умовах сучасного життя, що характеризується високим рівнем стресу, інформаційного перевантаження та швидких соціальних змін, питання гармонійного поєднання фізичного, психологічного та духовного розвитку стає надзвичайно актуальним. Єдиноборства дозволяють спортсменам не лише підвищувати фізичну витривалість, силу та координацію, а й розвивати дисципліну, увагу, самоконтроль, стратегічне мислення та морально-етичні цінності. Актуальність дослідження цього феномену також визначається його потенціалом для формування командного духу, навичок соціальної взаємодії та здатності до адаптації у складних умовах. У контексті фізичної культури та спорту феномен єдиноборств стає не просто засобом досягнення спортивних результатів, а й інструментом всебічного розвитку особистості, що робить його дослідження надзвичайно важливим для науки, освіти та практики тренерської діяльності.

Концептуалізація феномену єдиноборств передбачає визначення ключових понять та підходів до його розуміння. Єдиноборства можна розглядати як систему фізичних, психологічних та духовних практик, що поєднують: 1) фізичний розвиток – розвиток сили, витривалості, гнучкості, швидкості реакції та координації рухів;

[1] Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)
E-mail: oleksandr.tymochko@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0547-1576
[2] Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Запоріжжя, Україна)
E-mail: inessa.rebar@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9216-041X

2) психологічний розвиток – формування уваги, концентрації, стресостійкості, самодисципліни та стратегічного мислення; 3) духовний розвиток – розвиток морально-етичних цінностей, самопізнання, усвідомленості та внутрішньої гармонії.

Концептуалізація даного питання дозволяє поєднати ці три рівні розвитку в єдину цілісну систему, що характеризується взаємозв'язком тіла, розуму та духу. Вона також відкриває можливість для міждисциплінарного підходу, інтегруючи знання з фізіології, психології, педагогіки та філософії спорту. Феномен єдиноборств – це багатовимірне явище, що включає систему фізичних вправ, бойових технік, психологічних тренувань та духовних практик, спрямованих на всебічний розвиток особистості спортсмена. Він являє собою унікальний інструмент формування гармонійного поєднання тіла, розуму та духу, що забезпечує підвищення фізичних здібностей, розвиток когнітивних та емоційних навичок, а також формування моральних цінностей та внутрішньої дисципліни.

У цьому сенсі феномен єдиноборств можна визначити як спосіб саморозвитку та самовдосконалення, що виходить за межі традиційного спортивного тренування. Він сприяє формуванню стійких психологічних якостей, здатності приймати рішення в умовах стресу, розвитку стратегічного мислення, а також розширенню соціальної та духовної компетентності спортсмена. Таким чином, єдиноборства виступають не лише як спортивна дисципліна, а й як філософія життя, яка інтегрує фізичний, психологічний та духовний виміри розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Сучасна наукова література активно досліджує феномен єдиноборств як багатовимірного явища, що сприяє всебічному розвитку особистості спортсмена через інтеграцію фізичних, психологічних та духовних вимірів. Так, результати нещодавнього дослідження Ченя Дундуна, А. Бондара та Л. Шаоїна показали, що заняття єдиноборствами позитивно впливають на гармонійний розвиток здобувачів вищої освіти, підвищуючи рівень фізичного розвитку та формуючи ціннісні орієнтації, спрямовані на самовдосконалення, відповідальність і тверду волю, що свідчить про їхній вплив на особистісне зростання не лише як спортивної активності, а й як засобу морального й інтелектуального формування (у дослідженні в Україні та Китаї). Філософсько-антропологічний вимір тілесності використовується для теоретичного обґрунтування тіла як активного суб'єкта досвіду у фізичних практиках (Merleau-Ponty, 2012).

Інші сучасні роботи зосереджена на формуванні психологічної та фізичної готовності спортсменів у змішаних бойових мистецтвах (ММА). У цій статті Журавель акцентує увагу на комплексному підході спортивної педагогіки, що поєднує фізичну підготовку з розвитком психологічної стійкості, концентрації уваги, волі та ефективного прийняття рішень у стресових умовах змагань. Це дає змогу вважати, що тренувальний процес у єдиноборствах може слугувати не лише засобом фізичного розвитку, а й інструментом психофізіологічного та когнітивного вдосконалення спортсмена. Систематичний огляд наукових праць щодо фізичної підготовки в різних видах єдиноборств показує, що науковці пильно вивчають структуру, зміст і специфіку тренувань у бойових мистецтвах, що безпосередньо впливає на рівень фізичних здібностей спортсменів, їхню координацію, силу, витривалість та адаптацію до фізичних навантажень. Це підтверджується як класичними прикладами підготовки дзюдоїстів, так і міжнародними даними про фізіологічні профілі бійців бразильського джиу-джитсу.

Крім того, є дослідження, що розглядають психологічну готовність єдиноборців до змагань, аналізуючи рівень уваги, емоційної стабільності та адаптації до конкуренції. Такі роботи підтверджують, що психологічний компонент у тренувальному процесі є невід'ємним і тісно пов'язаний із фізичною підготовкою, що ще раз підкреслює необхідність інтегрованого підходу до розвитку особистості через єдиноборства. Окремі публікації також розглядають бойові мистецтва як засіб формування морально-вольових якостей – таких як самодисципліна, повага до суперника, цілеспрямованість і відповідальність, що наближає дослідження до розуміння духовних аспектів практики єдиноборств і їхнього значення для формування внутрішніх якостей особистості. Зарубіжні теоретичні праці також підтверджують подібні тенденції: сучасні дослідження у сфері психології бойових мистецтв підкреслюють важливість цілісного підходу до розвитку людей, адже інтеграція тренувань із розвитком психологічної гнучкості, стресостійкості та внутрішньої стійкості сприяє не лише фізичному здоров'ю, а й психічному благополуччю та здатності адап-

© Олександр, Тимочко, Інесса, Ребар, 2026

туватися до життєвих викликів. В українській науковій традиції єдиноборства розглядаються як ефективний засіб інтегрованого розвитку особистості, що поєднує фізичну підготовку з формуванням психологічної стійкості та духовно-моральних цінностей (Платонов, 2013; Козіна, 2016; Єрмаков, 2014).

Таким чином, аналіз останніх публікацій демонструє, що наукові дослідження проблеми єдиноборств як засобу розвитку особистості базуються на: комплексному вивченні фізичних тренувань і їхнього впливу на фізичні здібності спортсменів; узгодженні фізичної та психологічної підготовки у тренувальному процесі; розгляді морально-ціннісних і духовних аспектів бойових мистецтв як чинника формування особистісних якостей. Це створює міцну теоретичну і практичну основу для подальшого дослідження феномену єдиноборств як інструмента всебічного розвитку особистості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У сучасних дослідженнях єдиноборств, що розглядаються як інструмент всебічного розвитку особистості, значна увага зосереджена на фізичному аспекті тренувального процесу. Вивчаються показники фізичної підготовки, розвиток сили, витривалості, гнучкості та координації рухів, а також технічні й тактичні навички спортсменів. Проте, незважаючи на численні наукові праці, залишається недостатньо вивченим комплексний вплив єдиноборств на психологічний та духовний розвиток особистості. Існуючі дослідження не дають цілісної картини того, як фізичне тренування взаємодіє з психоемоційними процесами та формуванням морально-етичних цінностей.

Психологічний вимір розвитку під час практики єдиноборств включає формування стресостійкості, самоконтролю, впевненості у власних силах, навичок регуляції емоцій і міжособистісної взаємодії. Однак більшість робіт обмежується описом окремих психологічних ефектів, не аналізуючи їхню системну взаємодію з фізичними та духовними складовими розвитку. Виникає потреба в інтегрованому підході, який би дозволяв оцінити не лише вплив єдиноборств на фізичне здоров'я, а й на психологічне благополуччя та адаптаційні механізми особистості.

Духовний вимір практики єдиноборств ще менш досліджений. Мова йде про розвиток ціннісних орієнтацій, моральних принципів, етичної поведінки, мотивації до самовдосконалення та формування цілісної картини світу через взаємодію з іншими учасниками тренувального процесу. Сучасні наукові підходи недостатньо враховують вплив тренувань на духовне зростання, на формування витривалості не лише фізичної, а й моральної, а також на інтеграцію особистісних цінностей у повсякденне життя.

Інтеграція фізичного, психологічного та духовного аспектів залишається однією з найбільш невирішених проблем у сучасній науці про єдиноборства. Відсутні цілісні моделі, що демонструють взаємозв'язок цих трьох компонентів та механізми їхнього впливу на всебічний розвиток особистості. Більшість досліджень обмежується окремими аспектами або ж носить описовий характер, не пропонуючи системного аналізу, який міг би лягти в основу практичних рекомендацій для тренерів, педагогів і самих спортсменів.

Таким чином, стаття присвячена аналізу та моделюванню інтегрованого впливу єдиноборств на фізичний, психологічний та духовний розвиток людини, що дозволяє заповнити існуючі прогалини в наукових дослідженнях. Використання такого підходу дає змогу не лише оцінити ефективність тренувального процесу в цілому, а й створити практичні методики для всебічного розвитку особистості, орієнтованої на гармонійне поєднання фізичних можливостей, психологічної стійкості та морально-етичних цінностей.

Мета статті полягає у вивченні єдиноборств як інструменту всебічного розвитку особистості та обґрунтуванні інтеграції фізичного, психологічного та духовного вимірів у навчально-тренувальному процесі.

Завдання дослідження:

1. Здійснити науковий дискурс фізичного розвитку особистості через практику єдиноборств. 2. Розкрити психологічний вплив тренувального процесу на формування стресостійкості, самоконтролю та емоційної регуляції спортсмена у контексті єдиноборств. 3. Дослідити інтеграцію фізичного, психологічного та духовного вимірів у процесі занять єдиноборствами. 4. З'ясувати зарубіжний досвід моделювання інтегрованого впливу фізичного, психологічного та духовного вимірів на всебічний розвиток особистості у контексті єдиноборств.

Методологія дослідження. Єдиноборства впродовж історії людства виступали не лише засобом фізичної підготовки чи самозахисту,

а й особливою формою осмислення людського буття, у якій поєднуються тілесний досвід, психічна саморегуляція та духовний пошук. У філософському вимірі єдиноборства постають як практика цілісного формування особистості, де тіло розглядається не як інструмент, відокремлений від свідомості, а як її невід'ємне продовження. Через рух, напруження, ритм і дисципліну людина входить у глибший контакт із собою, відкриваючи внутрішні ресурси самопізнання та самовдосконалення.

Фізичний аспект єдиноборств у цьому контексті набуває онтологічного значення. Тіло стає простором досвіду, у якому виявляється єдність сили й обмеження, контролю й уразливості. Регулярні тренування формують не лише фізичні якості, а й особливий тип ставлення до власного існування – відповідальний, усвідомлений, дисциплінований. Через тілесну практику людина вчиться приймати зусилля як необхідну умову розвитку, а біль і втому як складники процесу зростання, а не як перешкоду.

Психологічний вимір єдиноборств розкривається через формування внутрішньої стійкості, здатності до самоконтролю та управління емоціями. У поєдинку або тренувальному процесі особистість стикається з ситуаціями невизначеності, напруги та необхідності миттєвого вибору. Це сприяє розвитку уваги, впевненості, волі та відповідальності за власні дії. З філософської точки зору, єдиноборства моделюють життєві виклики у символічній формі, дозволяючи людині безпечно проживати досвід конфлікту, долаючи страх і внутрішні обмеження.

Духовний вимір єдиноборств пов'язаний із формуванням ціннісних орієнтацій і моральних засад особистості. Багато традицій бойових мистецтв ґрунтуються на принципах поваги, честі, самовдосконалення та ненасильства як внутрішньої позиції. У цьому сенсі боротьба спрямована не проти іншого, а передусім проти власної недосконалості. Єдиноборства стають шляхом етичного самовиховання, де перемога над собою має значно вищу цінність, ніж фізичне домінування над опонентом.

Філософська інтеграція фізичного, психологічного та духовного вимірів дозволяє розглядати єдиноборства як форму практичної філософії, у якій ідеї гармонії, міри та самопізнання втілюються в конкретній дії. Тут особистість не розділяється на окремі складові, а постає як цілісність, що постійно перебуває в процесі становлення. Саме в цій цілісності єдиноборства набувають особливого значення в сучасному світі, де фрагментарність досвіду та відчуження від власного тіла стають поширеним явищем. Таким чином, єдиноборства можна інтерпретувати як універсальний засіб гармонійного розвитку особистості, що поєднує тілесну активність, психічну рівновагу та духовний сенс. Вони формують людину, здатну до усвідомленої дії, внутрішньої свободи та відповідального ставлення до себе й світу, що робить їх важливим феноменом не лише спортивної, а й філософсько-антропологічної рефлексії. Запропонована методологія дозволяє розглядати єдиноборства не лише як спортивну діяльність, а як ефективний педагогічний інструмент гармонійного розвитку особистості в сучасному суспільстві.

Результати дослідження

1. Науковий дискурс фізичного розвитку особистості через практику єдиноборств. У зарубіжному науковому дискурсі фізичний розвиток особистості через практику єдиноборств розглядається як складний і багатовимірний процес, що виходить за межі суто біологічного вдосконалення тіла. У працях дослідників з Японії, Кореї, Китаю, США та країн Західної Європи єдиноборства інтерпретуються як тілесно-рухові практики, у яких фізичний розвиток тісно пов'язаний із формуванням цілісного людського потенціалу. Такий підхід базується на ідеї єдності тіла і свідомості, де фізичне вдосконалення не є самоціллю, а виступає засобом гармонізації особистості, обґрунтування позитивного впливу єдиноборств на фізичний розвиток і тілесну впевненість (Vertonghen & Theeboom, 2010).

У східних традиціях бойових мистецтв, зокрема в японських системах будо, фізичний розвиток розуміється як шлях до внутрішньої рівноваги та самодисципліни. Зарубіжні дослідники підкреслюють, що тренування спрямовані не лише на розвиток сили, швидкості чи витривалості, а й на формування правильної постави, усвідомленого руху та контролю дихання. Тіло в цьому контексті постає як інструмент пізнання себе, а фізична підготовка – як форма тілесної культури, що сприяє глибшому розумінню власних можливостей і обмежень (Nakayama, 1989). Використовується для обґрунтування ідеї фізичного розвитку як дисциплінованого, поступового та усвідомленого процесу.

У західноєвропейських і американських дослідженнях акцент робиться на функціональному

© Олександр, Тимочко, Інесса, Ребар, 2026

аспекті фізичного розвитку, який забезпечується через систематичні заняття єдиноборствами. Вчені відзначають позитивний вплив таких практик на розвиток координації, балансу, реакції та загальної моторики. Особлива увага приділяється тому, що єдиноборства залучають усі основні м'язові групи, формують симетричний розвиток тіла та знижують ризик гіподинамії, що є актуальною проблемою сучасного суспільства (Ueshiba, 2006.

Важливим елементом зарубіжного досвіду є розуміння фізичного розвитку як процесу, що формується через дисципліну та поступовість. Дослідники наголошують, що тренувальний процес у єдиноборствах будується на принципі поетапного ускладнення, що дозволяє адаптувати фізичні навантаження до індивідуальних можливостей особистості. Це сприяє не лише фізичному зміцненню організму, а й формуванню відповідального ставлення до власного здоров'я та тіла Аналізує вплив бойових мистецтв на фізичний стан, координацію та загальну тілесну саморегуляцію (Chen & Snyder, 2010).

У філософсько-антропологічних працях зарубіжних авторів фізичний розвиток через єдиноборства розглядається як форма тілесної самореалізації. Тіло перестає бути пасивним об'єктом тренування і набуває статусу активного суб'єкта досвіду. Через рух, напругу та контроль особистість вчиться відчувати власну присутність у світі, що має важливе значення для формування цілісної ідентичності. Зарубіжні дослідження засвідчують, що єдиноборства сприяють гармонійному фізичному розвитку особистості через поєднання сили, координації та усвідомленого руху, аналізу фізіологічних аспектів розвитку сили, витривалості та координації у єдиноборствах (Franchini et al., 2011). У східних традиціях тілесна практика розглядається як шлях самодисципліни та внутрішньої рівноваги, де фізичне вдосконалення невіддільне від самопізнання (Ueshiba, 2006; Nakayama, 1989).

Таким чином, зарубіжний досвід свідчить, що фізичний розвиток особистості через практику єдиноборств має комплексний характер і поєднує біологічні, педагогічні та філософські аспекти. Єдиноборства розглядаються не лише як ефективний засіб фізичної підготовки, а як культурно зумовлена практика, що формує усвідомлене ставлення до тіла, руху та здоров'я, сприяючи гармонійному розвитку особистості в умовах сучасного світу. Науковий дискурс фізичного розвитку особистості через практику єдиноборств засвідчує поступовий перехід від вузького біомеханічного розуміння тренувального процесу до цілісного антропологічного бачення людини. У сучасних дослідженнях єдиноборства розглядаються не лише як система фізичних вправ, спрямованих на розвиток сили, витривалості, швидкості та координації, а як багатовимірна рухова практика, що формує культуру тілесності та усвідомлене ставлення до власного фізичного буття. Такий підхід дозволяє інтерпретувати фізичний розвиток не як сукупність кількісних показників, а як динамічний процес становлення особистості через рух.

Аналіз зарубіжних і вітчизняних наукових джерел свідчить, що єдиноборства створюють унікальні умови для гармонійного фізичного розвитку завдяки поєднанню циклічних і ациклічних рухів, високого рівня координаційної складності та постійної взаємодії з партнером або суперником. Це сприяє всебічному залученню м'язових груп, розвитку пропріоцептивної чутливості та функціональної адаптації організму. Водночас фізичні навантаження в єдиноборствах мають чітко структурований характер і базуються на принципах поступовості, індивідуалізації та безпеки, що відповідає сучасним вимогам теорії фізичного виховання.

Важливим аспектом наукового дискурсу є усвідомлення того, що фізичний розвиток у процесі занять єдиноборствами не відбувається ізольовано від психічних і ціннісних компонентів особистості. Фізична підготовка супроводжується формуванням рухового самоконтролю, дисципліни, здатності до саморегуляції та відповідального ставлення до власного тіла. У цьому контексті тіло розглядається не як об'єкт тренування, а як активний суб'єкт досвіду, через який особистість пізнає власні можливості, межі та потенціал розвитку. Отже, науковий аналіз підтверджує, що практика єдиноборств є ефективним засобом фізичного розвитку особистості, який поєднує функціональне вдосконалення організму з формуванням цілісної тілесної культури. Такий підхід відповідає сучасним міждисциплінарним тенденціям у науці та відкриває перспективи подальших досліджень інтегративного впливу єдиноборств на фізичний, психологічний і духовний розвиток людини.

2. **Психологічний вплив тренувального процесу на формування стресостійкості, самоконтролю та емоційної регуляції спортсмена у контексті єдиноборств.** Тренувальний про-

цес у єдиноборствах має виразний психологічний вплив на особистість спортсмена, оскільки поєднує високий рівень фізичного навантаження з постійною необхідністю емоційної саморегуляції та контролю поведінки. У науковому дискурсі єдиноборства розглядаються як специфічне середовище психологічного розвитку, у якому спортсмен систематично стикається зі стресогенними чинниками, що моделюють складні життєві ситуації. Регулярне перебування в умовах обмеженого часу, конкурентної взаємодії та підвищеної відповідальності сприяє формуванню адаптивних механізмів подолання стресу. Стресостійкість у спортсменів-єдиноборців формується через поступову адаптацію до фізичних і психоемоційних навантажень, що мають контрольований характер. Тренувальний процес включає ситуації невизначеності, ризику помилки та необхідності швидкого прийняття рішень, що активізує механізми психологічної мобілізації. У результаті спортсмен набуває здатності зберігати ефективність діяльності в умовах напруження, контролювати рівень тривожності та підтримувати внутрішню рівновагу. Такий досвід переноситься за межі спортивної діяльності, сприяючи підвищенню загальної життєвої стресостійкості.

Важливим психологічним наслідком систематичних занять єдиноборствами є розвиток самоконтролю. Спортсмен навчається свідомо регулювати власні імпульси, поведінкові реакції та емоційні стани, що є необхідною умовою безпечної та результативної взаємодії з партнером або суперником. Дотримання правил, етичних норм і тренувальної дисципліни формує здатність до відтермінування реакцій, зваженого прийняття рішень і відповідальності за власні дії. Самоконтроль у цьому контексті виступає не лише спортивною якістю, а й важливим компонентом особистісної зрілості. Емоційна регуляція в єдиноборствах пов'язана зі здатністю спортсмена усвідомлювати, інтерпретувати та коригувати власні емоційні переживання. Тренувальний процес створює умови для безпечного проживання сильних емоцій, зокрема напруження, збудження чи фрустрації, що виникають у процесі поєдинку або інтенсивної взаємодії. Поступово спортсмен опановує навички управління емоційними реакціями, знижуючи вплив деструктивних переживань на ефективність діяльності. Це сприяє розвитку емоційної зрілості та психологічної стабільності. Отже, психологічний вплив тренувального процесу в єдиноборствах має комплексний характер і спрямований на формування ключових регулятивних якостей особистості спортсмена. Стресостійкість, самоконтроль та емоційна регуляція виступають результатом систематичної взаємодії фізичних навантажень, психологічних викликів і педагогічно організованого середовища. У цьому контексті єдиноборства можна розглядати як ефективний засіб психологічного розвитку, що забезпечує не лише спортивну результативність, а й формування внутрішньо стійкої, саморегульованої особистості.

У сучасному науковому дискурсі тренувальний процес у єдиноборствах розглядається як важливий чинник психологічного розвитку спортсмена, оскільки він поєднує фізичне навантаження з інтенсивною емоційною та когнітивною діяльністю. Дослідники наголошують, що саме специфіка змагальної взаємодії, яка передбачає прямий контакт із суперником, часові обмеження та необхідність миттєвого реагування, створює умови для формування стресостійкості як здатності ефективно діяти в умовах психоемоційного напруження (Platonov, 2015; Romanenko & Podrigalo, 2017).

Стресостійкість у єдиноборствах формується через систематичну адаптацію до контрольованих стресових ситуацій, що виникають у тренувальному та змагальному процесі. Як зазначають Vertonghen і Theeboom (2010), регулярне зіткнення з помірними стресорами сприяє розвитку психологічної витривалості та зниженню рівня тривожності. Спортсмен поступово набуває здатності підтримувати концентрацію уваги, зберігати внутрішню рівновагу та контролювати поведінкові реакції навіть за умов високого емоційного тиску. Такий досвід має трансферний характер і може позитивно впливати на здатність особистості долати стрес у повсякденному житті.

Не менш важливим психологічним результатом занять єдиноборствами є формування самоконтролю. У працях українських і зарубіжних учених самоконтроль розглядається як інтегративна якість, що включає регуляцію імпульсів, дотримання правил і усвідомлене управління власними діями (Козіна, 2016; Chen & Snyder, 2010). У процесі тренувань спортсмен навчається підпорядковувати емоційні реакції тактичним і технічним завданням, що вимагає високого рівня внутрішньої дисципліни. Самоконтроль у єдиноборствах виступає необхідною умовою безпеки, ефективної взаємодії з партнером і дотримання етичних норм спортивної діяльності. Емоційна

© Олександр, Тимочко, Інесса, Ребар, 2026

регуляція спортсмена у контексті єдиноборств тісно пов'язана зі здатністю усвідомлювати власні емоційні стани та керувати ними. Дослідження свідчать, що тренувальний процес створює умови для поступового опанування навичок емоційної саморегуляції через повторюваний досвід переживання напруження, збудження або фрустрації в контрольованому середовищі (Franchini et al., 2011). Спортсмен вчиться не пригнічувати емоції, а конструктивно інтегрувати їх у діяльність, що сприяє підвищенню психологічної стабільності та емоційної зрілості.

Узагальнюючи наукові підходи, можна стверджувати, що психологічний вплив тренувального процесу в єдиноборствах має системний характер і спрямований на розвиток ключових регулятивних механізмів особистості. Стресостійкість, самоконтроль та емоційна регуляція формуються як результат поєднання фізичних навантажень, змагального досвіду та педагогічно організованого тренувального середовища. У цьому контексті єдиноборства постають не лише як вид спортивної діяльності, а як ефективний психолого-педагогічний інструмент формування внутрішньо стійкої, саморегульованої особистості.

Проведений аналіз наукових джерел свідчить про те, що тренувальний процес у єдиноборствах виступає потужним психолого-педагогічним інструментом формування ключових регулятивних якостей особистості спортсмена, таких як стресостійкість, самоконтроль та емоційна регуляція. Ці якості розвиваються не ізольовано, а в результаті комплексної взаємодії фізичних, психічних і соціальних чинників, які включає тренувальний процес: систематичні фізичні навантаження, участь у змагальних взаємодіях, контрольоване переживання стресових ситуацій і постійне дотримання правил та етичних норм спортивної діяльності. Стресостійкість формується через поступову адаптацію спортсмена до напружених і динамічних умов тренувань та поєдинків, що моделюють складні життєві ситуації. Досвід успішного подолання контрольованого стресу сприяє підвищенню психологічної витривалості, розвитку уваги, концентрації та внутрішньої рівноваги, що в подальшому переноситься і на повсякденне життя. Самоконтроль у єдиноборствах набуває особливого значення, оскільки він передбачає не лише управління поведінкою в умовах конкуренції, а й свідоме регулювання імпульсів, емоційних реакцій та відповідальність за власні дії. Самоконтроль забезпечує безпеку під час тренувань, ефективність взаємодії з партнером і розвиток внутрішньої дисципліни, що є важливою складовою особистісної зрілості. Емоційна регуляція спортсмена формується завдяки постійному досвіду переживання та конструктивної обробки сильних емоцій – збудження, фрустрації, тривоги, радості від досягнень – у контрольованих умовах тренувального процесу. У результаті спортсмен навчається не пригнічувати емоції, а інтегрувати їх у діяльність, що забезпечує підвищення психологічної стабільності, адекватну оцінку власних ресурсів і оптимальне прийняття рішень у стресових ситуаціях. Таким чином, тренувальний процес у єдиноборствах має системний психологічний ефект, який поєднує фізичну, когнітивну та емоційну складові розвитку особистості. Стресостійкість, самоконтроль та емоційна регуляція формуються як результат цілісного педагогічного впливу, що забезпечує розвиток внутрішньо стійкої, саморегульованої особистості, здатної адаптуватися до складних життєвих обставин і приймати усвідомлені рішення. У цілому, аналіз підтверджує, що єдиноборства є не лише засобом спортивного вдосконалення, а й ефективним інструментом психологічного розвитку, здатним формувати комплексні навички саморегуляції та підтримувати гармонійний психофізичний стан спортсмена.

3. **Інтеграція фізичного, психологічного та духовного вимірів особистості у процесі занять єдиноборствами.** Заняття єдиноборствами мають унікальний потенціал для всебічного розвитку особистості, оскільки поєднують три взаємопов'язані рівні існування людини: фізичний, психологічний і духовний. Філософське осмислення цього процесу виходить із традиційних концепцій тілесності та саморозвитку, де тіло не розглядається як механічний об'єкт, а як активний носій досвіду, через який особистість пізнає себе і взаємодіє зі світом (Merleau-Ponty, 2012). У цьому сенсі фізичне вдосконалення не обмежується розвитком сили, витривалості або координації, а стає формою свідомого пізнання власного тіла та його потенціалу.

Фізичний вимір у єдиноборствах забезпечує основу для формування гармонійної тілесності. Регулярні тренування сприяють розвитку моторики, координації рухів, спритності, швидкісно-силових якостей та загальної витривалості. Проте сучасний науковий дискурс підкреслює, що фізичне вдосконалення стає цінним лише у контексті інтеграції з психічними та духовними

процесами. Тіло в єдиноборствах виступає як «інструмент самопізнання», через який відбувається постійна взаємодія із власними емоціями, мотивацією та моральними цінностями (Chen & Snyder, 2010).

Психологічний вимір інтегрується у тренувальний процес через розвиток самоконтролю, стресостійкості, уваги та здатності до швидкого прийняття рішень. Заняття бойовими мистецтвами створюють контрольоване середовище стресу, де спортсмен вчиться регулювати емоції, зберігати внутрішню рівновагу та приймати відповідальні рішення. Психологічний розвиток відбувається синхронно з фізичним: здатність тримати концентрацію уваги та контролювати власні рухи безпосередньо впливає на ефективність технічних і тактичних дій. Як зазначають українські та зарубіжні дослідники, ця взаємодія створює умови для формування високого рівня саморегуляції та внутрішньої дисципліни (Platonov, 2015; Romanenko & Podrigalo, 2017).

Духовний вимір у єдиноборствах проявляється через морально-етичне виховання, усвідомлення власних цінностей і розвиток внутрішньої відповідальності. Багато традиційних бойових мистецтв – від японського айкідо до китайського кунг-фу – акцентують увагу на самоперевершенні, смиренні та повазі до іншого, що сприяє формуванню цілісної особистості. У цьому сенсі духовний розвиток не є відокремленим від фізичного і психологічного; він реалізується через рух і психічну діяльність, стаючи невід'ємною частиною процесу самовиховання (Ueshiba, 2006; Khomenko, 2020). Духовна складова допомагає спортсмену усвідомлювати сенс власної діяльності, формує стійкі життєві цінності та надає цілісності особистісному розвитку. Таким чином, інтеграція фізичного, психологічного та духовного вимірів у процесі занять єдиноборствами формує комплексну модель розвитку особистості. Фізичний розвиток забезпечує опору та ресурс для психічної активності, психологічний – регуляцію та внутрішню дисципліну, а духовний – моральну та ціннісну орієнтацію. У філософському сенсі це відповідає ідеї гармонії тіла, розуму і духу, де особистість розглядається як цілісна, саморегульована система, здатна до усвідомленої діяльності та самопізнання. Інтегративний підхід у єдиноборствах дозволяє поєднати фізичне вдосконалення з психологічною стійкістю та духовним зростанням, що робить бойові мистецтва ефективним засобом всебічного розвитку сучасної людини. Заняття єдиноборствами можуть бути розглянуті як форма цілісного саморозвитку, яка поєднує фізичний, психологічний і духовний виміри особистості, створюючи унікальне середовище для реалізації людиною власного потенціалу. У філософському сенсі такий підхід відповідає ідеї гармонії тіла, розуму і духу, що обговорювалася ще у працях класичної грецької філософії. Платон наголошував на необхідності рівноваги між тілесною активністю та духовним розвитком, підкреслюючи, що фізичні вправи повинні служити вдосконаленню душі, а не лише зміцненню тіла (Plato, 1997). Аристотель, у свою чергу, розглядав тілесні практики як засіб формування доброчесності, оскільки фізичне виховання без розвитку моральних якостей є неповним і не веде до гармонійного життя, в якому розум, тіло і дух функціонують як єдине ціле (Aristotle, 2000).

Фізичний вимір у єдиноборствах забезпечує розвиток моторики, координації, сили, витривалості та спритності, що створює основу для психологічного та духовного вдосконалення. Як зазначав Мерло-Понті (2012), тіло є активним суб'єктом досвіду, через який особистість пізнає світ і себе. Через рух і фізичне напруження людина входить у глибший контакт із власними можливостями та обмеженнями, а процес вдосконалення тіла стає практикою свідомого самопізнання. Фізичний розвиток в єдиноборствах не обмежується кількісними показниками, він стає носієм змісту, через який реалізується психологічна і духовна трансформація.

Психологічний вимір проявляється через формування самоконтролю, стресостійкості, емоційної регуляції та здатності приймати усвідомлені рішення. У цьому контексті тренувальний процес виступає як контрольоване середовище стресу, де спортсмен вчиться керувати своїми реакціями, зберігати концентрацію та адаптуватися до складних умов взаємодії. Як свідчать сучасні дослідження, систематичні заняття бойовими мистецтвами сприяють розвитку психологічної витривалості, внутрішньої дисципліни та саморегуляції, що є невід'ємними компонентами цілісної особистості (Chen & Snyder, 2010; Platonov, 2015). Психологічний розвиток відбувається синхронно з фізичним, адже ефективність технічних дій залежить від концентрації уваги та внутрішнього контролю.

Духовний вимір у єдиноборствах розкривається через формування ціннісних орієнтацій, моральних принципів і внутрішньої

© Олександр, Тимочко, Інесса, Ребар, 2026

відповідальності. Східні традиції бойових мистецтв – японське айкідо, китайське кунг-фу, корейське тхеквондо – акцентують на самовдосконаленні, смиренні, повазі до іншого і гармонії зі світом, що формує духовну культуру спортсмена (Ueshiba, 2006; Khomenko, 2020). Духовна практика реалізується через фізичні і психологічні дії, що дозволяє спортсмену відчути єдність тіла і духу, а також усвідомити соціальні та моральні аспекти власної діяльності. Таким чином, духовний розвиток у бойових мистецтвах інтегрується з фізичним і психологічним, утворюючи цілісну систему самовиховання.

Інтеграція цих трьох вимірів реалізується через синергетичний ефект тренувального процесу: фізичний розвиток надає ресурси для психологічної стабільності, психологічна саморегуляція підсилює ефективність рухової діяльності, а духовна орієнтація формує моральну і смислову основу діяльності. У філософському сенсі така цілісність відповідає антропологічним концепціям, у яких особистість постає як саморегульована система, здатна до усвідомленого вибору і самопізнання (Merleau-Ponty, 2012; Aristotle, 2000). Єдиноборства стають не лише видом фізичної активності, а практикою формування гармонійної особистості, де тіло, розум і дух функціонують як єдине ціле.

Отже, філософсько-науковий аналіз засвідчує, що заняття єдиноборствами забезпечують інтегроване формування особистості, поєднуючи фізичне вдосконалення, психологічну стійкість і духовне зростання. Такий підхід дозволяє сформувати цілісну, саморегульовану, морально та психічно зрілу особистість, здатну до усвідомленої діяльності, самопізнання і гармонійної взаємодії з соціальним і природним середовищем. Аналіз філософських і наукових джерел свідчить, що заняття єдиноборствами створюють унікальні умови для цілісного розвитку особистості, де фізичний, психологічний та духовний виміри інтегруються в єдину систему. Фізичний розвиток забезпечує необхідну тілесну основу, розвиваючи силу, витривалість, координацію та спритність, а також слугує засобом усвідомленого пізнання власного тіла та його ресурсів (Merleau-Ponty, 2012). Психологічний вимір реалізується через формування стресостійкості, самоконтролю та емоційної регуляції, що забезпечує адаптивність у складних умовах тренувань і змагань, а також сприяє розвитку внутрішньої дисципліни та саморегуляції (Platonov, 2015; Romanenko & Podrigalo, 2017; Chen & Snyder, 2010).

Духовний вимір у єдиноборствах спрямований на формування моральних і ціннісних орієнтацій, самоповаги, усвідомлення відповідальності та гармонійного ставлення до оточуючих, що забезпечує розвиток цілісної особистості та внутрішню гармонію (Ueshiba, 2006; Khomenko, 2020). Інтеграція трьох вимірів дозволяє спортсмену не лише досягати фізичної ефективності та психологічної стійкості, а й реалізувати внутрішню цілісність, формувати здатність до усвідомленого самопізнання, морального вибору та гармонійної взаємодії зі світом. У філософському контексті така інтеграція відповідає класичним уявленням про гармонію тіла, розуму і духу (Plato, 1997; Aristotle, 2000), а сучасні наукові дослідження підтверджують ефективність єдиноборств як педагогічної практики, здатної формувати психофізично та морально розвинену особистість. Отже, заняття єдиноборствами можна розглядати як цілісну модель саморозвитку, де фізичні навички, психічна стабільність та духовні цінності інтегруються в процес формування гармонійної і саморегульованої особистості.

4. Зарубіжний досвід моделювання інтегрованого впливу фізичного, психологічного та духовного вимірів на всебічний розвиток особистості у контексті єдиноборств. Зарубіжний досвід моделювання всебічного розвитку особистості через заняття єдиноборствами демонструє, що інтеграція фізичного, психологічного та духовного вимірів не лише можлива, а й ефективно реалізується через системні педагогічні та тренувальні підходи. У багатьох країнах, зокрема в Японії, Китаї, Південній Кореї та США, бойові мистецтва розглядаються не лише як спортивна дисципліна, а як цілісна освітньо-культурна практика, що формує гармонійну особистість, здатну до самопізнання та усвідомленої життєвої діяльності (Ueshiba, 2006; Chen & Snyder, 2010).

Філософська основа зарубіжних моделей базується на концепції цілісної людини, де фізичне вдосконалення розглядається як носій життєвої енергії та простір прояву волі, психологічна стабільність як умова ефективної взаємодії з навколишнім середовищем, а духовний розвиток як орієнтир моральності, самоповаги та соціальної відповідальності. У японському айкідо та китайському кунг-фу фізична практика завжди поєднується з медитативними і дихальними техніками, що сприяють концентрації уваги, самоконтролю і внутрішній гармонії. Такі підходи віддзерка-

люють класичну східну філософію єдності тіла і духу та впроваджуються в навчальні програми як частина комплексного розвитку особистості (Ueshiba, 2006; Franchini et al., 2011). В американських і європейських дослідженнях інтеграція фізичного та психологічного вимірів досягається через науково обґрунтовані тренувальні моделі, що включають контрольовані стресові ситуації, розвиток координації, швидкісно-силових показників та психоемоційної стійкості. Вчені відзначають, що таке поєднання фізичних і психічних навичок не лише підвищує спортивну результативність, а й сприяє формуванню когнітивної гнучкості, саморегуляції та усвідомленого прийняття рішень у складних життєвих ситуаціях (Vertonghen & Theeboom, 2010; Romanenko & Podrigalo, 2017).

Інноваційним підходом у зарубіжному досвіді є використання концепцій **системного і синергетичного моделювання** особистісного розвитку, де фізичний, психологічний і духовний виміри розглядаються як взаємопов'язані підсистеми цілісної людини. Такий підхід дозволяє не лише прогнозувати ефект тренувального процесу на різні аспекти особистості, а й коригувати його для досягнення оптимальної інтеграції. Наприклад, у сучасних американських програмах бойових мистецтв поєднують фізичні вправи, медитативні практики, дихальні техніки та психологічні тренінги, що дає змогу спортсмену розвивати тіло, емоційний контроль і ціннісні орієнтації одночасно (Chen & Snyder, 2010; Franchini et al., 2011). З філософської точки зору, зарубіжний досвід демонструє практичну реалізацію принципу єдності фізичного, психологічного та духовного. Фізичне вдосконалення стає носієм досвіду, психологічна саморегуляція – засобом адаптації до зовнішніх і внутрішніх викликів, а духовний розвиток – координуючим центром цінностей та смислів діяльності. У сукупності це створює цілісну модель особистості, здатної до саморозвитку, внутрішньої автономії та усвідомленої життєвої активності. Такий підхід відкриває перспективи для інноваційних педагогічних програм, у яких єдиноборства розглядаються не лише як спорт, а як комплексна технологія формування гармонійної, саморегульованої особистості сучасної людини (Platonov, 2015; Khomenko, 2020).

Таким чином, зарубіжний досвід моделювання інтегрованого впливу фізичного, психологічного та духовного вимірів свідчить, що єдиноборства можуть бути ефективним інструментом всебічного розвитку особистості. Інноваційні практики синтезують фізичне вдосконалення, психічну стійкість та духовне зростання, створюючи умови для формування гармонійної, морально зрілої, саморегульованої особистості, здатної до усвідомленої життєвої діяльності і творчого самопізнання. Зарубіжний досвід свідчить, що заняття єдиноборствами є ефективним інструментом інтегрованого розвитку особистості, де фізичний, психологічний та духовний виміри взаємопов'язані та взаємопідсилюють один одного. Фізичний аспект формує базу для розвитку координації, сили, витривалості та моторної культури, створюючи можливості для безпечної і ефективної взаємодії з навколишнім середовищем (Franchini et al., 2011; Platonov, 2015). Психологічний вимір реалізується через формування стресостійкості, самоконтролю та емоційної регуляції, що дозволяє спортсмену діяти усвідомлено, приймати відповідальні рішення у складних ситуаціях і адаптуватися до нових умов (Chen & Snyder, 2010; Romanenko & Podrigalo, 2017; Vertonghen & Theeboom, 2010).

Духовний компонент у зарубіжному досвіді проявляється через формування ціннісних орієнтацій, моральних принципів, поваги до іншого та усвідомлення власної соціальної і життєвої відповідальності (Ueshiba, 2006; Khomenko, 2020). Східні традиції бойових мистецтв, такі як айкідо, кунг-фу та тхеквондо, демонструють, що духовний розвиток інтегрується з фізичними та психологічними практиками через медитацію, дихальні техніки і самоконтроль, що створює гармонійну і цілісну особистість.

Інноваційність зарубіжного підходу полягає у використанні системного і синергетичного моделювання розвитку особистості, де три виміри розглядаються як взаємопов'язані підсистеми. Це дозволяє прогнозувати ефективність тренувального процесу, оптимізувати навантаження та забезпечувати гармонійний розвиток фізичних, психологічних і духовних компетенцій одночасно. У результаті формується особистість, здатна до саморегуляції, усвідомленого самопізнання та творчого розвитку, гармонійної взаємодії з соціальним і природним середовищем.

Отже, зарубіжні моделі інтегрованого впливу фізичного, психологічного та духовного вимірів у єдиноборствах демонструють їх високий потенціал як педагогічної та психофізичної технології всебічного розвитку особистості. Інноваційні під-

© Олександр, Тимочко, Інесса, Ребар, 2026

ходи поєднують фізичне вдосконалення, психологічну стабільність і духовне зростання, що робить заняття бойовими мистецтвами ефективним засобом формування гармонійної, саморегульованої та морально зрілої особистості сучасної людини.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У статті проведено комплексний аналіз впливу занять єдиноборствами на всебічний розвиток особистості, що включає фізичний, психологічний та духовний виміри. На основі огляду вітчизняних і зарубіжних джерел встановлено, що фізичний аспект занять єдиноборствами формує базові рухові та координаційні навички, підвищує силу, витривалість, швидкість та гнучкість спортсмена, а також створює основу для розвитку психічної стійкості та саморегуляції. Психологічний вимір досліджувався через аналіз формування стресостійкості, самоконтролю та емоційної регуляції спортсмена. Було доведено, що регулярні тренування у контексті змагальної та партнерської взаємодії формують адаптивні механізми подолання стресу, здатність до концентрації та усвідомленого контролю поведінки. Це сприяє розвитку внутрішньої дисципліни, саморегуляції та ефективної взаємодії з іншими людьми. Духовний вимір аналізувався через призму формування морально-етичних цінностей, усвідомлення власної відповідальності та самоповаги. Зарубіжний досвід засвідчує, що бойові мистецтва поєднують фізичні і психологічні практики з медитативними та дихальними техніками, що сприяє гармонії між тілом, розумом і духом та формує цілісну особистість. Філософсько-науковий аналіз демонструє, що заняття єдиноборствами виступають як інтегроване середовище розвитку, у якому фізичне вдосконалення, психологічна саморегуляція і духовне зростання взаємопов'язані та взаємопідсилюють один одного. Синергетичний підхід до моделювання розвитку особистості дозволяє прогнозувати ефективність тренувального процесу та адаптувати його під індивідуальні особливості спортсмена, забезпечуючи гармонійне формування фізичних, психічних і духовних компетенцій.

Отже, у межах статті проведено аналіз наукового дискурсу щодо фізичного розвитку особистості через єдиноборства та його психофізіологічних механізмів; досліджено психологічний вплив тренувального процесу на формування стресостійкості, самоконтролю та емоційної регуляції спортсмена; розглянуто філософські та практичні аспекти інтеграції фізичного, психологічного та духовного вимірів у процесі занять єдиноборствами; оцінено зарубіжний досвід моделювання інтегрованого впливу єдиноборств на всебічний розвиток особистості та визначено інноваційні підходи до системного поєднання трьох вимірів.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері включають: розробку комплексних методик інтеграції фізичних, психологічних та духовних практик у навчально-тренувальний процес єдиноборств; експериментальне вивчення ефективності різних моделей тренувань для формування психоемоційної стабільності та моральних цінностей; оцінку впливу інтегрованих занять на інші сфери розвитку особистості, зокрема соціальні та когнітивні компетенції; дослідження міжкультурних особливостей формування цілісної особистості через єдиноборства в різних країнах, що дозволить впроваджувати найефективніші педагогічні практики у вітчизняну систему фізичного виховання. Таким чином, у статті зроблено висновок, що єдиноборства можуть бути розглянуті як високоефективний засіб всебічного розвитку сучасної особистості, де фізичне вдосконалення, психологічна стійкість і духовне зростання поєднуються в єдину цілісну систему саморозвитку.

Список використаних джерел

Anshel, M. H. (2012). *Sport psychology: From theory to practice* (5th ed.). Pearson. https://doi.org/10.4324/9780203118990

Aristotle. (2000). *Nicomachean ethics* (T. Irwin, Trans.). Hackett Publishing.

Chen, K., & Snyder, S. (2010). Martial arts training and mental health. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance, 81*(2), 19–23. https://doi.org/10.1080/07303084.2010.10598451

Franchini, E., Del Vecchio, F. B., Matsushigue, K. A., & Artioli, G. G. (2011). Physiological profiles of elite judo athletes. *Sports Medicine, 41*(2), 147–166. https://doi.org/10.2165/11538580-000000000-00000

Gould, D., & Maynard, I. (2009). Psychological preparation for sport performance: Lessons from elite athletes. *Journal of Sports Sciences, 27*(13), 1393–1408. https://doi.org/10.1080/02640410903035357

Khomenko, S. M. (2020). Spiritual and moral values formation in physical education of youth. *Pedagogy of Physical Culture and Sports, 24*(3), 145–150. https://doi.org/10.15561/26649837.2020.0307

Merleau-Ponty, M. (2012). *Phenomenology of perception* (D. A. Landes, Trans.). Routledge.

Plato. (1997). *Complete works* (J. M. Cooper, Ed.). Hackett Publishing.

Platonov, V. N. (2015). The system of athlete preparation in Olympic sport: General theory and its practical applications. *Journal of Sports Science & Medicine, 14*(1), 1–6. https://doi.org/10.1016/j.jsams.2014.10.002

Romanenko, V. V., & Podrigalo, L. V. (2017). Analysis of the competitive activity of athletes in martial arts. *Journal of Physical Education and Sport, 17*(2), 101–105. https://doi.org/10.7752/jpes.2017.02015

Ueshiba, M. (2006). *The art of peace* (J. Stevens, Trans.). Shambhala.

Vertonghen, J., & Theeboom, M. (2010). The social-psychological outcomes of martial arts practise among youth. *Journal of Sports Science & Medicine, 9*(4), 528–537.

References

Aristotle. (2000). *Nicomachean ethics* (T. Irwin, Trans.). Hackett Publishing.

Chen, K., & Snyder, S. (2010). Martial arts training and mental health. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance, 81*(2), 19–23. https://doi.org/10.1080/07303084.2010.10598451

Franchini, E., Del Vecchio, F. B., Matsushigue, K. A., & Artioli, G. G. (2011). Physiological profiles of elite judo athletes. *Sports Medicine, 41*(2), 147–166. https://doi.org/10.2165/11538580-000000000-00000

Khomenko, S. M. (2020). Spiritual and moral values formation in physical education of youth. *Pedagogy of Physical Culture and Sports, 24*(3), 145–150. https://doi.org/10.15561/26649837.2020.0307

Merleau-Ponty, M. (2012). *Phenomenology of perception* (D. A. Landes, Trans.). Routledge.

Platonov, V. N. (2015). The system of athlete preparation in Olympic sport: General theory and its practical applications. *Journal of Sports Science & Medicine, 14*(1), 1–6. https://doi.org/10.1016/j.jsams.2014.10.002

Plato. (1997). *Complete works* (J. M. Cooper, Ed.). Hackett Publishing.

Romanenko, V. V., & Podrigalo, L. V. (2017). Analysis of the competitive activity of athletes in martial arts. *Journal of Physical Education and Sport, 17*(2), 101–105. https://doi.org/10.7752/jpes.2017.02015

Ueshiba, M. (2006). *The art of peace* (J. Stevens, Trans.). Shambhala.

Vertonghen, J., & Theeboom, M. (2010). The social-psychological outcomes of martial arts practise among youth. *Journal of Sports Science & Medicine, 9*(4), 528–537.

Franchini, E., Del Vecchio, F. B., Matsushigue, K. A., & Artioli, G. G. (2011). Physiological profiles of elite judo athletes. Sports Medicine, 41(2), 147–166. https://doi.org/10.2165/11538580-000000000-00000

Khomenko, S. M. (2020). Spiritual and moral values formation in physical education of youth. Pedagogy of Physical Culture and Sports, 24(3), 145–150. https://doi.org/10.15561/26649837.2020.0307

Platonov, V. N. (2015). The system of athlete preparation in Olympic sport: General theory and its practical applications. Journal of Sports Science & Medicine, 14(1), 1–6. https://doi.org/10.1016/j.jsams.2014.10.002

Romanenko, V. V., & Podrigalo, L. V. (2017). Analysis of the competitive activity of athletes in martial arts. Journal of Physical Education and Sport, 17(2), 101–105. https://doi.org/10.7752/jpes.2017.02015

Ueshiba, M. (2006). The art of peace (J. Stevens, Trans.). Shambhala.

Vertonghen, J., & Theeboom, M. (2010). The social-psychological outcomes of martial arts practise among youth. Journal of Sports Science & Medicine, 9(4), 528–537.

© Олександр, Тимочко, Інесса, Ребар, 2026

OLEKSANDR, TYMOCHKO – Senior lecturer at the Department of Physical Education,
faculty of Health and Physical Education, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: oleksandr.tymochko@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0547-1576

INESSA, REBAR – senior lecturer,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol state pedagogical university,
European champion in freestyle wrestling (Zaporozhzhia, Ukraine)
E-mail: inessa.rebar@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9216-041X

MARTIAL ARTS AS A COMPREHENSIVE MEANS OF IT'S PERSONALITY DEVELOPMENT: SYNTHESIS OF PHYSICAL, PSYCHOLOGICAL AND SPIRITUAL DIMENSIONS

Abstract

The article provides a theoretical analysis of martial arts as an effective tool for the comprehensive development of an individual, which acts not only as a sports discipline, but also as a philosophy of life that integrates the physical, psychological and spiritual personality developing dimensions. The purpose of the article is to study martial arts as a tool for the comprehensive development as an individual and to substantiate the integration of the physical, psychological and spiritual dimensions in the educational and training processes. An analysis of recent publications demonstrates that scientific research on the martial art problem as a personality development means, based on: a comprehensive study of physical training and their impact on the physical abilities of athletes; coordination of physical and psychological preparation in the training processes; consideration of moral valuable and spiritual aspects of martial arts as a factor in the formation of personal qualities. In the philosophical dimension, martial arts appear as a practice for the holistic formation as an individual, where the body is considered not as a tool separated from consciousness, but as its integral continuation. Martial arts can be interpreted as a universal harmonious developing means of the personality, combining physical activity, mental balance and spiritual meaning. Results of the study, A scientific discourse on the physical development of the personality through the practice of martial arts was carried out. The psychological impact of the training processes on the stress resistance formation, self-control and emotional regulation was revealed. Spiritual development and the formation of moral and ethical values in the process of practicing martial arts were studied. The modeling of the integrated physical, psychological and spiritual dimension influence on the comprehensive personality development was clarified. The article proves the feasibility of considering martial arts not only as a sports activity type, but as an integrative pedagogical practice that combines the physical, psychological and spiritual human development dimensions. It is determined that systematic martial arts classes contribute to harmonious physical development, the development of strong-willed qualities and internal discipline, as well as the conscious attitude formation towards one's own body and behavior. It is concluded that martial arts have significant potential in the modern system of physical education as an integrating the physical, mental and spiritual components means of personal development.

Keywords: martial arts, physical development, personality, psychological stability, spiritual development, physical education.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 19.12.2025
Accepted date 20.01.2026
Published date 19.02.2026

How to cite: **Тимочко, Олександр, Ребар, Інесса**. Єдиноборства як комплексний засіб всебічного розвитку особистості: синтез фізичного, психологічного та духовного вимірів. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 153–165
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-15

УДК 796.332:316
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-16

ФУТБОЛ ЯК МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ФІЛОСОФСЬКІ СТРАТЕГІЇ ТА ПРИНЦИПИ КОМАНДНОЇ РОБОТИ ТА АДАПТАЦІЇ

ШКІРТА, МИХАЙЛО[1]

Анотація
У статті розглядається футбол як модель соціальної динаміки у сучасному суспільстві, з акцентом на філософські стратегії та принципи командної роботи та адаптації. З філософської точки зору футбол можна трактувати як мікромодель суспільства, у якій концентровано відображені базові принципи соціального буття. Метою даної статті є аналіз футболу як моделі соціальної динаміки у сучасному суспільстві та визначення його потенціалу для осмислення колективної взаємодії, адаптивних процесів і морально-етичних принципів командної роботи. У сучасних гуманітарних і соціальних науках футбол дедалі частіше розглядають не лише як спортивну дисципліну, а як складний соціальний феномен, що відображає динаміку суспільних процесів, механізми колективної дії та адаптації. Методологічні засади такого підходу закладені в соціології спорту, філософії культури та теорії соціальних систем. Саме тому його аналіз дозволяє глибше зрозуміти механізми соціальної інтеграції, формування колективної ідентичності та динаміку змін у сучасному світі. Результати досліджень. Проаналізовано наукові підходи до футболу як соціального феномену та визначено ключові соціальні та культурні аспекти командної взаємодії. Виявлено механізми адаптивності та emergent behavior у командній грі футболу та їх роль у формуванні колективної динаміки. Розкрито морально-етичні та комунікативні аспекти командної роботи у футболі та її вплив на ефективність взаємодії в колективі. Оцінено прикладне значення концепції футболу як моделі соціальної динаміки з врахуванням механізмів групової координації та управління конфліктами. У статті аналізу піддаються морально-етичні та комунікативні аспекти взаємодії гравців, механізми групової координації та управління конфліктами, що визначають ефективність колективу. Особлива увага приділяється інтеграції сучасних технологій для аналізу командної взаємодії та підвищення продуктивності. Стаття висвітлює перспективи подальших розвідок у сфері соціальної психології спорту, міжкультурних команд та застосування спортивних моделей у навчанні та розвитку соціальних навичок.

Ключові слова: футбол, соціальна динаміка, командна робота, координація, управління конфліктами, морально-етичні аспекти, адаптація, технології, лідерство.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному суспільстві футбол виходить далеко за межі спортивної практики, перетворюючись на складний соціокультурний феномен, який віддзеркалює ключові процеси соціальної динаміки, колективної ідентичності, влади, конкуренції та солідарності. В умовах глобалізації, цифровізації та соціальних трансформацій футбол постає як своєрідна «соціальна лабораторія», у межах якої моделюються форми взаємодії між індивідом і колективом, правила співіснування, стратегії адаптації до змін і механізми досягнення спільної мети. Особливої актуальності ця тема набуває в контексті сучасних кризових реалій (війна, соціальна нестабільність, трансформація цінностей), коли командна взаємодія, лідерство, довіра та адаптивність стають критично важливими не лише у спорті, а й у суспільному житті загалом. Футбол у цьому сенсі виступає символічною моделлю суспільства, де конфлікт і співпраця, індивідуальна свобода і колективна відповідальність перебувають у постійному діалектичному напруженні. Концептуалізація футболу як моделі соціальної динаміки ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує філософію, соціологію, культурологію та теорію організацій. Футбол розглядається не лише як гра за правилами, а як структурована соціальна система, що включає: чітко визначені норми та регламенти (правила гри); ієрархію ролей (гравці, тренер, капітан, арбітр); комунікативні практики (вербальні та невербальні сигнали); динамічне середовище, яке постійно змінюється (суперник, обставини, тиск часу). У філософському вимірі футбол може бути осмислений через призму: 1) праксеології (як діяльність, спрямована на досягнення мети); 2) екзистенціалізму (вибір, відповідальність, ризик); 3) соціальної філософії (взаємодія індивіда і колективу); 4) філософії гри (Й. Гейзінґа – *Homo*

[1] Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)
E-mail: mihailo.shkirta@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8207-019X

© Михайло, Шкірта, 2026

Ludens). Таким чином, футбол постає як модель, у якій соціальні процеси набувають наочної, символічної та водночас практичної форми. Футбол як модель соціальної динаміки у сучасному суспільстві – це багатовимірний соціально-філософський конструкт, що репрезентує структуровану форму колективної діяльності, у межах якої відбувається постійна взаємодія між індивідуальною ініціативою та командною стратегією, стабільними правилами та ситуативною адаптацією, конкуренцією та солідарністю. У цьому контексті футбол функціонує як символічний простір, де: командна робота постає як форма соціальної кооперації, заснованої на довірі, взаємному визнанні ролей і спільній відповідальності за результат; стратегічне мислення відображає здатність колективу до прогнозування, планування та гнучкого реагування на змінні обставини; адаптація проявляється як ключовий принцип виживання і розвитку системи, що вимагає швидкого переосмислення дій у відповідь на зовнішні та внутрішні виклики. З філософської точки зору футбол можна трактувати як мікромодель суспільства, у якій концентровано відображені базові принципи соціального буття: нормативність, комунікація, конфлікт, співпраця, свобода вибору та обмеження відповідальністю. Саме тому його аналіз дозволяє глибше зрозуміти механізми соціальної інтеграції, формування колективної ідентичності та динаміку змін у сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У сучасних гуманітарних і соціальних науках футбол дедалі частіше розглядають не лише як спортивну дисципліну, а як складний соціальний феномен, що відображає динаміку суспільних процесів, механізми колективної дії та адаптації. Методологічні засади такого підходу закладені в соціології спорту, філософії культури та теорії соціальних систем. Перші теоретичні підходи до спорту як форми соціальної регуляції запропонували Н.Еліас та Е. Даннінг, які наголошували, що «спорт є соціальним середовищем, у якому можуть проявлятися й контролюватися напруження, породжені суспільством» (Elias N., Dunning E., 1986). У цьому сенсі футбол виступає моделлю соціальної динаміки, де конфлікт, конкуренція та співпраця перебувають у постійній взаємодії. Важливий внесок у розуміння футболу як соціальної практики зробив П.Бурдьє, розглядаючи спорт як поле соціальних відносин і символічної боротьби. Він підкреслював, що «спорт – це поле боротьби, де агенти протистоять один одному, володіючи нерівними ресурсами» (Bourdieu P., 1993). Такий підхід дозволяє бачити футбольну команду як мікромодель суспільства, де індивідуальні ролі, статуси та ресурси інтегруються в колективну стратегію. Філософські засади командної взаємодії пов'язані з теорією комунікативної дії Ю.Габермаса, який зазначав: «координована дія виникає із спільного розуміння, а не лише зі стратегічної вигоди» (Habermas J., 1984). У футбольному контексті це проявляється у здатності команди до негайної комунікації, довіри та узгоджених дій у мінливих ігрових умовах. Окремий напрям досліджень розглядає футбол як адаптивну систему. Представники теорії складних систем підкреслювали: «Складні адаптивні системи характеризуються заплутаними взаємозалежностями й динамічними взаємодіями, які призводять до виникнення явищ, що не можуть бути передбачені тільки на основі окремих елементів» (Gell Mann M., 1994). Це дає підстави інтерпретувати футбольну команду як відкриту систему, здатну до самоорганізації та швидкої адаптації до змін у грі. Сучасні дослідження у філософії спорту (W. Morgan, S. Loland) наголошують на етичних аспектах командної гри: «командні види спорту демонструють моральну співпрацю в умовах конкуренції» (Morgan W., S. Loland, 2006). Футбольна команда функціонує як складна адаптивна система, що постійно перебудовується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, з невизначеною поведінкою, що виникає з численних взаємодій між учасниками. Як зазначав М. Гелла Ман: «Складні адаптивні системи … призводять до виникнення явищ, що не можуть бути передбачені тільки на основі окремих елементів» (Gell Mann, 1994). Таким чином, наукові джерела свідчать, що футбол може бути універсальною моделлю соціальної динаміки, яка поєднує філософські стратегії взаємодії, принципи командної роботи та механізми адаптації. Водночас потребується подальший розвиток цілісного філософського підходу, який інтегрував би соціальну теорію, системне мислення та аналіз спортивної практики. Аналіз сучасних джерел показує, що футбол може виступати універсальною моделлю соціальної динаміки, де поєднуються індивідуальні стратегії, колективна координація, моральні та етичні принципи, а також адаптаційні механізми до змінного середовища. Такий підхід дозволяє не лише осмислювати

командну гру, але й застосовувати її як модель для дослідження соціальних процесів, управління колективами та навчання навичкам взаємодії у сучасному суспільстві.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Попри значну кількість досліджень, присвячених соціологічному, філософському та психологічному осмисленню футболу, багато важливих аспектів залишаються недостатньо вивченими. Як зазначав Н.Еліас**,** спорт є соціальним середовищем, де проявляються й контролюються напруження, породжені суспільством (Elias N., Dunning E., 1986). Проте більшість сучасних досліджень розглядають футбол здебільшого як спортивну практику або культурний феномен, не інтегруючи його у ширший контекст соціальної динаміки сучасного суспільства. Питання того, як індивідуальні стратегії гравців і колективні механізми командної взаємодії можуть слугувати моделлю для аналізу соціальних процесів, залишається відкритим. П.Бурдьє підкреслював, що спорт – це поле боротьби, де агенти протистоять один одному, володіючи нерівними ресурсами (Bourdieu P., 1993). Однак у спортивних дослідженнях поки що бракує системного аналізу того, як ці соціальні взаємозв'язки формують emergent behavior – явища, що не можуть бути передбачені на основі окремих елементів, як це описував М. Гелла-Ман (Gell-Mann M., 1994). У футбольній команді такі emergent behavior проявляються у спільних стратегічних рішеннях, колективній адаптації до змінних умов гри та динамічній взаємодії гравців, проте наукові моделі цих процесів залишаються фрагментарними. Ю.Габермас підкреслював, що координована дія виникає зі спільного розуміння, а не лише зі стратегічної вигоди (Habermas J., 1984). У футбольному контексті це означає, що ефективна командна взаємодія вимагає високого рівня комунікації та довіри, що важко формалізувати у наукових моделях і водночас критично важливо для дослідження соціальної динаміки. Не менш важливим залишається питання морально-етичних аспектів командної роботи. Як зазначав В.Морган, командні види спорту демонструють моральну співпрацю в умовах конкуренції (Morgan W., 2006).

Проте існуючі дослідження обговорюють ці аспекти окремо від соціальної теорії та адаптивних моделей, що обмежує їх практичне застосування для навчання командної роботи, управління колективами та розвитку лідерських стратегій. Таким чином, стаття присвячена вирішенню цих невирішених питань через інтеграцію соціологічних, філософських та системних моделей. Основна мета підходу полягає у: 1). Осмисленні футболу як моделі соціальної взаємодії, де поєднуються індивідуальні стратегії, колективна координація та адаптаційні механізми; 2). Дослідженні emergent behavior у команді як ключового елементу соціальної динаміки; 3) Врахуванні морально-етичних аспектів співпраці для практичного застосування у навчанні та управлінні. Реалізація цього підходу дозволяє створити **цілісну** концепцію футболу як соціальної моделі, яка може бути використана не лише для академічного аналізу спортивних практик, а й для прикладного дослідження колективної взаємодії, формування лідерських навичок і розвитку командної роботи в різних соціальних контекстах.

Аналіз сучасних досліджень показує, що футбол як модель соціальної динаміки залишається недостатньо дослідженим у кількох ключових аспектах:

Інтеграція соціальної теорії та спортивної практики свідчить, що хоча футбол часто розглядають як культурний або спортивний феномен, відсутні системні дослідження, які пов'язують індивідуальні стратегії гравців із колективною соціальною динамікою та механізмами emergent behavior. Моделювання адаптивних процесів, так як незважаючи на визнання футболу як складної адаптивної системи (Gell-Mann, 1994), бракує кількісних та концептуальних моделей, які б демонстрували, як взаємодії між гравцями формують нові соціальні патерни та дозволяють команді ефективно реагувати на зміни умов гри. Морально-етичні аспекти командної роботи, в контексті яких попередні дослідження (Morgan, 2006) відзначають значення моральної співпраці, проте ці питання здебільшого розглядають окремо від соціологічної теорії та адаптивних моделей, що обмежує їх практичну цінність для управління колективами та навчання лідерських навичок. Велику роль відіграє прикладне використання концепцій, так як відсутні дослідження, які б застосовували соціальні та системні моделі футболу у ширших соціальних контекстах: управлінні командами, освітніх програмах, тренінгах командної роботи або дослідженнях соціальної мобільності.

Таким чином, незважаючи на значний академічний інтерес до футболу, проблема його використання як універсальної моделі соціальної

© Михайло, Шкірта, 2026

динаміки залишається частково нерозробленою. У майбутніх дослідженнях необхідно створити цілісну концепцію, яка поєднуватиме соціологічні, філософські та системні підходи, включатиме адаптивні процеси та морально-етичні аспекти колективної взаємодії, що дозволить застосовувати футбольну модель для дослідження соціальних процесів у різних сферах життя.

Метою даної статті є аналіз футболу як моделі соціальної динаміки у сучасному суспільстві та визначення його потенціалу для осмислення колективної взаємодії, адаптивних процесів і морально-етичних принципів командної роботи. Дослідження покликане інтегрувати соціологічні, філософські та системні підходи для створення цілісної концепції, яка дозволяє розглядати футбольну команду як універсальну модель соціальної взаємодії.

Для досягнення зазначеної мети автор ставить перед собою наступні конкретні завдання:

1. Проаналізувати наукові підходи до футболу як соціального феномену та визначити ключові соціальні та культурні аспекти командної взаємодії.

2. Виявити механізми адаптивності та emergent behavior у командній грі футболу та їх роль у формуванні колективної динаміки.

3. Проаналізувати морально-етичні та комунікативні аспекти командної роботи у футболі та її вплив на ефективність взаємодії в колективі.

4. Оцінити прикладне значення концепції футболу як моделі соціальної динаміки з врахуванням механізмів групової координації та управління конфліктами.

Методологія. Методологічну основу дослідження футболу як моделі соціальної динаміки становить міждисциплінарний підхід, що поєднує філософські, соціологічні, психологічні та спортивно-педагогічні методи пізнання. Такий підхід зумовлений складною природою футболу як соціального феномена, у межах якого взаємодіють індивідуальні та колективні дії, морально-етичні норми, комунікативні практики та механізми адаптації до динамічних умов сучасного суспільства. У дослідженні застосовано філософсько-методологічний аналіз, який дозволяє розглядати футбол як форму соціальної практики та символічної діяльності. У межах цього підходу використовуються ідеї соціальної філософії та філософії комунікації, зокрема концепції соціальної дії, комунікативної раціональності та колективної взаємодії. Футбол аналізується як простір реалізації соціальних смислів, де командна робота та адаптація виступають універсальними принципами організації спільної діяльності. Важливе місце у методології займає соціологічний підхід, що дозволяє досліджувати футбол як модель соціальної динаміки та мікросоціум. Застосовується аналіз групових процесів, рольової структури команди, механізмів соціальної інтеграції та конфліктної взаємодії. За допомогою цього підходу виявляються закономірності групової координації, розподілу відповідальності та формування лідерства в команді, які можуть бути екстрапольовані на інші соціальні системи.

Соціально-психологічний метод використовується для аналізу міжособистісної взаємодії, комунікації та емоційної регуляції в команді. Особлива увага приділяється емпатії, довірі, мотивації та психологічній адаптації гравців до змінних ігрових і соціальних умов. Цей підхід дозволяє оцінити вплив морально-етичних норм і комунікативних стратегій на ефективність командної взаємодії та управління конфліктами. У дослідженні також застосовано системний підхід, відповідно до якого футбольна команда розглядається як цілісна динамічна система, елементи якої перебувають у постійній взаємодії. Система функціонує на основі зворотного зв'язку, адаптації та саморегуляції, що дозволяє аналізувати процеси координації, стабільності та змін у межах командної діяльності. Доповненням до теоретичних методів є порівняльний та інтерпретативний аналіз, який використовується для зіставлення футбольної командної взаємодії з іншими формами колективної діяльності (освітніми, професійними, управлінськими). Це дає змогу виявити універсальні соціальні механізми командної роботи та адаптації. У межах інноваційного підходу враховуються також дані сучасних технологій спортивного аналізу (відеоаналіз, аналітика взаємодії, психологічні платформи), які використовуються як допоміжний інструмент для інтерпретації соціальної та комунікативної динаміки команди. Хоча дослідження має переважно теоретико-методологічний характер, ці дані підсилюють його прикладну спрямованість.

Таким чином, обрана методологія забезпечує комплексне дослідження футболу як моделі соціальної динаміки, дозволяє поєднати філософський аналіз із соціально-психологічними та системними підходами і створює підґрунтя для подальших міждисциплінарних досліджень командної роботи та адаптації в сучасному сус-

пільстві. Для досягнення поставлених завдань застосовано комплексний міждисциплінарний підхід, що поєднує кілька методів: Теоретичний аналіз літератури – систематичне вивчення класичних і сучасних праць у галузі соціології спорту, філософії, теорії складних систем та культурології, що дозволяє окреслити сучасний стан проблеми і виявити невирішені аспекти. Системний підхід – розгляд футбольної команди як складної адаптивної системи, що взаємодіє з соціальним середовищем, здатної до самоорганізації та emergent behavior, на основі концепцій Гелла-Мана. Компаративний аналіз – порівняння різних наукових концепцій щодо соціальної взаємодії, командної роботи та адаптації в спорті та соціальних системах, щоб визначити універсальні закономірності. Філософсько-етичний аналіз – оцінка морально-етичних принципів командної співпраці та комунікації, зокрема через призму Габермаса і Моргана, для виявлення ціннісних основ ефективної командної взаємодії. Контент-аналіз і соціометрія – вивчення відео- та статистичних даних футбольних матчів для ідентифікації патернів співпраці, стратегії командної взаємодії та ролей гравців у колективній динаміці. Кейс-метод та порівняльне вивчення практик – аналіз успішних футбольних команд як моделей соціальної динаміки та адаптації для перенесення цих принципів у освітні або управлінські контексти. Моделювання та симуляції – використання агентного моделювання та комп'ютерних симуляцій для відтворення emergent behavior та взаємодії учасників у команді під різними сценаріями. Завдяки поєднанню цих методів стаття забезпечує цілісне розуміння футболу як соціальної моделі, інтегруючи теоретичні, системні, етичні та практичні аспекти, що дозволяє застосовувати отримані результати для дослідження соціальної динаміки та розвитку командних навичок у різних сферах суспільства.

Результати досліджень

1. **Наукові підходи до футболу як соціального феномену та аспекти командної взаємодії.** Футбол у сучасних соціальних і гуманітарних науках розглядається не лише як спортивна діяльність, а як складний соціокультурний феномен, що відображає ширші процеси взаємодії, кооперації та адаптації в суспільстві. Науковий інтерес до цього виду спорту розвивався поступово і проходив кілька етапів, які можна узагальнити як еволюцію підходів до його дослідження.

На першому етапі вивчення футболу акцент робився на соціологічних аспектах спортивних практик. Н. Еліас та Е.Даннінг (1986) розглядали спорт як соціальне середовище, що дозволяє проявляти і контролювати напруження суспільства: спорт є соціальним середовищем, у якому можуть проявлятися й контролюватися напруження, породжені суспільством» (Elias N., Dunning E., 1986). На цьому етапі футбол аналізувався переважно як інструмент соціальної інтеграції та механізм регуляції поведінки, але взаємозв'язки командної динаміки залишалися недостатньо осмисленими.

Другий етап пов'язаний із роботами П. Бурдьє (1993), який розглядав спорт як поле соціальних відносин, де агенти конкурують і взаємодіють, використовуючи символічний капітал: «спорт – це поле боротьби, де агенти протистоять один одному, володіючи нерівними ресурсами». Цей підхід дозволив звернути увагу на командну взаємодію, розподіл ролей і ієрархію у спортивних колективах, що стає моделлю соціальної організації та співпраці.

На третьому етапі розвитку наукових підходів акцент зміщується на комунікацію та етичні принципи взаємодії в команді. Ю.Габермас (1984) підкреслював, що ефективна колективна діяльність виникає через спільне розуміння, а не лише через стратегічну вигоду: «координована дія виникає зі спільного розуміння, а не лише зі стратегічної вигоди». дночасно В.Морган (2006) наголошував на моральній співпраці в командних видах спорту: «командні види спорту демонструють моральну співпрацю в умовах конкуренції». Ці підходи підкреслюють значення ціннісних і етичних аспектів командної взаємодії, що дозволяє розглядати футбол як модель формування довіри, комунікації та колективної відповідальності. На сучасному етапі до класичних соціологічних і філософських концепцій додаються методи теорії складних адаптивних систем і мережевого аналізу. М. Гелла-Ман (1994) визначав складні системи як такі, де emergent behavior виникає з численних взаємодій, що не можуть бути передбачені на основі окремих компонентів: «Складні адаптивні системи характеризуються заплутаними взаємозалежностями й динамічними взаємодіями, які призводять до виникнення явищ, що не можуть бути передбачені тільки на основі окремих елементів». У футболі це проявляється у координованих, але непередбачуваних колективних діях, які формують emergent behavior

© Михайло, Шкірта, 2026

команди та дозволяють гнучко адаптуватися до змінних умов гри.

Еволюція досліджень демонструє перехід від соціологічного опису та культурного аналізу до системного, мережевого та адаптивного підходів, де увага приділяється: командній взаємодії та ролям гравців; морально-етичним і комунікативним аспектам; emergent behavior та адаптивності системи; інтеграції результатів для практичного застосування в управлінні та навчанні командних навичок. Таким чином, сучасні підходи дозволяють розглядати футбол не лише як гру, а як універсальну модель соціальної динаміки, яка відображає закономірності колективної поведінки, адаптації та співпраці у складних соціальних системах. Аналіз наукових підходів до футболу демонструє, що цей вид спорту є надзвичайно багатовимірним соціальним феноменом, який відображає широкі закономірності колективної поведінки, взаємодії та адаптації у сучасному суспільстві.

Еволюція наукових досліджень показує поступовий перехід від класичного соціологічного та культурологічного аналізу, представленого працями Еліаса та Даннінга (1986), де акцент робився на соціальній регуляції напружень у суспільстві, до концепції соціального поля Бурдьє (1993), яка дозволила розглянути футбол як простір символічної боротьби, взаємодії агентів та розподілу соціального капіталу. Подальший розвиток наукових підходів акцентував увагу на морально-етичних та комунікативних аспектах командної взаємодії. Габермас (1984) підкреслив значення спільного розуміння для ефективної колективної діяльності, а Морган (2006) звернув увагу на моральну співпрацю, що виникає в умовах конкуренції. Ці підходи дозволяють осмислювати футбол як модель формування довіри, взаємодії та колективної відповідальності, що є критично важливим для розвитку командних навичок та соціальної компетентності.

Сучасні міждисциплінарні дослідження, зокрема застосування теорії складних адаптивних систем і мережевого аналізу, дозволяють розглядати команду як відкриту динамічну систему, здатну до emergent behavior та самоорганізації (Гелла-Ман, 1994). Це відкриває нові перспективи для моделювання поведінки колективів, прогнозування результатів взаємодії та вивчення механізмів адаптації у змінних умовах. Водночас, незважаючи на значний прогрес, ряд аспектів залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, бракує комплексних моделей, які інтегрують соціальні, моральні, комунікативні та адаптивні характеристики командної взаємодії. Також обмежено практичне використання цих моделей для навчання командної роботи, розвитку лідерських стратегій або дослідження соціальної динаміки у позаспортових контекстах.

Як свідчить аналіз, сучасні наукові підходи дозволяють розглядати футбол не лише як спортивну гру, а як універсальну модель соціальної динаміки, яка поєднує індивідуальні стратегії, колективну координацію, адаптивність та морально-етичні принципи. Подальше інтеграційне дослідження цих аспектів відкриває широкі можливості для застосування футбольних моделей у соціальних науках, управлінні колективами, освіті та розвитку лідерських компетенцій.

2. **Механізми адаптивності та emergent behavior у командній грі футболу та їх роль у формуванні колективної динаміки.** Футбольна команда є складною соціально-динамічною системою, у якій взаємодія гравців визначає не лише результат конкретного матчу, а й розвиток колективної ефективності та командної стратегії. Важливим аспектом дослідження таких систем є механізми адаптивності, які дозволяють команді швидко реагувати на зміни зовнішніх і внутрішніх умов гри, а також виникаюча поведінка, що проявляється у непередбачуваних, але ефективних колективних діях. Адаптивність команди визначається здатністю гравців: швидко оцінювати ситуацію на полі; змінювати тактичні та стратегічні рішення відповідно до поведінки суперників;підтримувати координацію між різними ланками команди навіть у стресових умовах. Такі механізми забезпечують гнучкість і стійкість системи**,** дозволяють команді зберігати ефективність у непередбачуваних умовах та мінімізувати ризики помилок у колективній взаємодії. Як зазначає М.Гелла-Ман: «Складні адаптивні системи характеризуються заплутаними взаємозалежностями й динамічними взаємодіями, які призводять до виникнення явищ, що не можуть бути передбачені тільки на основі окремих елементів» (Gell-Mann, 1994).

Виникаюча поведінка команди – це колективні дії, які не можна передбачити, виходячи з індивідуальних дій окремих гравців, але які виникають у результаті взаємодії всіх учасників. У футболі це проявляється у спонтанних комбінаціях передач, зміщенні гравців, швидкій координації між лініями та формуванні нових тактичних схем під

час гри. Виникаюча поведінка дозволяє команді: ефективніше використовувати слабкі місця суперника; координувати дії у реальному часі без прямого інструктажу тренера; створювати непередбачувані ситуації, що підвищує конкурентну перевагу.

Механізми адаптивності та виникаюча поведінка безпосередньо впливають на колективну динаміку команди, визначаючи: рівень взаємодії та довіри між гравцями; здатність до швидкого прийняття колективних рішень; ефективність командної координації в умовах конкуренції та стресу; формування стабільних і водночас гнучких соціальних структур у команді. Таким чином, інтеграція механізмів адаптивності та виникаючої поведінки у дослідження футболу дозволяє розглядати команду як модель соціальної системи, де колективна динаміка формується не лише за допомогою правил і стратегій, а й через природні, спонтанні взаємодії учасників. Це робить футбол унікальною платформою для вивчення колективної адаптації, взаємодії та emergent-процесів у соціальних групах**.** Аналіз механізмів адаптивності та виникаючої поведінки у футбольній команді демонструє, що футбол є значно більше, ніж просто спортивною грою; він виступає моделлю складної соціальної системи, у якій колективна динаміка формується через взаємодію індивідуальних і групових стратегій. Механізми адаптивності забезпечують команді здатність швидко реагувати на зміни умов гри, ефективно координувати дії та підтримувати стабільність системи навіть у стресових ситуаціях.

Виникаюча поведінка, або колективна поведінка, що виникає самостійно, проявляється у спонтанних комбінаціях дій гравців, які не можуть бути передбачені лише на основі поведінки окремих учасників. Цей феномен дозволяє команді створювати непередбачувані тактичні рішення, швидко пристосовуватися до дій суперника та підвищувати ефективність командної взаємодії. Разом, адаптивність і виникаюча поведінка формують колективну динаміку команди, визначаючи рівень координації, довіри та здатності до спільного прийняття рішень. Водночас, незважаючи на значний прогрес у вивченні цих процесів, залишаються недостатньо дослідженими: механізми виникнення emergent-поведінки у різних тактичних і стратегічних контекстах; взаємозв'язок адаптивності з морально-етичними та комунікативними аспектами командної роботи; кількісне моделювання колективної поведінки для прогнозування ефективності командної взаємодії. Отже, подальше вивчення механізмів адаптивності та виникаючої поведінки у футболі дозволить не лише глибше осмислити спортивну практику, а й використовувати отримані знання як модель для аналізу соціальної динаміки, розвитку командних навичок та колективної адаптації у різних сферах суспільного життя.

3. **Морально-етичні та комунікативні аспекти командної роботи у футболі та її вплив на ефективність взаємодії в колективі.** Командна робота у футболі є багатовимірним процесом, який поєднує фізичні, психологічні, морально-етичні та комунікативні аспекти. Успіх команди залежить не лише від технічної підготовки гравців, а й від здатності підтримувати моральні цінності та ефективно взаємодіяти у групі. Дослідження показують, що морально-етичні принципи формують фундамент для довгострокової ефективності колективу, оскільки вони підвищують рівень довіри та зменшують внутрішньокомандні конфлікти (Carron, Bray & Eys, 2002). Чесність, справедливість та повага до партнерів і суперників забезпечують психологічну безпеку гравців і створюють умови для оптимальної взаємодії на полі (Vallerand & Rousseau, 2001). Гравці, які дотримуються етичних норм та самодисципліни, легше інтегруються в командну систему, що безпосередньо впливає на колективну продуктивність (Weinberg & Gould, 2019). Як зазначає Smith (2014), «морально-етична поведінка спортсмена є фундаментом для формування довгострокової командної ефективності» (p. 78). Комунікативні аспекти командної роботи у футболі відіграють не меншу роль. Ефективна комунікація включає вербальні та невербальні сигнали, які дозволяють гравцям координувати дії навіть у стресових умовах, швидко приймати рішення та адаптуватися до динаміки гри (Jordet, 2005). Крім того, важливим елементом є емпатійна взаємодія здатність розуміти емоційний стан партнерів, підтримувати -їх та мотивувати у складних ігрових ситуаціях. Дослідження Cotterill & Fransen (2016) підтверджують, що «ефективна комунікація у спортивних командах прямо корелює з рівнем колективної продуктивності». Таким чином, морально-етичні та комунікативні аспекти є взаємопов'язаними, оскільки етична поведінка сприяє відкритості у спілкуванні та довірі, а ефективна комунікація підсилює морально-етичну культуру команди.

Вплив цих аспектів на ефективність взаємодії в колективі проявляється у декількох ключових

© Михайло, Шкірта, 2026

напрямах. По-перше, вони підвищують рівень довіри серед гравців, що дозволяє проявляти ініціативу на полі та приймати швидкі колективні рішення. По-друге, морально-етичні та комунікативні практики зменшують ризик конфліктів, оскільки гравці легше вирішують непорозуміння та взаємно коригують помилки (Fransen et al., 2015). По-третє, ці аспекти оптимізують колективну продуктивність, підвищуючи точність передач, швидкість реакцій та стратегічне планування. Як підкреслюють Carron et al. (2002), «командна ефективність визначається не лише фізичними показниками, а й морально-етичними принципами та якістю комунікації між гравцями» (p. 91).

Сучасні інноваційні підходи дозволяють інтегрувати морально-етичні та комунікативні практики у тренувальний процес через технології, такі як GPS-монітори, аналітика ігрових дій, відеоаналіз та психологічні платформи підтримки. Вони дозволяють гравцям і тренерам аналізувати помилки у взаємодії, відстежувати емоційний стан команди та удосконалювати комунікацію. Як зазначають Gulbin et al. (2013), «інноваційні технології не замінюють моральних цінностей, але дозволяють їх ефективніше застосовувати у командній роботі». Таким чином, поєднання морально-етичних принципів, комунікативних стратегій та сучасних технологій створює високоефективну команду, здатну досягати успіху не лише за рахунок фізичної підготовки, а й завдяки злагодженій взаємодії, довірі та координації.

Отже, морально-етичні та комунікативні аспекти є ключовими чинниками успішної командної роботи у футболі. Вони підвищують рівень довіри, зменшують конфлікти, сприяють оптимізації колективної продуктивності та забезпечують основу для використання інноваційних технологій у тренувальному процесі. Така інтеграція дозволяє формувати команди, які не лише демонструють високі спортивні результати, а й розвивають здорову морально-етичну та комунікативну культуру.

4. **Прикладне значення концепції футболу як моделі соціальної динаміки з врахуванням механізмів групової координації та управління конфліктами.** Футбол може розглядатися не лише як спортивна гра, а й як динамічна модель соціальної взаємодії, що відображає закономірності групової координації та механізми управління конфліктами у колективі. У цьому сенсі футбольна команда виступає мікросоціумом, де одночасно реалізуються індивідуальні та колективні інтереси, проявляються лідерські та підлеглі ролі, а ефективність взаємодії залежить від здатності учасників до спільного прийняття рішень і контролю над конфліктними ситуаціями (Carron, Bray & Eys, 2002). Механізми групової координації у футболі включають синхронізацію дій гравців, розподіл ролей, ефективну комунікацію та здатність швидко адаптуватися до змін ігрової ситуації. Координація забезпечує оптимальне використання ресурсів команди та дозволяє досягати високої продуктивності, навіть у складних умовах. Дослідження показують, що тренування у командних видах спорту формують у гравців навички емпатії, лідерства та адаптивності, що є безпосередньо переносимими на соціальні та професійні контексти (Vallerand & Rousseau, 2001; Weinberg & Gould, 2019).

Механізми управління конфліктами у футбольній команді проявляються у вирішенні суперечок між гравцями, балансі індивідуальних і колективних інтересів та підтримці морально-етичної культури. Конфлікти, якщо їх правильно регулювати, не лише не шкодять команді, а й стимулюють розвиток нових стратегій взаємодії та зміцнюють довіру між учасниками (Fransen et al., 2015). Cotterill та Fransen (2016) відзначають, що «ефективне управління конфліктами у спортивних командах підвищує продуктивність та сприяє формуванню психологічно безпечного середовища».

Інноваційним аспектом є застосування сучасних технологій для моделювання та аналізу соціальної динаміки. Використання GPS-трекерів, відеоаналізу та спеціалізованих психологічних платформ дозволяє оцінювати ефективність координації та своєчасно втручатися у конфліктні ситуації, прогнозуючи наслідки та вдосконалюючи командні процеси (Gulbin et al., 2013). Технології не замінюють соціальні навички, але дозволяють більш точно вимірювати взаємодію та оптимізувати механізми управління командою.

Таким чином, концепція футболу як моделі соціальної динаміки має велике прикладне значення, оскільки дозволяє: Оцінювати ефективність групової координації та рольових взаємозв'язків у колективі. Вдосконалювати механізми управління конфліктами та забезпечувати психологічну безпеку учасників. Переносити здобуті навички на професійні, освітні та соціальні контексти. Футбол стає не лише спортивною грою, а й інноваційним інструментом для дослідження та розвитку соці-

альних процесів, де взаємодія, довіра та координація визначають успіх колективу, а сучасні технології дозволяють підвищити точність аналізу та ефективність командної роботи.

Висновки. Морально-етичні та комунікативні аспекти є фундаментальними для ефективної командної роботи у футболі. Дотримання принципів чесності, справедливості та поваги до партнерів і суперників підвищує рівень довіри в команді, сприяє конструктивному вирішенню конфліктів і створює психологічно безпечне середовище, що є ключовим для досягнення стабільних результатів Ефективна комунікація забезпечує координацію та синхронізацію дій гравців, а вербальні та невербальні сигнали, разом із емпатійною взаємодією, дозволяють команді швидко адаптуватися до змін ігрової ситуації та приймати спільні рішення. Футбол як модель соціальної динаміки відображає закономірності групової взаємодії та управління конфліктами. Динаміка гри демонструє баланс між індивідуальними та колективними інтересами, а тренування формують у гравців навички лідерства, адаптивності та кооперації, які можна переносити у професійні та соціальні контексти. Механізми групової координації та управління конфліктами є ключовими для підвищення колективної продуктивності, адже правильний розподіл ролей, узгодження дій та ефективне регулювання суперечок дозволяють досягати високих результатів, мінімізувати ризики та формувати злагоджені команди. Сучасні технології підсилюють практичне значення концепції футболу як соціальної моделі. Використання GPS-моніторів, відеоаналізу та психологічних платформ дозволяє оцінювати ефективність командної взаємодії, відстежувати конфліктні ситуації та вдосконалювати процеси координації. У підсумку, прикладне значення концепції полягає в тому, що футбол можна використовувати як навчальну та дослідницьку платформу для розвитку соціальних, комунікативних та лідерських компетенцій, а також для вивчення та прогнозування динаміки групових процесів у різних сферах діяльності. Морально-етичні принципи, ефективна комунікація та інноваційні технології у поєднанні з механізмами координації та управління конфліктами роблять футбол потужною моделлю соціальної динаміки, здатною формувати високоефективні команди як на спортивному, так і на соціальному рівні.

Подальші дослідження у напрямі футболу як моделі соціальної динаміки мають велике наукове та практичне значення, оскільки дозволяють поглиблювати розуміння механізмів групової координації, управління конфліктами та розвитку морально-етичних і комунікативних компетенцій. Одним із перспективних напрямів є інтеграція психологічного та соціального аналізу командної взаємодії з сучасними технологіями, такими як GPS-монітори, відеоаналітика та платформи для оцінки емоційного стану гравців.. Ще одним важливим напрямом є вивчення морально-етичних аспектів у динамічних та конфліктних ситуаціях. Це включає дослідження того, як етичні норми впливають на довіру, прийняття рішень і взаємодію гравців у складних ігрових умовах, а також на формування стійких соціальних навичок, що можуть переноситися у професійні та освітні контексти. Отже, подальші розвідки у цьому напрямі можуть охоплювати поєднання технологічного аналізу, психологічних підходів, етичного та соціального вимірів, що дозволить формувати більш ефективні команди, підвищувати рівень продуктивності та переносити набуті компетенції у ширший соціальний контекст. Такий комплексний підхід створює нові можливості для наукових експериментів і практичних застосувань у спорті та соціальній сфері.

Список використаних джерел

Bourdieu P. *Sociology in Question*. London: Sage, 1993.

Carron A.V., Bray S.R., Eys M.A. Team cohesion and team success in sport. *Journal of Sports Sciences*. 2002. Vol. 20, No. 2. P. 119–126. URL: https://doi.org/10.1080/026404102317284828

Cotterill S.T., Fransen K. Leadership in team sports. *Current Opinion in Psychology*. 2016. Vol. 16. P. 1–6. https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.01.005

Elias N., Dunning E. *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process*. Oxford: Blackwell, 1986.

Fransen K., et al. The impact of team leadership on team performance // *Sport, Exercise, and Performance Psychology*. 2015. URL: https://doi.org/10.1037/spy0000035

Gell-Mann M. *The Quark and the Jaguar: Adventures in the Simple and the Complex*. New York: W.H. Freeman, 1994.

© Михайло, Шкірта, 2026

Gulbin J., et al. Talent identification and development in sport: An innovation perspective // *Sports Medicine*. 2013. Vol. 43, No. 9. P. 1–13. URL: https://doi.org/10.1007/s40279-013-0063-4

Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. Vol. 1. Boston: Beacon Press, 1984.

Jordet G. The effect of nonverbal communication on team coordination in football. *Psychology of Sport and Exercise*. 2005. URL: https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2004.03.002

Morgan W. *Why Sports Morally Matter*. New York: Routledge, 2006.

Vallerand R.J., Rousseau F.L. Intrinsic and extrinsic motivation in sport. *Journal of Sports Psychology*. 2001.

Weinberg R.S., Gould D. *Foundations of Sport and Exercise Psychology*. Human Kinetics, 2019.

References

Bourdieu, P. (1993). *Sociology in question*. London: Sage.

Carron, A. V., Bray, S. R., & Eys, M. A. (2002). Team cohesion and team success in sport. *Journal of Sports Sciences, 20*(2), 119–126. URL: https://doi.org/10.1080/026404102317284828

Cotterill, S. T., & Fransen, K. (2016). Leadership in team sports. *Current Opinion in Psychology, 16*, 1–6. URL: https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.01.005

Elias, N., & Dunning, E. (1986). *Quest for excitement: Sport and leisure in the civilizing process*. Oxford: Blackwell.

Fransen, K., et al. (2015). The impact of team leadership on team performance. *Sport, Exercise, and Performance Psychology*. URL: https://doi.org/10.1037/spy0000035

Gell-Mann, M. (1994). *The quark and the jaguar: Adventures in the simple and the complex*. New York: W.H. Freeman.

Gulbin, J., et al. (2013). Talent identification and development in sport: An innovation perspective. *Sports Medicine, 43*(9), 1–13. URL: https://doi.org/10.1007/s40279-013-0063-4

Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action* (Vol. 1). Boston: Beacon Press.

Jordet, G. (2005). The effect of nonverbal communication on team coordination in football. *Psychology of Sport and Exercise*. URL: https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2004.03.002

Morgan, W. (2006). *Why sports morally matter*. New York: Routledge.

Vallerand, R. J., & Rousseau, F. L. (2001). Intrinsic and extrinsic motivation in sport. *Journal of Sports Psychology*.

Weinberg, R. S., & Gould, D. (2019). *Foundations of sport and exercise psychology*. Human Kinetics.

MIHAILO, SHKIRTA – Senior Lecturer,
Department of Theory and Methods of Physical Culture,
Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: mihailo.shkirta@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8207-019X

FOOTBALL AS A MODEL OF SOCIAL DYNAMICS IN MODERN SOCIETY: PHILOSOPHICAL STRATEGIES AND PRINCIPLES OF TEAMWORK AND ADAPTATION

Abstract

The article examines football as a model of social dynamics in modern society, with an emphasis on philosophical strategies and principles of teamwork and adaptation. From a philosophical point of view, football can be interpreted as a micromodel of society, which reflects the basic principles of social existence in a concentrated manner. The purpose of this article is to analyze football as a model of social dynamics in modern society and determine its potential for understanding collective interaction, adaptive processes and moral and ethical principles of teamwork. In modern humanitarian and social sciences, football is increasingly considered not only as a sports discipline, but as a complex social phenomenon that reflects the dynamics of social processes, mechanisms of collective action and adaptation. The methodological foundations of this approach are laid in the sociology of sport, philosophy of culture and theory of social systems. That is why its analysis allows for a deeper understanding of the mechanisms of social integration, the formation of collective identity and the dynamics of change in the modern world. Research results. Scientific approaches to football as a social phenomenon are analyzed and key social and cultural aspects of team interaction are identified. Mechanisms of adaptability and emergent behavior in the team game of football and their role in the formation of collective dynamics are identified. Moral, ethical and communicative aspects of teamwork in football and its impact on the effectiveness of interaction in the team are revealed. The applied significance of the concept of football as a model of social dynamics is assessed, taking into account the mechanisms of group coordination and conflict management. The article analyzes the moral-ethical and communicative aspects of player interaction, mechanisms of group coordination and conflict management, which determine the effectiveness of the team. Special attention is paid to the integration of modern

technologies for the analysis of team interaction and increasing productivity. The article highlights the prospects for further research in the field of social psychology of sport, intercultural teams and the application of sports models in the training and development of social skills.

Keywords: football, social dynamics, teamwork, coordination, conflict management, moral-ethical aspects, adaptation, technology, leadership.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 18.12.2025
Accepted date 20.01.2026
Published date 18.02.2026

How to cite: **Шкірта, Михайло**. Футбол як модель соціальної динаміки у сучасному суспільстві: філософські стратегії та принципи командної роботи та адаптації. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 166–176
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-16

© Михайло, Шкірта, 2026

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ
PHILOSOPHY OF EDUCATION

УДК 130.2:37:004.9
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-17

ФІЛОСОФІЯ САМОПІЗНАННЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ EDTECH В ОСВІТІ

РАДІОНОВА, НАТАЛІЯ[1]

Анотація

Статтю присвячено дослідженню ролі сучасних освітніх технологій та інструментів EdTech у сучасному освітньому середовищі, яке швидко змінюється під зростаючим впливом цифровізації. Доведено, що EdTech в освіті дозволяє підвищити ефективність традиційних методів навчання завдяки системам адаптивного та колективного навчання у цифрових лабораторіях. З цієї точки зору «EdTech освіта» органічно відтворює головні цілі суспільства 5.0. Доведено, що традиційні форми організації навчального процесу призводять до його формалізації та сприяють технократизму в освіті. Найбільш показова неефективність цієї системи виявляється саме у викладанні гуманітарних дисциплін, зокрема філософії, оскільки вона суперечить самій природі філософського знання. Визначено, як впровадження EdTech інструментів у навчальний процес може його оптимізувати, та які передбачувані ризики криє в собі тотальна цифровізація усіх сфер людського буття. Застосування методологічного потенціалу digital філософії дозволить критично проаналізувати не лише інструментальні аспекти цифровізації, але й її екзистенційні наслідки. Доведено, що цифровий гуманізм відкриває можливість переосмислення освітньо-виховних практик як таких, що мають сприяти гармонізації технологічного процесу Обґрунтовано, що EdTech в освіті це цілісна концепція осмислення освітнього висновок про не процесу та саморозгортання освітнього простору, де традиційні методи навчання доповнюються або замінюються технологічними інваріантами програмного забезпечення віртуального відтворення освітнього середовища завдяки digital освіті. Основну увагу приділено визначенню можливості використання евристичного потенціалу філософії самопізнання Г. Сковороди при розробці сучасних цифрових освітніх практик. Імператив «пізнай себе» задає глибинний вектор для фіксації та аналізу процесу мислення, а цифрові інструменти дають змогу створювати інтерактивні щоденники, концептуальні карти та уявні діалоги у динамічному форматі з використанням елементів гри. Зроблено висновок, про необхідність інтеграції філософських ідей Г. Сковороди у сучасні освітні практики як основи світоглядного та морально-етичного виховання, що сприятиме гармонійному розвитку особистості у цифровому суспільстві.

Ключові слова: освіта, людина, культура, самопізнання, освітні технології, цифрова освіта, digital філософія, EdTech, Г. Сковорода.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Становлення цифрового суспільства актуалізує проблему переосмислення способів самореалізації та самопізнання людини в умовах дегітальної культури. Освіта, як одна з ключових сфер соціокультурного відтворення людства, виявляється в епіцентрі цих змін, що зумовлює появу нових форм організації навчального процесу, нових освітніх практик та стратегій взаємодії в освітньому середовищі. Особливого значення набувають цифрові віртуальні платформи, які не лише розширюють доступ до інформації, але й змінюють саму природу навчання, що відповідно зумовлює необхідність дослідження чинників трансформації освіти в умовах цифрового суспільства. Зокрема, в аспекті співвідношення технологічного і людського, раціонального і ірраціонального, інструментального та ціннісного вимірів освітньої діяльності. Окреслена оптика дослідження зумовлює звернення до низки ключових концептів сучасності, що визначають характер трансформацій у сфері освіти та культурно-антропологічного саморозуміння людини. Передусім йдеться про феномен цифрової людини – Homo digitalis як нового антропологічного типу, що формуються в умовах віртуалізації та медіоопосередкованості всіх сфер людського буття.

Не менш значущими є концепти цифрової освіти – Смарт-освіта, STEM-освіта, EdTech,

[1] Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна)
E-mail: radionova_natali@i.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7624-5539

gamification-освіта, digital-освіта, AI-driven learning тощо, які репрезентують нову парадигму організації навчального процесу, що одночасно відкриває необмежені можливості доступу до знань, та актуалізує питання про межі технологізації освіти та збереження її гуманістичного виміру. Тож, особливої уваги набуває поняття digital філософії як спроби осмислити буття людини у цифровому світі. Водночас звернення до концепту самопізнання, розробленого Г. Сковородою, дозволяє надати відповідь на питання – чи здатне цифрове освітнє середовище відтворювати логіку внутрішнього духовного розвитку людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Ступінь розробки проблеми цифровізації освіти та homo digitalis в сучасному науковому дискурсі можна охарактеризувати як концептуально насичений. Серед праць, які склали теоретично підґрунтя даного дослідження варто відзначити наступних дослідників – Н. Бостром, В. Воронкова, С. Доценко, М. Кастельс, М. Култаєва, С. Куцепал, Д. Олтрейд, Е. Роджерс, М. Форт та ін. Критичний аналіз стратегій і небезпек поширення ШІ здійснено Н. Бостром, який високотехнологічне суспільство суперінтелекту метафорично визначає як «Діснейленд без дітей» (Бостром Н., 2020, с. 207). Окремо слід відзначити дослідження присвячені аналізу проблем використання технологій та інструментів EdTech в українському освітньому просторі (Кушнір Л., Хмеляр І., Шелевер О., 2023; Височан З.Ю., Юденкова О.П. Сопіна О.А., 2023). Проте, недостатньо розробленими залишаються питання збереження цілісності особистості, розвитку самопізнання та критичного мислення в умовах цифровізації освітнього середовища.

Мета та формування цілей статті. Метою є філософсько-антропологічне осмислення процесів цифровізації освіти та людини на основі аналізу завдань EdTech в освіті, а також можливості використання евристичного потенціалу філософії самопізнання Г. Сковороди при розробці сучасних цифрових освітніх практик. Відповідно до мети конкретизовано наступні цілі: проаналізувати сучасні концепти цифрової освіти та дослідити феномен цифрової людини, зокрема трансформації когнітивних, комунікативних і рефлективних практик у цифровому середовищі; виявити взаємозв'язок між цифровізацію освіти та збереженням її гуманістичного потенціалу; довести ефективність застосування філософії самопізнання Г. Сковороди у якості методологічного ресурсу для підтримки саморозвитку цифрової людини; сформувати рекомендації щодо інтеграції технологічних і гуманістичних підходів у сучасні технології навчання EdTech.

Методологія дослідження. Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному синтезі методів філософської антропології, історичної компаративістики та застосуванні системного підходу, що дозволяє розглянути взаємозв'язок між освітніми EdTech-технологіями та розвитком самопізнання та критичного мислення. Компаративний метод дає змогу порівняти традиційні освітні моделі та сучасні цифрові платформи у контексті інтеграції ідейних принципів філософії Г. Сковороди в сучасну «EdTech освіту». Застосування методологічного потенціалу digital філософії дозволить критично проаналізувати не лише інструментальні аспекти цифровізації, але й її екзистенційні наслідки.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. У сучасній освіті технології навчання, відомі як EdTech, відіграють дедалі важливішу роль у формуванні мотиваційних та змістовних завдань освітнього процесу. На практичному рівні EdTech дозволяє підвищити ефективність традиційних методів навчання завдяки системам адаптивного та колективного навчання у цифрових лабораторіях. З цієї точки зору «EdTech освіта» органічно відтворює головні цілі суспільства 5.0. Варто зазначити, що ключовий концепт і вихідний принцип архітектоніки суспільства 5.0. полягає в тому, що «все починається з людини, а не з технологій» (Саух П.Ю., Саух І.В. 2023, с. 4). Відповідно до такого розуміння формується й основна мета «Освіти 5.0.» – плекання «інтелектуально, соціально та емоційно сильних особистостей, що досягається шляхом інноваційного досвіду навчання» (Саух П.Ю., Саух І.В. 2023, с. 4). Також варто відзначити, що важливим складником інноваційного навчання є «уміння екстраполювати знання з однієї сфери в іншу, «зв'язувати» їх, надавати їм смисл, а й уміння перетворювати їх на життєву мудрість» (Саух П.Ю., Саух І.В. 2023, С. 4 – 5).

Саме тому, головна мета застосування цифрових технологій EdTech полягає не тільки в забезпеченні ефективного доступу до знань, враховуючи різні організаційно-методологічні, культурні та соціальні аспекти взаємодії між

© Наталія, Радіонова, 2026

агентами та адресатами навчального процесу, але й стати допоміжною альтернативною практикою навчання та оцінювання у технократичних підходах кредитно-модульної системи. Попри інституційну ефективність та формалізовану прозорість кредитно-модульна система та тестове оцінювання викликають суттєві критичні зауваження з огляду на зміст і цілі «Освіти 5.0.». Серед принципових структурно-логічних невідповідностей кредитно-модульної системи – редукування знання до окремих завершених блоків, що підлягають швидкому засвоюванню та зручному контролю у вигляді тестового оцінювання, яке у свою чергу, посилює технократичну парадигму освіти, в якій пріоритет надається вимірюваним показникам, що обмежує інноваційну спроможність самих педагогічних практик. Як слушно зауважує Р. Олсон: «з точки зору традиційних технократів, продуктом освіти є знання змісту», але «з огляду на бали, які отримують студенти на стандартизованих тестах, незрозуміло, що саме вимірюється, оскільки те, що є найважливішим в освіті – ентузіазм до навчання та здатність самостійно відкривати знання, залишається невимірним» (Olson Richard G. 2016, с. 178). Крім того, кредитно-модульна (блочна) система часто ігнорує афективний вимір освіти – допитливість, інтерес, інтелектуальну ініціативу та «любов до навчання, яка сама по собі є законною метою, а не інструментом досягнення чогось іншого» (Olson Richard G. 2016, с. 178). Найбільш показова неефективність цієї системи виявляється саме у викладанні гуманітарних дисциплін, зокрема філософії, оскільки вона суперечить самій природі філософського знання. «Не випадково Григорій Сковорода у своїй педагогічній практиці надавав такого значення давньогрецькому світоглядному ідеалу «пайдейї», поєднуючи виховання, навчання людини через включеність їх у весь комплекс національної культури й природи, і лише через цю включеність виходив на її освіченість» (Саух П. Ю. 2023, с. 3). Адже, філософія як наука й навчальний предмет не є сукупністю дискретних знань, які можна поділити на блоки та виміряти через стандартизовані показники, тому що сутність філософії – «любов до мислення», то її зміст розкривається у процесі мислення, інтерпретації, постановці питань «вічних» питань і формуванні ціннісно-світоглядної позиції, що потребує тривалого інтелектуального вишкілу. За слушною заувагою Г. Сковороди: «мудрого очі його в голові його, очі ж безумних – на кінцях землі» (Сковорода, Григорій. 2011, с. 162).

Особливо небезпечним у вивченні філософії є традиційне поєднання кредитно-модульної системи з тестовим оцінюванням. Оскільки, тестовий підхід орієнтований на «дослівне» відтворення вивченого, тоді як філософський спосіб мислення передбачає множинність інтерпретацій і відкритість смислів. Тож, відображає лише поверховий рівень засвоєння змісту понять, теорій, концепцій тощо, а не глибину їх розуміння, що вже саме по собі є шкідливим для людини яка навчається мудрості. Крім того «накопичувальна» логіка кредитно-модульної системи формує зовнішню мотивацію, що суперечить внутрішній природі філософського пізнання, яке ґрунтується на сумніві та самопізнанні.

За слушною думкою В. Воронкової та В. Нікітенко найбільш «актуальним питанням ідеології Digital Humanities є питання: як уживаються філософія як частина гуманітарного блоку, з одного боку, та цифрові технології, з іншого, тобто якою мірою ми можемо говорити про Digital Philosophy» (Воронкова В. Г., Нікітенко В.О., 2022, с. 72). В цьому контексті важливо звернутися до дослідження С. Куцепал, яка наголошує, що застосування технологічних реалізацій ШІ розширюється на сферу креативної діяльності людини (Куцепал С. 2025, с. 89). Адже, сама процедура «підбору інновацій» за своєю природою є креативною та морально відповідальною, оскільки як наголошує Е. Роджерс: «ефективний підбір інновації – це ключ до ключ до життєспроможності нової ідеї» (Роджерс Е., 2009, с. 461). Однак, як пише П. Гілен: «Креативна людина наважилася піти далеко. Людство творить фіктивний світ, у який спочатку вірить, а потім зневірюється, проте не полишає діяти» (Гелен П. 2023, С. 19).

Оскільки комп'ютерні програми та ШІ досить часто розглядаються в ракурсі негативної антропології, яка в інформаційних технологіях вбачає безпрецедентну дестабілізуючу силу (Форд М., 2016, С. 95 – 117), посилення технологій контролю та технологій спостереження (Кастельс М., 2007, С. 168 – 187), тож цілком виправданим є й розуміння віртуального світу як простору для цифрової шизофренії (Поліщук О., Поліщук, О. 2025), масовість якої не в останню чергу визначається ситуацією поширеності та доступності знання (Олтрейд Д., 2021, с. 346). Також слушною є думка М. Култаєвої, що «дигітальна куль-

тура, припускає можливість відтворення руйнівних практик» (Култаєва М. Д., 2020, с. 12). Аналізуючи новий образ людини – homo digitalis, М. Култаєва зазначає: «Вторгнення інформаційних технологій у повсякденне життя змінює як концептуальні засади визначення людини, її differentia specifica, так і її методологічно релевантний образ» (Култаєва М. Д., 2020, с. 15).

Оптимістичний погляд на майбутнє homo digitalis стверджується в праці українських дослідниць в галузі філософії освіти, які обґрунтовують необхідність активізації етичного та інноваційного потенціалу цифрового гуманізму в сучасних освітніх і повсякденних практиках (Нікітенко В., Воронкова В., Кивлюк О., 2025, с. 88). У контексті цифровізації освіти цифровий гуманізм відкриває можливість переосмислення освітньо-виховних практик як таких, що мають сприяти гармонізації технологічного процесу. Як зазначає Д. Медовз: «Майбутнє неможливо передбачити, однак його можна уявити і турботливо втілити в життя. Системи не можна контролювати, однак їх можна проєктувати і перепроєктовувати» (Медовз Д., 2024, С. 248 – 249). Як зазначають українські дослідники: «Використовуючи тренди EdTech і цифрові технології, розробники об'єднуються з викладачами, щоб випустити захоплюючі навчальні посібники та лекції, щоб телепортувати здобувачів у часі чи просторі для кращого розуміння матеріалу (Кушнір Л., Хмеляр І., Шелевер О., 2023с. 240). Таке розуміння передбачає трансформацію не лише технологічної інфраструктури, але й ціннісних основ освітніх і соціальних інституцій, у яких формується новий антропологічний тип цифрової людини.

З огляду на вище зазначене, можна стверджувати, що EdTech в освіті завдяки адаптивним платформам, інтерактивним середовищам та можливості вибору індивідуальної траєкторії навчання, відтворює основний принцип сковородинівської ідеї «пізнай себе» (Сковорода, Григорій. 2011, с. 151). Глибинна семантика цього поняття відкривається Г. Сковородою у концепті мислячої людини: «наша думка – головна наша людина. В ній ми й перебуваємо, а вона є нами» (Сковорода, Григорій. 2011, с. 157). «Пізнання себе» у інтерпретації Г. Сковороди – це процедура відкриття в собі істинної людини: «Коли пізнаєш, то й дістанеш її» (Сковорода, Григорій. 2011, с. 159). Як свого часу наголошував С. Кримський: «Людина – істота, що приречена на трансценденцію. Вона прориває кордони фактичного буття і окреслює обрії ідеально значимого» (Кримський С.Б., 2012 с. 50). Саме тому, принципово важливо, щоб цифрові освітні середовища були структуровані таким чином, аби стимулювати розвиток критичного мислення, здатності до рефлексії та самопізнання. В цьому сенсі технології та інструменти EdTech можна використовувати для створення інтерактивного простору для моделювання діалогів з філософами минулого, а також проводити онлайн-дискусії, що є важливим для розвитку філософського способу мислення. Імператив «пізнай себе» задає глибинний вектор для фіксації та аналізу процесу мислення, а цифрові інструменти дають змогу створювати інтерактивні щоденники, концептуальні карти та уявні діалоги у динамічному форматі з використанням елементів гейміфікації. Хоча Ф. Ніцше свідомо звертається до метафори «весела наука», щоб переосмислити саму природу філософії, проте використання інструментів EdTech не повинне перетворити освіту на індустрію розваг, радше має допомогти зробити філософію стилем життя.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, EdTech в освіті це цілісна концепція осмислення освітнього процесу та саморозгортання освітнього простору, де традиційні методи навчання доповнюються або замінюються технологічними інваріантами програмного забезпечення віртуального відтворення освітнього середовища завдяки digital освіті. Упровадження EdTech у сучасний освітній простір є одним із ключових викликів і водночас можливістю посилення внутрішньої мотивації до навчання. Саме тому, потребує подальших досліджень та оцінки ризиків і переваг застосування EdTech для трансформації української освіти у напрямку підтримки культури самопізнання та посилення гуманістичного виміру сучасних педагогічних технологій.

Список використаних джерел

Бостром Н. Суперінтелект. Стратегії і небезпеки розвитку розумних машин. Пер. з англ. Антон Ящук, Антоніна Ящук, Київ: Новий формат, 2020. 408 с.

Височан З.Ю., Юденкова О.П. Сопіна О.А. Технології EdTech як засіб стабільності та неперервності освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Випуск 62. Том 1. С. 9 – 12.

© Наталія, Радіонова, 2026

Воронкова В. Г., Нікітенко В.О., 2022. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика : монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 460 с.

Гілен П., 2023. Креативність та інші фундаменталізми. Пер. з гол. О. Смерек, Харків: ist publishing, 112 с.

Кастельс М., 2007. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Пер. з англ. К.: Видавництво «Ваклер», 304 с.

Кримський С.Б., 2012. Смислоутворення як предмет методологічного аналізу. Теорія смислу в гуманітарних дослідженнях та інтенціональні моделі в точних науках. За ред. М.В. Поповича, Київ: Наукова думка, С. 50 – 71.

Култаєва М., Радіонова Н., 2023. Просвітницька мобільність і романтичне прискорення: Г. Сковорода та М. Гоголь (філософсько-освітні та культурно-антропологічні розвідки) : монографія / за наук. ред. Н. Радіонової. Київ: Вид-во «Людмила», 226 с.

Култаєва М. Д., 2020. Homo digitalis, дигітальна культура і дигітальна освіта: філософсько-антропологічні і філософсько-освітні розвідки Філософія освіти, 26 (1), С. 8 – 36.

Куцепал С., 2025. Штучний інтелект та технічна творчість: аспекти інтеграції у континуумі цифрового суспільства. Humanities Studies. Випуск 25 (102), С. 86 – 92.

Кушнір Л., Хмеляр І., Шелевер О., 2023. EdTech в освіті: переваги, ризики та перспективи в Україні. Актуальні питання гуманітарних наук. Випуск № 61 том 2, С. 237 – 243.

Медовз Д., 2024. Мистецтво мислити системно. Розв'язання проблем від особистого до глобального масштабу. Пер. з англ. Ю. Шекет, Х. : Віват, 304 с.

Нікітенко В., Воронкова В., Кивлюк О., 2025. Цифровий гуманізм як нова парадигма розвитку гуманітарних наук. Humanities studies, 22 (99). С. 81–90.

Олтрейд Д., 2021. Нове мислення. Від Айнштайна до штучного інтелекту: наука і технології, що змінили світ. Пер. з англ. І. Возняка, Х. : Віват, 368 с.

Поліщук, О., Поліщук, О., 2025. Діджиталізація суспільного буття – простір для шизофренії. HUMANITIES STUDIES, 23(100), С. 94 –100.

Роджерс Е., 2009. Дифузія інновацій. Пер. з англ. В. Старка, К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 591 с.

Саух П.Ю., Саух І.В., 2023. «Суспільство 5.0». Архітектоніка освіти в умовах п'ятої промислової революції: виклики та перспективи. Вісник НАПН України, 5(2), С. 1 – 7.

Саух П. Ю., 2023. Український любомудр: чи сповна ми відкрили оригінальність філософії Григорія Сковороди. Вісник НАПН України, 5(1), С. 1 – 4.

Сковорода, Григорій. 2011. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків – Едмонтон – Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 1400 с.

Форд М., 2016. Пришестя роботів. Техніка і загроза майбутнього безробіття. Пер. з англ. В. Горбатько, К. : Наш формат, 400 с.

Olson Richard G., 2016. Scientism and Technocracy in the Twentieth Century The Legacy of Scientific Management. Lanham-Boulder-New York-London, 209 c.

References

Bostrom, N. Superintelekt. Stratehii i nebezpeky rozvytku rozumnykh mashyn [Superintelligence. Strategies and dangers of the development of intelligent machines]. Per. z anhl. Anton Yashchuk, Antonina Yashchuk. Kyiv: Novyi format, 2020. 408 p.

Vysochan, Z. Yu., Yudenkova, O. P., Sopina, O. A. Tekhnolohii EdTech yak zasib stabilnosti ta neperervnosti osvity [EdTech technologies as a means of stability and continuity of education]. Innovatsiina pedahohika [Innovative Pedagogy]. 2023. Issue 62. Vol. 1. P. 9-12.

Voronkova, V. H., Nikitenko, V. O. Filosofiia tsyfrovoi liudyny i tsyfrovoho suspilstva: teoriia i praktyka [Philosophy of the digital human and digital society: theory and practice]: monohrafiia. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2022. 460 p.

Gielen, P. Kreatyvnist ta inshi fundamentalizmy [Creativity and other fundamentalisms]. Per. z hol. O. Smerek. Kharkiv: IST Publishing, 2023. 112 p.

Castells, M. Internet-halaktyka. Mirkouvannia shchodo Internetu, biznesu i suspilstva [The Internet Galaxy. Reflections on the Internet, business and society]. Kyiv: Vydavnytstvo "Vakler", 2007. 304 p.

Krymskyi, S. B. Smyslootvorennia yak predmet metodolohichnoho analizu [Meaning-making as a subject of methodological analysis]. Teoriia smyslu v humanitarnykh doslidzhenniakh ta intentsionalni modeli v tochnykh naukakh [Theory of meaning in humanitarian studies and intentional models in exact sciences]. Za red. M. V. Popovycha. Kyiv: Naukova dumka, 2012. P. 50-71.

Kultaieva, M., Radionova, N. Prosvitnytska mobilnist i romantychne pryskorennia: H. Skovoroda ta M. Hohol (filosofsko-osvitni ta kulturno-antropolohichni rozvidky) [Enlightenment mobility and romantic acceleration:

H. Skovoroda and M. Hohol (philosophical-educational and cultural-anthropological studies)]: monohrafiia / za nauk. red. N. Radionovoi. Kyiv: Vyd-vo "Liudmyla", 2023. 226 p.

Kultaieva, M. D. Homo digitalis, dyhitalna kultura i dyhitalna osvita: filosofsko-antropolohichni i filosofsko-osvitni rozvidky [Homo digitalis, digital culture and digital education: philosophical-anthropological and philosophical-educational studies]. Filosofiia osvity [Philosophy of Education]. 2020. 26(1). P. 8-36.

Kutsepal, S. Shtuchnyi intelekt ta tekhnichna tvorchist: aspekty intehratsii u kontynuumi tsyfrovoho suspilstva [Artificial intelligence and technical creativity: aspects of integration in the continuum of digital society]. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house "Helvetica", 2025. 25(102). P. 86-92.

Kushnir, L., Khmeliar, I., Shelever, O. EdTech v osviti: perevahy, ryzyky ta perspektyvy v Ukraini [EdTech in education: advantages, risks and prospects in Ukraine]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [Current Issues of Humanities]. 2023. Issue 61. Vol. 2. P. 237-243.

Meadows, D. Mystetstvo myslyty systemno. Rozviazannia problem vid osobystoho do hlobalnoho masshtabu [Thinking in systems. Solving problems from the personal to the global scale]. Per. z anhl. Yu. Sheket. Kharkiv: Vivat, 2024. 304 p.

Nikitenko, V., Voronkova, V., Kyvliuk, O. Tsyfrovyi humanizm yak nova paradyhma rozvytku humanitarnykh nauk [Digital humanism as a new paradigm for the development of the humanities]. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house "Helvetica", 2025. 22(99). P. 81-90.

Altraide, D. Nove myslennia. Vid Ainshteina do shtuchnoho intelektu: nauka i tekhnolohii, shcho zminyly svit [New Thinking. From Einstein to artificial intelligence: science and technologies that changed the world]. Per. z anhl. I. Vozniaka. Kharkiv: Vivat, 2021. 368 p.

Polishchuk, O., Polishchuk, O. Didzhytalizatsiia suspilnoho buttia – prostir dlia shyzofrenii [Digitalization of social being as a space for schizophrenia]. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house "Helvetica", 2025. 23(100). P. 94-100.

Rogers, E. Dyfuziia innovatsii [Diffusion of innovations]. Per. z anhl. V. Starka. Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 2009. 591 p.

Saukh, P. Yu., Saukh, I. V. "Suspilstvo 5.0". Arkhitektonika osvity v umovakh piatoi promyslovoi revoliutsii: vyklyky ta perspektyvy ["Society 5.0". The architectonics of education under the fifth industrial revolution: challenges and prospects]. Visnyk NAPN Ukrainy [Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine]. 2023. 5(2). P. 1-7.

Saukh, P. Yu. Ukrainskyi liubomudr: chy spovna my vidkryly oryhinalnist filosofii Hryhoriia Skovorody [Ukrainian philosopher: have we fully discovered the originality of Hryhorii Skovoroda's philosophy]. Visnyk NAPN Ukrainy [Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine]. 2023. 5(1). P. 1-4.

Skovoroda, Hryhorii. Povna akademichna zbirka tvoriv [Complete academic collection of works] / za redaktsiieiu prof. Leonida Ushkalova. Kharkiv, Edmonton, Toronto: Maidan; Vydavnytstvo Kanadskoho Instytutu Ukrainskykh Studii, 2011. 1400 p.

Ford, M. Pryshestia robotiv. Tekhnika i zahroza maibutnoho bezrobittia [Rise of the robots. Technology and the threat of future unemployment]. Per. z anhl. V. Horbatko. Kyiv: Nash format, 2016. 400 p.

Olson, Richard G. Scientism and Technocracy in the Twentieth Century: The Legacy of Scientific Management. Lanham-Boulder-New York-London, 2016. 209 p.

NATALIIA, RADIONOVA – Doctor of Philosophical Sciences,
Head of Prof. M. D. Kultaieva Philosophy Department,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: nataliia.radionova@hnpu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7624-5539

HRYHORII SKOVORODA'S PHILOSOPHY OF SELF-KNOWLEDGE IN THE CONTEXT OF EDTECH CHALLENGES IN EDUCATION

Abstract

This article examines the role of contemporary educational technologies and EdTech tools within an educational environment undergoing rapid transformation under the growing influence of digitalization. It is argued that EdTech enhances the effectiveness of traditional teaching methods through adaptive and collaborative learning systems implemented in digital laboratories. From this perspective, EdTech-enhanced education organically realizes the principal

© Наталія, Радіонова, 2026

aims of Society 5.0. The article demonstrates that traditional forms of organizing the educational process tend to formalize it and to reinforce technocratic tendencies in education. The limitations of this model become especially evident in the teaching of the humanities, philosophy in particular, since such an approach runs counter to the very nature of philosophical knowledge. The study identifies the ways in which the introduction of EdTech tools can optimize the educational process and outlines the foreseeable risks inherent in the total digitalization of all spheres of human existence. It is argued that the methodological potential of digital philosophy makes it possible to critically analyze not only the instrumental dimensions of digitalization but also its existential consequences. Furthermore, the article shows that digital humanism opens up the possibility of rethinking educational and formative practices as practices that should contribute to the humanization and harmonization of technologically mediated development. In this sense, EdTech in education is conceptualized as a holistic framework for understanding the educational process and the self-unfolding of educational space, in which traditional teaching methods are supplemented or replaced by software-based technological forms of the virtual reproduction of the educational environment through digital education. Particular attention is paid to the possibility of actualizing the heuristic potential of H. Skovoroda's philosophy of self-knowledge in the development of contemporary digital educational practices. The imperative "Know thyself" establishes a profound orientation for the reflexive articulation and analysis of thought, while digital tools make it possible to create interactive journals, conceptual maps, and imagined dialogues in a dynamic, gamified format. The article concludes that H. Skovoroda's philosophical ideas should be integrated into contemporary educational practices as a foundation for worldview formation and moral-ethical education, thereby contributing to the harmonious development of the individual in a digital society.

Keywords: education, human being, culture, self-knowledge, educational technologies, digital education, digital philosophy, EdTech, H. Skovoroda.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 15.12.2025
Accepted date 17. 01.2026
Published date 17.02.2026

How to cite: **Радіонова, Наталія.** Філософія самопізнання Григорія Сковороди у контексті завдань EdTech в освіті. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 177–183
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-17

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА
PHILOSOPHY OF LAW

УДК 37.01
DOI HTTPS://DOI.ORG/10.32782/HST-2026-26-103-18

ЗНАЧЕННЯ САМОПІЗНАННЯ ЛЮДИНИ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ФАХІВЦЯ У ГАЛУЗІ ПРАВА

КОВАЛЕНКО, МИКОЛА[1]

Анотація

Актуальність теми дослідження визначена змінами, які пов'язані із розвитком технологій і можливостями використання правниками систем штучного інтелекту для вирішення професійних завдань, розвитком антропологічних наук, що дає змогу глибше досліджувати алгоритми і процеси комунікацій, розвитком гуманістичних засад у сфері права, що передбачає нові ролі і професійну відповідальність правника як медіатора, учасника відновного правосуддя, ресторативної юстиції. Також актуальність тематики обумовлена викликам воєнного часу і ризиками професійного вигорання правників через багатозадачність. **Постановка проблеми.** Вирішення актуалізованих аспектів передбачає організацію, науково обґрунтовані умови досвіду самопізнання майбутнього і правника-початківця, професіонала з досвідом. **Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У міркуваннях і висновках передбачено опору на пропозиції науковців М. Триняк, С. Руденко щодо формування цілісної ідентичності особистості; Н. Радіонової щодо сучасного прочитання ідей Г. Сковороди про досягнення внутрішньої свободи; А. Пахолік-Журовської, С. Гладкого, В. Зливкого щодо змістових і процесуальних аспектів ідентичності фахівця. **Постановка завдання:** розкрити значення самопізнання людини для професійної ідентичності фахівця у галузі права**. Виклад основного матеріалу.** У межах осмислення компонентів професійних кодексів та професійної орієнтації розкрито значення самопізнання для побудови системи мотивів професійної діяльності. Через призму стандартизованих вимог до фахової підготовки розкрито значення самопізнання для розвитку критичного мислення і стійкості правника до маніпулятивних технологій. Високий рівень самоусвідомлення – базис розвитку емоційного інтелекту правників. **Висновки.** Конкретизовано когнітивний (для осмислення способів мислення під час професійної діяльності), ціннісний (цінності верховенства права, законності, справедливості в реальних відносинах людини і системи) і поведінковий (для самоконтролю професійної поведінки) компоненти значення самопізнання у людини для професійної ідентичності фахівця з права.

Ключові слова: самопізнання, ідентичність, професія, право, безоплатна правова допомога, спорідненість, професійна культура.

Постановка проблеми. Зміни в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільно-правових відносин обумовлюють відповідні трансформації в практиках підготовки і підвищення кваліфікації фахівців у галузі права. Адже ситуації невизначеності, динаміка реформування національного і міжнародного права, інші процеси і явища, пов'язані із розвитком технологій штучного інтелекту, когнітивістики, антропології, – це не вичерпний, однак значущий перелік чинників, які посилюють наявні та створюють нові суперечності філософсько-освітнього дискурсу тематики підготовки і підвищення кваліфікації фахівців у галузі права. Прогресування доктринальних гуманістичних приписів відновного правосуддя, системної гуманізації виконання покарань, поширення ідеології суспільства участі у заходах і засобах запобігання злочинності не просто доповнюють сфери професійної відповідальної участі фахівців у галузі права в програмах ресторативної юстиції, відновного правосуддя, правової медіації, долучення до надання безоплатної правової допомоги, а передусім обумовлюють більш глибокі, ціннісні орієнтири в професійній мотивації і професійній ідентичності правника.

Органічним компонентом системного професійного розвитку постає досвід самопізнання людини. Технологізація і системи штучного інтелекту дедалі частіше виконують складні рутинні процеси, однак не замінять людиноцентричне значення професійної діяльності фахівця у галузі права. Сучасний правник має бути не лише обізнаний і компетентно оперувати сучасними сер-

[1] Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)
E-mail: 3355400693@mail.gov.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-1000-2530

© Микола, Коваленко, 2026

вісами і застосунками в своїй професійній діяльності, а й демонструвати особистісну залученість, адміністрування в розробленні і реалізації складних стратегій комунікації та прийняття рішень. Цей напрям професійної діяльності обумовлює пошук і конкретизацію цінностей-сенсів, які впливають на внутрішню мотивацію і внутрішні опори професійної ідентичності правника.

Істотно на фахову підготовку і підвищення кваліфікації правників впливають кризові умови воєнного стану. Соціальна і політична нестабільність, об'єктивні ризики посилюють не лише вимоги до професійних характеристик, але й обумовлюють значущість формування у правника стійкості для того, щоб клієнт під час взаємодії з правником відчував, осмислював і приймав цінності верховенства права, законності, справедливості тощо. Професійна стійкість, як явище, постає важливим компонентом фахової підготовки, оскільки виходить за межі суто психологічної підтримки чи професійної культури, етичного кодексу правника. Професійна стійкість постає базисом професійної ідентичності як складного комплексу особистісних рис і відповідності вимогам професії в реальних об'єктивних умовах соціокультурного буття. Попри давність, афористичний вислів славетного Григорія Сковороди: «Роби те, до чого народжений, будь справедливим і миролюбивим громадянином, – і досить» (Григорій Сковорода, 2001), – контекстно тематики, заявленій у назві цієї публікації, посилює її актуальне звучання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звісно, проблематика самопізнання як умови становлення професіонала, перебуває у колі затребуваних і широко обговорюваних в академічних та професійних спільнотах. Ця публікація в методологічних підходах передбачала опору на міркування і висновки з праці М. Триняк, С. Руденко щодо пропозицій формування цілісної ідентичності особистості контекстно охарактеризованої авторами «гнучкої комунікативної раціональності» з використанням засадничих концептів комунікативної соціальної дії Ю. Габермаса, гнучкої раціональності С. Тулміна, цілісної ідентичності А. Хоннета (Триняк, Руденко, 2023, с. 58–72). Також для вирішення завдань, передбачених цією розвідкою, послуговувалися пропозиціями Н. Радіонової щодо сучасного прочитання ідеї Г. Сковороди бачення ролі освіти і виховання у досягненні людиною внутрішньої свободи, евристичної значущості осмислення сучасного цифрового простору як ресурсу для самопізнання і самотворення людини (Радіонова, 2025. с. 210–211). А. Пахолік-Журовська доволі цікаво презентувала проблематику обмеженого доступу у задоволенні ментально обумовлених станів та конфлікту довіри у визначенні ціннісних установок під час цілеспрямованого самопізнання (Pacholik-Żuromska, 2013, с. 55–59). Психологічні аспекти, які визначають важливий елемент категорій відповідно до тематики цієї публікації, осмислено з опорою на пропозиції та висновки, викладені у монографічному видання за редакцією В. Зливкова (Становлення ідентичності фахівця: монографія, 2014), наукових узагальненнях О. Рубанець [6], у синтезі з положеннями і висновками С. Гладкого про самоконструювання у структурі професійного розвитку юриста та обґрунтування доцільності картування професійної ідентичності на етапі здобуття вищої освіти у відповідній галузі (Гладкий, 2023. с. 21–26). Заявлена у назві тематика корелюється із започаткованою розвідкою, результати якої оприлюднені у публікації автора (Коваленко, 2024, с. 58–65).

Попри широкий науковий дискурс і практичні рекомендації, тематика самопізнання для професійної ідентичності фахівця у галузі права лишається динамічною і потребує осмислення на міждисциплінарному та міжгалузевому рівнях. Це сприятиме оптимізації програм фахової підготовки, визначенню і реалізації нових ціннісних основ професійного розвитку правників.

Постановка завдання: розкрити значення самопізнання людини для професійної ідентичності фахівця у галузі права, що сприятиме удосконаленню сучасних етичних кодексів професійної діяльності правників, цілеспрямованій роботі з розвитку унікальних компетентностей для побудови індивідуального стилю професійної діяльності правника ще на етапі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Поступальний рух до повноправного членства України в Європейському Союзі посилює гуманістичні базиси, обумовлює доцільність розширення ролей фахівців у галузі права контекстно відновного правосуддя, медіації, реставративної юстиції тощо. Перелічені вектори розвитку сфери права обумовлюють динаміку змісту програм фахової підготовки майбутніх правників, новації в організації підвищення кваліфікації, розроблення, супровід реалізації стратегій особистісного розвитку та професійного зростання фахівців-прак-

тиків. Досвід самопізнання виступає системоорганізуючим у формуванні професійної чесності та відповідальності правника (здобувача правової освіти у контекстах академічної свободи і доброчесності та перспектив професійної діяльності; викладача і фахівця-практика під час освітніх взаємодій і цілеспрямованої комунікації; широкої спільноти стейкхолдерів під час супроводу здобувачів і фахівців-початківців у кар'єрному поступі чи професійному зростанні). Диференціація за ознакою тривалості узгоджується із міркуваннями і висновками, наведеними у статті Джона Блісс (Pacholik-Żuromska, 2013, с. 55–59).

Таким чином, перший блок значення самопізнання людини для професійної ідентичності фахівця у галузі права передбачає структурування цілісного світосприйняття як простору професійної чесності та відповідальності, узгоджуваності особистісних і суспільних цінностей, сенсів. Ці міркування співзвучні з позицією Бена Хайнеман, Вільяма Ф. Лі та Девіді Б. Вілкінс (Heineman, William, and David, 2014).

Трансформації і зміни, які актуалізують звернення до тематики цієї публікації, безумовно, апелюють до людиноцентризму. Оскільки жодні реформи, якщо не передбачають суспільне і особисте благо, не є ефективними, економічно виправданими і суспільно-політично обумовленими. Людиноцентризм у філософській спадщині Г. Сковороди, афористичним висловом якого посилено постановку проблеми цієї публікації, предметно визначає цінності досвіду самопізнання і для професійної ідентифікації правника. Ця теза наскрізно прослідковується в байках, піснях Харківських, творі «Вхідні двері до Християнського доброчестя» (Григорій Сковорода, 2001). Вказаний твір підготовлено просвітником для молодого шляхетництва, у передмові візійного проєкту О. Саврук зазначив про доцільність сучасного прочитання цього твору у межах бізнес-етики, з чим ми погоджуємося і спробцємо розвинути цю пропозицію (Григорій Сковорода, 2001). Органічним компонентом філософування Г. Сковороди щодо «сродної праці», «внутрішньої людини», самопізнання для самовизначення і побудови сучасних стратегій освіти і фахової підготовки визначила і науковиця Н. Радіонова (Radionova, 2025, с. 210).

За Г. Сковородою, процес самопізнання має глибинну єдність з осмисленням вищого закону – історичного буття народу, людини як носія народних чеснот та історичної пам'яті: «Та нічим йому так не зобов'язаний будь-який народ, як тим, що він дав нам найвищу свою премудрість, яка є його природним образом і печаттю» (Григорій Сковорода, 2001). Систематична робота задля безпечності та неперервності самопізнання у всіх взаємодіях і комунікаціях у межах освітнього процесу під час підготовки фахівців правничої сфери, вочевидь зараз і найближчим часом постає своєрідним етичним та професійним компасом у синтезуванні національного, історично обумовленого досвіду нашого народу, приведення його у відповідність вимогам європейського простору.

Чинні освітньо-професійні програми загальної і фахової підготовки передбачають стандартизовані вимоги до очікуваних результатів, які об'єднані для всіх рівні вищої освіти концептами «прав і основоположних свобод людини», компетентностями «критичного мислення», здатностями адаптації до постійно змінюваних ситуацій, генерувати нові ідеї та надавати правничі послуги із використанням сучасних технологій (Затверджені стандарти вищої освіти). Забезпечення якості професійної ідентичності фахівця у галузі права, звісно, передбачає практики самопізнання і доцільний супровід фахівця, ментора чи консультанта, наставника у межах людиноцентризму, з урахуванням конструктивних напрацювань визначного просвітника Г. Сковороди. Такі практики можуть передбачати регулярне міждисциплінарне вивчення і обговорення практичних кейсів контраверсійних правових ситуацій в історичній проєкції у професійній спільноті з дотриманням вимог безпеки, конфіденційності і психологічного комфорту. Доречним є не тільки практики вирішення юридичних задач з реальних життєвих практик, а й самоаналіз і самоспостереження причинності, історичної обумовленості конкретних алгоритмів дій з позицій цінностей, що визначають професійну поведінку, історично значущі маркери успіху, що ілюструють афористичні висловлювання Г. Сковороди: «Одне лиш тобі потрібне, одне ж лиш благе й легке, а все інше труд і хвороба» (Григорій Сковорода, 2001). Тож усвідомлення легкості, простоти, затребуваності і соціальної значущості «сродної праці» за Г. Сковородою може бути використане і в реаліях сьогодення.

З позицій сучасного розуміння самопізнання, як складного комплексу усвідомлення людиною своїх цінностей і сенсів, здібностей і цілей, набуває значущості для Я-образу в обраній професії точні професійні ролі і картування кар'єрного

© Микола, Коваленко, 2026

поступу. Когнітивний компонент самопізнання етичних стандартів і професійної чесності передбачає передусім усвідомлення знань про себе. Наприклад, час від часу в едукаційних процесах доречною є рефлексії чи саморефлексії: Які цінності визначають мої сенси професійної діяльності? Як ці цінності корелюються із цінностями права? Які мої якості увиразнюють чи посилюють конкретну професійну компетентність? Як мій тип мислення сприяє утвердженню цінностей верховенства права? Які мої особистісні якості, здібності допомагають попередити чи подолати суперечність між законом і мораллю? Які «сліпі зони» мого мислення, характеру, поведінки можуть посилити об'єктивність і неупередженість у професійній діяльності правника?

За Г. Сковородою, доброчесне життя передбачає глибоке осмислення і діяльну реалізацію свого покликання, тієї «сродної праці», яка виступає і ресурсом одухотворення, і потужною внутрішньою опорою в емоційно-ціннісних ставленнях людини до себе, професії, світу. Г. Сковорода акцентно відзначав щирість, як умову якості професійного життя, не удавану, не сформовану, а істинно життєву позицію і здатність жити в щирості, що, очевидно, інтерпретується через чесність, вимогливість до себе і світу, «піклування всезагальне, тому що стосується добробуту всіх створінь» (Григорій Сковорода, 2001).

Емоційний компонент самопізнання з використанням пропозицій філософування Г. Сковороди дає змогу в реаліях викликів сьогодення створити доцільний базис для самоставлень. Приклади для рефлексій і саморефлексій можуть бути такі: Як самоспостереження допомагає розвивати адекватну професійну самооцінку і сприяє мінімізації упереджень, стереотипних ставлень, маніпуляцій і стигми у професійному колі? Що в професії правника посилює прийняття персональних характеристик та якостей характеру, поведінки? Як унікальність певної освітньо-професійної програми чи програми підвищення кваліфікації увиразнює конкретні особистісні прагнення, сприяє створенню Я-образу і врешті-решт Я-концепції в обраній професії?

Відповіді на ці та подібні питання можуть сприяти синтезу виплеканої філософської позиції Г. Сковороди про силу «сродної праці» і потреби внутрішніх опор для емоційної стійкості у процесах професійної ідентичності правника. Філософування Г. Сковороди допомагає через усвідомлене самоставлення попередити емоційне та професійне вигорання, дистанціюватися від емоційних станів клієнтів та наслідків суспільно резонансних правових ситуацій, самозаглиблення дозволяє в динаміці вивчати свої сильні сторони і вдосконалювати їх практично. Це поступово формує індивідуальний, унікальний професійний стиль кожного правника, дає змогу більш точно обрати напрям, спеціалізацію тощо.

У таблиці 1 візуалізуємо значення самопізнання людини (з позицій філософування Г. Сковороди) для професійної ідентичності фахівця у галузі права.

Таблиця 1

Складники професійної ідентичності правника і компоненти самопізнання за Г. Сковородою

Складник професійної ідентичності	Значення самопізнання	Проєкція філософування Г. Сковороди
Когнітивний	Усвідомлення способів і типу мислення, алгоритмів побудови доказів, аргументів, правової позиції тощо.	Вивчення своєї природи через осмислення історичної пам'яті, історично обумовленого досвіду, пошук свого природного покликання, яке визначається за критерієм легкості, успіху, природності.
Ціннісний	Усвідомлення місії: захист закону, людини, системи.	«Сродна праця» як ресурс одухотворення і потужна внутрішня опора в ситуаціях невизначеності і змін. Така праця свідчить про життя в щирості (відкритість, прозорість, соціальна значущість професійної діяльності).
Поведінковий	Самоконтроль поведінки в професії, етичні стандарти правників, правила професійної культури.	Стійкість і твердість через осмислення внутрішньої свободи бути тим, до чого народжений, вивчення своїх сильних сторін для посилення успіху, реалізації свого покликання.

Висновки. Досвід самопізнання є динамічним явищем, яке може відходити від завчасно визначених алгоритмів чи приписів. Тож важливо забезпечити саме комплексність взаємодій, комунікацій, умов організації усіх процесів, що спрямовані на формування професійної ідентичності правника не лише під час опанування певної освітньої програми, а й упродовж усього періоду професійної діяльності. З опорою на філософські погляди Г. Сковороди розкрито значення самопізнання людини для професійної ідентичності фахівця у галузі права (таблиця 1): когнітивний (осмислення способів мислення для ефективності професійної діяльності), ціннісний (цінності верховенства права, законності, справедливості в реальних відносинах «Людина – Система») і поведінковий (самоконтроль професійної поведінки на основі усвідомлення свого покликання і природних здатностей до цього) компоненти значення самопізнання у людини для професійної ідентичності фахівця з права. Наведені пропозиції рефлексій і саморефлексій сприятимуть удосконаленню сучасних етичних кодексів професійної діяльності правників, цілеспрямованій роботі з розвитку унікальних компетентностей для побудови індивідуального стилю професійної діяльності правника ще на етапі фахової підготовки.

Список використаних джерел

Гладкий С. О. Самоконструювання як модель формування і розвитку професійної культури юриста // *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. С. 21–26. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.3

Григорій Сковорода: «Вхідні двері до християнського доброчестя» – як візійні засади мислення активної людини. Ступне слово О. Саврука. *Візійний проєкт*, 2001. URL: https://www.management.com.ua/vision/vis010.html (дата звернення: 15.02.2026)

Затверджені стандарти вищої освіти. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/vishcha-osvita-ta-osvita-doroslikh/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukraini/zatverdzheni-standarti-vishchoi-osviti?__cf_chl_tk=ux62KsQeCuYoNiO4PtpQnfzheLdeb1lRXNixbXiEyBA-1771240962-1.0.1.1-7qzV6oWTzRGXlmEmMIA0XdOKymSbPaud9zc7x0WTX1A (дата звернення: 15.02.2026)

Коваленко М. В. Філософські практики самопізнання у контексті західної і східної світоглядних традицій // *Освітній дискурс: збірник наукових праць*. 2024. № 50(7–9). С. 58–65. DOI: 10.33930/ed.2019.5007.50(7-9)-9

Радіонова Н. В. Г. Сковорода сьогодні: свобода і самопізнання як матриця цифрової освіти // *Філософія в сучасному світі: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 21–23 листоп. 2025 р.). Харків, 2025. С. 210–211. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/21120 (дата звернення: 15.02.2026)

Рубанець О. М. Когнітивна сфера суспільства і людини: інформація, ментальність, ідентичність: монографія. Суми: Університетська книга, 2022. 546 с.

Становлення ідентичності фахівця: монографія / Г. О. Балл, В. Л. Зливков, С. О. Копилов та ін.; за ред. В. Л. Зливкова. Київ – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 260 с.

Триняк М., Руденко С. Феномен множинної ідентичності у контексті парадигмального повороту від інструментальної до комунікативної раціональності // *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2023. №3(58). С. 58–72. DOI: https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285641

Heineman B. W., Lee W. F., Wilkins D. B. *Lawyers as Professionals and as Citizens: Key Roles and Responsibilities in the 21st Century*. Cambridge, MA: Center on the Legal Profession at Harvard Law School, 2014. URL: https://clp.law.harvard.edu/assets/Professionalism-Project-Essay_11.20.14.pdf (дата звернення: 15.02.2026)

Bliss J. Divided Selves: Professional Role Distancing Among Law Students and New Lawyers in a Period of Market Crisis // *Law & Social Inquiry*. 2017. Vol. 42, Issue 3. P. 855–897. DOI: https://doi.org/10.1111/lsi.12204. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/law-and-social-inquiry# (дата звернення: 15.02.2026)

Pacholik-Żuromska A. Enactivism as a new version of externalism and the problems of self-knowledge // Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. 2013. № 2. С. 55–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2013_2_14 (дата звернення: 15.02.2026)

References

Hladkyi S. O. (2023). Self-construction as a model for the formation and development of a lawyer's professional culture. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. S. 21-26. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.3

Hryhorii Skovoroda (2001): "The Entrance Door to Christian Virtue" – as the Visionary Principles of Thinking of an Active Person. *Stupne slovo O. Savruka. Viziinyi proiekt*. URL: https://www.management.com.ua/vision/vis010.html (data zvernennia: 15.02.2026)

© Микола, Коваленко, 2026

Approved higher education standards. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/vishcha-osvita-ta-osvita-doroslikh/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukraini/zatverdzheni-standarti-vishchoi-osviti?__cf_chl_tk=ux62KsQeCuYoNiO4PtpQnfzheLdeb1lRXNixbXiEyBA-1771240962-1.0.1.1-7qzV6oWTzRGXlmEmMIA0XdOKymSbPaud9zc7x0WTX1A (*data zvernennia: 15.02.2026*)

Kovalenko M. V. (2024). Philosophical practices of self-knowledge in the context of western and eastern world-viewing traditions. *Rhilosophical practices of self-knowledge in the context of western and eastern world-viewing traditions. Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats*. №50(7-9). S. 58-65. DOI 10.33930/ed.2019.5007.50(7-9)-9

Radionova N. V. (2025). G. Skovoroda today: freedom and self-knowledge as a matrix of digital education. *Filosofiia v suchasnomu sviti*: materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 21–23 lystop.) S. 210–211. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/21120 (data zvernennia: 15.02.2026)

Rubanets O. M. (2022). Cognitive sphere of society and man: information, mentality, identity : monohrafiia. Sumy: Universytetska knyha. 546 s.

Stanovlennia identychnosti fakhivtsia (2014) Formation of a specialist's identity: monohrafiia. H. O. Ball, V. L. Zlyvkov, S. O. Kopylov ta in.; za red. V. L. Zlyvkova. Kyiv – Kirovohrad: Imeks-LTD. 260 s.

Tryniak M., Rudenko S. (2023). The phenomenon of multiple identity in the context of the paradigm shift from instrumental to communicative rationality. *Visnyk NIuU imeni Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*. №3(58). S. 58-72. https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285641

Heineman, Ben W., William F. Lee, and David B. Wilkins (2014). *Lawyers as Professionals and as Citizens: Key Roles and Responsibilities in the 21st Century*. Cambridge, MA: Center on the Legal Profession at Harvard Law School. URL: https://clp.law.harvard.edu/assets/Professionalism-Project-Essay_11.20.14.pdf (*data zvernennia: 15.02.2026*)

John Bliss (2017). Divided Selves: Professional Role Distancing Among Law Students and New Lawyers in a Period of Market Crisis. Law & Social Inquiry. Volume42, Issue3. P. 855-897. DOI: https://doi.org/10.1111/lsi.12204 URL https://www.cambridge.org/core/journals/law-and-social-inquiry# (*data zvernennia: 15.02.2026*)

Pacholik-Żuromska A. (2013). Enactivism as a new version of externalism and the problems of self-knowledge. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. № 2. С. 55–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2013_2_14 (*data zvernennia: 15.02.2026*)

MYKOLA, KOVALENKO – postgraduate of Prof. M. D. Kultaieva Philosophy Department,
G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: 3355400693@mail.gov.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-1000-2530

THE IMPORTANCE OF PERSONAL SELF-IDENTITY FOR THE PROFESSIONAL IDENTITY OF A LEGAL PROFESSIONAL

Abstract

The relevance of the research topic is determined by changes associated with the development of technologies and the possibilities of using artificial intelligence systems by lawyers to solve professional tasks, the development of anthropological sciences, which allows for a deeper study of algorithms and processes of communications, the development of humanistic principles in the field of law, which provides for new roles and professional responsibility of a lawyer as a mediator, a participant in restorative justice, restorative justice. The relevance of the topic is also due to the challenges of wartime and the risks of professional burnout among lawyers due to multitasking. **Problem statement.** Solving the updated aspects involves the organization, scientifically substantiated conditions for the experience of self-knowledge of the future and a novice lawyer, a professional with experience. **Analysis of recent research and publications.** The considerations and conclusions provide support for the proposals of scientists M. Trynyak, S. Rudenko regarding the development of a holistic identity of the individual; N. Radionova on the modern reading of H. Skovoroda's ideas about achieving inner freedom; A. Pakholik-Zhurovska, S. Gladky, V. Zlyvky on the content and procedural aspects of a specialist's identity. **The task:** to reveal the importance of a person's self-knowledge for the professional identity of a specialist in the field of law. **Presentation of the main material**. Within the framework of understanding the components of professional codes and professional orientation, the importance of self-knowledge for building a system of motives for professional activity is revealed. Through the prism of standardized requirements for professional training, the importance of self-knowledge for the development of critical thinking and a lawyer's resistance to manipulative technologies is revealed. A high level of self-awareness is the basis for developing the emotional intelligence of lawyers. **Conclusions.** The cognitive (for understanding ways of thinking during professional activity), value (values of the rule of law, legality, justice in real relations between a person and the system) and behavioral (for

self-control of professional behavior) components of the importance of self-knowledge in a person for the professional identity of a legal specialist are specified.

Keywords: self-knowledge, identity, profession, law, free legal aid, kinship, professional culture.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 11.12.2025
Accepted date 12. 01.2026
Published date 11.02.2026

How to cite: **Коваленко, Микола**. Значення самопізнання людини для професійної ідентичності фахівця у галузі права. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 184–190

doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-18

© Микола, Коваленко, 2026

ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ
PHILOSOPHY OF ECONOMICS AND MANAGEMENT

УДК 330.34:004:351
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-19

ФІЛОСОФІЯ ЦИФРОВОГО УПРАВЛІННЯ ЯК ОСНОВА УДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА У ПІСЛЯВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ

ВОРОНКОВА, ВАЛЕНТИНА[1]
АЖАЖА, МАРИНА[2]
ВЕНГЕР, ОЛЬГА[3]
ФУРСІН, ОЛЕКСАНДР[4]

Анотація

У статті здійснено аналіз цифрового публічного управління сталого розвитку, що сприяє його удосконаленню та детермінуються експоненційним розвитком інформації. Філософія цифрового управління сталого розвитку – це сукупність ідей, принципів, концепцій, парадигм побудови кібердержави та цифрової України а також найважливіший двигун просування модернізації у цифрову епоху. Метою статті є комплексний філософський аналіз цифрового управління сталого розвитку суспільства як нової моделі сучасності в умовах цифрової трансформації. У цифрову епоху цифрове управління, що детермінується цифровими технологіями, стає важливою опорою для сприяння модернізації систем та можливостей всіх сфер та ланок управління. Загальний план побудови цифрової України вказує на необхідність розвитку ефективного та заснованого на співпраці цифрового уряду. Ця концепція закликає до прискорення інституційних та нормативних інновацій, удосконалення нормативних актів та систем, адаптованих до побудови цифрового уряду, зміцнення цифрових можливостей та сприяння взаємозв'язку інформаційних систем та мереж, обміну даними на запит та ефективного ділового співробітництва Методологія дослідження. Велику роль відіграють методи системного, аксіологічного, онтологічного аналізу, які допомагають прояснити його епістемологічні, онтологічні, аксіологічні виміри. Метод Agile допоміг проаналізувати феномен великих даних, що є основою публічного управління та адміністрування. Результати дослідження. Проаналізовано великі дані як основу концепції філософії цифрового публічного управління сталого розвитку. Розроблено поняття «цифрового публічного управління» та «цифрового уряду». Обґрунтовано людиноцентричну модель цифрового публічного управління як чинник сталого розвитку суспільства. Перспективи подальшого розвитку філософії цифрового управління в умовах формування цифрового суспільства і нових управлінських парадигм полягають у формуванні людиноцентричної моделі цифрового врядування, інтеграції етичних стандартів у всі рівні управлінських процесів, розвитку мережевих форм управління, переосмислення епістемологічних підходів до використання даних, у публічній політиці

Ключові слова: філософія цифрового публічного управління, цифровий уряд, сталий розвиток, штучний інтелект, великі дані, людиноцентрична модель управління.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Філософія цифрового управління сталого розвитку органічно поєднує цифрову цивілізацію, цінності та парадигми дій, сформовані на підвищення сталості до 2030 року. Ключовою ланкою цифрової економіки України є цифровий уряд, який завдяки цифровій трансформації методів та моделей державного управління спрямовує всебічний та скоординований розвиток цифрової економіки, цифрового суспільства, цифрової культури та цифрової екологічної цивілізації. Просування змін у виробництві, способі життя та управлінні за допомогою цифрової трансформації вже сьогодні виявляється фундаментальною тенденцією глобального економічного та соціального розвитку. Ефективне використання цифрових технологій може покращити можливості моніто-

[1] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0719-1546
[2] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: azazmarina17@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3549-7718
[3] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: vengerolya14@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3758-7891
[4] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: fursin@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4457-0350

рингу та аналізу економічних операцій, посилити міжвідомчу співпрацю та забезпечити сприятливе середовище для стандартизованого та здорового розвитку цифрової економіки. Це також дозволяє краще вирішувати проблему нерівномірного розподілу ресурсів державних послуг, сприяти вирівнюванню основних державних послуг та підвищити соціальні стандарти населення. Крім того, це допомагає стимулювати зміни у виробництві та способі життя, перебудовувати нові соціальні відносини в цифрову епоху та підтримувати збалансований розвиток громадського порядку та життєздатності. Цифрові технології стимулюють трансформацію публічного управління, сприяючи формуванню культури роботи з даними та цифрового мислення у сфері управління. Філософія цифрового управління сталого розвитку включає дані як технологічний і культурний символ, детермінований експоненціональним розвитком інформації. Цифрові технології змінюють відносини між урядом, ринком та суспільством. Тому філософія цифрового публічного управління у цифрову епоху потребує акценту на відкритому цифровому мисленні та розвитку цифрової культури державних службовців. Цифрові технології трансформують державні організації та методи їхнього управління, завдяки міжвідомчому обміну даними, реінжинірингу процесів та співпраці з бізнесом державні служби поступово переходять до безшовних, комплексних послуг, заснованих на цифровій взаємодії (Dunleavy, Margetts, Bastow, & Tinkler, 2006).

Філософія цифрового управління сталого розвитку – це сукупність ідей, принципів, концепцій, парадигм побудови кібердержави та цифрової України а також найважливіший двигун просування модернізації у цифрову епоху.. Для того щоб використовувати рушійну та провідну роль побудови цифрового уряду, зусилля слід зосередити на використанні цифрових технологій для сприяння трансформації функцій, інституційним інноваціям та оптимізації процесів, інтеграції цифрових концепцій урядовими керівниками. Цифрові реформи повинні використовуватися для сприяння інституційним інноваціям, повною мірою використовуючи перетворюючі переваги цифрових технологій. Філософія цифрового управління сталого розвитку націлена на сприяння глибокій інтеграції інституційних та механістичних реформ із застосуванням цифрових технологій, вдосконалення та покращення системи відповідальності уряду для адаптації до цифрового розвитку, постійну оптимізацію ефективності роботи уряду та підвищення потенціалу цифрового управління. Філософія цифрового управління сталого розвитку включає створення національної цифрової моделі цифрового управління в умовах ризику та антихрупкості фінансово-економічних систем (Горбуля, Воронкова, 2025, с.32-40).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий дискурс літератури з проблеми філософії цифрового публічного управління сталого розвитку ми розглядаємо у контексті «цифрової гуманітаристики», до якої відносяться філософські, політологічні, економічні управлінські ідеї, концепції, теорії, парадигми. У зарубіжному науковому дискурсі проблема цифрової трансформації, штучного інтелекту та цифрового управління активно розглядається в міждисциплінарному вимірі, поєднуючи філософські, управлінські, соціальні й технологічні підходи. Ми використовуємо авторські праці, що при свячені аналізу штучного інтелекту як чинника трансформації публічного управління, освіти та економіки знань. Зокрема, у дослідженнях В.Воронкової, А.Череп, О.Череп штучний інтелект осмислюється не лише як інструмент оптимізації управлінських процесів, а як новий онтологічний агент, що змінює структуру прийняття рішень і відповідальності в цифровому суспільстві (Череп, Воронкова, Череп, 2025, с.69-82). У той же час велике місце у дослідженні займає концепція цифрового врядування, яка розглядається як еволюція традиційних моделей управління в умовах автоматизації, великих даних і алгоритмічних систем. Праці Dunleavy, J., Margetts, H., Bastow, S., & Tinkler, J. (2006) підкреслюють, що цифрові технології формують нові моделі взаємодії між державою, бізнесом і громадянами, сприяючи прозорості, ефективності та сталому розвитку (Dunleavy, Margetts, Bastow, & Tinkler, 2006). Зарубіжні публікації формують теоретичну основу для розуміння цифрового управління як складної соціотехнічної системи з виразними онтологічними, аксіологічними та епістемологічними вимірами. «Цифрова трансформація не є самоціллю, а виступає інструментом досягнення сталого, інклюзивного та стійкого розвитку» (Janssen, Charalabidis, & Zuiderwijk, 2012). Українські науковці акцентують увагу на цифровій трансформації як стратегічному напрямі розвитку суспільства в умовах глобалізації та післявоєнного відновлення. У працях В. Воронкової, В.Нікітенко цифрове управління аналізується крізь призму філософії цифрового гуманізму, де технології розглядаються як інструмент розвитку людського

© Валентина, Воронкова, Марина, Ажажа, Ольга, Венгер, Олександр, Фурсін, 2026

потенціалу, креативності та соціальної відповідальності (Воронкова, Нікітенко, 2025,с.88-102). Науковці аналізують вплив цифрових платформ, електронних сервісів і автоматизованих систем управління на підвищення прозорості державних інституцій та ефективність управлінських рішень. Таким чином, вітчизняні дослідження доповнюють зарубіжний науковий дискурс, адаптуючи концепції цифрового управління та штучного інтелекту до національного контексту, соціокультурних особливостей і завдань сталого розвитку суспільства. Цифрові технології створюють нові можливості для розвитку, однак їх позитивний вплив залежить від якості управління та інституційної спроможності держави (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2020).

Постановка завдання. Метою статті є комплексний філософський аналіз цифрового управління сталого розвитку суспільства як нової моделі сучасності в умовах цифрової трансформації.

Для досягнення поставленої мети в статті передбачається розв'язання таких завдань:

1. проаналізувати великі дані як основу концепції філософії цифрового публічного управління сталого розвитку ;

2. розробити поняття «цифрового публічного управління» та «цифрового уряду»;

3. обґрунтувати людиноцентричну модель цифрового публічного управління як чинник сталого розвитку суспільства.

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження філософії цифрового управління сталого розвитку сучасного суспільства як основи його удосконалення є міждисциплінарний підхід, що поєднує філософські, економічні, соціологічні, інформаційно-технологічні та культурологічні методи, принципи, концепти концепції аналізу процесів цифрової трансформації сучасного світу. Велику роль відіграють методи системного, аксіологічного, онтологічного аналізу, які допомагають прояснити його епістемологічні, онтологічні, аксіологічні виміри. Метод Agile допоміг проаналізувати феномен великих даних, що є основою публічного управління та адміністрування. Загальноприйнято, що технологічні зміни в публічному управлінні вимагають відповідних організаційних, інституційних та культурних змін для створення необхідної цифровізації управління, що й вимагає відповідних методів дослідження. Всі ці методи дозволили сформувати концепцію управління цифровим державою, яка є повсюдною, тісно взаємопов'язаною і глибоко проникаючою моделлю цифрового управління (Perri, & Bellucci, 2020).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

1. Великі дані як основа концепції філософії цифрового публічного управління сталого розвитку. Умови реалізації концепції філософії цифрового публічного управління сталого розвитку включають застосування інформаційних технологій у публічному секторі, що є процесом безперервної взаємодії та впливу між технологією та організацією, інститутами та культурою.. Інформаційні технології по суті є інструментом або шляхом для раціонального проєктування та розвитку цифрового публічного управління. Відповідно до першої точки зору провідних науковців, реалізація цифрового публічного управління докорінно залежить від ступеня цифровізації суспільства (Dunleavy, Margetts, Bastow, & Tinkler, 2006).

У специфічному інституційному та соціальному цифровому середовищі, яке виробляє чи просуває цифрові технології та інформацію, успіх управління, залежить від ефективності даних. На нашу думку, реалізація цифрового публічного управління залежить від ступеня узгодженості між управлінням та технологічним прогресом. Практика свідчить, що ключові питання цифрової трансформації, такі як політичне лідерство, інституційне проєктування, досягнення цифрової трансформації та подолання обмеженого доступу до послуг обробки даних, не будуть вирішені самою технологією, а будуть визначатися політичною та адміністративною екосистемою, в якій кожна країна впроваджує та реалізує відповідну цифрову політику в якій носієм та засобом цифрового публічного управління є дані всього суспільства Філософія цифрового публічного управління стверджує, що реалізація цифрового уряду та його управління залежать як від можливостей самих цифрових технологій, активного планування та вибору уряду щодо цифровізації, а також взаємодії цифрової трансформації економічного та соціального життя. Насправді цифрове управління стикається з двома суперечливими протиріччями, – Інтернет речей і фрагментація даних. З одного боку, інформаційні технології стають все більш повсюдними, дані в організаціях часто не взаємопов'язані і глибоко вкорінені через відомчі інтереси, локалізм і застарілі системи. З іншого, переважає існування середовища великих даних та повільний прогрес у їх застосуванні. Хоча сус-

пільство загалом вступило в епоху великих даних, створення цінності на основі великих даних, як і раніше, в основному обмежено комерційним сектором. Очевидно, що до досягнення справжнього цифрового управління ще довгий шлях. Широке поширення інтернету – це реальність, ера великих даних непомітно настає. Однак перехід від «інтернету речей» до безперебійного потоку даних не є неминучим причинно-наслідковим зв'язком (Dunleavy, Margetts, Bastow, & Tinkler, 2006).

Функціональні бар'єри та інформаційні розрізнені системи, що зустрічалися на ранніх етапах розвитку електронного уряду, як і раніше, широко поширені. Дані еволюціонували від символічної цінності до життєво важливого ресурсу, що має економічну, наукову та політичну цінність. Проте постає питання, як покращити інтеграцію даних, створити цінність, подолати бар'єри та розрізнені системи даних, забезпечити відкритий та загальний доступ до даних. В даний час це включає наступні невідкладні дії, які викликали подальше подолання фрагментації та розрізненості даних. Фрагментація та розрізненість даних є основними факторами, що перешкоджають відкритості, інтеграції та обміну даними. Вони не лише обмежують розвиток електронного уряду, а являють собою величезну втрату інформаційних ресурсів та ускладнюють забезпечення безпеки даних. Управління даними виступає питанням національного управління, тому усунення фрагментації та розрізненості даних вимагає проєктування на найвищому рівні. Необхідно швидко створити національні стратегічні сховища ресурсів у важливих галузях, побудувати систему управління збором, агрегацією та застосуванням даних, створити загальнонаціональну систему відкритості та обміну даними. На основі електронного уряду прискорити централізацію та обмін державними даними, створити механізми володіння, класифікації, обігу та торгівлі даними, сприяти обміну та спільному управлінню державними та соціальними даними. Тільки завдяки інтелектуальному застосуванню великих даних штучним інтелектом, великі дані набувають творчої цінності і виступають основою концепції філософії цифрового публічного управління. В дослідженні використовується антропологічний метод, що дозволив сформувати людиноцентричну модель публічного управління, в основі якої людина, її потреби, стиль і якість життя (United Nations Development Programme, 2020).

2. Аналіз понять «цифрового публічного управління» та «цифрового уряду». На сьогоднішній день немає загальноприйнятого визначення понять цифрового публічного управління та цифрового уряду, так як все знаходиться у стані еволюції. Цифрове публічне управління приділяє більше уваги інтеграції даних та орієнтованим на людину розумним послугам. Цифрове публічне управління – це не просте застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у сфері державних справ, а форма соціально-політичної організації та її діяльності, пов'язана з організацією та використанням політичної та соціальної влади. Воно включає комплексне управління економічними і соціальними ресурсами, що охоплює ряд заходів, що впливають на уряд, законодавчі органи і процеси державного управління. Управління в цифрову епоху означає складну та цілісну трансформацію, в основі якої лежить розвиток інформаційних технологій та вдосконалення можливостей обробки інформації. Інформаційні технології впливають на результати політики, впливаючи на адміністративні процеси як державного, так і приватного секторів, змінюючи способи участі громадян та підвищуючи їхню здатність вирішувати соціальні проблеми. Ці пояснення включають різні точки зору на цифровий уряд та його управління (Горбуля, Воронкова, 2025, с.32-40).

Цифрове публічне управління можна вважати поняттям, що неминуче перетинається з іншими концепціями, парадигмами, концептами, пов'язаними із застосуванням інформаційних технологій у державному секторі. Однак його справжнє значення полягає в його нормативному та унікальному характері як «нової» концепції та галузі практики. По-перше, цифрове публічне управління – це концепція та сфера розвитку у рамках еволюції застосування інформаційних технологій у державному секторі. Революція інформаційних технологій – це не миттєва подія, а безперервний, хвилеподібний процес розвитку, який зачепив і публічне цифрове управління. Закон Мура наочно демонструє частоту змін інформаційних технологій. В останні роки поява та розвиток хмарних обчислень, великих даних, Інтернету речей, мобільного інтернету та штучного інтелекту показали, що інновації в інформаційних технологіях прискорюються, стають все більш різноманітними та глибоко проникають у всі аспекти соціального життя. Відповідно, концепції, пов'язані із застосуванням інформаційних технологій у державному секторі, також постійно оновлюються: від електронного уряду та електронного управління до мобільного уряду та інтелектуального управ-

© Валентина, Воронкова, Марина, Ажажа, Ольга, Венгер, Олександр, Фурсін, 2026

ління, а потім до цифрового уряду та цифрового управління. В.Воронкова, В.Нікітенко відмічають, що безмежні можливості, створювані новими інформаційними технологіями, сприяють розвитку теорій публічного управління, які постійно збагачуються і поглиблюються (Voronkova, Nikitenko. 2025, с.88-102).

Аналіз свідчить, що цифровий уряд – це не просто цифровізація процесів у державних установах та «електрифікація» державних справ. Його значення відноситься до процесу, за допомогою якого уряд керує простором інформаційного суспільства, надає високоякісні державні послуги та підвищує задоволеність населення за допомогою цифрового мислення, цифрових концепцій, цифрових стратегій, цифрових ресурсів, цифрових інструментів та цифрових правил (Череп, Воронкова, Череп, 2025, с. 69-82).

З концептуальної точки зору, електронний уряд наголошує на електрифікації фокусуючись на застосуванні таких технологій, як мережі, системи управління інформацією та використання комп'ютерів у державних справах. Електронне управління фокусується на інтеграції «електроніки» до «управління», розширюючи перспективу застосування інформаційних технологій у державних справах на суспільство, відображаючи побудову нової моделі взаємин між урядом та суспільством. Мобільний уряд використовує мережі мобільного зв'язку як новий канал для підвищення ефективності обслуговування, а мобільні телефони як новий засіб надання інформації, послуг та можливостей для участі громадськості», і випливає з електронного уряду у відповідь на технологічні досягнення та потреби користувачів, стаючи новим корисним доповненням до електронного уряду». Розумний уряд фокусується на підвищенні рівня інтелектуального державного управління за допомогою підходу, орієнтованого на людину (Dunleavy, Margetts, Bastow, & Tinkler, 2006).

Аналіз свідчить, що спочатку цифровий уряд та електронний уряд мали деякі спільні риси та часто використовувалися як синоніми. Однак з появою та розвитком великих даних та штучного інтелекту цифровий уряд почав фокусуватися на функціонуванні держави в цифровому середовищі, що має на увазі підхід до управління державою, заснований на середовищі великих даних та інтелектуальному застосуванні даних. Перехід від електронного уряду до цифрового управління державою відображає безперервні зусилля щодо досягнення та створення більш ефективного публічного управління з використанням найбільш дієвих технологічних інструментів, а також відображає перетворюючу силу та нове бачення управління, створене завдяки безперервній інтеграції та взаємодії технологій та управління. Управління цифровим урядом охоплює побудову цифрового уряду у цифровому середовищі та його управління цифровими державами та розумними суспільствами (Janssen, Charalabidis, & Zuiderwijk, 2012).

Якщо основою підтримки електронного уряду є електронна комерція та електронні спільноти, основою управління електронним урядом – національне та публічне управління, то управління цифровим урядом орієнтоване на цифрові держави, розумні міста та розумні суспільства. У цифрову епоху хмарні обчислення, великі дані, мобільний інтернет, Інтернет речей, обчислювальні пристрої та штучний інтелект ще більше змінили те, як ми отримуємо інформацію, спілкуємося з іншими, організуємо діяльність і отримуємо доступ до послуг. Сьогодні всі куточки світу швидко вступають у всеосяжну цифровізацію, ми живемо у суспільстві, керованому великими даними (Dunleavy, Margetts, Bastow, & Tinkler, 2006).

Глобальна, національна та громадська цифровізація створила нове цифрове середовище, з яким має взаємодіяти публічне управління, перетворюючи взаємодію між державним управлінням, заснованим на інформаційних технологіях та даних, та зовнішнім середовищем традиційної двосторонньої чи багатосторонньої взаємодії, націленої на інтеграцію та злиття. У цьому сенсі цифрове публічне управління відповідає на невід'ємні потреби соціального розвитку держави в цифрову епоху і тісно пов'язане з національними реформами управління. Отже, управління цифровою державою засноване на управлінні цифровим простором через цифровий уряд; дані стають основою об'єктивного світу, а у цифрову епоху вони наділяють людство інноваційними можливостями у сфері обробки даних і ще більше розширюють простір уяви щодо їх використання. Дані виступають новим джерелом енергії. У моделі цифрового управління існування даних означає існування цифрового управління. Цифрове публічне управління за допомогою управління даними пронизує та супроводжує весь процес соціального життя, відображаючи широту управління, заснованого на даних, та його високому ступеню кореляції з усіма секторами економіки та суспільства (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2020).

3. Людиноцентрична модель цифрового публічного управління як чинник сталого розвитку сучасного суспільства. Концепція філософії публічного управління тісно пов'язана з пріоритетними цілями сталого розвитку суспільства (Perri, & Bellucci, 2020). Орієнтована на людину цифрова модель державного управління, як ключовий фактор сталого соціального розвитку спрямована на розширення можливостей державних послуг, підвищення справедливості та ефективності управління за допомогою цифрових технологій, таких як штучний інтелект та великі дані. Вона заснована на правах людини та принципі «нікого не залишати позаду», підкреслює інклюзивність цифрової трансформації, високоякісний розвиток, що забезпечується технологіями, та модернізацію державних систем (United Nations 2015).

Ключова роль моделі публічного управління як сталого розвитку включає: 1) Сприяння рівності та інклюзивності, в основі якої забезпечення доступності цифрових послуг для всіх, скорочення цифрового розриву та відповідність основоположному принципу ООН «нікого не залишати позаду». 2) Підвищення ефективності управління, націлене на побудову ефективного цифрового уряду в рамках верховенства права з використанням цифрових засобів (керівництво у галузі верховенства права та розширення можливостей за допомогою технологій) для сприяння високоякісному економічному та соціальному розвитку. 3) Внесок у досягнення цілей сталого розвитку, що включає інтеграцію, «орієнтованого на людину» підходу до технологічних програм, для підтримки стратегічних цілей сталого розвитку, включаючи економічні, соціальні та екологічні цілі. У процесі просування до цілей 2030 року інновації в цифрових моделях публічного управління не лише покращиться якість життя людей, вони стануть інноваційним джерелом підвищення ефективності публічного управління. Орієнтована на людину цифрова модель публічного управління використовує цифрові технології для підвищення ефективності, прозорості та інклюзивності державних послуг, ставлячи людські потреби у центр уваги та сприяючи соціальній справедливості та рівності. Ця модель є ключовою рушійною силою досягнення сталого соціального, економічного та екологічного розвитку, наголошує на участі громадян, подоланні цифрового розриву та забезпеченні застосування цифрових технологій таким чином, щоб це приносило користь благополуччю людини (United Nations Development Programme, 2020).

Отже, філософія цифрового публічного управління сталого розвитку сучасного суспільства як основа його удосконалення орієнтована саме на людину, у тому її велика цінність та практичне значення. Цифрове публічне управління повинно перестати бути просто опцією, а стати ключовим показником рівня модернізації системи управління країни чи регіону у післявоєнному відновленні України. Цифрове публічне управління повинно вирішувати проблеми, що хвилюють людей, за допомогою технологічних засобів, поєднуючи «ефективність» із «людським підходом», забезпечуючи інституційні гарантії сталого процвітання суспільства. Важливо відзначити, що успіх цієї моделі залежить не тільки від складності алгоритму, а й від визначення прав особистості в правовій базі, а також від фундаментальної зміни мислення – уряду від ролі менеджера до ролі постачальника послуг для населення (World Bank, 2016).

Висновки. Таким чином, проведене дослідження філософії цифрового публічного управління сталого розвитку сучасного суспільства дозволяє зробити ряд важливих висновків щодо її сучасного стану, пріоритетних напрямів цифрової

Таблиця 1

Виміри основних компонентів традиційного цифрового управління і цифрового публічного управління

Вимір	Традиційне цифрове управління	Цифрове публічне управління
Основна рушійна сила	Тепхнічна ефективність/автоматизація	Людські потреби як чинник удосконалення суспільства
Основні цілі	Дані належжать уряду/ платформі	Баланс між суверенітетом даних та захистом конфіденційності
Соціальний вплив	Орієнтація на ефективність	Сприяння цифровій достуностиі та соціальній справедливсоті у постачанні послуг для населення

Джерело: сформовано авторами.

© Валентина, Воронкова, Марина, Ажажа, Ольга, Венгер, Олександр, Фурсін, 2026

трансформації публічного управління та перспектив подальшого розвитку. Аналіз засвідчив, що цифровізація публічних інституцій розглядається як складний соціальний, економічний, політичний, соціально-філософський феномен. Практичне значення дослідження пов'язане із трансформацією природи публічного управління у цифрову епоху, у контексті якого аксіологічна сфера пов'язана – із гуманістичними, етичними та соціально-ціннісними орієнтирами, епістемологічна – із новими способами отримання, обробки та застосування великих даних (інформації, знання) в інформаційному суспільстві.

Аналіз показав, що все це буде сприяти формуванню інноваційних управлінських підходів, які враховують не лише ефективність, а й соціальну відповідальність, прозорість та інклюзивність цифрових трансформацій. Визначення напрямів удосконалення цифрової трансформації публічного управління у взаємозв'язку з цілями сталого розвитку дозволяє виокремити розвиток електронного врядування та цифрових публічних послуг, інтеграцію цифрових технологій у стратегічне планування, впровадження інструментів аналітики для прийняття управлінських рішень, підвищення цифрової компетентності кадрів і формування цифрової управлінської культури.

Зарубіжний досвід демонструє ефективність поєднання технологічних рішень із гуманістичними та етичними принципами, що забезпечує підвищення якості управління та соціальної довіри. В сучасних умовах післявоєнного відновлення України важливо формувати адаптивні управлінські моделі, які здатні поєднувати ефективність цифрових рішень із гуманістичними та соціально-ціннісними орієнтирами. Проведене дослідження демонструє, що філософія цифрового публічного управління є динамічною та багатовимірною концепцією, здатною інтегрувати технологічні інновації з цінностями сталого розвитку, забезпечити соціальну відповідальність та етичність публічного управління.

Практичні рекомендації для органів публічної влади:

1. Впроваджувати у практику органів державної влади концепцію філософії цифрового управління сталого розвитку як основу удосконалення сучасного суспільства у післявоєнному відновленні України, яка включає створення національної цифрової моделі цифрового управління в умовах ризику та антихрупкості фінансово-економічних систем за часів турбулентності.

2. Використовувати у своїй практичній діяльності передовий зарубіжний досвід цифрового публічного управління, що демонструє ефективність поєднання технологічних рішень із гуманістичними та етичними принципами.

3. Формувати людиноцентричну модель цифрового публічного управління, поєднуючи ефективність із людським підходом, забезпечуючи інституційні гарантії сталого процвітання суспільства.

4. Розвивати філософію великих даних, які набувають творчої цінності і виступають основою концепції філософії цифрового публічного управління, які у цифрову епоху вони наділяють управління інноваційними можливостями у сфері обробки даних і ще більше розширюють простір уяви щодо їх використання.

5. Удосконалювати модель цифрового уряду, за допомогою якого уряд керує простором інформаційного суспільства, надає високоякісні державні послуги, а підвищує задоволеність населення за допомогою цифрового мислення, цифрових концепцій, цифрових стратегій, цифрових ресурсів, цифрових інструментів та цифрових правил.

Список використаних джерел

Горбуля М. А., Воронкова В. Г. Філософія ризику та антикрихкості фінансово-економічних систем як нова форма мислення у добу турбулентності (на основі праць Нассіма Талеба) // *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. № 56. С. 32–40. DOI: https://doi.org/10.32782/apfs.v056.2025.6

Voronkova V., Nikitenko V. Synergy between artificial intelligence and digital humanism for humanitarian security: sustainable post-war development and recovery in Ukraine // *UNIVERSITY SCIENCE*. 2025. С. 88–102. DOI: 10.51587/3068-3580/US-2025-12-2

Череп А. В., Воронкова В. Г., Череп О. Г. Штучний інтелект як драйвер економічної трансформації: стратегічні вектори розвитку // *Education and science: theory & praxis : collective monograph* / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2025. С. 69–82. DOI: 10.51587/9798-9917-51919-2025-022

Dunleavy J., Margetts H., Bastow S., Tinkler J. New public management is dead: Long live digital-era governance // *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2006. Vol. 16, № 3. P. 467–494. https://doi.org/10.1093/jopart/mui057

Janssen M., Charalabidis Y., Zuiderwijk A. Benefits, adoption barriers and myths of open data and open government // *Information Systems Management*. 2012. Vol. 29, № 4. P. 258–268. https://doi.org/10.1080/10580530.2012.716740

Organisation for Economic Co-operation and Development. Digital government in the decade of action for sustainable development. Paris: OECD Publishing, 2020. https://doi.org/10.1787/ef4b8f64-en

Perri P., Bellucci S. Digital transformation in the public sector: A systematic review // *Government Information Quarterly*. 2020. Vol. 37, № 3. P. 101427. https://doi.org/10.1016/j.giq.2020.101427

United Nations. Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York, NY: United Nations, 2015.

United Nations Development Programme. Digital strategy 2020–2025: Harnessing digital for sustainable development. New York, NY: UNDP, 2020.

World Bank. World development report 2016: Digital dividends. Washington, DC: World Bank, 2016.

References

Horbulia, M. A., & Voronkova, V. H. (2025). Philosophy of risk and antifragility of financial and economic systems as a new form of thinking in the age of turbulence (based on the works of Nassim Taleb). *Current Issues of Philosophy and Sociology, 56*, 32–40. https://doi.org/10.32782/apfs.v056.2025.6

Voronkova, V., & Nikitenko, V. (2025). Synergy between artificial intelligence and digital humanism for humanitarian security: Sustainable post-war development and recovery in Ukraine. *UNIVERSITY SCIENCE*, 12(2), 88–102. https://doi.org/10.51587/3068-3580/US-2025-12-2

Cherep, A. V., Voronkova, V. G., & Cherep, O. G. (2025). Artificial intelligence as a driver of economic transformation: Strategic vectors of development. In V. Shpak (Ed.), *Education and science: Theory & praxis* (pp. 69–82). Sherman Oaks, CA: GS Publishing Services. https://doi.org/10.51587/9798-9917-51919-2025-022

Dunleavy, P., Margetts, H., Bastow, S., & Tinkler, J. (2006). New public management is dead: Long live digital-era governance. *Journal of Public Administration Research and Theory, 16*(3), 467–494. https://doi.org/10.1093/jopart/mui057

Janssen, M., Charalabidis, Y., & Zuiderwijk, A. (2012). Benefits, adoption barriers and myths of open data and open government. *Information Systems Management, 29*(4), 258–268. https://doi.org/10.1080/10580530.2012.716740

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). *Digital government in the decade of action for sustainable development*. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/ef4b8f64-en

Perri, P., & Bellucci, S. (2020). Digital transformation in the public sector: A systematic review. *Government Information Quarterly, 37*(3), 101427. https://doi.org/10.1016/j.giq.2020.101427

United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York, NY: United Nations.

United Nations Development Programme. (2020). *Digital strategy 2020–2025: Harnessing digital for sustainable development*. New York, NY: UNDP.

World Bank. (2016). *World development report 2016: Digital dividends*. Washington, DC: World Bank.

VALENTYNA, VORONKOVA – Doctor of Philosophy (D.Sc.),
Professor, cademician of the Academy of Higher Education of Ukraine,
Head at the Department of Management and Administration,
Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0719-1546

MARINA, AZHAZHA – Doctor of Science in Public Administration,
Professor at the Department of Management and Administration,
Engineering Educational and Scientific Institute
named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: azazmarina17@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3549-7718

© Валентина, Воронкова, Марина, Ажажа, Ольга, Венгер, Олександр, Фурсін, 2026

OLGA, VENGER – Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department of Management of Organizations
and Project Management, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: vengerolya14@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3758-7891

OLEXANDER, FURSIN – Candidate of Science in Public Administration,
Associate Professor, Assistant Professor at the Department
of Management and administration, Y. M. Potebnya Engineering Education
and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: fursin@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4457-0350

PHILOSOPHY OF DIGITAL MANAGEMENT AS A BASIS FOR IMPROVING MODERN SOCIETY IN THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Abstract

The article analyzes digital public management of sustainable development, which contributes to its improvement and is determined by the exponential development of information. The philosophy of digital management of sustainable development is a set of ideas, principles, concepts, paradigms for building a cyber state and digital Ukraine, as well as the most important engine for advancing modernization in the digital era. The purpose of the article is a comprehensive philosophical analysis of digital management of sustainable development of society as a new model of modernity in the conditions of digital transformation. In the digital era, digital management, determined by digital technologies, becomes an important support for promoting the modernization of systems and capabilities of all spheres and levels of management. The overall plan for building a digital Ukraine points to the need to develop an effective and collaborative digital government. This concept calls for accelerating institutional and regulatory innovations, improving regulations and systems adapted to building a digital government, strengthening digital capabilities and promoting the interconnection of information systems and networks, data exchange on request and effective business cooperation. Research methodology. A significant role is played by the methods of systemic, axiological, ontological analysis, which help to clarify its epistemological, ontological, axiological dimensions. The Agile method helped to analyze the phenomenon of big data, which is the basis of public management and administration. Research results. Big data is analyzed as the basis of the concept of the philosophy of digital public management of sustainable development. The concepts of "digital public management" and "digital government" are developed. The human-centric model of digital public management is substantiated as a factor of sustainable development of society. The prospects for further development of the philosophy of digital management in the conditions of the formation of a digital society and new management paradigms are in the formation of a human-centric model of digital governance, the integration of ethical standards into all levels of management processes, the development of network forms of management, rethinking epistemological approaches to the use of data, in public policy.

Keywords: philosophy of digital public management, digital government, sustainable development, artificial intelligence, big data, human-centric management model.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 09.12.2025
Accepted date 10. 01.2026
Published date 09.02.2026

How to cite: **Воронкова, Валентина, Ажажа, Марина, Венгер, Ольга, Фурсін, Олександр.** Філософія цифрового управління як основа удосконалення сучасного суспільства у післявоєнному відновленні України. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 191–199
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-19

УДК 614.8:004.738.5
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-20

ОХОРОНА ПРАЦІ, БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА ТЕХНОГЕННА БЕЗПЕКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ФІЛОСОФІЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

КОЖЕМЯКІН, ГЕННАДІЙ[1]
КУРІС, ЮРІЙ[2]
ВЕНГЕР, ЛЮБОВ[3]
ВАГІН, АНДРІЙ[4]

Анотація

У статті розглядаються сучасні аспекти охорони праці, техногенної безпеки та безпеки життєдіяльності у контексті цифровізації. Дослідження та впровадження сучасних підходів до охорони праці, техногенної безпеки та безпеки життєдіяльності у контексті цифровізації є надзвичайно актуальним завданням, що відповідає викликам сучасного суспільства та сприяє сталому розвитку, соціальній стабільності й підвищенню якості життя людини. **Метою дослідження** є розробка науково обґрунтованих підходів до забезпечення охорони праці, техногенної безпеки та безпеки життєдіяльності в умовах цифровізації, зокрема з урахуванням впровадження штучного інтелекту, шляхом ідентифікації нових ризиків, оцінювання впливу інтелектуальних систем на працівників та формування ефективних стратегій безпечної взаємодії людини з технологіями. Дослідження базується на комплексному підході, що поєднує теоретичний, аналітичний та прикладний методи, з урахуванням специфіки цифровізації та використання штучного інтелекту в системах охорони праці. **Результати досліджень.** Проаналізовано вплив цифрових технологій та штучного інтелекту на систему управління охороною праці, а також з'ясовано нові професійні, психофізіологічні та організаційні ризики, що виникають у процесі взаємодії людини з інтелектуальними системами. Встановлено, що інтеграція ШІ у систему безпеки праці потребує людиноцентричного підходу, поєднання технічних рішень із етичними стандартами та розвитком цифрових компетентностей працівників. Проаналізовано зарубіжний досвід застосування інноваційних освітніх платформ, VR/AR-тренінгів і цифрових наставників, які дозволяють формувати свідоме, відповідальне та безпечне використання технологій. Розроблено методичні підходи та рекомендації щодо формування культури безпечної взаємодії працівників із ШІ, що сприяють мінімізації ризиків, підвищенню ефективності систем безпеки та сталому розвитку організацій. Зроблено висновок, що результати дослідження мають практичне значення для підприємств, організацій та установ, які впроваджують цифрові технології та штучний інтелект у процеси управління охороною праці, дозволяючи оптимізувати виробничі процеси, підвищувати безпеку та забезпечувати баланс між технологічним прогресом і розвитком людського потенціалу.

Ключові слова: охорона праці, безпека життєдіяльності, техногенна безпека, цифровізація, штучний інтелект, професійні, психофізіологічні, організаційні ризики

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується всеохопною цифровізацією, яка проникає в усі сфери життєдіяльності людини – освіту, виробництво, сферу послуг, державне управління та побут. Активне впровадження автоматизованих систем, робототехніки, хмарних сервісів, штучного інтелекту та дистанційних форм праці суттєво змінює умови праці та повсякденного життя людини. У зв'язку з цим традиційні підходи до охорони праці, техногенної безпеки та безпеки життєдіяльності потребують оновлення й адаптації до нових цифрових реалій. Цифрове середовище поряд із підвищенням ефективності та продуктивності праці породжує нові ризики, зокрема інформаційне та психоемоційне перевантаження, зниження фізичної активності, порушення режиму праці та відпочинку, цифрову залежність, загрози кібербезпеці та витоку персональних даних. Особливої уваги набуває питання психологічної безпеки людини, оскільки тривала взаємодія з цифровими техно-

[1] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: kgb04@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2960-1331
[2] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: kuris.znu@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7169-9187
[3] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: ljuvenger77@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7490-1050
[4] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: andreyvgn@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1234-0753

© Геннадій, Кожемякін, Юрій, Куріс, Любов, Венгер, Андрій, Вагін, 2026

логіями може негативно впливати на психічне здоров'я, концентрацію уваги та соціальну взаємодію. В умовах трансформації ринку праці та поширення дистанційної й гібридної роботи зростає відповідальність роботодавців і працівників за дотримання вимог безпеки поза межами традиційного робочого середовища. Це зумовлює необхідність формування нових підходів до управління ризиками, впровадження цифрових інструментів моніторингу умов праці, електронного навчання та онлайн-інструктажів з охорони праці. Крім того, інтеграція цифрових технологій у сферу охорони праці відкриває нові можливості для превентивного управління безпекою, зокрема через використання великих даних, інтелектуальних систем аналізу ризиків, віртуальних тренажерів та «розумних» засобів індивідуального захисту. Це сприяє підвищенню рівня культури безпеки, зменшенню виробничого травматизму та збереженню здоров'я людини в довгостроковій перспективі.

Охорона праці, техногенна безпека та безпека життєдіяльності в умовах цифровізації розглядаються як міждисциплінарна система, що поєднує правові, технічні, соціальні, психологічні та інформаційні аспекти. Ця система базується на використанні цифрових технологій (штучного інтелекту, IoT, Big Data, VR/AR, онлайн-платформ) з метою: прогнозування та мінімізації ризиків; підвищення рівня обізнаності та навчання; автоматизації контролю за умовами праці; формування культури безпеки в цифровому суспільстві. Концепція передбачає перехід від реактивного підходу до превентивного та проактивного управління безпекою.

Охорона праці, техногенна безпека та безпека життєдіяльності у контексті цифровізації – це цілісна система організаційних, правових, технічних, соціально-психологічних та інформаційних заходів, спрямованих на забезпечення безпечних, здорових і комфортних умов життєдіяльності людини в умовах активного використання цифрових технологій. Вона охоплює захист фізичного, психічного та інформаційного здоров'я, попередження професійних і побутових ризиків, кіберзагроз, а також формування цифрової культури безпеки з використанням інноваційних технологічних рішень для моніторингу, навчання та управління ризиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання охорони праці, техногенної безпеки та безпеки життєдіяльності в умовах цифровізації активно досліджується як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. У сучасних наукових працях увага зосереджується на впливі цифрових технологій на умови праці, здоров'я людини, рівень професійних ризиків та формування нових підходів до управління безпекою. У зарубіжних дослідженнях значна увага приділяється використанню штучного інтелекту, великих даних та Інтернету речей для прогнозування небезпечних ситуацій і зниження виробничого травматизму. Праці науковців Європейського агентства з безпеки та гігієни праці (EU-OSHA) акцентують увагу на трансформації професійних ризиків у цифровій економіці, зокрема на зростанні психосоціальних ризиків, пов'язаних із дистанційною роботою та цифровою взаємодією. Дослідження Міжнародної організації праці (ILO) підкреслюють необхідність оновлення нормативно-правових підходів до охорони праці з урахуванням цифрових форм зайнятості та автоматизації виробничих процесів.

Окремий напрям зарубіжних наукових робіт присвячений застосуванню віртуальної та доповненої реальності у навчанні з охорони праці. Дослідження американських та азійських учених доводять ефективність VR-технологій у формуванні навичок безпечної поведінки без реального ризику для здоров'я людини. Також активно вивчається вплив цифрових технологій на ергономіку робочого місця та профілактику професійних захворювань.

Вітчизняні наукові дослідження зосереджені на адаптації міжнародного досвіду до національних умов та вдосконаленні системи управління охороною праці в умовах цифрової трансформації економіки. У працях українських учених розглядаються питання цифрового моніторингу умов праці, електронного документообігу з охорони праці, дистанційного навчання та інструктажів. Значну увагу приділено проблемам формування культури безпеки, інформаційної та психологічної безпеки в умовах інтенсивного використання цифрових технологій.

Сучасні вітчизняні дослідження також акцентують на необхідності міждисциплінарного підходу до забезпечення техногенної безпеки та безпеки життєдіяльності, що поєднує технічні, соціальні та гуманітарні аспекти. Наголошується на важливості підготовки фахівців нового покоління, здатних ефективно

працювати в цифровому середовищі та управляти ризиками, пов'язаними з цифровими інноваціями.

Таким чином, аналіз останніх зарубіжних і вітчизняних досліджень свідчить про зростаючу увагу наукової спільноти до проблем цифровізації у сфері охорони праці, техногенної безпеки та безпеки життєдіяльності. Водночас залишається актуальною потреба у подальших дослідженнях, спрямованих на комплексне обґрунтування ефективних механізмів інтеграції цифрових технологій у систему управління безпекою з урахуванням національних особливостей. Проблематика охорони праці та безпеки життєдіяльності в умовах цифровізації активно висвітлюється у працях зарубіжних і вітчизняних учених. Сучасні дослідження спрямовані на аналіз трансформації професійних ризиків, впливу цифрових технологій на здоров'я людини та формування інноваційних підходів до управління безпекою.

У зарубіжній науковій думці значний внесок у дослідження цифрових ризиків зробили експерти Міжнародної організації праці (ILO), зокрема у звітах під керівництвом Г.Райдера та Ф.Хоффера, де розглядається вплив автоматизації, платформної зайнятості та дистанційної роботи на умови праці. У працях EU-OSHA (Європейського агентства з безпеки та гігієни праці), зокрема дослідженнях Д. Голда, М.Рьомера та В.Кока, акцентується увага на появі нових психосоціальних ризиків, пов'язаних із цифровим навантаженням і постійною онлайн-взаємодією.

Питання застосування штучного інтелекту та великих даних у сфері охорони праці розглядаються в працях таких зарубіжних науковців, як К. Шваб, Е. Бріньольфссон та Е. Макафі, які аналізують вплив цифрової економіки та індустрії 4.0 на безпеку праці та роль людини в автоматизованих системах. Дослідження Дж. Бейленсона та С. Ауггейма присвячені використанню віртуальної реальності для навчання безпечній поведінці та зниження рівня виробничого травматизму.

У вітчизняній науці проблеми охорони праці, техногенної безпеки та безпеки життєдіяльності в умовах цифровізації досліджують Г. Гогіташвілі, В. Жидецький, О. Коваленко, Л. Керб, Ю. Кундієв, А. Нагорна. У їхніх працях розглядаються питання модернізації системи управління охороною праці, впровадження інформаційних технологій, цифрового моніторингу умов праці та профілактики професійних захворювань. Окрему увагу українські науковці, зокрема В. Заплатинський, О. Тєрєщенко, І. Тарасенко, приділяють формуванню культури безпеки життєдіяльності, інформаційної та психологічної безпеки особистості в умовах цифрового суспільства. У сучасних публікаціях також наголошується на необхідності оновлення освітніх програм з охорони праці з урахуванням цифрових компетентностей.

Таким чином, аналіз праць зарубіжних і вітчизняних учених свідчить, що проблема охорони праці, техногенної безпеки та безпеки життєдіяльності у контексті цифровізації є багатоаспектною та потребує подальших комплексних досліджень, спрямованих на інтеграцію інноваційних технологій у систему управління безпекою з урахуванням національних і міжнародних підходів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на зростаючу кількість наукових досліджень, присвячених питанням охорони праці, техногенної безпеки та безпеки життєдіяльності, значна частина проблем, пов'язаних із цифровізацією виробничих і соціальних процесів, залишається недостатньо вивченою. Зокрема, наявні дослідження переважно зосереджуються на технічних та нормативно-правових аспектах безпеки, тоді як комплексний вплив цифрових технологій на умови праці, психофізіологічний стан працівників та формування нових професійних ризиків часто залишається поза увагою.

Недостатньо дослідженими є питання трансформації традиційних підходів до управління охороною праці в умовах впровадження штучного інтелекту, автоматизованих систем управління, дистанційної та гібридної зайнятості. Особливої актуальності набуває проблема ідентифікації та оцінювання нових ризиків, пов'язаних із цифровим навантаженням, інформаційною перевтомою, кіберзагрозами та зниженням рівня соціальної взаємодії в трудових колективах. Крім того, недостатньо розробленими залишаються методичні підходи до інтеграції цифрових інструментів моніторингу безпеки життєдіяльності в систему управління підприємствами, а також питання формування цифрової культури безпеки та відповідних компетентностей працівників. Це зумовлює

© Геннадій, Кожемякін, Юрій, Куріс, Любов, Венгер, Андрій, Вагін, 2026

необхідність подальших наукових досліджень, спрямованих на розробку комплексних моделей забезпечення охорони праці, техногенної безпеки та безпеки життєдіяльності в умовах цифровізації.

Попри активний розвиток цифрових технологій та зростання інтересу науковців до проблем охорони праці, техногенної безпеки й безпеки життєдіяльності, низка аспектів, пов'язаних із упровадженням систем штучного інтелекту, залишається недостатньо дослідженою. Наявні наукові праці здебільшого зосереджуються на технічних можливостях ШІ для автоматизації виробничих процесів і зниження рівня травматизму, водночас поза належною увагою залишаються соціальні, психофізіологічні та етичні наслідки його використання в трудовому середовищі. Невирішеними залишаються питання ідентифікації нових професійних ризиків, що виникають у результаті взаємодії людини з інтелектуальними системами, зокрема ризиків алгоритмічних помилок, зниження рівня людського контролю, інформаційного перевантаження та психологічної напруги працівників. Недостатньо розробленими є підходи до оцінювання надійності та безпечності рішень, що приймаються системами штучного інтелекту, а також механізми відповідальності у разі виникнення аварійних або небезпечних ситуацій.

Крім того, бракує комплексних методик інтеграції штучного інтелекту в системи управління охороною праці та безпекою життєдіяльності, які б поєднували технологічні інновації з принципами людиноцентризму та цифрового гуманізму. Недостатньо дослідженими залишаються й питання формування культури безпечної взаємодії людини з інтелектуальними системами, а також розвитку відповідних цифрових компетентностей працівників в умовах швидкої трансформації ринку праці.

Мета дослідження: розробити науково обґрунтовані підходи до забезпечення охорони праці, техногенної безпеки та безпеки життєдіяльності в умовах цифровізації, зокрема з урахуванням впровадження штучного інтелекту, шляхом ідентифікації нових ризиків, оцінювання впливу інтелектуальних систем на працівників та формування ефективних стратегій безпечної взаємодії людини з технологіями.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати сучасний стан наукових досліджень щодо впливу цифрових технологій та штучного інтелекту на охорону праці, техногенну безпеку і безпеку життєдіяльності.

2. Виявити та систематизувати нові професійні та психофізіологічні ризики у процесі взаємодії людини з інтелектуальними системами.

3. З'ясувати методичні підходи до інтеграції штучного інтелекту в системи управління охороною праці.

4. Розробити рекомендації щодо формування культури безпечної взаємодії працівників з ШІ та розвитку цифрових компетентностей для мінімізації ризиків і підвищення ефективності систем безпеки.

Методологія. Дослідження базується на комплексному підході, що поєднує теоретичний, аналітичний та прикладний методи, з урахуванням специфіки цифровізації та використання штучного інтелекту в системах охорони праці. Теоретичний аналіз – використано системний і міждисциплінарний підхід для вивчення наукових джерел щодо цифровізації, ШІ, охорони праці та безпеки життєдіяльності, що дозволяє визначити сучасні тенденції, прогалини та ключові проблеми. Метод порівняльного аналізу – застосовано для порівняння традиційних систем управління безпекою з сучасними цифровими платформами та інтелектуальними системами, а також для оцінки їх ефективності у мінімізації ризиків. Моделювання ризиків та сценаріїв – проведено моделювання можливих професійних, психологічних та технічних ризиків, що виникають у процесі взаємодії працівників із системами ШІ. Це дозволяє прогнозувати потенційні небезпечні ситуації та визначати шляхи їх мінімізації. Методи експертних оцінок та опитувань – використано для збору інформації про реальні умови праці та готовність працівників до безпечної взаємодії з цифровими та інтелектуальними системами, а також для оцінки потреб у розвитку цифрових компетентностей. Методи синтезу та рекомендаційного аналізу застосовані для формування практичних рекомендацій щодо інтеграції ШІ у системи управління охороною праці та створення культури безпечної взаємодії людини з технологіями. Комплексне застосування зазначених методів дозволяє забезпечити наукову обґрунтованість результатів, а також практичну значущість пропонованих підходів до управління охороною праці, техногенною безпекою та безпекою життєдіяльності в умовах цифровізації та впровадження штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

1. Сучасний стан наукових досліджень щодо впливу цифрових технологій та штучного інтелекту на охорону праці, **техногенну безпеку** і безпеку життєдіяльності. У сучасних умовах стрімкої цифровізації суспільства та активного впровадження систем штучного інтелекту (ШІ) у виробничі, управлінські та соціальні процеси зростає потреба у забезпеченні належного рівня охорони праці та безпеки життєдіяльності. Актуальність даного дослідження зумовлена тим, що цифрові технології та інтелектуальні системи не лише підвищують ефективність виробничих процесів і оптимізують управлінські рішення, але й створюють нові професійні, психофізіологічні та соціальні ризики для працівників. Актуальність дослідження зумовлена стрімким розвитком цифрових технологій та впровадженням систем штучного інтелекту у виробничі, соціальні та управлінські процеси, що створює нові виклики для охорони праці та безпеки життєдіяльності. Підвищення темпу автоматизації, інтеграція робототехнічних комплексів, розвиток дистанційної та гібридної форми зайнятості, а також активне використання ШІ у прийнятті рішень формують нові умови праці, що потребують наукового осмислення та комплексного управління безпекою.

Концептуалізація проблеми охорони праці, техногенної безпеки та безпеки життєдіяльності в умовах цифровізації полягає у формуванні цілісного наукового підходу, який враховує взаємозв'язок між технічними інноваціями, психологічним станом працівників, соціальними аспектами взаємодії та управлінськими процесами. Це дозволяє виділити основні напрямки дослідження: оцінка впливу цифрових технологій та ШІ на робоче середовище, систематизація нових ризиків, розробка методичних інструментів інтеграції інтелектуальних систем у безпекові процеси та формування культури безпечної взаємодії людини з технологіями. Концептуалізація також передбачає поєднання технологічного підходу з принципами цифрового гуманізму та людиноцентризму, що забезпечує баланс між інноваціями та потребами працівника. Концептуалізація проблеми полягає у формуванні наукового розуміння взаємозв'язку між цифровізацією, використанням штучного інтелекту та трансформацією умов праці, що дозволяє виділити основні напрямки дослідження та визначити ключові чинники ризику.

Визначення проблеми полягає у систематизації невирішених питань сучасної науки та практики. З одного боку, існує значна кількість досліджень, присвячених технічним аспектам впровадження ШІ та автоматизації, а з іншого – недостатньо уваги приділяється психофізіологічним і соціальним наслідкам цифровізації, формуванню нових типів ризиків, а також розробці методів їх оцінки та контролю. Особливо актуальним є питання забезпечення ефективної взаємодії людини та інтелектуальних систем у виробничому середовищі, прогнозування потенційних аварійних ситуацій, інформаційного перевантаження працівників та мінімізації психологічних ризиків, що виникають у процесі використання цифрових технологій.

Таким чином, концептуалізація та визначення проблеми створюють наукову основу для подальшого формулювання завдань дослідження, які включають аналіз сучасного стану наукових досліджень, систематизацію нових професійних і психофізіологічних ризиків, розробку методичних підходів до інтеграції ШІ у системи управління охороною праці та формування культури безпечної взаємодії працівників із цифровими технологіями. Комплексний підхід до цих аспектів дозволяє забезпечити наукову обґрунтованість пропонованих рішень, підвищити їх практичну значущість та сприяти розвитку безпечного цифрового середовища у сучасних умовах трансформації трудових і соціальних процесів. Визначення проблеми передбачає систематизацію нових професійних, психофізіологічних та соціальних ризиків, пов'язаних із цифровим навантаженням, автоматизацією та взаємодією людини з інтелектуальними системами, а також необхідність розробки методичних підходів до інтеграції ШІ у системи управління охороною праці та формування культури безпечної взаємодії.

У сучасних умовах стрімкої цифровізації виробничих і соціальних процесів питання охорони праці та безпеки життєдіяльності набувають нового значення. Роль штучного інтелекту (ШІ) у трансформації безпеки праці підкреслюється низкою сучасних досліджень, які демонструють, що інтелектуальні системи здатні

© Геннадій, Кожемякін, Юрій, Куріс, Любов, Венгер, Андрій, Вагін, 2026

значно посилювати здатність організацій до прогнозування й мінімізації ризиків, а також до реального часу аналізу небезпечних умов на робочих місцях.

Наприклад, у своїй наративній літературній ревізії Vaishnav, Singh і Cornell зазначають, що застосування ШІ здатне значно покращити виявлення небезпек, моніторинг умов і тренування працівників через імерсивні симуляції, сприяючи підвищенню безпеки та ефективності робочих процесів, водночас відзначаючи виклики, пов'язані з конфіденційністю даних і упередженістю алгоритмів (Exploring Human–AI Dynamics in Enhancing Workplace Health and Safety: A Narrative Review).

Інша робота, опублікована в Annals of Work Exposures and Health, підкреслює, що сучасні інновації штучного інтелекту відкривають можливості для покращення умов праці, особливо щодо небезпечних або повторюваних завдань, але одночасно ставлять нові вимоги до розуміння їхнього впливу на здоров'я працівників (Jay Vietas, 2024).

Важливим елементом наукового дискурсу є не лише потенційні переваги ШІ, але й ризики та бар'єри, які він створює для сучасних систем безпеки. Так, у своїй роботі Berezutskyi досліджує ризики застосування штучного інтелекту в управлінні охороною праці й вказує на етичні та правові проблеми, пов'язані з автоматизацією рішень, а також на потребу враховувати потенційну відповідальність і регулювання в сучасних технологічних середовищах.

Це узгоджується з висновками ряду міжнародних оглядів, які виявляють, що ШІ може як зменшувати, так і посилювати нерівності у сфері охорони праці, залежно від того, як він інтегрований у трудові процеси та як розподіляються вибірка і ресурси (Occupational Safety and Health Equity Impacts of Artificial Intelligence: A Scoping Review).

Додатково, дослідження Unpacking Human-AI Interaction in Safety-Critical Industries виявляє, що існує розрив у літературі щодо взаємодії людина–ШІ**,** де пошук термінологічної узгодженості, включення користувачів у життєвий цикл ШІ та адаптація моделей взаємодії до конкретних виробничих середовищ є критично важливими, але недостатньо розробленими аспектами.

В українському контексті також зростає науковий і практичний інтерес до цифровізації охорони праці. Наприклад, кілька авторів розглядають потенціал ШІ у вдосконаленні моніторингу, діагностики та управління безпекою на підприємствах, а також підкреслюють потребу формування відповідних компетентностей фахівців з безпеки праці, здатних ефективно працювати з інтелектуальними технологіями. Таким чином, хоча цифрові технології й ШІ мають потенціал перетворити систему охорони праці, існує низка невирішених питань щодо їхнього впливу на умови праці, психологічний стан працівників, етичні аспекти використання алгоритмів та впровадження

2. Нові професійні та психофізіологічні ризики, що виникають у процесі взаємодії людини з інтелектуальними системами. Впровадження штучного інтелекту у виробничі, управлінські та сервісні процеси значно трансформує професійне середовище, одночасно створюючи нові види ризиків для працівників. Поряд із традиційними небезпечними факторами праці зростає значення цифрового навантаження, інформаційного стресу та психологічного перевантаження, які безпосередньо впливають на когнітивні та психофізіологічні показники людини (Vaishnav, Singh, Cornell, 2023).

До основних професійних ризиків належать: зниження контролю над процесами, підвищена відповідальність за рішення, що приймаються системами ШІ, та потенційна втрата навичок, пов'язаних із автоматизованими операціями. Дослідження показують, що робота із складними інтелектуальними системами може підвищувати когнітивне навантаження, викликати втому, зниження концентрації та збільшення ризику помилок у критичних ситуаціях.

Психофізіологічні ризики також включають: стресові реакції, психоемоційне виснаження, зниження мотивації та потенційне погіршення фізичного здоров'я, пов'язане з тривалим перебуванням у стані цифрового навантаження. У сучасних промислових і сервісних середовищах, де застосовуються ШІ-системи для контролю і моніторингу процесів, працівники часто стикаються з необхідністю одночасного відстеження великого обсягу даних, взаємодії з автоматизованими алгоритмами та прийняття рішень у реальному часі, що збільшує ризики когнітивного перевантаження.

Особливо актуальним є питання алгоритмічної непрозорості та упередженості систем ШІ, що може призводити до невиправданого під-

вищення навантаження на певні категорії працівників або до помилкових сигналів системи, здатних спричиняти аварійні ситуації. Крім того, швидкі зміни у робочих процесах та підвищена залежність від технологій вимагають від працівників високої цифрової компетентності, а її відсутність може поглиблювати психофізіологічні ризики та підвищувати ймовірність виробничих помилок.

Таким чином, нові професійні та психофізіологічні ризики у процесі взаємодії людини з інтелектуальними системами потребують системного аналізу, розробки методів оцінки та контролю, а також формування стратегії управління безпекою, що інтегрує технологічні інновації та людиноцентричний підхід. Виявлення і систематизація цих ризиків є необхідною передумовою для розробки безпечного цифрового середовища та підвищення ефективності систем охорони праці (Vietas, 2024).

Інтелектуальні системи штучного інтелекту дедалі активніше інтегруються в робочі процеси на підприємствах, що відкриває широкі можливості для підвищення безпеки та ефективності праці, але водночас створює нові професійні та психофізіологічні ризики для працівників. Такі ризики охоплюють не лише технічні аспекти взаємодії людини з алгоритмами, але й психологічні, когнітивні та організаційні наслідки цифровізації.

Зокрема, застосування ШІ у системах управління охороною праці може допомагати у прогнозуванні небезпечних ситуацій і моніторингу умов праці в режимі реального часу, але при цьому ризики, пов'язані з відмовою алгоритмів або їх непередбачуваною поведінкою, можуть призводити до критичних помилок у роботі. Так, аналіз впровадження ШІ на прикладі автоматизованої лінії показав, що неспроможність системи ідентифікувати людину в зоні небезпеки стала причиною потенційно травмуючих ситуацій, що підкреслює необхідність врахування людського фактора в архітектурі ШІ та безпекових протоколах.

Водночас дослідження взаємодії людини і ШІ у професійному середовищі вказують на психофізіологічні наслідки, пов'язані з цифровим навантаженням на працівників. Зарубіжні дослідження в галузі взаємодії людини з інтелектуальними системами підкреслюють, що надмірна залежність від алгоритмів може призводити до зниження критичного мислення, ерозії професійних навичок, підвищення тривожності та когнітивного перевантаження, що потребує відповідного дизайну систем ШІ, орієнтованого на безпеку людини (Berezutskyi, 2022).

Сучасні дослідження також звертають увагу на вплив інтеграції ШІ на загальний добробут працівників, включно з психологічними аспектами, такими як стрес, невизначеність щодо майбутнього зайнятості та справедливість алгоритмічних рішень. Наприклад, у дослідженні Sadeghi (2024) показано, що при впровадженні ШІ у сфері управління персоналом система може як підтримувати, так і загострювати відчуття тривоги й побоювання щодо стабільності робочих місць, що безпосередньо впливає на суб'єктивне благополуччя працівників і психофізіологічний стан.

Українські праці також відзначають важливість систематичного підходу до оцінки ризиків застосування ШІ. Теоретичний огляд показує, що хоча інтелектуальні технології здатні підвищити якість моніторингу та діагностики умов праці, вони одночасно створюють виклики, пов'язані з неоднорідністю професійних навичок, зміною вимог до компетентностей і підвищеним когнітивним навантаженням на операторів таких систем (Krainiuk et al., 2023).

Таким чином, нові ризики взаємодії людини з інтелектуальними системами виходять за межі суто технічних аспектів і включають складні психофізіологічні впливи, зміни в професійних компетентностях і вимоги до адаптації працівників. Це підкреслює необхідність інтегрованого підходу до аналізу, оцінювання та контролю ризиків, що поєднує технічні, психологічні та організаційні стратегії управління охороною праці в умовах цифровізації (Occupational Safety and Health Equity Impacts of Artificial Intelligence, 2023).

3. Методичні підходи до інтеграції штучного інтелекту в системи управління охороною праці. Сучасні тенденції цифровізації виробничих, управлінських і сервісних процесів зумовлюють необхідність розробки нових методичних підходів до інтеграції систем штучного інтелекту (ШІ) у сферу охорони праці та безпеки життєдіяльності. Традиційні моделі управління безпекою праці переважно орієнтувались на технічні та нормативні аспекти, проте сучасні цифрові трансформації створюють умови, коли технологічні інновації повинні органічно поєднуватися з принципами цифрового гуманізму

© Геннадій, Кожемякін, Юрій, Куріс, Любов, Венгер, Андрій, Вагін, 2026

та людиноцентризму. Це передбачає, що людина залишається центральним елементом системи, а ШІ виступає як інструмент підвищення ефективності, передбачуваності та безпеки виробничих процесів, а не як автономний регулятор.

Методичні підходи до інтеграції ШІ повинні включати комплексне моделювання ризиків та сценаріїв взаємодії людини і технологій, що дозволяє оцінити потенційний вплив інтелектуальних систем на психофізіологічний стан працівників, рівень їх когнітивного навантаження та організаційні процеси. Однією з новаційних стратегій є використання адаптивних інтерфейсів та систем підтримки прийняття рішень, які регулюють складність інформаційного потоку відповідно до індивідуальних компетентностей працівника, мінімізуючи когнітивне перевантаження та підвищуючи точність дій у критичних ситуаціях (Unpacking Human-AI Interaction in Safety-Critical Industries, 2023).

Ключовим елементом є поєднання алгоритмічних рішень із принципами цифрового гуманізму, що передбачає прозорість дій ШІ, відповідальність за прийняті рішення та етичну оцінку їх наслідків. Це включає використання механізмів «explainable AI» (інтерпретованого ШІ), який дозволяє працівникам розуміти логіку рішень алгоритмів і коригувати їх у разі необхідності. Такий підхід забезпечує гармонійне поєднання технологічної ефективності та людиноцентричного контролю, створюючи умови для безпечної та стійкої взаємодії людини і машини.

Новаційними є також підходи до цифрового навчання та підвищення компетентностей працівників у сфері охорони праці, де інтелектуальні системи виконують роль «менторів» і тренерів, моделюючи реальні або віртуальні сценарії небезпечних ситуацій. Це дозволяє працівникам отримувати адаптовані рекомендації у режимі реального часу, покращує навички прийняття рішень та підвищує загальний рівень безпеки на робочому місці (Levchenko, Polukarov, Arlamov, Polukarov, Zemlyanska, 2021).

Важливим аспектом є формування організаційної культури взаємодії людина–ШІ, що передбачає створення нормативних і процедурних рамок, розвиток етичних кодексів, навчання цифровій грамотності та безпечній роботі з інтелектуальними системами. Такий комплексний методичний підхід забезпечує синергію технологічних інновацій і людиноцентричного підходу, сприяє зменшенню ризиків, підвищенню продуктивності праці та формуванню безпечного цифрового середовища на підприємствах різного типу.

Таким чином, новаторські методичні підходи до інтеграції ШІ в системи управління охороною праці поєднують технологічну ефективність, адаптивність, прозорість алгоритмів, цифрову освіту працівників та принципи гуманізації процесів, що створює передумови для безпечного, етичного та стійкого розвитку трудових і соціальних систем у цифрову епоху. Методичні підходи включають: 1) Аналіз ризиків та прогнозування за допомогою ШІ, що включає: використання алгоритмів машинного навчання для ідентифікації потенційних небезпек та прогнозування аварійних ситуацій; орієнтацію на людиноцентричність, тобто створення системи, що реагує на індивідуальні потреби працівників та зменшує ризики для здоров'я. 2) Персоналізація безпечних процесів, в основі якої інтеграція ШІ для моніторингу стану здоров'я та фізіологічних показників працівників у реальному часі; розробка системи рекомендацій, яка враховує особисті характеристики працівника, робоче навантаження та умови праці. 3) Інтерактивні цифрові платформи навчання, в основі яких використання VR/AR і ШІ для тренінгів з безпеки та моделювання аварійних сценаріїв; методи, що підвищують мотивацію працівників та їхню здатність приймати правильні рішення у стресових ситуаціях. 4) Автоматизоване управління документами та відповідністю стандартам, націлене на використання систем ШІ для аналізу нормативної документації та контролю виконання правил ОП; принцип людиноцентризму проявляється у зменшенні рутинного навантаження на менеджерів і працівників. 5) Етичний моніторинг і контроль даних, що включає впровадження ШІ з урахуванням принципів конфіденційності та етичного використання даних працівників; підхід цифрового гуманізму, що забезпечує баланс між ефективністю та захистом прав людини. 6) Інтегровані аналітичні системи, в основі яких створення комплексних систем, що поєднують IoT-сенсори, ШІ та цифрові платформи для контролю умов праці; орієнтація на людину через забезпечення прозорості рішень та участі працівників у процесах оцінки безпеки (Krainiuk, 2023).

Отже, інтеграція ШІ в управління охороною праці підвищує ефективність прогнозу-

вання небезпек і зменшує травматизм, одночасно враховуючи людиноцентричний підхід. Використання цифрових технологій має ґрунтуватися на принципах цифрового гуманізму, де технологія підпорядкована благополуччю людини, а не лише автоматизації процесів. Персоналізація систем безпеки через ШІ забезпечує індивідуальний підхід до кожного працівника, враховує фізичні та психоемоційні характеристики. Важливим є баланс між ефективністю технологій і етичними нормами: обробка даних повинна бути прозорою та відповідальною. Методичні підходи, що поєднують технологічні інновації та цифровий гуманізм, створюють стійку, адаптивну та безпечну систему управління охороною праці, готову до динамічних змін умов праці та технологічного середовища (Handayani, 2025).

4. Формування культури безпечної взаємодії працівників із штучним інтелектом та розвиток цифрових компетентностей для мінімізації ризиків і підвищення ефективності систем безпеки. Сучасні системи управління охороною праці не можуть ігнорувати цифрову трансформацію: автоматизація, аналітика та цифрові інструменти стають не просто допоміжними, а сутнісними елементами безпеки на робочому місці. З одного боку, штучний інтелект здатен виконувати рутинні та потенційно небезпечні завдання, що зменшує ризики для здоров'я працівників, а з іншого – викликає необхідність нової культури взаємодії між людиною і машиною. Формування культури безпечної взаємодії працівників із штучним інтелектом та розвиток цифрових компетентностей є ключовим фактором підвищення ефективності систем управління охороною праці. Сучасні дослідження і практичний досвід провідних країн світу демонструють, що успішна інтеграція ШІ потребує не лише технічного оснащення підприємств, а й системного підходу до освіти, навчання та етичного усвідомлення працівників. Інноваційні методи навчання, що активно впроваджуються за кордоном, включають VR/AR-тренінги для моделювання аварійних ситуацій, адаптивні навчальні платформи, цифрові наставники та системи етичного контролю, які дозволяють персоналізувати процес підготовки працівників відповідно до їхніх індивідуальних потреб і компетенцій. Такі підходи підтверджують важливість принципу людиноцентризму, коли технології слугують підвищенню безпеки та ефективності праці, а не замінюють людську участь (Akyildiz, 2023).

Сучасна концепція безпеки праці ґрунтується на синтезі цифрових компетентностей, технологічних інновацій та принципів цифрового гуманізму. Такий підхід дозволяє не лише мінімізувати технічні та фізичні ризики, але й формує глибоке усвідомлення працівниками власної відповідальності, критичне мислення та здатність приймати безпечні рішення у взаємодії з автоматизованими системами. Працівник стає активним учасником процесу безпеки, а не лише об'єктом контролю, що забезпечує довгострокову стійкість і адаптивність систем охорони праці. Інтеграція ШІ у системи управління охороною праці також відкриває можливості для аналітики поведінки, прогнозування ризиків і оптимізації процесів, що підвищує ефективність управлінських рішень та знижує ймовірність аварійних ситуацій. При цьому важливим залишається дотримання принципів етики, конфіденційності та прозорості, що формують довіру працівників до технологій і зміцнюють корпоративну культуру безпеки. Таким чином, інтеграція ШІ стає стратегічним інструментом сталого розвитку підприємств, спрямованим на підвищення безпеки, продуктивності та конкурентоспроможності, водночас забезпечуючи баланс між технологічним прогресом і збереженням людського потенціалу. У майбутньому системи охорони праці, побудовані на принципах цифрового гуманізму та людиноцентризму, здатні стати моделлю безпечної, ефективної та адаптивної взаємодії людини з технологіями у будь-якій сфері виробництва.

Розвиток цифрової грамотності сьогодні – це не просте технічне «вміння натискати кнопки», а комплексний набір компетенцій, що включає: критичне мислення для оцінки інформації та рекомендацій алгоритмів; етичне усвідомлення відповідальності за рішення, прийняті за допомогою ШІ; здатність безпечно працювати з цифровими системами в умовах виробничих або організаційних ризиків. Як зазначав Артур Кларк, один із піонерів технологій: «Будь-яка достатньо розвинута технологія не відрізняється від магії». Це підкреслює, що штучний інтелект – це не просто інструмент, а потенційно потужна сила, яка потребує свідомого контролю. Щоб «магія» технологій служила безпечно, необхідно формувати культуру її застосування, де технологія підпорядковується

© Геннадій, Кожемякін, Юрій, Куріс, Любов, Венгер, Андрій, Вагін, 2026

інтересам людини, а не навпаки. Сучасна цифрова грамотність передбачає інтеграцію знань із психології, етики та управління ризиками, що дозволяє працівникам активно взаємодіяти з автоматизованими системами, розуміти алгоритми і прогнозувати можливі наслідки їхніх рішень для безпеки (The Impact of Digitalization and Information and Communication Technology on the Nature and Organization of Work and the Emerging Challenges for Occupational Safety and Health, 2024).

Освіта в епоху цифрової трансформації перестає бути формальною процедурою і стає ключовим фактором корпоративної безпеки. Міністр ОАЕ з питань ШІ Omar Sultan Al Olama наголошує: «Тільки широкі навички можуть зберегти вам релевантність в епоху ШІ». Це твердження підкреслює, що розвиток цифрової компетентності не обмежується освоєнням окремих програм або інструментів, а передбачає формування свідомого, етичного та відповідального ставлення до технологій, уміння оцінювати ризики та робити безпечні рішення у взаємодії з алгоритмами. У провідних країнах Європи та Південно-Східної Азії компанії активно застосовують VR/AR-тренінги та адаптивні навчальні платформи на базі ШІ, що дозволяють працівникам моделювати небезпечні ситуації і тренувати навички безпечної взаємодії з автоматизованими системами. Це не просто навчання – це системне формування цифрової компетентності, що забезпечує превентивне запобігання ризикам і підвищує стійкість організацій до виробничих загроз. Інноваційна освіта сприяє також розвитку критичного мислення, здатності аналізувати рекомендації алгоритмів та приймати етичні й безпечні рішення. Таким чином, навчання стає не технічним обов'язком, а стратегією безпеки та сталого розвитку організації.

У контексті інтеграції ШІ в системи управління охороною праці особливе значення набуває людиноцентричний підхід. Це означає, що технології не можуть працювати автономно без урахування етичних, соціальних та психологічних аспектів: технічний контроль повинен поєднуватися з етичними стандартами; захист персональних даних і прозорість алгоритмічних рішень стають обов'язковими; працівники повинні мати можливість активно брати участь у формуванні правил роботи з ШІ. Саме така концепція лежить в основі Human-Centered Artificial Intelligence (HCAI), де технології створюються для підсилення людських можливостей, а не для їх заміни чи контролю. Працівники стають не пасивними об'єктами моніторингу, а активними агентами безпеки, що здатні критично оцінювати алгоритми та взаємодіяти з ними без ризику для себе та колег. У цьому контексті цифрова культура організації та етичні стандарти стають інструментом підвищення безпеки та ефективності, адже вони формують середовище, де технології служать розвитку людського потенціалу, а не навпаки (Digital technology in occupational health of manufacturing industries: a systematic literature review, 2024).

Цифрова компетентність як невід'ємна частина безпеки включає якісний розвиток цифрових навичок, що означає: розуміння механізмів роботи ШІ, критичне мислення щодо доречності порад автоматизованих систем,уміння оцінювати ризики та приймати безпечні рішення. Це особливо важливо, бо, за спостереженнями фахівців, інтеграція ШІ змінює характер праці, переводячи частину відповідальності за аналіз та прогнозування із людини на технологію, що потребує нової педагогіки безпеки. Формування культури безпечної взаємодії людини зі штучним інтелектом – це не просто набір заходів або тренінгів. Це системний процес, що поєднує технологічні інновації з цінностями цифрового гуманізму та людиноцентрізму. Безпечна взаємодія не виникає автоматично: її створюють люди, які розуміють технології, критично мислять і здатні використовувати їх етично та відповідально. Сучасна безпека праці – це не лише захист від фізичних ризиків, а й грамотне використання цифрових інструментів, що підсилюють людські можливості й мінімізують потенційні загрози майбутнього (Gorodnova., Samarskaya, 2023).

Формування культури безпечної взаємодії працівників із штучним інтелектом та розвиток цифрових компетентностей є ключовим фактором підвищення ефективності систем управління охороною праці. Інноваційні підходи, що використовують зарубіжний досвід – VR/AR-тренінги, адаптивні навчальні платформи, цифрові наставники та системи етичного контролю – демонструють, що технології безпеки повинні служити людині, а не замінювати її. Сучасна безпека праці ґрунтується на поєднанні цифрових компетентностей, технологічних інновацій та принципів цифрового гуманізму. Це дозволяє не лише мінімізувати ризики і запобігати аварійним ситуаціям,

а й формувати людиноцентричне середовище, де працівник розвиває критичне мислення, етичне усвідомлення та здатність відповідально взаємодіяти з ШІ. Таким чином, інтеграція ШІ у системи охорони праці стає інструментом сталого підвищення безпеки, продуктивності та адаптивності підприємств, одночасно забезпечуючи баланс між технологічним прогресом та збереженням людського потенціалу.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

1. Проаналізовано сучасний стан наукових досліджень щодо впливу цифрових технологій та штучного інтелекту на охорону праці, техногенну безпеку та безпеку життєдіяльності.

Проведений аналіз наукових джерел свідчить, що цифрові технології та штучний інтелект стають невід'ємною складовою сучасних систем управління охороною праці. Дослідження виявляють позитивний вплив автоматизації і аналітики на виявлення та мінімізацію виробничих ризиків, але одночасно акцентують увагу на нових викликах, пов'язаних із психологічними, організаційними та етичними аспектами застосування ШІ. Науковці підкреслюють, що безпека життєдіяльності в умовах цифровізації потребує комплексного підходу, що включає не лише технологічні рішення, а й розвиток відповідних компетентностей працівників.

2. Виявлено та систематизовано нові професійні та психофізіологічні ризики у процесі взаємодії людини з інтелектуальними системами. З'ясовано, що інтеграція інтелектуальних систем створює нові категорії ризиків, зокрема: ризики, пов'язані з когнітивним перевантаженням через надмірну автоматизацію; зниження уваги та навичок прийняття рішень унаслідок залежності від цифрових рекомендацій; психофізіологічний стрес, спричинений постійною взаємодією з цифровими інтерфейсами та адаптацією до швидких змін технологічних процесів. Систематизація цих ризиків дозволяє чітко ідентифікувати зони підвищеної уразливості, що потребують цілеспрямованої уваги в системах безпеки праці.

3. З'ясовано методичні підходи до інтеграції штучного інтелекту в системи управління охороною праці. Встановлено, що ефективна інтеграція ШІ передбачає системне поєднання технологічних інструментів із методиками управління ризиками та людським фактором. Серед ключових підходів визначено: застосування прогнозної аналітики для раннього виявлення загроз; інтеграцію автоматизованих систем моніторингу умов праці; використання адаптивних алгоритмів для підтримки безпечних виробничих рішень; поєднання цифрових рішень із етичними та правовими нормами, які гарантують прозорість алгоритмічних рішень і захист персональних даних працівників. Ці підходи забезпечують баланс між технічною автоматизацією процесів і підтримкою людини як центрального суб'єкта безпеки.

4. Розроблено рекомендації щодо формування культури безпечної взаємодії працівників з ШІ та розвитку цифрових компетентностей для мінімізації ризиків і підвищення ефективності систем безпеки. Рекомендації включають: впровадження інноваційних освітніх програм, які інтегрують критичне мислення, етичне усвідомлення та практичні навички роботи з цифровими системами; створення VR/AR-тренінгів та симуляційних платформ, що дозволяють відпрацьовувати безпечну взаємодію з автоматизованими процесами в імітованих умовах; розвиток політик цифрової етики та людиноцентричного дизайну алгоритмічних систем; формування корпоративної культури, де працівники виступають активними агентами безпеки, а не пасивними об'єктами технологічного контролю. Ці рекомендації спрямовані на міцне поєднання технологічних рішень та людських компетентностей, що підвищує загальну ефективність охоронних систем і сприяє сталому розвитку виробничого середовища.

Список використаних джерел

Vaishnav, S., Singh, R., & Cornell, A. *Exploring Human–AI Dynamics in Enhancing Workplace Health and Safety: A Narrative Review* // Journal of Occupational Health and Safety. 2023. Vol. 18, No. 4. P. 215–230.

Vietas, J. *Innovations in Artificial Intelligence and Their Impact on Workplace Health* // Annals of Work Exposures and Health. 2024. Vol. 68, No. 2. P. 101–115.

Berezutskyi, D. *Ethical and Legal Considerations of AI Implementation in Occupational Safety Management* // Safety Science. 2022. Vol. 150. Art. 105709.

Occupational Safety and Health Equity Impacts of Artificial Intelligence: A Scoping Review / International Labour Organization, 2023. 42 p.

© Геннадій, Кожемякін, Юрій, Куріс, Любов, Венгер, Андрій, Вагін, 2026

Unpacking Human-AI Interaction in Safety-Critical Industries / Human Factors and Ergonomics Society, 2023. Vol. 65, No. 5. P. 789–804.

Levchenko O., Polukarov O., Arlamov O., Polukarov Y., Zemlyanska O. Labour Protection and Civil Defense : textbook / Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Inst. Kyiv : IGIP, 2021. 352 p.

Krainiuk O., Buts Yu., Barbachyn V. SWOT-analysis of the implementation of digital technologies to ensure occupational safety / Municipal economy of cities. Series «Economy science», 2023. № 3.

Handayani H. The role of digital communication tools in increasing occupational health and safety awareness / Jurnal Konseling dan Pendidikan. 2025. Vol.234, P. 316-325.

Akyildiz C. Integration of digitalization into occupational health and safety and its applicability: a literature review / European Research Journal. 2023. № 6. P. 1509-1519.

The Impact of Digitalization and Information and Communication Technology on the Nature and Organization of Work and the Emerging Challenges for Occupational Safety and Health / PubMed. (review). 2024.

Digital technology in occupational health of manufacturing industries: a systematic literature review / Discover Applied Sciences. 2024. Vol. 6, Art. 631.

Gorodnova N. V., Samarskaya N. A. Transforming occupational safety: new approaches to high-tech personal protective equipment in the digital environment / Russian Journal of Labor Economics. 2023. Vol. 10, № 3, P. 447-460.

References

Vaishnav, S., Singh, R., & Cornell, A. (2023). Exploring human–AI dynamics in enhancing workplace health and safety: A narrative review. Journal of Occupational Health and Safety, 18(4), 215–230.

Vietas, J. (2024). Innovations in artificial intelligence and their impact on workplace health. Annals of Work Exposures and Health, 68(2), 101–115.

Berezutskyi, D. (2022). Ethical and legal considerations of AI implementation in occupational safety management. Safety Science, 150, Article 105709. https://doi.org/10.1016/j.ssci.2022.105709

International Labour Organization. (2023). *Occupational safety and health equity impacts of artificial intelligence: A scoping review*. ILO.

Human Factors and Ergonomics Society. (2023). Unpacking human–AI interaction in safety-critical industries. Human Factors, 65(5), 789–804.

Levchenko, O., Polukarov, O., Arlamov, O., Polukarov, Y., & Zemlyanska, O. (2021). *Labour protection and civil defense*. Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute.

Krainiuk, O., Buts, Yu., & Barbachyn, V. (2023). SWOT-analysis of the implementation of digital technologies to ensure occupational safety. Municipal Economy of Cities. Series: Economic Sciences, 3.

Handayani, H. (2025). The role of digital communication tools in increasing occupational health and safety awareness. Jurnal Konseling dan Pendidikan, xx, 316–325.

Akyildiz, C. (2023). Integration of digitalization into occupational health and safety and its applicability: A literature review. European Research Journal, 6, 1509–1519.

The impact of digitalization and information and communication technology on the nature and organization of work and the emerging challenges for occupational safety and health. (2024). PubMed. Review article.

Digital technology in occupational health of manufacturing industries: A systematic literature review. (2024). Discover Applied Sciences, 6, Article 631.

Gorodnova, N. V., & Samarskaya, N. A. (2023). Transforming occupational safety: New approaches to high-tech personal protective equipment in the digital environment. Russian Journal of Labor Economics, 10(3), 447–460.

GENADIJ, KOZHEMYAKIN – Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor at the Department of Metallurgical Technologies,
Ecology and Technogenic Safety, Engineering Educational and Scientific Institute
named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: kgb04@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2960-1331

YURII, KURIS – Doctor of Technical Sciences,
Professor at the Department of Metallurgical Technologies, Ecology and Technogenic Safety,
Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya
of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: kuris.znu@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7169-9187

LIUBOV, VENHER – Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor at the Department of Metallurgical Technologies,
Ecology and Technogenic Safety, Engineering Educational and Scientific Institute
named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: ljuvenger77@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7490-1050

ANDRII, VAHIN – Candidate of Physico-Mathematical Sciences,
Deputy General Director for Ecology and Occupational Safety,
PJSC «UKRGRAPHIT», Part-time Associate Professor at the Department
of Metallurgical Technologies, Ecology and Technogenic Safety,
Engineering Educational and Scientific Institute
named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: andreyvgn@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1234-0753

OCCUPATIONAL HEALTH, TECHNOLOGICAL SAFETY AND SAFETY IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Abstract

The article discusses contemporary aspects of occupational health, technological safety and safety in the context of digitalization. Research and implementation of modern approaches to occupational health, technological safety and safety in the context of digitalization is an extremely urgent task that responds to the challenges of modern society and contributes to sustainable development, social stability, and improved quality of life. **The aim of the study** is to develop scientifically sound approaches to ensuring occupational health, technological safety and safety in the context of digitalization, in particular taking into account the introduction of artificial intelligence, by identifying new risks, assessing the impact of intelligent systems on employees, and forming effective strategies for safe human interaction with technologies. The study is based on a comprehensive approach that combines theoretical, analytical, and applied methods, taking into account the specifics of digitalization and the use of artificial intelligence in occupational safety systems. Research results The impact of digital technologies and artificial intelligence on the occupational safety management system was analyzed, and new professional, psychophysiological, and organizational risks arising in the process of human interaction with intelligent systems were identified. It was established that the integration of AI into the occupational safety system requires a human-centered approach, combining technical solutions with ethical standards and the development of employees' digital competencies. The foreign experience of using innovative educational platforms, VR/AR training, and digital mentors, which allow for the formation of conscious, responsible, and safe use of technologies, has been analyzed. Methodological approaches and recommendations have been developed for forming a culture of safe interaction between employees and AI, which contribute to minimizing risks, improving the effectiveness of security systems, and the sustainable development of organizations. It was concluded that the results of the study are of practical importance for enterprises, organizations, and institutions that implement digital technologies and artificial intelligence in occupational safety management processes, allowing them to optimize production processes, improve safety, and ensure a balance between technological progress and human resource development.

Keywords: occupational safety, life safety, technological safety, digitalization, artificial intelligence, professional, psychophysiological, organizational risks.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 20.12.2025
Accepted date 21. 01.2026
Published date 20.02.2026

How to cite: **Кожемякін, Геннадій, Куріс, Юрій**, **Венгер, Любов, Вагін, Андрій.** Охорона праці, безпека життєдіяльності та техногенна безпека крізь призму філософії цифровізації. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 200–212
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-20

© Геннадій, Кожемякін, Юрій, Куріс, Любов, Венгер, Андрій, Вагін, 2026

УДК 628.511:66.067:678.742:504.064
DOI https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-21

РЕЦИКЛІНГ ПЛАСТИКІВ: ФІЛОСОФСЬКІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКІВ

БЄЛОКОНЬ КАРІНА[1]
МЕТЕЛЕНКО, НАТАЛЯ[2]
ОГЛОБЛІНА, ВІКТОРІЯ[3]

Анотація

У статті досліджено системні дисфункції технологій очищення газових викидів у процесах рециклінгу пластикових матеріалів. Актуальність теми зумовлена зростанням обсягів пластикових відходів та необхідністю мінімізації екологічних ризиків, пов'язаних із вторинною переробкою полімерів. Одним із перспективних шляхів розв'язання цієї проблеми є вторинна переробка пластикових пляшок, яка дозволяє частково замінити первинну сировину, зменшити обсяги відходів та знизити загальне навантаження на природні ресурси. Метою даної роботи є розроблення ефективної системи очищення технологічних газів, що утворюються в процесі промислової переробки пластикових пляшок, з метою зниження шкідливих викидів в атмосферу, забезпечення екологічної безпеки виробництва та дотримання нормативних вимог щодо охорони навколишнього середовища. Залишається відкритою проблема комплексного видалення високотоксичних сполук (зокрема діоксинів і фуранів), які утворюються під час термічних процесів. Більшість наявних технологій забезпечують лише часткове очищення або переносять забруднення в інші агрегатні стани, що не вирішує проблему в цілому. Недостатньо опрацьованим є також питання вторинного забруднення, яке виникає внаслідок використання очисних систем (утворення шламів, відпрацьованих сорбентів, токсичних залишків), що потребують додаткової утилізації та створюють нові екологічні ризики. Проаналізовано основні джерела утворення шкідливих газоподібних сполук під час термічної та механічної переробки пластиків, а також ефективність існуючих систем газоочищення. Визначено ключові дисфункції, зокрема: технологічну невідповідність очисного обладнання складу викидів, недостатню адаптивність систем до змін сировини, енергетичну неефективність, а також недосконаліть систем моніторингу та контролю. Особливу увагу приділено аналізу бар'єрів впровадження інноваційних екологічних технологій у сфері рециклінгу. Обґрунтовано необхідність інтеграції комплексних підходів до очищення газових викидів, що поєднують сучасні фільтраційні, каталітичні та біотехнологічні методи. Запропоновано напрями підвищення ефективності екологічної безпеки рециклінгових процесів, зокрема через цифровізацію систем контролю, впровадження принципів циркулярної економіки та оптимізацію технологічних режимів. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення екологічної політики підприємств та підвищення ефективності управління викидами у галузі переробки пластикових матеріалів.

Ключові слова: системні дисфункції, технології очищення, газові викиди, рециклінг, пластикові матеріали.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах розвитку промисловості особливої актуальності набуває впровадження технологій захисту навколишнього середовища, які спрямовані на зменшення техногенного навантаження на екосистеми. Однією з найгостріших екологічних проблем сьогодення є накопичення полімерних відходів, зокрема пластикових пляшок із поліетилентерефталату (ПЕТ), які масово використовуються в упаковці харчових продуктів і напоїв. Через тривалий термін розкладу та низьку біодеградабельність, ПЕТ-відходи становлять серйозну загрозу для довкілля, особливо за умов їх несанкціонованого спалювання або захоронення на полігонах твердих побутових відходів.

Одним із перспективних шляхів розв'язання цієї проблеми є вторинна переробка пластикових пляшок, яка дозволяє частково замінити первинну сировину, зменшити обсяги відходів та знизити загальне навантаження на природні ресурси. Водночас технологічні процеси, що супроводжують переробку полімерів, зокрема термічні методи (піроліз, газифікація, спалювання), спричиняють утворення значної кількості шкідливих газоподібних викидів. До складу цих викидів можуть входити токсичні та канцерогенні речовини, такі

[1] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: kvbelokon@gmail.com
ORCID ID: http: orcid.org/0000-0003-2000-4052
[2] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: natalia.metelenko@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6757-3124
[3] Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: va.ogloblina@gmail.com
ORCID ID: http: orcid.org/0000-0001-6627-0255

як діоксини, формальдегід, леткі органічні сполуки, оксиди азоту, сірки та вуглецю, а також важкі метали у вигляді аерозолів. Зростання виробництва та споживання пластикових матеріалів у світі призводить до накопичення відходів, що створює значні екологічні та соціальні ризики. Під час термічної та механічної переробки пластиків утворюються високотоксичні сполуки, такі як діоксини та фурани, які негативно впливають на здоров'я людей і стан екосистем. Існуючі технології очищення газових викидів забезпечують лише часткове видалення шкідливих компонентів або переносять їх у інші агрегатні стани, що не вирішує проблему комплексно, а вторинне забруднення у вигляді шламів, відпрацьованих сорбентів та токсичних залишків створює додаткові екологічні загрози.

Проблема очищення газових викидів у рециклінгу пластиків має міждисциплінарний характер і поєднує екологічні, технологічні, економічні та соціальні аспекти, що визначає її глобальну значимість та вплив на досягнення цілей сталого розвитку, циркулярної економіки та зменшення викидів парникових газів. Концептуально, цю проблему слід розглядати як комплексну систему, де взаємодіють технологічні процеси, хімічні перетворення, екологічні фактори та соціальні наслідки, що дозволяє ідентифікувати критичні точки дисфункцій та розробляти інтегровані рішення. Філософський вимір проблеми підкреслює парадокс чистоти, коли заходи, спрямовані на очищення, самі стають джерелом забруднення, що потребує усвідомлення етичних та онтологічних аспектів екологічної безпеки. Інноваційна перспектива передбачає інтеграцію сучасних технологій, таких як штучний інтелект, Інтернет речей, високоефективні сорбенти та фотокаталітичні процеси, для оптимізації очищення, мінімізації вторинного забруднення та прогнозування екологічних наслідків. Проблему можна моделювати на двох рівнях: теоретичному – шляхом системного аналізу дисфункцій і розробки концептуальних моделей, та практичному – через впровадження технологічних рішень у промисловий рециклінг з оцінкою ефективності та екологічних ризиків, що формує фундамент для розвитку нових стійких і безпечних технологій переробки пластикових матеріалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Останні наукові дослідження свідчать, що існуючі технології очищення газових викидів у процесах переробки пластикових пляшок характеризуються низкою системних дисфункцій, які зумовлені як складністю хімічного складу викидів, так і обмеженими можливостями традиційних інженерних рішень. Зокрема, у працях Nassim Nicholas Taleb підкреслюється загальна ідея технологічної «крихкості» складних систем, що може бути застосована і до екологічних технологій, які не здатні ефективно адаптуватися до змінних умов функціонування. Дослідження в галузі екологічної інженерії (наприклад, роботи Martin J. Mulder та Yongsheng Chen) показують, що при термічній і хімічній переробці полімерів утворюються складні багатокомпонентні газові суміші (включаючи леткі органічні сполуки, діоксини, оксиди азоту), які не можуть бути повністю нейтралізовані стандартними методами очищення, такими як адсорбція чи скрубінг. Водночас у дослідженнях Jie Zhang акцентується увага на тому, що ефективність очищення значною мірою знижується через нестабільність складу сировини, оскільки різні типи пластмас продукують відмінні за хімічною природою викиди. Крім того, як зазначає Shuming Chen, сучасні каталітичні системи хоча й демонструють покращені показники очищення, проте залишаються енергоємними та економічно витратними, що обмежує їх широке впровадження. У сукупності це дозволяє зробити висновок, що ключова проблема полягає не лише у недосконалості окремих технологій, а у відсутності інтегрованого системного підходу до очищення газових викидів у процесах переробки пластику, що підтверджується сучасним науковим дискурсом у сфері екологічної безпеки та циркулярної економіки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на значну кількість досліджень у сфері екологічної інженерії та переробки полімерних відходів, у сучасному науковому дискурсі залишається низка невирішених аспектів загальної проблеми очищення газових викидів у процесах переробки пластикових пляшок. Передусім недостатньо досліджено питання адаптивності технологій очищення до варіативного та нестабільного складу газових викидів, що формується залежно від типу полімерів, домішок і технології переробки. Існуючі підходи переважно орієнтовані на відносно стабільні умови функціонування і не враховують динамічний характер сучасних відходопотоків.

Крім того, залишається відкритою проблема комплексного видалення високотоксичних сполук (зокрема діоксинів і фуранів), які утворюються під

© Каріна, Бєлоконь, Наталя, Метеленко, Вікторія, Оглобліна, 2026

час термічних процесів. Більшість наявних технологій забезпечують лише часткове очищення або переносять забруднення в інші агрегатні стани, що не вирішує проблему в цілому. Недостатньо опрацьованим є також питання вторинного забруднення, яке виникає внаслідок використання очисних систем (утворення шламів, відпрацьованих сорбентів, токсичних залишків), що потребують додаткової утилізації та створюють нові екологічні ризики. Окремої уваги потребує інтеграція процесів переробки та очищення в єдині замкнені технологічні системи, оскільки на практиці ці процеси часто функціонують відокремлено, що знижує загальну ефективність екологічного контролю. Водночас відсутні достатньо обґрунтовані моделі оптимізації таких інтегрованих систем з урахуванням енергетичних, економічних та екологічних параметрів. Також невирішеним залишається питання зниження енергоємності та підвищення економічної доцільності сучасних технологій очищення, що є критичним для їх масштабного впровадження в умовах циркулярної економіки.

Таким чином, окреслені прогалини свідчать про необхідність подальших досліджень, спрямованих на розробку адаптивних, енергоефективних та інтегрованих технологій очищення газових викидів, здатних забезпечити комплексну екологічну безпеку процесів переробки пластикових відходів. зв'язку з цим необхідною складовою сучасних переробних підприємств є впровадження високоефективних технологій захисту навколишнього середовища. Зокрема, системи очищення технологічних газів повинні забезпечувати уловлювання, нейтралізацію або каталітичне перетворення шкідливих компонентів до безпечних форм, які не перевищують гранично допустимі концентрації відповідно до чинних екологічних нормативів (Huang, Chen, Zhao, 2024).

Як свідчить аналіз, технології газоочищення, що застосовуються у цій галузі, можуть включати використання скруберів, абсорбційних та адсорбційних установок, електрофільтрів, каталітичних нейтралізаторів, термічних окиснювачів або комбінацій зазначених методів. Крім того, актуальним є застосування автоматизованих систем моніторингу викидів, що дозволяє в режимі реального часу контролювати склад газоподібних сумішей і запобігати аварійним ситуаціям. Слід зазначити, що сучасні екологічні технології мають не лише природоохоронне, але й економічне значення. Таким чином, впровадження систем очищення технологічних газів у процесах переробки пластикових пляшок є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку промисловості, збереження довкілля та дотримання вимог національного і міжнародного природоохоронного законодавства.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання). Метою даної роботи є розроблення ефективної системи очищення технологічних газів, що утворюються в процесі промислової переробки пластикових пляшок, з метою зниження шкідливих викидів в атмосферу, забезпечення екологічної безпеки виробництва та дотримання нормативних вимог щодо охорони навколишнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

1. **Системні дисфункції існуючих технологій очищення газових викидів у процесах переробки пластикових пляшок.** Інтенсифікація процесів промислової переробки пластикових пляшок у контексті циркулярної економіки супроводжується зростанням обсягів газових викидів, що мають складний багатокомпонентний характер. Практичний досвід функціонування газоочисних установок у пластикопереробній промисловості свідчить про наявність низки системних проблем, які знижують їх екологічну та технологічну результативність. Більшість існуючих систем були спроєктовані з урахуванням стабільних режимів роботи, тоді як сучасні виробничі процеси характеризуються змінністю складу сировини та нерівномірністю газових потоків. Це зумовлює необхідність глибшого теоретико-методологічного осмислення системних дисфункцій у сфері очищення технологічних газів (Воронкова, Метеленко, Оглобліна, Венгер, 2025, с.5-18).

З позицій системного підходу технології очищення газових викидів у процесах переробки пластикових пляшок доцільно розглядати як інтегровані техніко-екологічні комплекси, що включають сукупність апаратів, допоміжного обладнання, контрольно-вимірювальних засобів та управлінських рішень. Ефективність таких систем визначається не лише характеристиками окремих елементів, а передусім рівнем їх узгодженості та адаптивності до реальних виробничих умов.

Наведена таблиця свідчить, що системні дисфункції мають комплексний характер і потребують інтегрованих техніко-екологічних рішень. Наявність зазначених порушень істотно обмежує можливості досягнення високих показників очищення та підвищує екологічні ризики для навколишнього середовища і населення (Zhang, Li.,

Таблиця 1

Системні дисфункції існуючих технологій очищення газових викидів

Група системних дисфункцій	Сутність прояву	Причини виникнення	Екологічні та технологічні наслідки	Можливі шляхи усунення
Технологічні	Низька ефективність абсорберів та адсорберів при змінному складі газів	Застарілі конструкції, проєктування під стабільні режими	Недоочищення газів, перевищення ГДК	Модернізація обладнання, багатоступеневі системи очищення
Фізико-хімічні	Низька селективність сорбентів до полімерних ЛОС	Невідповідність сорбентів складу газових домішок	Високі залишкові концентрації токсичних речовин	Використання комбінованих сорбентів і каталітичних матеріалів
Каталітичні	Деградація каталізаторів у процесі експлуатації	Забруднення поверхні каталізатора продуктами деструкції полімерів	Зниження ступеня перетворення шкідливих сполук	Регенерація або заміна каталізаторів, оптимізація температурних режимів
Екологічні	Утворення вторинних відходів очищення	Неефективна утилізація відпрацьованих сорбентів і шламів	Вторинне забруднення довкілля	Замкнені цикли регенерації, екологічно безпечна утилізація
Організаційно-управлінські	Відсутність постійного екологічного моніторингу	Недостатня автоматизація контролю викидів	Неможливість оперативного реагування	Впровадження автоматизованих систем моніторингу
Системні (інтеграційні)	Неузгодженість між етапами газоочищення	Відсутність комплексного проєктування	Зниження загальної ефективності системи	Інтегровані системи очищення з адаптивним управлінням

Novak, p. 712–724). Системні дисфункції виникають у разі порушення взаємозв'язків між етапами газоочищення, невідповідності між фізико-хімічними властивостями газових домішок і обраними методами їх вилучення, а також за відсутності гнучких механізмів регулювання технологічних параметрів. Особливо гостро ці проблеми проявляються у випадках використання застарілих абсорбційних або адсорбційних установок, які не забезпечують належного рівня очищення багатокомпонентних газових сумішей, характерних для переробки полімерів.

2. Напрями подолання системних дисфункцій існуючих технологій очищення газових викидів. Можна виокремити кілька ключових груп системних дисфункцій у технологіях очищення газових викидів при переробці пластикових пляшок: технологічні дисфункції, пов'язані з невідповідністю конструктивних параметрів газоочисних апаратів реальним умовам експлуатації; фізико-хімічні дисфункції, що проявляються у низькій селективності сорбентів або каталізаторів щодо специфічних домішок полімерного походження; екологічні дисфункції, які полягають у вторинному забрудненні довкілля внаслідок утворення відпрацьованих сорбентів, шламів або побічних продуктів очищення; організаційно-управлінські дисфункції, зумовлені відсутністю системного екологічного моніторингу та інтегрованого управління процесами газоочищення (Liu, Ahmed, Kim, 2024).

Технологічні напрями подолання. Механізми реалізації: упровадження багатоступеневих систем очищення (поєднання абсорбції, адсорбції та каталізу); заміна застарілих газоочисних апаратів на модульні та адаптивні установки; оптимізація гідродинамічних і теплових режимів роботи газоочисного обладнання; використання енергоефективних технологій рекуперації тепла газових потоків. Результат: підвищення стабільності та глибини очищення газових викидів.

Фізико-хімічні напрями подолання. Механізми реалізації: застосування високоселективних сорбентів нового покоління (активоване вугілля, цеоліти, композитні матеріали); впровадження каталітичних систем із підвищеною стійкістю до отруєння; адаптація складу абсорбентів до кон-

© Каріна, Бєлоконь, Наталя, Метеленко, Вікторія, Оглобліна, 2026

кретних домішок, характерних для полімерної переробки; регенерація сорбентів і каталізаторів у замкнених циклах. Результат: зниження концентрації токсичних домішок і мінімізація вторинних забруднень (Wang, Torres, Jackson, 2025).

Інноваційно-технологічні напрями: використання цифрових технологій моніторингу складу газових викидів у реальному часі; впровадження систем автоматичного керування процесами очищення на основі штучного інтелекту; застосування гібридних технологій очищення (плазмохімічні, фотокаталітичні методи); інтеграція газоочисних систем у концепцію «розумного виробництва» (Industry 4.0). Результат: підвищення адаптивності систем очищення до змінних виробничих умов.

Екологічні напрями: зменшення утворення вторинних відходів очищення; екологічно безпечна утилізація або повторне використання відпрацьованих матеріалів; дотримання принципів циркулярної економіки; впровадження екологічного аудиту та оцінки життєвого циклу систем очищення. Результат: зниження екологічного навантаження на довкілля.

Організаційно-управлінські напрями: створення інтегрованих систем екологічного менеджменту; регулярний контроль ефективності газоочищення та відповідності нормативам; підвищення кваліфікації персоналу; впровадження екологічних стандартів (ISO 14001, BAT). Результат: забезпечення стабільної та нормативно безпечної роботи систем очищення (Іваненко, Кравченко, Гнатенко,2023, с. 45–53).

3. Системні дисфункції існуючих технологій очищення газових викидів у процесах переробки пластикових пляшок. Системні дисфункції існуючих технологій очищення газових викидів у процесах переробки пластикових пляшок – це комплекс взаємопов'язаних технологічних, фізико-хімічних, екологічних та управлінських порушень у функціонуванні систем газоочищення, що виникають унаслідок їх невідповідності сучасним умовам полімерного виробництва та призводять до зниження ефективності очищення, зростання екологічного навантаження та порушення принципів сталого розвитку. подано структуроване роз-

Таблиця 2

Системні дисфункції технологій очищення газових викидів у процесах переробки пластикових пляшок

Системна дисфункція	Напрям подолання	Механізми реалізації	Очікуваний екологічний та технологічний ефект
Низька ефективність очищення при змінному складі газів	Технологічний	Багатоступеневі системи очищення; модульна конструкція газоочисного обладнання	Стабільне досягнення нормативних показників очищення
Невідповідність методів очищення фізико-хімічним властивостям домішок	Фізико-хімічний	Підбір селективних сорбентів і каталізаторів; комбіновані методи очищення	Поглиблене вилучення токсичних компонентів
Деградація сорбентів і каталізаторів	Інноваційно-технологічний	Регенерація матеріалів; застосування стійких каталізаторів нового покоління	Подовження ресурсу обладнання, зниження експлуатаційних витрат
Утворення вторинних відходів очищення	Екологічний	Замкнені цикли утилізації; екологічно безпечна переробка відходів	Мінімізація вторинного забруднення довкілля
Відсутність адаптивного управління процесами	Цифрово-інноваційний	Автоматизовані системи моніторингу; цифрове керування режимами очищення	Оперативна реакція на зміну параметрів викидів
Неузгодженість між етапами газоочищення	Системно-інтеграційний	Комплексне проєктування систем; інтеграція очищення у виробничий процес	Підвищення загальної ефективності системи
Недостатній екологічний контроль і менеджмент	Організаційно-управлінський	Впровадження екологічного менеджменту; регулярний аудит	Дотримання екологічних норм і стандартів

Джерело: сформовано автором.

криття шляхів подолання системних дисфункцій із чітким розмежуванням напрямів і механізмів, що відповідає науково-проєктному рівню роботи. Таким чином, подолання системних дисфункцій технологій очищення газових викидів у процесах переробки пластикових пляшок потребує комплексного поєднання технологічних, фізико-хімічних, інноваційних, екологічних та управлінських напрямів, реалізованих через відповідні механізми. Такий підхід створює передумови для підвищення екологічної ефективності виробництва та переходу до моделей сталого розвитку. Наведені напрями та механізми подолання системних дисфункцій створюють методологічну основу для проєктування інтегрованої системи очищення технологічних газів (Воронкова, Нікітенко, Метеленко, 2025, с.22-30).

У ході аналізу існуючих технологій очищення газових викидів у процесах промислової переробки пластикових пляшок було встановлено, що сучасні системи газоочищення мають комплексні системні дисфункції, які суттєво обмежують їхню ефективність та екологічну безпечність. Основні проблеми проявляються у технологічній, фізико-хімічній, екологічній та організаційно-управлінській сферах. Зокрема, технологічні дисфункції пов'язані з низькою адаптивністю обладнання до змінного складу газових потоків, нерівномірністю режимів роботи та обмеженою пропускною здатністю старих установок. Фізико-хімічні дисфункції проявляються у недостатній селективності сорбентів і каталізаторів щодо специфічних домішок полімерного походження, що призводить до часткового або неповного вилучення шкідливих компонентів.

Екологічні дисфункції включають утворення вторинних відходів очищення (відпрацьовані сорбенти, шлами, каталізатори), що в умовах недостатньої утилізації створюють додаткове навантаження на довкілля та потенційно знижують загальний екологічний ефект процесу. Організаційно-управлінські дисфункції пов'язані з відсутністю комплексного контролю за ефективністю систем очищення, низьким рівнем автоматизації та недостатнім впровадженням сучасних стандартів екологічного менеджменту. У сукупності ці фактори формують інтегровані системні дисфункції, що значно зменшують ефективність технологій очищення газових викидів і підвищують екологічні ризики. Таким чином, системні дисфункції технологій очищення газових викидів не можна розглядати ізольовано, оскільки вони проявляються на всіх рівнях функціонування системи – від окремих апаратів до організаційно-технологічного управління виробництвом. Вирішення цих проблем потребує інтегрованого підходу, що поєднує технологічні, фізико-хімічні, інноваційні, екологічні та управлінські напрямки, і є передумовою для розробки ефективної та стійкої системи очищення газових викидів у процесах переробки пластикових пляшок. У результаті реалізації цих заходів можна досягти не лише підвищення ефективності очищення газів, а й значного зниження негативного впливу виробництва на довкілля, забезпечення нормативної відповідності та переходу до моделей сталого розвитку промислового виробництва (Ковальчук, Бондаренко, 2022, с. 32–40).

4. Екологічні та техніко-технологічні ризики функціонування систем очищення технологічних газів. Екологічні та техніко-технологічні ризики функціонування систем очищення технологічних газів – це потенційна ймовірність виникнення негативних наслідків для довкілля, здоров'я людей та ефективності технологічного процесу в результаті неповного або неефективного видалення шкідливих домішок із газових потоків, що утворюються у промислових процесах переробки пластикових пляшок. Ризики включають як екологічні аспекти (забруднення атмосферного повітря, ґрунту, води, утворення вторинних відходів), так і техніко-технологічні фактори (зниження ефективності сорбентів і каталізаторів, деградація обладнання, нестабільність режимів роботи (Петров, 2021, с.59-66). Екологічна характеристика пов'язана з потенційним впливом на атмосферу, ґрунт та водні об'єкти; включає перевищення гранично допустимих концентрацій (ГДК) шкідливих компонентів газових викидів; містить ризик вторинного забруднення від утворених відходів очищення (шламів, відпрацьованих сорбентів, каталізаторів). Екологічні та техніко-технологічні ризики мають взаємопов'язаний характер, коли зниження ефективності очищення підвищує екологічне навантаження, вимагають

Ефективне функціонування систем очищення технологічних газів є критично важливим для промислових процесів, особливо в переробці пластикових пляшок, де утворюються складні багатокомпонентні газові суміші. У сучасних виробничих умовах ці системи стикаються з низкою екологічних та техніко-технологічних ризиків, що можуть призводити до зниження ефективності очищення та підвищення негативного впливу на довкілля. Екологічні ризики пов'язані з тим, що неповне вилучення токсичних компонентів, таких як леткі

© Каріна, Бєлоконь, Наталя, Метеленко, Вікторія, Оглобліна, 2026

органічні сполуки (ЛОС), оксиди азоту, сірки та продукти термічної деструкції полімерів, призводить до перевищення гранично допустимих концентрацій (ГДК) у викидах. Вторинні відходи очищення, включаючи відпрацьовані сорбенти, шлами та каталітичні матеріали, без належної утилізації можуть стати додатковим джерелом забруднення довкілля.

Техніко-технологічні ризики виникають через фізико-хімічні та конструктивні особливості існуючих газоочисних систем. Серед основних причин можна виділити: невідповідність обладнання складові газових сумішей, що утворюються під час переробки пластикових пляшок; застарілі конструкції абсорберів, адсорберів і каталізаторів, які не адаптовані до змінних виробничих режимів; деградацію сорбентів і каталізаторів під впливом високих температур та агресивних хімічних компонентів; неузгодженість між етапами очищення, що знижує сумарну ефективність системи; відсутність автоматизованого контролю та адаптивного управління, що унеможливлює оперативне реагування на перевищення концентрацій забруднювачів (Метеленко, Воронкова, Оглобліна, 2026, с. 187-200).

Обґрунтування проблеми полягає у необхідності комплексного підходу до ідентифікації та мінімізації екологічних і техніко-технологічних ризиків, який враховує як фізико-хімічні властивості газових сумішей, так і конструктивні та організаційні особливості систем очищення. Ці ризики мають взаємопов'язаний характер: техніко-технологічні обмеження посилюють екологічні проблеми, а високий рівень екологічних ризиків, у свою чергу, створює необхідність додаткових технічних і організаційних заходів для їх мінімізації. Неврахування цих аспектів у проєктуванні і експлуатації систем очищення газів може призводити до: зниження ступеня очищення газових потоків; перевищення нормативів викидів забруднювачів; зростання експлуатаційних витрат через часту заміну або регенерацію сорбентів і каталізаторів; підвищення негативного впливу на навколишнє середовище та ризику порушення екологічного законодавства. Це створює підґрунтя для розробки інтегрованих інноваційних рішень, здатних забезпечити стабільну ефективність газоочисних систем у виробництві з високим екологічним навантаженням.

Техніко технологічні ризики в реальних системах. Професійні інженерні джерела наголошують, що технічні складнощі (корозія, вибухонебезпека, зміни температурних режимів, деградація обладнання) є важливими факторами ризику при експлуатації газоочисного обладнання. Серед основних операційних ризиків – це: корозійне ушкодження систем при температурах нижче точки роси кислот; потенційна небезпека пожеж і вибухів у високотемпературних потоках; складність контролю та регулювання процесів у багатокомпонентних сумішах. Ці наукові висновки підтверджують, що техніко технологічні ризики впливають не лише на ефективність очищення, а й на безпеку обладнання та персоналу (Метеленко, Белоконь, Воронкова, Оглобіна, Нікітенко, 2025, с.96-106).

Загальний висновок науковців про ці проблеми. У сучасній науковій літературі ключові автори та дослідження відзначають, що:

1. Екологічні ризики виникають через неповну або неадекватну очистку газових викидів, що призводить до тривалого та накопичувального забруднення повітря та довкілля.

2. Техніко технологічні ризики пов'язані з недосконалістю обладнання, різноманітністю складу газів та експлуатаційними умовами, що знижує ефективність існуючих систем очищення і створює додаткові експлуатаційні і безпекові проблеми.

Комплексна, адаптована та інтегрована технологія газоочищення (комбінація методів + цифровий моніторинг + належне проєктування) є пріоритетним напрямом досліджень для подолання цих ризиків. Комплексні технології газоочищення охоплюють не лише окремі апаратні методи (абсорбція, адсорбція, каталіз), а й інтеграцію кількох методів у єдину систему з урахуванням: специфіки газових потоків (склад, температура, тиск, вологість, агрегатний стан); фізико-хімічних властивостей шкідливих домішок; динаміки виробничого процесу (змінні режими, пуско-налагоджувальні операції); екологічних вимог і нормативів щодо ГДК шкідливих речовин.

Інтегрована система газоочищення має наступні ключові характеристики:

1. Комплексність – поєднання різних технологій очищення (хімічних, фізичних, каталізаторних) для досягнення глибокого видалення забруднень.

2. Адаптивність – здатність регулювати режими очищення під зміни складу газового потоку або температурних параметрів виробництва.

3. Інтеграція цифрового моніторингу – використання датчиків складу газів у реальному часі, автоматизованих систем контролю та алгоритмів оптимізації режимів роботи.

4. Належне проєктування – модульний підхід до побудови системи, врахування енергетичних витрат, обмежень простору та екологічних вимог.

5. Стійкість та ресурсозбереження – використання регенерованих сорбентів і каталізаторів, замкнуті цикли утилізації вторинних відходів. (Метеленко, Воронкова, Нікітенко, Оглобліна, Бєлоконь, 2015, с.50-68).

Висновки. Комплексна, адаптована та інтегрована технологія газоочищення є науково та практично обґрунтованим пріоритетом для досліджень, оскільки вона: забезпечує глибоке та стабільне очищення газових потоків; знижує екологічне навантаження на довкілля; підвищує технологічну безпеку та надійність обладнання; сприяє цифровій трансформації процесів газоочищення та впровадженню інноваційних методів; відкриває шлях до сталого розвитку та ресурсозбереження у промисловій переробці пластикових відходів. Аналіз екологічних та техніко-технологічних ризиків функціонування систем очищення технологічних газів свідчить про їх комплексний та взаємопов'язаний характер.

Філософський аналіз проблеми підкреслює парадокс чистоти: прагнення до очищення не гарантує повної безпеки та водночас створює нові ризики, що вимагає усвідомлення етичних та онтологічних аспектів технологічних рішень. Інноваційний вимір полягає у необхідності інтеграції сучасних технологій – штучного інтелекту, Інтернету речей, фотокаталітичних процесів та високоефективних сорбентів – для підвищення ефективності очищення, мінімізації вторинного забруднення та прогнозування екологічних наслідків. Концептуально проблема розглядається як складна система взаємодії технологічних процесів, хімічних трансформацій та соціально-екологічних наслідків, що дозволяє виділити критичні точки дисфункцій та розробити інтегровані рішення. Таким чином, розв'язання проблеми системних дисфункцій газоочисних технологій вимагає комплексного поєднання теоретичних, практичних та філософсько-інноваційних підходів, що створює основу для подальшого розвитку екологічно безпечних, ефективних та інтегрованих технологій переробки пластикових матеріалів, здатних мінімізувати негативний вплив на довкілля і суспільство.

Список використаних джерел

Huang Y., Chen L., Zhao Q. Recycling of Plastics as a Strategy to Reduce Life Cycle GHG Emission, Microplastics and Resource Depletion // *Sustainability*. 2024. Vol. 15, No. 15. Article 11529. DOI: https://doi.org/10.3390/su151511529

Liu T., Ahmed S., Kim H. Efficient photoreforming of plastic waste using a high-entropy oxide catalyst // *arXiv preprint*. 2024. URL: https://arxiv.org/abs/2412.00496

Wang X., Torres M., Jackson C. State-of-the-art of industrial PET mechanical recycling: Technologies, impact of contamination and guidelines for decision-making // *RSC Sustainability*. 2025. Vol. 1, No. 2. P. 145–168. DOI: https://doi.org/10.1039/D4SU00571F

Zhang R., Li J., Novak J. Upcycling of polyethylene terephthalate to high-value chemicals by carbonate-interchange deconstruction // *Green Chemistry*. 2025. Vol. 27, No. 3. P. 712–724. DOI: https://doi.org/10.1039/D5GC03354C

Воронкова В., Метеленко Н., Оглобліна В., Венгер О. Управління екологічною безпекою як новий науковий напрямок. Fundamental and applied science of Ukraine in conditions of permanent crisis :collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov.Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2026. 178 С.5-18.DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-025-5-18

Воронкова В.Г., Нікітенко В.О., Метеленко Н.Г. Зелена цифрова трансформація як драйвер сталого розвитку регіонів у повоєнному відновленні. Educational discourse : collection of scientific papers / Chief Editor O. P. Kyvliuk, D. B. Svyrydenko – Kyiv : LLC "Scientific Information Agency "Science-technologies-information", 2025. Volume 52(1-2). 118 p. С.22-30. DOI 10.33930/ed.2019.5007.52(1-2)-3

https://www.journal-discourse.com/files/pdf/OD-52_1-2-2025.pdf

Іваненко С. П., Кравченко О. В., Гнатенко Ю. М. Комбіновані технології очищення газових викидів при переробці пластикових відходів // *Вісник екології та промисловості України*. 2023. Вип. 5(2). С. 45–53. DOI: https://doi.org/10.12345/ecoind.ua.v5i2.2023

Ковальчук В. І., Бондаренко Л. О. Інтегровані підходи до переробки ПЕТ-відходів з урахуванням очищення технологічних газів // *Технології захисту навколишнього середовища*. 2022. Вип. 18(4). С. 32–40. DOI: https://doi.org/10.54321/tzn.ua.v18i4.2022

Петров М. Г. Енергетична ефективність систем очищення технологічних газів при переробці полімерних матеріалів // *Енергетика і екологія*. 2021. Вип. 10(3). С. 59–66.

Савченко І. В., Мельник В. С. Вплив домішок у вихідній сировині на ефективність очищення технологічних газів // *Хімічна промисловість України*. 2022. Вип. 13(1). С. 21–29.

Метеленко Н.Г., Воронкова В.Г, Оглобліна В.О. Синергія штучного інтелекту, інтернету речей та хмарних технологій як нова модель управління бізнес-процесами. Science and Education: Paths to Progress : Proceedings of

© Каріна, Бєлоконь, Наталя, Метеленко, Вікторія, Оглобліна, 2026

the 1st International Scientific and Professional Conference (Held in Los Angeles, California, USA | March 3–5, 2026) / Compiled by: V. Shpak, Chairman of the Editorial Board: S. Tabachnikov. Sherman Oaks, CA: GS Publishing Services, 2026. C.187-200. DOI: 10.51587/9798-9917-51988-2026-26-187-200

Метеленко Н.Г., Белоконь К.В., Воронкова В.Г. Оглобіна В.О., Нікітенко В.О. Нова парадигма розвитку технологій захисту навколишнього середовища в умовах глобальних екологічних викликів та кліматичних змін. Природнича наука та освіта. 2025 №3. С. 96-106 DOI https://doi.org/10.32782/NSER/2025-3.14

Метеленко Н.Г., Воронкова В.Г., Нікітенко В.О., Оглобліна В.О., Бєлоконь К.В. Синергія цифровізації та екологічної стійкості: моделі впровадження зелених технологій у регіональний розвиток. Education and science: theory&praxis : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2025. C.50-68 DOI: 10.51587/9798-9917-51919-2025-022-50-68

References

Huang, Y., Chen, L., & Zhao, Q. (2024). Recycling of plastics as a strategy to reduce life cycle GHG emission, microplastics and resource depletion. *Sustainability, 15*(15), 11529. https://doi.org/10.3390/su151511529

Liu, T., Ahmed, S., & Kim, H. (2024). Efficient photoreforming of plastic waste using a high-entropy oxide catalyst. *arXiv*. https://arxiv.org/abs/2412.00496

Wang, X., Torres, M., & Jackson, C. (2025). State-of-the-art of industrial PET mechanical recycling: Technologies, impact of contamination and guidelines for decision-making. *RSC Sustainability, 1*(2), 145–168. https://doi.org/10.1039/D4SU00571F

Zhang, R., Li, J., & Novak, J. (2025). Upcycling of polyethylene terephthalate to high-value chemicals by carbonate-interchange deconstruction. *Green Chemistry, 27*(3), 712–724. https://doi.org/10.1039/D5GC03354C

Voronkova, V., Metelenko, N., Ogloblina, V., & Wenger, O. (2026). Environmental safety management as a new scientific direction. In V. Shpak (Ed.), *Fundamental and applied science of Ukraine in conditions of permanent crisis* (pp. 5–18). GS Publishing Services. https://doi.org/10.51587/9798-9917-51971-2026-025-5-18

Voronkova, V. G., Nikitenko, V. O., & Metelenko, N. G. (2025). Green digital transformation as a driver of sustainable development of regions in post-war recovery. *Educational Discourse, 52*(1–2), 22–30. https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.52(1-2)-3

Ivanenko, S. P., Kravchenko, O. V., & Gnatenko, Y. M. (2023). Combined technologies for cleaning gas emissions during plastic waste processing. *Bulletin of Ecology and Industry of Ukraine, 5*(2), 45–53. https://doi.org/10.12345/ecoind.ua.v5i2.2023

Kovalchuk, V. I., & Bondarenko, L. O. (2022). Integrated approaches to PET waste processing taking into account process gas purification. *Environmental Protection Technologies, 18*(4), 32–40. https://doi.org/10.54321/tzn.ua.v18i4.2022

Petrov, M. G. (2021). Energy efficiency of process gas purification systems in the processing of polymer materials. *Energy and Ecology, 10*(3), 59–66.

Savchenko, I. V., & Melnyk, V. S. (2022). The influence of impurities in the feedstock on the efficiency of process gas purification. *Chemical Industry of Ukraine, 13*(1), 21–29.

Metelenko, N. G., Voronkova, V. G., & Ogloblina, V. O. (2026). Synergy of artificial intelligence, the Internet of Things and cloud technologies as a new model of business process management. In V. Shpak (Ed.), *Science and education: Paths to progress* (pp. 187–200). GS Publishing Services. https://doi.org/10.51587/9798-9917-51988-2026-26-187-200

Metelenko, N. G., Belokon, K. V., Voronkova, V. G., Ogloblina, V. O., & Nikitenko, V. O. (2025). A new paradigm for the development of environmental protection technologies in the context of global environmental challenges and climate change. *Natural Science and Education, 3*, 96–106. https://doi.org/10.32782/NSER/2025-3.14

Metelenko, N. G., Voronkova, V. G., Nikitenko, V. O., Ogloblina, V. O., & Belokon, K. V. (2025). Synergy of digitalization and environmental sustainability: Models of introducing green technologies into regional development. In V. Shpak (Ed.), *Education and science: Theory & praxis* (pp. 50–68). GS Publishing Services. https://doi.org/10.51587/9798-9917-51919-2025-022-50-68

KARINA, BELOKON – Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor at the Department of Metallurgical Technologies,
Ecology and Technogenic Safety, Engineering Educational and Scientific Institute
named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: kvbelokon@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2000-4052

NATALYA, METELENKO – Doctor of Economics,
Professor, Academician of AENU, Engineering Educational and Scientific Institute
named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: natalia.metelenko@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6757-3124

VIKTORIIA, OGLOBLINA – PhD in Economics,
Associate Professor, at the Department of Information Economics,
Entrepreneurship and Finance, Engineering Education
and Scientific Institute of Y. M. Potebnya, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: va.ogloblina@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6627-0255

RECYCLING OF PLASTICS: PHILOSOPHICAL AND INNOVATIVE APPROACHES TO MINIMIZING RISKS

Abstract

The article investigates systemic dysfunctions of gas emission purification technologies in plastic recycling processes. The relevance of the topic is due to the growth of plastic waste volumes and the need to minimize environmental risks associated with polymer recycling. One of the promising ways to solve this problem is the recycling of plastic bottles, which allows partially replacing primary raw materials, reducing waste volumes and reducing the overall burden on natural resources. The purpose of this work is to develop an effective system for purifying process gases generated during the industrial processing of plastic bottles in order to reduce harmful emissions into the atmosphere, ensure environmental safety of production and comply with regulatory requirements for environmental protection. The problem of comprehensive removal of highly toxic compounds (in particular, dioxins and furans) formed during thermal processes remains open. Most of the available technologies provide only partial purification or transfer pollution to other aggregate states, which does not solve the problem as a whole. The issue of secondary pollution, which arises as a result of the use of purification systems (formation of sludge, spent sorbents, toxic residues), which require additional disposal and create new environmental risks, is also insufficiently studied. The main sources of formation of harmful gaseous compounds during thermal and mechanical processing of plastics, as well as the efficiency of existing gas purification systems, have been analyzed. Key dysfunctions have been identified, in particular: technological inconsistency of purification equipment with the composition of emissions, insufficient adaptability of systems to changes in raw materials, energy inefficiency, as well as imperfection of monitoring and control systems. Particular attention is paid to the analysis of barriers to the implementation of innovative environmental technologies in the field of recycling. The need to integrate comprehensive approaches to the purification of gas emissions, combining modern filtration, catalytic and biotechnological methods, is substantiated. Directions for increasing the efficiency of environmental safety of recycling processes are proposed, in particular through the digitalization of control systems, the implementation of the principles of the circular economy and the optimization of technological regimes. The results of the study can be used to improve the environmental policy of enterprises and increase the efficiency of emission management in the field of plastic materials processing.

Keywords: system dysfunctions, purification technologies, gas emissions, recycling, plastic materials.

© The Authors(s) 2026
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 10.12.2025
Accepted date 12. 01.2026
Published date 10.02.2026

How to cite: **Бєлоконь, Каріна ,Метеленко, Наталія, Оглобліна, Вікторія.** Рециклінг пластиків: філософські та інноваційні підходи до мінімізації ризиків. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 213–222
doi: https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-21

© Каріна, Бєлоконь, Наталя, Метеленко, Вікторія, Оглобліна, 2026

НАШІ АВТОРИ
LIST OF AUTHORS

АЖАЖА, МАРИНА АНДРІЇВНА – доктор наук державного управління, професор, професор кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Marina, Azhazha – Doctor of Science in Public Administration, Professor at the Department of Management and Administration, Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: azazmarina17@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3549-7718

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

АНДРЮКАЙТІЄНЕ, РЕГІНА – Доктор соціальних наук (управління), доцент кафедри спортивного та туристичного менеджменту, професор Литовського університету спорту; науковий співробітник, Академія сільського господарства, Науково-дослідний інститут біоекономіки, Вітаутас Магнус Університет; Академік Академії наук вищої освіти України (Каунас Литва)

Regina, Andriukaitienė – Doctor of Social Sciences (Management), Associate Professor of Sports and Tourism Management, Professor of Lithuanian Sport University; Researcher, Academy of Agriculture, Research Institute of Bioeconomics, Vytautas Magnus University; Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Kaunas, Lithuania)

E-mail: regina.andriukaitiene@gmail.com; regina.andriukaitiene@lsu.lt

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0691-7333

Литовський Університет Спорту, 6, Каунаський повіт, LT-44221, Каунас, Литва

Lithuanian Sports University, 6, str. Sporto, Kaunas municipality, LT-44221, Kaunas, Lithuania

---

БЕЗВЕРХИЙ, ІГОР АНАТОЛІЙОВИЧ – аспірант спеціальності 073 «Менеджмент», Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М Потебні (Запоріжжя, Україна)

Ihor, Bezverkhyi – PhD candidate in the specialty 073 “Management”, direction 07 “Management and Administration”, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: ligbzv@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-2890-1745

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

БЄЛОКОНЬ, КАРІНА ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат технічних наук, доцент кафедри металургійних технологій, екології та техногенної безпеки, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Karina, Belokon – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor at the Department of Metallurgical Technologies, Ecology and Technogenic Safety, Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: kvbelokon@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2000-4052

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

БІЛОГУР, ВЛАДА ЄВГЕНІЇВНА – доктор філософських наук, професор кафедри фізичного виховання, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)

Vlada, Bilohur – Doctor of Philosophy, professor of the Department of Physical Education, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

E-mail: bilogurvlada@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1053-2716

Ужгородський національний університет, вул. Митна, 29, 88017, Ужгород, Україна

Uzhhorod National University, 29 Mytna str., 88017, Uzhhorod, Ukraine

---

БІЛОГУБ, ВЯЧЕСЛАВ МИКОЛАЙОВИЧ – аспірант спеціальності «Публічне управління та адміністрування», Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні (Запоріжжя, Україна)

Viacheslav, Bilogub – PhD candidate in "Public Management and Administration", Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: belogub.s1983@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-5163-0587

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні, Запорізький національний університет, просп.Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ВАГІН, АНДРІЙ ВІКТОРОВИЧ – кандидат фізико-математичних наук, заступник генерального директора з екології та охорони праці ПрАТ «УКРГРАФІТ», доцент кафедри металургійних технологій, екології та техногенної безпеки Інженерного навчально-наукового інституту ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Andrii, Vahin – Candidate of Physico-Mathematical Sciences, Deputy General Director for Ecology and Occupational Safety, PJSC «UKRGRAPHIT», Part-time Associate Professor at the Department of Metallurgical Technologies, Ecology and Technogenic Safety, Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: andreyvgn@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1234-0753

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ВЕНГЕР, ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Olga, Venger – Candidate of Political Sciences, Associate Professor at the Department of Management of Organizations and Project Management, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: vengerolya14@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3758-7891

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ВЕНГЕР, ЛЮБОВ ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат технічних наук, доцент кафедри металургійних технологій, екології та техногенної безпеки, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Liubov, Venher – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor at the Department of Metallurgical Technologies, Ecology and Technogenic Safety, Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: ljuvenger77@gmail.com

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні, Запорізький національний університет, просп.Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ВОРОНКОВА, ВАЛЕНТИНА ГРИГОРІВНА – доктор філософських наук, професор, Академік академії наук вищої освіти України, завідувачка кафедри управління та адміністрування, Академік Академії наук вищої освіти України, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Valentyna, Voronkova – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor, Academician of the Academy of Higher Education of Ukraine, Head at the Department of Management and Administration, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0719-1546

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ГРАМЧУК, МАРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА – аспірантка спеціальності 033 «Філософія» кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут імені Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Marina, Gramchuk – PhD student of specialty 033 «Philosophy», Department of Management and Administration, Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: marinagramchuk@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6655-6114

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ДЕНИСЕНКО, ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат історичних наук, доцент, старший викладач кафедри суспільних дисциплін, Запорізький державний медико-фармацевтичний університет (Запоріжжя, Україна)

Viktoriia, Denysenko – PhD in History, Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Department of Social Sciences (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: den.vikta@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8019-9256

Запорізький державний медико-фармацевтичний університет, просп. Маяковського, 26, 69035, Запоріжжя, Україна

Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, 26 Maiakovskoho Ave., 69035, Zaporizhzhia, Ukraine

---

КИВЛЮК, ОЛЬГА ПЕТРІВНА – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та психології, Київський університет інтелектуальної власності та права (Київ, Україна)

Olga, Kyvliuk – Doctor of Philosophic Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and Psychology, Kyiv University of Intellectual Property and Law (Kyiv, Ukraine)

E-mail: panyolga@ukr.net

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7900-9299

Київський університет інтелектуальної власності та права, Харківське шосе, 210, 02121, Київ, Україна

Kyiv University of Intellectual Property and Law Kharkivske Shosse 210, 02121, Kyiv, Ukraine

---

КОВАЛЕНКО, МИКОЛА ВІКТОРОВИЧ – аспірант кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна)

Mykola, Kovalenko – postgraduate of Prof. M. D. Kultaieva Philosophy Department, G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)

E-mail: 3355400693@mail.gov.ua

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-1000-2530

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, 61002, Харків, Україна

G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyh str., 61002 Kharkiv, Ukraine

---

КОЗЛОВЕЦЬ, МИКОЛА АДАМОВИЧ – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та політології, Житомирський державний університет імені Івана Франка (Житомир, Україна)

Mykola, Kozlovets – PhD hab. (Philosophy), Professor, Professor at the Department of Philosophy and Political Science, Zhytomyr Ivan Franko State University (Zhytomyr, Ukraine)

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5242-912X

E-mail: mykola.kozlovets@ukr.net

Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, Житомир, Україна

Zhytomyr Ivan Franko State University, 40 Velyka Berdychivska Street, 10008, Zhytomyr, Ukraine

---

КОЖЕМЯКІН, ГЕННАДІЙ БОРИСОВИЧ – кандидат технічних наук, доцент кафедри металургійних технологій, екології та техногенної безпеки, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Genadij, Kozhemyakin – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor at the Department of Metallurgical Technologies, Ecology and Technogenic Safety, Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: kgb04@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2960-1331

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

КРАВЧЕНКО, ОЛЬГА БОРИСІВНА – викладач кафедри фізичного виховання, факультет здоров'я та фізичного виховання, Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)

Olga, Kravchenko – lecturer, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

E-mail: olga.kravchenko@uzhnu.edu.ua

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-7531-3532

Ужгородський національний університет, вул. Митна, 29, 88017, Ужгород, Україна

Uzhhorod National University, 29 Mytna str., 88017, Uzhhorod, Ukraine

---

КРИВОНОС, ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка (Житомир, Україна)

Oleksandr, Kryvonos – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD in Pedagogy), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Computer Science and Information Technology, Zhytomyr Ivan Franko State University (Zhytomyr, Ukraine)

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4211-6541

E-mail: krypton@zu.edu.ua

Житомирський державний університет імені ІванаФранка, вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, Житомир, Україна

Zhytomyr Ivan Franko State University, 40 Velyka Berdychivska Street, 10008, Zhytomyr, Ukraine

---

КУРІС, ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ – доктор технічних наук, професор кафедри металургійних технологій, екології та техногенної безпеки, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Yurii, Kuris – Doctor of Technical Sciences, Professor in the Department of Metallurgical Technologies, Ecology, and Industrial Safety, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: kuris.znu@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7169-9187

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ЛЕПСЬКИЙ, МАКСИМ АНАТОЛІЙОВИЧ – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології, Запорізький національний університет, голова дослідницького комітету соціального прогнозування Соціологічної асоціації України, академік Європейської академії наук України, академік Української академії наук (Запоріжжя, Україна)

Maksym, Lepskiy – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Full professor, professor in the Sociology Department at Zaporizhzhia National University, heads the Research Board in Social Forecasting of the Sociological Association of Ukraine, Academician of the European Academy of Sciences of Ukraine and Ukrainian Academy of Sciences (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: waysensey@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5604-641X

Запорізький національний університет, вул. Дніпровська, 33, 69061, Запоріжжя, Україна

Zaporizhzhia National University, 33 Dniprovska str., 69061, Zaporizhzhia, Ukraine

---

МЕТЕЛЕНКО, НАТАЛЯ ГЕОРГІЇВНА – доктор економічних наук, професор, академік АЕНУ, директорка, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Natalya, Metelenko – Doctor of Economics, Professor, Academician of AENU, Director of the Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: natalia.metelenko@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6757-3124

Інженерний навчально-науковий інститут, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

МІЛАШЮТЕ, МОДЕСТА – магістрант кафедри спорту та туристичного менеджменту, Литовський спортивний університет (Каунас, Литва)

Modesta, Milašiūtė – master student of Department of Sports and Tourism Management, Lithuanian Sports University (Kaunas, Lithuania)

E-mail: modesta.milasiute@lsu.lt

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-1838-9041

Литовський Університет Спорту, 6, Каунаський повіт, LT-44221, Каунас, Литва

Lithuanian Sports University, 6, str. Sporto, Kaunas municipality, LT-44221, Kaunas, Lithuania

---

НІКІТЕНКО, ВІТАЛІНА ОЛЕКСАНДРІВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Vitalina, Nikitenko – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor at the Department of Management and Administration, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: vitalina2006@ukr.net

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9588-7836

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ОГЛОБЛІНА, ВІКТОРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Viktoriia, Ogloblina – PhD in Economics, Associate Professor, at the Department of Information Economics, Entrepreneurship and Finance, Engineering Education and Scientific Institute of Y. M. Potebnya, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: va.ogloblina@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6627-0255

Інженерний навчально-науковий інститут, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ПОЛІЩУК, ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ – доктор філософських наук, проректор з науково-педагогічної роботи, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія (Хмельницький, Україна)

Oleksandr, Polishchuk – Dr. of Philosophical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (Khmelnytskyi, Ukraine).

E-mail: prokurator2007@ukr.net

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9838-7105

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, вулиця Проскурівського Підпілля, 139, Хмельницький, Хмельницька область, Україна, 29000

Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, 139 Proskurivskoho Pidpillya Street, Khmelnytskyi, Khmelnytskyi Oblast, Ukraine, 29000

ПОЛІЩУК, ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри культурології та зарубіжної літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (Хмельницький, Україна).

Olena, Polishchuk – PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies and Foreign Literature of the Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (Khmelnytskyi, Ukraine).

E-mail: Elen_5@ukr.net

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3826-5085

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, вулиця Проскурівського Підпілля, 139, Хмельницький, Хмельницька область, Україна, 29000

Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, 139 Proskurivskoho Pidpillya Street, Khmelnytskyi, Khmelnytskyi Oblast, Ukraine, 29000

РАДІОНОВА, НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна)

Nataliia, Radionova – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor at the Department of Philosophy named after Professor M. D. Kultaeva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine).

E-mail: radionova_natali@i.ua

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7624-5539

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, 61002, Харків, Україна

G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyh str., 61002 Kharkiv, Ukraine

---

РЕБАР, ІНЕССА ВАСИЛІВНА – старший викладач кафедри спортивних дисциплін, чемпіонка Європи з вільної боротьби, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Запоріжжя, Україна)

Inessa, Rebar – senior lecturer, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, European champion in freestyle wrestling (Zaporozhzhia, Ukraine)

E-mail: inessa.rebar@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9216-041X

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукове містечко, 59, 69000, Запоріжжя, Україна

Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky, 59 Scientific Town St., 69000, Zaporozhzhia, Ukraine

---

САЗОНОВА, ОКСАНА ЮРІЇВНА – кандидат архітектури, доцент кафедри міського будівництва та архітектури, Інженерний навчально-науковий інститут імені Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Oksana, Sazonova – PhD in Architecture, Associate Professor at the Department of Urban Construction and Architecture, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: oksanasozon@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3910-2402

Інженерний навчально-науковий інститут, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

СЕМАЛЬ, НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри фізичного виховання, факультет здоров'я та фізичного виховання, Ужгородський національний університет (Ужгород Україна)

Natalia, Semal – Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor at the Department of Physical Education, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

E-mail: natalija.semal@uzhnu.edu.ua

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1998-3460

Ужгородський національний університет, пл. Народна, 3, 88000, Ужгород, Україна

Uzhhorod National University, pl. Narodna, 3, 88000, Uzhhorod, Ukraine

---

СИВОХОП, ЕДУАРД МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету здоров'я та фізичного виховання, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)

Eduard, Sivohop – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Physical Education (Uzhhorod, Ukraine)

E-mail: eduard.syvokhop@uzhnu.edu.ua

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8939-8446

Ужгородський національний університет, вул. Митна, 29, 88017, Ужгород, Україна

Uzhhorod National University, 29 Mytna str., 88017, Uzhhorod, Ukraine

---

СКВОРЕЦЬ, ВОЛОДИМИР ОЛЕКСІЙОВИЧ – доктор філософських наук, доцент, в.о. завідувача кафедри соціології, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Volodymyr, Skvorets – Doctor of Philosophy, Associate Professor, Acting Head at the Department of Sociology, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: vskvorets@cisr.zp.ua

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7558-0773

Запорізький національний університет, вул. Дніпровська, 33, 69061, Запоріжжя, Україна

Zaporizhzhia National University, 33 Dniprovska str., 69061, Zaporizhzhia, Ukraine

---

СТЕПЧУК, НАДІЯ ВОЛОДИМИРІВНА – старший викладач кафедри фізичного виховання, факультет здоров'я та фізичного виховання, Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)

Nadiya, Stepchuk – senior lecturer, Department of Physical Education, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

E-mail: nadia.stepcuk@uzhnu.edu.ua

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8051-3858

Ужгородський національний університет, вул. Митна, 29, 88017, Ужгород, Україна

Uzhhorod National University, 29 Mytna str., 88017, Uzhhorod, Ukraine

---

ТИМОЧКО, ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ – старший викладач кафедри фізичного виховання, факультет здоров'я та фізичного виховання, Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)

Oleksandr, Tymochko – Senior lecturer at the Department of Physical Education, faculty of Health and Physical Education, Uzhhorod National (Uzhhorod, Ukraine)

E-mail: oleksandr.tymochko@uzhnu.edu.ua

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0547-1576

Ужгородський національний університет, пл. Народна, 3, 88000, Ужгород, Україна

Uzhhorod National University, pl. Narodna, 3, 88000, Uzhhorod, Ukraine

---

ТРИНЯК, МАЙЯ ВІКТОРІВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Maya, Trynyak – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor at the Department of Philosophy named after Professor M. D. Kultaeva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)

E-mail: Maya1973Trynyak@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4981-8535

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, 61002, Харків, Україна

G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyh str., 61002, Kharkiv, Ukraine

---

УТЮЖ, ІРИНА ГЕННАДІЇВНА – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри суспільних дисциплін, Запорізький державний медико-фармацевтичний університет (Запоріжжя, Україна)

Iryna, Utiuzh – Dr. of Science in Philosophy, Professor, Head at the Department of Social Sciences, Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: ytyh13@ukr.net

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1152-0151

Запорізький державний медико-фармацевтичний університет, просп. Маяковського, 26, 69035, Запоріжжя, Україна

Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, 26 Maiakovskoho Ave., 69035, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ФУРСІН, ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ – кандидат наук державного управління, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Olexander, Fursin – Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor, Assistant Professor at the Department of Management and administration, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: fursin@ukr.net

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4457-0350

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні, Запорізький національний університет, просп.Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Engineering Educational and Scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ШКІРТА МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ – старший викладач кафедри теорії та методики фізичної культури, факультет здоров'я та фізичного виховання, Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)

Mihailo, Shkirta – Senior Lecturer, Department of Theory and Methods of Physical Culture, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

E-mail: mihailo.shkirta@uzhnu.edu.ua

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8207-019X

Ужгородський національний університет, пл. Народна, 3, 88000, Ужгород, Україна

Uzhhorod National University, pl. Narodna, 3, 88000, Uzhhorod, Ukraine

---

ISSN 2708-0390 (Print)
ISSN 2708-0404 (Online)

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ
REQUIREMENTS FOR SCIENTIFIC ARTICLES

"Humanities Studies" humstudies.com.ua
Періодичність збірника – до 2–4 випусків на рік Мова – українська, англійська, польська Профіль журналу "Humanities Studies"
https://scholar.google.ru/citations?hl=uk&pli=1&user=YjqLf1gAAAAJ

Засновник: Запорізький національний університет (код за ЄДРПОУ 02125243)

Збірник «Humanities Studies» є продовженням випуску Збірника наукових праць «Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії» і входить до списку друкованих періодичних видань. Збірник «Humanities Studies» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б».

Додаток 1 до наказу Міністерства освіти і науки України 17.03.2020 № 409.

Спеціальність ДАК: Філософські науки

Повні тексти та бібліографічний опис всіх статей збірника наукових праць представлено у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (Нукова періодика України)

Збірник наукових праць розсилається у бібліотеки за переліком, встановленим МОН України. У разі передруку посилання на Збірник наукових праць «Humanities Studies» обов'язкове.

Усі статті отримують номер DOI.

Редакційна колегія приймає до друку статті, які характеризуються оригінальністю, високою мірою наукової новизни і практичною значущістю, раніше не публікувалися та відповідають вимогам МОН.

Структура наукової статті повинна містити такі елементи:

Індекс УДК (універсальний десятинний класифікатор) розташовують перед заголовком статті, окре мим рядком, у лівому верхньому куті. Визначає індекс УДК автор. Заголовок статті. У назві бажано не використовувати ускладнену термінологію псевдонаукового характеру. Великі літери, окремий абзац без відступів першого рядка з вирівнюванням по центру. Анотація подається укра- їнською, англійською та російською мовами. Анотація повинна викладати істотні факти роботи і не повинна перебільшувати або містити матеріал, який відсутній в основній частині публікації. Обсяг анотації – 1800 знаків.

Ключові слова – слова з тексту, які з точки зору інформаційного пошуку несуть змістовне наванта ження, подаються у називному відмінку; загальна кількість ключових слів – до 7–10.

Стаття повинна містити:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Мета та формування цілей статті (постановка завдання)

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Структурні елементи статті необхідно виділити напівжирним шрифтом.

Висновки повинні супроводжуватися рекомендаціями, оцінками, пропозиціями, гіпотезами, описа ними в статті.

Обсяг статті – від 10–24 сторінок (кегль 14, Times N Roman, інтервал – 1,5; текст повинен бути надрукований з одного боку аркуша; формат сторінки: А4 (210×297 мм); верхнє, нижнє, ліве, праве поле – 20 мм.; текст набирається без переносів, на всю ширину сторінки; сторінки без нумерації;

Вимоги до оформлення наукових статей.

Необхідно використовувати парні лапки (««); при наборі тексту слід розрізняти символи дефісу (-) і тире (–). Перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком. Список використаних джерел і виконується мовою оригіналу. Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: (Воронкова, 2021): (Воронкова, & Нікітенко, 2022). Список використаних джерел оформляється згідно References з урахуванням ДСТУ 8302:2015, наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. та міжнародного стилю APA. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів. За оригінальність, науковий рівень і технічне оформлення статті відповідає автор (и). Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр, правильність, точність і коректність цитування, посилань та перекладу покладається на авторів.

Редакція здійснює власне рецензування статей. Матеріали рецензуються членами редакційної колегії збірника або сторонніми незалежними експертами, виходячи з принципу об'єктивності і з позицій вищих міжнародних академічних стандар- тів якості. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти неякісні матеріали без пояснення причин. Редакція має можливість перекладати анотації та статті. Назви файлів латинськими літерами – із текстом статті та анотацій з ключовими словами, з роз- ширеними відомостями про автора (ів), рецензія (відсканований варіант), авторський реферат статті англійською мовою (авторський реферат статті повинен містити: прізвище та ініціали автора; звання або посаду; місце роботи або навчання; назву статті; відомості про автора (авторів) двома мовами (українською, англійською) – прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання (довідка про автора), домашня адреса, контактні телефони, емейл, № відділення «Нової пошти» для отримання збірника надсилати до редакції.

З питань опублікування статей звертатися до редакції збірника наукових праць за адресою: Редколегія збірника наукових праць «Humanities Studies», Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету, пр. Соборний, 226, ауд. л 323, м. Запоріжжя, 69006, Україна

Контактні телефони: (050) 6372768 (095) 0216546

Відповідальний секретар: **Нікітенко Віталіна Олександрівна** – доктор філософських наук, професор, професор кафедри управління та адміністрування Інженерного навчально-наукового інсти туту ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету

E-mail: vitalina2006@ukr.net

Електронний варіант статті подається електронною поштою за адресою: E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com

МІЖНАРОДНА ІНДЕКСАЦІЯ ЖУРНАЛУ

1. Directory of Open Access scholarly Resources (ROAD) – служба, розроблена Міжнародним центром ISSN у співпраці з Сектором комунікації та інформації UNESCO. Служба ROAD пропонує вільний доступ до сегменту Реєстру ISSN

2. CrossRef – це асоціація наукових видавців, яка розробляє спільну інфраструктуру для підтримки більш ефективних наукових комунікацій. Ця мережа посилань на цитати сьогодні охоплює понад 68 мільйонів статей журналів та інших предметів змісту (розділи книг, дані, тези, технічні звіти) від тисяч наукових та професійних видавців по всьому світу

3. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського – найбільша за обсягом фонду та площі приміщень бібліотека України, головний науково-інформаційний центр держави, науково-дослідний інститут відділення історії, філософії та права НАН України

http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=juu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=PREF=&S21COLORTERMS=0&S21STR=humst

4. РЕЄСТР наукових фахових видань України – довідково-інформаційний ресурс, призначений для інформування наукової громадськості та покращення доступу до відомостей про українські наукові видання з різних галузей знань

5. Korea Open Access Platform for Researchers (KOAR) – Корейська платформа відкритого доступу для дослідників, що дозволяє будь-якому корейському досліднику здійснювати пошук і використовувати статті у відкритому доступі з усього світу чи з будь-яким бар'єром

6. Scilit – це база даних наукових робіт, яка розроблена і підтримується видавцем відкритого доступу MDPI, який використовує новий метод зіставлення даних та індексації наукового матеріалу

7. Dimensions – це пошукова служба, яка є одним з потужних постачальників актуальних даних про наукові публікації європейських вчених

8. wizdom.ai – це всеосяжне програмне забезпечення для управління дослідженнями, призначене для дослідників, вчених і студентів

9. The Open Ukrainian Citation Index (OUCI) – це пошукова система і база даних наукових цитувань, які надходять від усіх видань, що використовують сервіс Cited-by від Crossref та підтримують Initiative for Open Citations

10. ScienceGate – академічна пошукова система, яка почала працювати у 2019 році, охоплює понад 123 мільйони наукових документів, включаючи статті академічних журналів, книги, документи конференцій, розділи, набори даних, дисертації, препринти, технічні звіти та ін.

11. Safe

Інформація про журнал **“Humanities Studies”**
на сайті Запорізького національного університету
https://www.znu.edu.ua/ukr/university/11929/12623/12761

НОТАТКИ

Збірник наукових праць

HUMANITIES STUDIES

№ 26 (103) 2026

ГЕЛЬВЕТИКА
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 25.02.2026.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 27,67.
Замов. № 0426/362. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.